

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГАЛИНСЬКА ЮЛІЯ ВІКТОРІВНА

УДК: 338.24.021.8:349.6:332.63:336.153(477)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗПОДІЛУ ПРИРОДНОЇ РЕНТИ
В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ НА ОСНОВІ
ТЕОРІЇ КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСІВ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Науковий консультант –
Теліженко Олександр Михайлович,
доктор економічних наук, професор

Суми – 2018

АНОТАЦІЯ

Галинська Ю. В. Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Сумський державний університет, Суми, 2018.

Дисертацію присвячено розробленню теоретичних і методологічних положень та практичних рекомендацій щодо управління рентною політикою в Україні. Досліджуються соціально-економічні відносини держави, регіонів і видобувних підприємств щодо розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Пропонується механізм взаємодії всіх учасників суспільства через створення колабораційних альянсів між державою, видобувними підприємствами та регіонами як на вертикальному, так і на горизонтальному рівні в умовах коопетиції. Сформовано концептуальні засади застосування положень «теорії колабораційного альянсу» з метою державного регулювання системної взаємодії учасників альянсу (держава – регіон – підприємство) для забезпечення соціальної та економічної збалансованості розподілу рентних доходів у природокористуванні. На підставі експертного оцінювання визначено, що колаборація і кооперація розрізняються за ступенем довіри учасників команд підприємств один до одного, розподілу ризиків, відповідальності та прибутку, а також формуванням цілей та корпоративної культури.

Проаналізовано організаційно-правове забезпечення системи управління рентними відносинами в Україні.

Розширене змістовне тлумачення поняття «колабораційний ефект у природокористуванні», під яким запропоновано розуміти соціо-еколого-економічний результат від формування, розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти для держави, місцевої громади та природодобувних підприємств, що виникає в наслідок їх узгодженої колабораційної взаємодії.

Удосконалено науково-методичний підхід до визначення частини колабораційного, соціального та економічного ефекту від взаємодії учасників альянсу, який базується на ідентифікації економічних вигод та витрат від функціонування колабораційного альянсу, що проявляється у вигляді приросту прибутку на підприємстві, приросту регіонального валового продукту, збільшення рентних надходжень до державного і місцевих бюджетів за відрахуванням витрат на створення та функціонування колабораційного альянсу.

Запропонована змістовна сутність поняття «колабораційний альянс у природокористуванні» відповідно до розуміння взаємодії сукупності економічних суб'єктів у природокористуванні на вертикальному (держава – територіальні громади – підприємство) та горизонтальному (підприємство – підприємство) рівнях.

Визначено необхідні та достатні умови функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні, що передбачає процедуру самострахування кожного учасника колабораційного альянсу, визначення типу взаємозв'язку між учасниками колабораційного альянсу, визначення специфічних ризиків в умовах коопетиції, оптимізацію втрат при функціонуванні в системі колабораційних альянсів. Для розроблення інструментів управління колабораційним альянсом у природокористуванні проведено моделювання подій розвитку колабораційних альянсів за допомогою «методу сценаріїв» через поєднання системного та емпіричного методів.

Обґрунтовано необхідність створення колабораційних стратегічних альянсів під час перерозподілу рентних доходів у паливодобувній галузі як на вертикальному (держава – підприємство), так і на горизонтальному (підприємство – підприємство) рівні з метою впровадження соціальної відповідальності в регіонах при видобувній діяльності та узгодженні інтересів всіх учасників рентоутворювального процесу.

Визначено унікальність колабораційного альянсу як форми співпраці учасників рентоутворювальних відносин порівняно з іншими формами партнерств та альянсів. Проаналізовано закордонний досвід регулювання

рентних відносин у процесах природокористування та застосування колабораційних альянсів як форму узгодження протилежних інтересів учасників співпраці. Визначено роль державного регулювання при створенні та функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні.

Оцінено стан та перспективи трансформації рентної політики України і запропоновано рекомендації щодо вдосконалення рентних відносин через упровадження державного регулювання колабораційних відносин у природокористуванні та оптимальний розподіл природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів.

За допомогою анкетування та методу Дельфі з 2015 до 2017 року були проведені дослідження щодо можливості створення колабораційного альянсу в природокористування в системі «держава – регіон – підприємство», визначені недоліки та переваги для всіх учасників колабораційних альянсів (держава – регіон – видобувне підприємство) та виявлено соціо-еколого-економічні ризики при формуванні та функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні, що можуть не сприяти узгодженню інтересів його учасників. Сформовано систему ризик-менеджменту при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні, який на відміну від існуючих включає підсистему ідентифікації, вимірювання, супроводження (контролю та моніторингу ризиків). Визначено коефіцієнт конкордації М. Кендалла і Б. Сміта під час оцінювання ймовірності настання негативних наслідків. Для формалізації виявлених ризиків при функціонуванні колабораційного альянсу в природокористуванні розроблено науково-методичний підхід до ранжування соціальних, економічних та екологічних ризиків при створенні колабораційних альянсів за допомогою методу нечіткої логіки (Fuzzy Logic), що базується на врахуванні індикаторів стійкості колабораційних відносин під час визначення найбільш значущих ризиків та їх взаємозалежностей.

На основі логіко-змістовного аналізу доповнені положення теорії соціальної відповідальності в частині імплементації до неї принципів забезпечення соціальної відповідальності при створенні суб'єктів

колабораційних альянсів у природокористуванні, які доповнюються принципами: визнання соціальних можливостей; збалансування інтересів учасників колабораційних альянсів; толерантності до ризиків; екологічної спрямованості колабораційного альянсу; екологічної спрямованості колабораційного альянсу.

Для забезпечення ефективної взаємодії паливодобувних підприємств на горизонтальному рівні сформовано теоретичні засади функціонування колабораційного альянсу в природокористуванні в умовах коопетиції та визначенні групи бар'єрів, що можуть не сприяти взаємодії учасників колабораційного альянсу на горизонтальному рівні, саме: бар'єра «унікальності», бар'єра «монополізації цінної інформації», бар'єра «взаємодії», бар'єра «страх втрати авторитету».

Розроблено науково-методичні рекомендації щодо імплементації стратегій функціонування колабораційних альянсів у природодобувній галузі, що базуються на матричному підході при виборі оптимального варіанта стратегій, на основі: визначення значущості виявлених соціо-еколого-економічних ризиків та їх ранжування, ідентифікації за рівнем значущості, визначення рівня інтегрального показника ризиків у територіальній системі.

Розроблено теоретико-методичні засади оптимізації розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в умовах колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство», що дозволяють узгодити в часі інтереси теперішніх та майбутніх поколінь та створити фінансові резерви на впровадження ресурсозбережних нових технологій видобування природних ресурсів. Запропоновані та практично апробовані методичні рекомендації щодо перерахування до бюджету місцевих громад 14 % рентного доходу від видобування природних ресурсів, до Державного бюджету необхідно перераховувати 56 % рентного доходу та залишати на підприємстві – 30 %.

Запропоновано науково-методичні рекомендації щодо акумулювання фінансових коштів від перерозподілу природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств, який на відміну від існуючих передбачає формування регіонального «Фонду перерозподілу рентних доходів», що структурно поділяється на «Фонд

хеджування ризиків майбутніх поколінь», «Фонд відтворення природно-ландшафтних комплексів» та «Фонд компенсування негативних наслідків на даній території теперішніх та майбутніх поколінь». Для детального розроблення механізму акумулювання фінансових ресурсів при розподілі природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств запропонований методичний підхід щодо встановлення часток рентного доходу за зазначеними напрямками з урахуванням динаміки видобування та реалізації паливно-енергетичних ресурсів. Так, на хеджування ризиків майбутніх поколінь передбачається 4 %, відтворення природно-ландшафтних комплексів – 5 % та компенсування негативних наслідків на даній території теперішніх і майбутніх поколінь – 5 %, що повинні функціонувати на регіональному рівні та враховувати динаміку видобування та реалізації природних ресурсів кожного року.

Доведено, що для впровадження ефективного регулювання природною рентою від видобування природних ресурсів та впровадження соціально-орієнтованої політики в регіонах видобування необхідно пройти весь цикл трансформацій, починаючи від створення колабораційних альянсів, визначення та ранжування ризиків, формування стратегій розвитку до впровадження оптимального перерозподілу рентних доходів паливодобувних підприємств та створення фондів акумулювання фінансових коштів від перерозподілу природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств на рівні регіонів.

Ключові слова: державне регулювання, рентна політика, колабораційний альянс у природокористуванні, коопетиція, колабораційний ефект, фонд перерозподілу рентних доходів.

ABSTRACT

Halynska Yu. V. State regulation of the natural rent distribution in the national economy based on the theory of collaborative alliances. – Qualifying scientific paper as manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Economics in specialty 08.00.03 – Economics and National Economy Management. – Sumy State University, Sumy, 2018.

The thesis is devoted to the development of theoretical and methodological provisions and practical recommendations on the rental policy management in Ukraine. It is studied the socio-economic relations of the state, regions and mining enterprises regarding the distribution of rental income received from the natural resource extraction. It is offered the interaction mechanism of all participants of society through the creation of collaborative alliances between the state, the extractive enterprises and the regions both on the vertical and on the horizontal levels under the competition conditions. It is formed the conceptual principles of applying the provisions of the "theory of collaborative alliance" with the purpose of state regulation of systemic interaction of alliance members (state – region – enterprise) to ensure the social and economic equilibrium of the rental income distribution in environmental management. Based on expert assessment, it is determined that collaboration and cooperation vary according to the degree of trust of the team participants of the enterprises to each other, risk distribution, responsibility and profit, as well as formation of goals and corporate culture.

It is analyzed the organizational and legal support of the management system of rental relations in Ukraine.

It is extended a meaningful interpretation of the concept "collaborative effect in environmental management", which is understood, in contrast to the synergetic effect, as the socio-ecological and socio-economic result of the interaction of the collaborative alliance participants (state – region – enterprise), using the natural resources of the territory, which takes into account the synergistic effect of the participant interaction and raises the overall performance of the alliance.

It is improved the scientific and methodical approach to the definition of a part of the collaborative, social and economic effect from the interaction of alliance participants, which is based on the identification of economic benefits and costs from the functioning of the collaborative alliance, which manifests itself in the form of profit growth at the enterprise; growth of regional gross product; increase of rent proceeds to the state and local budgets, less the costs for the creation and operation of the collaborative alliance.

It is offered a meaningful essence of the concept "collaborative alliance in environmental management" in accordance with the understanding of the interaction of the aggregate of economic entities in the environmental management on the vertical level (state – territorial communities – enterprise) and on the horizontal level (enterprise – enterprise).

It is determined the necessary and sufficient conditions for the functioning of the collaborative alliances in nature management, which involves the self-insurance procedure of each participant in the collaborative alliance, it is specified the type of relations between the participants of the collaborative alliance and it is defined the specific risks in cooperation conditions, optimization of losses in the functioning of the collaborative alliance system. In order to develop the collaborative alliance management tools in environmental management, it is carried out the development simulation of collaborative alliances through the "script method" by a combination of system and empirical methods.

It is grounded the necessity of creating the collaborative strategic alliances in the rent income redistribution in the fuel and energy industries both on the vertical level (state – enterprise) and on the horizontal level (enterprise – enterprise) with the purpose of introduction of social responsibility in the regions during extractive activities and interests interest coordination of all participants in the rent-forming process.

It is determined the uniqueness of the collaborative alliance as a cooperation form of the participants of rent-forming relations in comparison with other forms of partnerships and alliances. It is analyzed the foreign experience of regulation of rental

relations in the processes of environmental management and application of collaborative alliances as a coordination form for the opposing interests of the cooperation participants. It is defined the role of state regulation in establishing and functioning of collaborative alliances in environmental management.

It is assessed the state and prospects of the rent policy transformation in Ukraine and it is offered the recommendations on the improvement of rental relations through the introduction of state regulation of collaborative relations in environmental management and the optimal allocation of natural resource rent from the natural resource extraction.

From 2015 to 2017, with the help of the questionnaire and the Delphi method, it was conducted the studies of the possibility of establishing the collaborative alliance in environmental management in the system "state – region – enterprise", it was defined the deficiencies and benefits for all participants in the collaborative partnerships (state – region – extractive enterprise) and it was determined the socio-ecological and socio-economic risks in the formation and functioning of collaborative alliances in environmental management that might not promote the coordinated interests of its participants. It is formed the risk management system in the operation of collaborative alliances in environmental management, which, unlike existing ones, includes the identification, measurement, support (control and risk monitoring) subsystem. It is determined the concordation ratio of Kendall-B.Smith while estimating the probability of occurrence of negative consequences. In order to formalize the identified risks in the operation of collaborative alliance, it is developed a scientific and methodological approach to ranking social, economic and environmental risks while creating the collaborative alliances through the fuzzy logic method based on taking into account the indicators of stability of the collaborative relations in determining the most significant risks and their interdependencies.

Based on the logical-content analysis, the provisions of the theory of social responsibility in the implementation of its principles of ensuring social responsibility while creating the subjects of collaborative alliances in the environmental management, are supplemented by the principles of: recognition of social opportunities; balancing

the interests of the collaborative alliance participants; risk tolerance; ecological focus of the collaborative alliance.

In order to ensure effective interaction of the fuel production enterprises on a horizontal level, it is formed the theoretical foundations of the operation of collaborative alliance in environmental management in the competition conditions and it is determined the groups of barriers that may not promote the interaction of the collaborative alliance participants on the horizontal level, namely: "uniqueness" barrier, barrier of "monopolization of valuable information", "interaction" barrier, barrier of "discredit fear".

It is developed the scientific and methodical recommendations for implementing the strategies for the functioning of collaborative alliances in environmental management based on the matrix approach when choosing an optimal strategy option, based on: determining the significance of the identified socio-ecological and socio-economic risks and their ranking; identification by significance level; definition of the level of risk integral indicator in the territorial system.

It is developed the theoretical and methodological principles of optimizing the rental income distribution of the fuel industry enterprises in the collaborative alliance conditions in the system "state – region – enterprise", which allow coordinating the interests of present and future generations and creating financial reserves for the introduction of resource-saving new technologies for the natural resource extraction. It is offered and practically tested the methodological recommendations for the transfer of 14 % of rental income from the natural resource extraction to the local budgets; 56 % of rental income should be transferred to the state budget and 30 % should be left at the enterprise.

It is offered the scientific and methodological recommendations for the accumulation of financial resources from the natural resource rent redistribution of the fuel production enterprises, which, unlike the existing ones, foresees the formation of a regional "Rental Income Redistribution Fund", which is structurally divided into "Risk Hedge Fund of Future Generations", "Reproduction Fund of the Nature-Landscape Complexes" and "Compensation Fund for Negative Consequences in the Territory of

Present and Future Generations". For detailed elaboration of the accumulation mechanism of financial resources in the natural resource rent distribution of fuel production enterprises, it is offered a methodical approach for the establishment of rental income shares in the indicated directions taking into account the dynamics of extraction and sale of fuel and energy resources. Thus, it is calculated as follows: 4 % – for risk hedging for future generations, 5 % – for the restoration of nature and landscape complexes, and 5 % – for the compensation for negative effects on the territory of present and future generations, which should function at the regional level and take into account the dynamics of production and sales of natural resources for each year.

It is proved that for the implementation of effective regulation of natural rent received from the natural resource extraction and the implementation of socially-oriented policies in the extraction regions, it is necessary to pass the whole cycle of transformations, starting with the creation of collaborative alliances, the definition and ranking of risks, the formation of development strategies prior to the introduction of an optimal rental income redistribution of fuel production enterprises and the creation of funds for the accumulation of financial resources received from the natural resource rent redistribution of fuel production enterprises at the regional level.

Key words: state regulation, rental policy, collaborative alliance in environmental management, coopetition, collaborative effect, rental income redistribution fund.

Список публікацій здобувача

Монографії

1. Галинська Ю. В. Державне регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці України: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2017. 298 с. (17,44 друк. арк.).
2. Halynska Yuliia. Collaborative alliances in environmental management: monograph. Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing is a trademark of International Book Market Servise Ltd., 2017. 52 p. (3,02 друк. арк.).
3. Halynska Yuliia. Does it possible to redistribute the rental income from the extracting companies in terms of cooperation in Ukraine? *Economy and education of Ukraine: on the road to EU*: monograph. Nova Sandec, Poland, 2016. P. 92–107 (0,98 друк. арк.).
4. Галинська Ю. В. Еколого-економічні аспекти збалансованого використання природних ресурсів в регіоні. Сталий людський розвиток місцевих громад. Наукові праці ВНЗ-партнерів Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» / за заг. ред. М. А. Лепського. Київ, 2015. С. 302–306 (0,4 друк. арк.).
5. Телиженко А. М., Шевченко Т. И., Галинская Ю. В. Эколого-экономическое обоснование обращения с твердыми бытовыми отходами. *Отходы – вторичные ресурсы: управление, экономика, организация*: коллективная монография: в 2 т. Сумы: Сумский государственный университет, 2013. Т. 1. С. 200–209 (0,3 друк. арк.). *Особистий внесок: організаційні аспекти управління вторинними ресурсами.*

Статті у наукових виданнях України

6. Halynska Yu. V. Strategic view on the rental policy in the field of environmental management. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2018. Vol. 16, Issue 1. P. 1–11 (1,86 друк. арк.).
7. Halynska Y. Scenarios of implementing the mechanism of collaborative alliances on the territories of natural resource extraction with risk factor. *Сучасні питання*

- економіки і права: зб. наук. праць (**Index Copernicus**). 2017. Вип. 2 (5, 6). С. 76–84 (1,27 друк. арк.).
8. Галинська Ю. В., Байстриюченко Н. О. Розподіл частки природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств між позабюджетними фондами на рівні регіону. *Бізнес-навігатор (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 4 (43). С. 68–74 (1,27 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено механізм визначення частки ПРР паливодобувних підприємств між позабюджетними фондами на регіональному рівні* (0,84 друк. арк.).
9. Галинська Ю. В. Впровадження ефективної колаборації підприємств у сфері природокористування. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar)*. 2017. № 4. С. 49–57 (1,16 друк. арк.).
10. Halynska Y., Telizhenko A. Risk in the formation of collaboration alliance of the redistribution natural rental income. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2016. Vol. 14, Issue 4. P. 181–185 (1,28 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено роль соціо-еколого-економічних ризиків при взаємодії держави, регіону та підприємств* (0,9 друк. арк.).
11. Halynska Y., Beata Gibesova, Vaclav Zubiček, Eliška Fiedlerova Formation of a complex of management decisions on the reduction of environmental pollution during the development of coal mines. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2017. Vol. 15, Issue 2 (cont. 1). P. 246–254 (1,39 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено комплекс управлінської еколого-економічної колаборації при видобуванні вугілля* (0,6 друк. арк.).
12. Галинська Ю. В. Основні питання щодо врахування рентної складової при формуванні доходів природоексплуатуючих підприємств. *Інтелект XXI (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 2. С. 288–294 (1,39 друк. арк.).
13. Галинська Ю. В. Державне регулювання рентної політики в паливодобувній галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 16. С. 52–57 (1,74 друк. арк.).

14. Галинська Ю. В. Класифікації ризиків при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 27, ч. 1. С. 49–54 (1,62 друк. арк.).
15. Галинська Ю. В. Взаємодія видобувних підприємств України в умовах коопетиції. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. Серія «Економіка» (Index Copernicus)*. 2017. Т. 22, вип. 7(60). С. 27–31 (1,39 друк. арк.).
16. Галинська Ю. В., Теліженко О. М., Байстриченко Н. О. Основи теоретичного аналізу ресурсного ринку. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar)*. 2017. № 2. С. 5–13 (1,2 друк. арк.). *Особистий внесок: визначені передумови колаборації в системі «держава – регіон – підприємство» на ресурсному ринку* (0,5 друк. арк.).
17. Галинська Ю. В. Формування бюджетів територіальних громад за рахунок розподілу природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка» (CrossRef)*. 2017. Вип. 2 (50). С. 253–261 (1,97 друк. арк.).
18. Галинська Ю. В. Основні принципи соціальної відповідальності при формуванні системи колабораційних альянсів в природовидобувній галузі. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії (НБУ ім. В. В. Вернадського)*. 2017. Вип. 4 (10). С. 37–43 (1,63 друк. арк.).
19. Галинська Ю. В. Необхідність створення колабораційних стратегічних альянсів в природодобувній галузі України при впровадженні соціально-орієнтованої політики регіонів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 23. С. 70–74 (1,39 друк. арк.).
20. Галинська Ю. В. Економіко-юридичні аспекти виникнення, вилучення та розподілу природно-ресурсної ренти при експлуатації надр . *Причорноморські економічні студії (Index Copernicus)*. 2016. Вип. 12.2. С. 69–74 (1,74 друк. арк.).

21. Галинська Ю. В. Особливості, характер і трансформаційна динаміка розвитку рентної політики в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент» (Index Copernicus)*. 2016. С. 190–195 (1,51 друк. арк.).
22. Галинська Ю. В., Шевченко Т. І. Вдосконалення регіональних систем поводження з відходами з метою використання їх ресурсного потенціалу. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar)*. 2013. № 3. С. 39–44 (1,27 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено регіональні особливості формування ресурсного потенціалу* (0,84 друк. арк.).

Публікації у зарубіжних наукових виданнях

23. Halynska Y. Coopetition of ukrainian enterprises in the field of natural resource management in the conditions of the modern economy. *EUREKA: Social and Humanities (WorldCat)*. 2017. Issue 6 (12). P. 31–37 (1,51 друк. арк.).
24. Галинська Ю. В., Мішеніна Г. А. Рента как составляющая стратегического развития Украины. *Sustainable development (Index Copernicus)*. 2014. № 19. P. 37–42 (1,21 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновані шляхи трансформації державної рентної політики в Україні* (0,6 друк. арк.).
25. Halynska Y. The analysis of the experience of distribution of rent income from extraction of natural resources in the countries of the world. *The scientific Heritage (Google Scholar)*. 2016. No. 6 (6). P. 46–51 (1,27 друк. арк.).
26. Галинська Ю. В., Теліженко О. М. Определение, изъятие и перераспределение рентных доходов в системе «государство – регион – субъект хозяйствования». *Sustainable development (Index Copernicus)*. 2014. № 15. P. 104–107 (1,23 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено умови розподілу рентних доходів у системі «держава – регіон – підприємство»* (0,81 друк. арк.).
27. Halynska Y. V. Collaboration or cooperation: concept definitions when merging interests of the state and extractive companies of Ukraine. *Journal of Research in Business, Economics and Management (Index Copernicus)*. 2017. Vol. 8, Issue 4. P. 1470–1476. URL: www.scitecresearch.com (1,4 друк. арк.).

28. Halynska Y. Developing the strategies for implementation of collaborative alliance in the extractive field. *EUREKA: Social and Humanities (WorldCat)*. 2017. Issue 4. P. 13–20 (1,27 друк. арк.).

Тези доповідей на наукових конференціях

29. Галинська Ю. В. Стратегические коллаборационные альянсы природодобывающих предприятий как метод внедрения социально-ориентированной политики в регионах. The global competitive environmental: development of modern social and economic system International scientific conference. (Moldova, 2017). Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing, 2017. P. 15–17. (0,11 друк. арк.).
30. Галинська Ю. В. Необхідність розробки «стратегічного набору» щодо регіональних стратегій розвитку у сфері природокористування. *Від Балтики до Причорномор'я: формування сучасного економічного простору*: матеріали міжнар. наук. конф., (Рига, 2017 р.). Латвія, 2017. С. 39–41 (0,14 друк. арк.).
31. Галинська Ю. В. Фактори успіху колабораційних альянсів при узгодженні інтересів суб'єктів хазяйнування. *Сучасна економіка: стан та перспективи подальшого співробітництва з країнами ЄС*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Запоріжжя – Резекне, 2017 р.). Латвія; Україна: Класичний приватний університет, 2017. С. 26–28 (0,17 друк. арк.).
32. Галинська Ю. В. Рентна складова у трансформації соціальної політики України. *«Актуальні питання, проблеми та перспективи регулювання міжнародних економічних відносин»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 2016. С. 74–76 (0,16 друк. арк.).
33. Галинская Ю. В. Определение основных рисков при формировании коллаборационных альянсов в природодобывающих отраслях Украины. *Розвиток міжнародної конкурентоспроможності: держава, регіон, підприємство*: матеріали міжнар. наук. конф., (Лісабон, 2016 р.). Португалія: Nova University, 2016. С. 78–80 (0,15 друк. арк.).

34. Halynska Y. International Scientific Conference "Prospects effective management making in business and projects. Formation of cooperative and collaborative alliances as a method of adoption of the innovative solutions, (Odessa, 2016). Odessa, 2016. P. 13–17 (0,17 друк. арк.).
35. Halynska Y. International Scientific Conference "Management of innovative processes in Ukraine: economic, social and political transformation. *The impact of social responsibility on sustainable use of natural resources*, (Lviv, 2016). Lviv, 2016. С. 57–59 (0,18 друк. арк.).
36. Halynska Y. Problems of economics and management: Collection of scientific articles *The transformation of rent relations in Ukraine and implementation of regional responsibility for natural resources on its territory* (Canada, 2015). Publishing house «BREEZE». Montreal, Canada, 2015. P. 349–353 (0,18 друк. арк.).
37. Halynska Y. The impact of human factor on sustainable use of natural resources *Współczesne wyzwania międzynarodowego zarządzania zasobami ludzkimi: international scientific conference*, (Żywiec-Kraków, 2015). Żywiec-Kraków, 2015. URL: [http:// bezplatneszkoly.pl/wpcontent/uploads/2015/11/plan.zywiec.20.11.pdf](http://bezplatneszkoly.pl/wpcontent/uploads/2015/11/plan.zywiec.20.11.pdf) (0,14 друк. арк.).
38. Галинська Ю. В., Мішеніна Г. А. Корпоративна соціальна відповідальність та розвиток ринку відповідальних інвестицій. *Сучасні тенденції розвитку світової економіки*: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 2014 р.). Харків: ХНАДУ, 2014. С. 104–106 (0,17 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджені зв'язки в системі «держава – регіон – підприємство» в процесі корпоративної соціальної відповідальності* (0,08 друк. арк.).
39. Галинська Ю. В., Гордієнко В. П. Удосконалення методів регулювання еколого-економічних інструментів у природокористуванні: матеріали Тринадцятої щорічної всеукр. наук. конф. «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (Суми, 2013 р.). Суми: Вид-во СумДУ, 2013. С. 36–38 (0,16 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано методи регулювання еколого-економічних відносин щодо розподілу PPP* (0,08 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН.....	32
1.1 Особливості та трансформація рентної політики в контексті реалізації концепції сталого розвитку економіки України.....	32
1.2 Організаційно-правове забезпечення системи управління рентними відносинами в Україні.....	55
1.3 Аналіз закордонного досвіду регулювання рентних відносин у процесах природокористування.....	76
Висновки до розділу 1.....	92
РОЗДІЛ 2 КРИТЕРІАЛЬНА БАЗА ФОРМУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСІВ В СИСТЕМІ «ДЕРЖАВА – РЕГІОН – ПІДПРИЄМСТВО» В ПРОЦЕСІ РОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ».....	97
2.1 Теоретико-методологічні основи регулювання рентних відносин в природокористуванні та теорія колабораційних альянсів.....	97
2.2 Сутнісні характеристики механізмів узгодження суспільних інтересів в процесах природокористування.....	109
2.3 Теоретичний підхід до визначення структурно-логічної сутності понять «колаборація», «кооперація» та «коопетиція».....	133
2.4 Теоретичні передумови створення колабораційних альянсів як форми реалізації державної соціально-орієнтованої політики.....	143
Висновки до розділу 2.....	160
РОЗДІЛ 3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБҐРУНТУВАННЯ ЕФЕКТИВ ТА РИЗИКІВ В КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСАХ, СТОВРЕНИХ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	164
3.1 Колабораційні альянси як інструментарій узгодження інтересів держави,	

територіальних громад та промислових підприємств при реалізації рентної політики.....	164
3.2 Теоретичні засади формування механізму узгодження інтересів учасників колабораційного альянсу між паливодобувними підприємствами в умовах коопетиції.....	192
3.3 Науково-методичні підходи щодо виявлення та оцінювання «колабораційного ефекту» при узгодженні інтересів держави, місцевих громад та видобувних підприємств.....	210
Висновки до розділу 3.....	228
РОЗДІЛ 4 СЦЕНАРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЙ КОЛАБОРАЦІЇ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ПІДПРИЄМСТВ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕНТНИХ ВІДНОСИН В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	232
4.1 Теоретико-методологічні засади формування економічного механізму вилучення та розподілу природно-ресурсної ренти між учасниками колабораційного альянсу.....	232
4.2 Науково-методичні підходи до оцінювання та прогнозування соціально-економічних ризиків формування колабораційних альянсів.....	242
4.3 Принципи та методи формування «матриці стратегій» імплементації соціально-орієнтованого колабораційного механізму перерозподілу рентних доходів у природокористуванні.....	279
Висновки до розділу 4.....	286
РОЗДІЛ 5 ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СИСТЕМІ «ДЕРЖАВА - РЕГІОН – ПІДПРИЄМСТВО».....	291
5.1 Регулювання рентних відносин у паливодобувній галузі України.....	291
5.2 Формування оптимізаційної моделі перерозподілу рентного доходу в системі колабораційного альянсу «державна – підприємство – регіон» на прикладі паливодобування.....	311
5.3 Науково-методичні підходи до формування бюджетів територіальних громад за рахунок рентних надходжень від паливодобувних підприємств.....	335

	20
Висновки до розділу 5.....	354
ВИСНОВКИ	357
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	361
ДОДАТКИ.....	414

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Для вичерпних паливно-енергетичних ресурсів процеси розподілу та перерозподілу рентного доходу стають об'єктом суперечностей між державою, місцевими громадами та паливодобувними підприємствами. Ураховуючи різновекторність інтересів зацікавлених сторін на галузевому, міжгалузевому та міжрегіональному рівнях, вирішення цих суперечностей є важливою функцією держави, що реалізовується засобами регуляторної економічної політики. Система державного регулювання рентних відносин у національній економіці повинна забезпечувати справедливий розподіл рентних платежів з урахуванням необхідності відновлення природно-ресурсного потенціалу регіону, реалізації регіональних соціальних програм, поповнення Державного бюджету України, забезпечення стабільного та ефективного функціонування паливодобувних підприємств. Сьогодні відповідно до законодавства України структура розподілу рентного доходу від користування надрами для видобування нафти, природного газу і газового конденсату не забезпечує справедливого розподілу доходу між учасниками рентних відносин: 5 % спрямовуються до місцевих і районних бюджетів, а 95 % – до Державного бюджету для покриття його дефіциту. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є створення соціально-економічних партнерств – колабораційних альянсів між державою, територіальними громадами та паливодобувних підприємств усіх форм власності, розроблення форм, методів та економічних важелів збалансування інтересів усіх стейкхолдерів та врегулювання соціо-еколого-економічних суперечностей. Це дозволить уникнути системних міжгалузевих та міжрегіональних диспропорцій у національній економіці, забезпечити дотримання принципів паритетності та системної динаміки в процесі реалізації рентної політики держави.

Фундаментальні засади системи державного регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці закладені в наукових працях О. І. Амоші, Е. Аткінсона, О. Ф. Балацького, Б. Бенсона, Я. С. Витвицького, В. М. Гейця, К. Гофмана, І. О. Губаревої, Л. С. Гринів, Б. М. Данилишина,

М. О. Данилюка, У. Джевойса, М. І. Долішнього, А. Ю. Жулавського, Ф. Кене, Л. Г. Мельника, К. Менгера, Д. Норта, А. Ослунда, В. Петті, Р. Реймерса, О. М. Теліженка, С. К. Харічкова, М. А. Хвесика, Є. В. Хлобистова та ін. Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування механізмів узгодження інтересів стейкхолдерів та практичну розбудову теорії колабораційних альянсів на міжкорпоративному, міжгалузевому та міжрегіональному рівнях зробили Дж. Аплей, І. Ансофф, М. Бенгтссо, Р. Б. Бункен, Т. Гілфасон, Ф. Гехбауєр, М. Грановет, А. Дин, О. Іншаков, Т. Клоб, С. Кок, П. Кравчук, Дж. Коулман, С. В. Леонов, Ф. Ле Рой, С. Липпман, Р. Лукас, Г. Л. Монастирський, Ю. Пахомова, М. М. Петрушенко, Т. Робертс, Р. Робінсон, Р.-Дж. Сміт, І. Турунен, О. Труш, В. Фредріх, С. Хагшено, Дж. Хігінс, А. Т. Хіммельман, Ж. Хуотарі, Х. Чой, П. Єріксон та інші.

Зважаючи на наукову й практичну значущість внеску цих учених, необхідно відзначити існування об'єктивної необхідності вдосконалення теоретико-методологічних засад та прикладних аспектів реалізації рентної економічної політики держави. Так, зокрема, подальшого вирішення потребують проблеми, пов'язані з партисипативним управлінням колаборацією стейкхолдерів при реалізації рентних відносин, оцінюванням ефектів та ризиків їх взаємодії в паливобудівній галузі, оптимізацією механізмів розподілу рентного доходу паливобудівних підприємств, вибудовуванням стратегій та сценаріїв колабораційних альянсів між державою, місцевими громадами та паливобудівних підприємств, обґрунтуванням засад соціальної відповідальності держави в процесі регулювання рентних відносин у національній економіці тощо. Відсутність цілісної концепції державного регулювання рентних відносин з урахуванням колабораційної взаємодії зацікавлених сторін, її теоретична і практична значущість обумовили актуальність дослідження, його мету, завдання та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика роботи відповідає меті та цілям резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Порядок денний в області сестейного розвитку на період до 2030 року», Стратегії сталого розвитку України – 2020, Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Дослідження виконане відповідно до Основних напрямів фундаментальних досліджень на 2014–2018 рр. та тематики науково-дослідних робіт

Сумського державного університету. Так, зокрема: в межах теми «Формування принципів, методів і механізму раціонального перерозподілу природної ренти в системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання» (№ д/р 0115U000676) обґрунтовано механізм оптимального перерозподілу природно-ресурсної ренти у видобувній галузі через колабораційні альянси; в межах теми «Природно-ресурсна рента у формуванні ланцюгів вартості» (№ д/р 0115U000845) – методологічні основи рентних суб'єктно-об'єктних економічних відносин у системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання»; в межах теми «Макроекономічне прогнозування економічного зростання з використанням міжгалузевих моделей» (№ д/р 0115U000846) – колабораційні рентні ефекти при узгодженні інтересів держави, місцевих громад та паливодобувних підприємств.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є удосконалення методологічних засад державного регулювання розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти на основі теорії колабораційних альянсів у системі «держава – регіон – паливодобувні підприємства».

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

–проаналізувати світовий досвід вилучення та перерозподілу рентного доходу від видобування вичерпних паливно-енергетичних ресурсів, дослідити трансформаційні зміни у рентній економічній політиці України;

–розглянути теоретичні основи, економіко-регуляторні передумови, організаційно-правове забезпечення системи управління рентними відносинами в національній економіці;

–сформувати теоретико-методологічні засади застосування положень теорії колабораційних альянсів у процесі державного регулювання рентних відносин;

–запропонувати систему критеріїв узгодження інтересів у системі «держава – територіальні громади – паливодобувні підприємства» щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти;

–сформувати методологічні засади визначення необхідних та достатніх умов створення колабораційних альянсів у процесі розподілу природно-ресурсної ренти;

–уточнити специфічну сутність колабораційних альянсів, які створюються для впорядкування рентних відносин у національній економіці;

–розробити систему принципів соціальної відповідальності держави та інших учасників колабораційних альянсів у паливодобувній галузі;

–обґрунтувати змістовну сутність та специфічні особливості колабораційних ефектів, що виникають, для держави, місцевої громади та паливодобувних підприємств у процесі раціонального формування, розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти;

–розробити методичний інструментарій визначення ефекту від створення колабораційного альянсу на засадах системного врахування реальних та альтернативних витрат та вигод держави, місцевої громади та паливодобувних підприємств;

–поглибити методологічне підґрунтя формалізації проявів, причин, наслідків та заходів подолання специфічних ризиків, що виникають при горизонтальній, вертикальній, фінансовій та ринковій колаборації в паливодобувній галузі;

–удосконалити науково-методичне підґрунтя сценарного планування механізму колаборації стейкхолдерів у процесі розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти;

–розробити методологічні засади та економіко-математичний інструментарій ранжування соціальних, економічних та екологічних ризиків при створенні колабораційних альянсів у паливодобувній галузі;

–поглибити методологічне підґрунтя вибору оптимального варіанту стратегій розвитку колабораційних альянсів, створених для впорядкування рентних відносин у національній економіці;

–розробити економіко-математичну оптимізаційну модель для диференційованого коригування структури перерозподілу рентного доходу між паливодобувними підприємствами, місцевим та Державним бюджетами;

–удосконалити організаційно-економічний інструментарій акумулювання фінансових ресурсів при розподілі рентного доходу;

–запропонувати механізм диференційованого розподілу рентного доходу паливодобувних підприємств, залежно від їх участі у відновленні територій після закінчення видобування природних ресурсів.

Об'єктом дослідження є процеси державного регулювання розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти з урахуванням узгодження соціо-еколого-економічних інтересів та фінансово-управлінської колаборації держави, місцевих громад та паливодобувних підприємств.

Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають у межах колабораційного альянсу «держава – регіон – підприємство» при формуванні рентного доходу, здійсненні рентних платежів, реалізації рентної політики держави.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дослідження склали положення загальної економічної теорії, державного регулювання економіки, економіки та управління національним господарством, економіки природокористування. При вирішенні поставлених у роботі завдань застосовано такі методи дослідження: логічного аналізу, синтезу та узагальнення – при розробленні методологічних засад концепції колаборації щодо реалізації рентних відносин у національній економіці; функціональний та структурний аналіз, методи опитування та спостереження, когнітивне моделювання, кореляційно-регресійний аналіз – при оцінюванні ефектів та ризиків взаємодії стейкхолдерів у паливодобувній галузі; факторний аналіз, методи нечіткої логіки, економіко-математичного моделювання – для оптимізації фінансово-управлінських рішень щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти у національній економіці.

Інформаційну та фактологічну базу наукового дослідження склали нормативні акти Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, аналітична інформація Державної служби статистики України, дані статистичної, фінансової та бухгалтерської звітності паливодобувних підприємств України, аналітичні та статистичні огляди, звіти міністерств, відомств, науково-дослідних центрів, результати наукових досліджень, особисто зібрана та опрацьована автором інформація, в тому числі - аналітична інформація.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні проблеми розроблення теоретико-методологічних засад застосування положень теорії колабораційних альянсів у процесі державного регулювання рентних відносин у національній економіці, формування науково-методичного підґрунтя узгодження

соціо-еколого-економічних інтересів держави, місцевих громад та паливодобувних підприємств у процесі розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти.

Найбільш вагомими науковими результатами дослідження є такі:

вперше:

– обґрунтовано теоретико-методологічні засади застосування положень теорії колабораційних альянсів у процесі державного регулювання рентних відносин у національній економіці, що передбачають справедливий розподіл природно-ресурсної ренти та партисипативну участь усіх стейкхолдерів у формуванні рентного доходу, диференціацію рентних платежів, пошук оптимуму між збільшенням рентного доходу та обсягів видобування і використання вичерпних паливно-енергетичних ресурсів, набуття рентною політикою держави ознак відтворювальної, природоохоронної, орієнтованої на соціально-фінансову підтримку територіальних громад. Це створює підґрунтя для: запобігання створенню штучних монополій у сфері рентних відносин; забезпечення енергонезалежності країни; розбудови соціально-орієнтованої економіки;

– введено в термінологічний обіг поняття «колабораційний рентний ефект», яке запропоновано розуміти як кумулятивний соціо-еколого-економічний результат від раціонального розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти для держави, місцевої громади та паливодобувних підприємств, що виникає внаслідок їх узгодженої колабораційної взаємодії. Це дозволило описати прямі та латентні циклічно-накопичувальні прояви даного ефекту для майбутніх поколінь;

– розроблено теоретичні засади і методичний інструментарій оцінювання колабораційного рентного ефекту через зіставлення вхідних та вихідних грошових потоків, інвестиційних витрат, податкових надходжень, рентних платежів, соціальних та екологічних виплат у межах колабораційного альянсу та за відсутності колаборації, з урахуванням альтернативних надходжень від використання природних ресурсів території та норми дисконту, оціненої з урахуванням альтернативної вартості капіталу та ризиків держави, місцевої громади і паливодобувних підприємств;

– розроблено методологічні засади та економіко-математичний інструментарій ранжування соціальних, економічних та екологічних ризиків при

створенні колабораційних альянсів у паливодобувній галузі, що базується на експертному оцінюванні ймовірності виникнення різних типів ризиків, застосуванні методу нечіткої логіки (Fuzzy Logic) та врахуванні індикаторів стійкості колабораційних відносин при визначенні найбільш значущих ризиків та їх взаємозв'язків;

– розроблено економіко-математичну оптимізаційну модель для диференційованого коригування структури перерозподілу рентного доходу між паливодобувними підприємствами, місцевим та Державним бюджетами з урахуванням одномоментних та взаємозв'язаних змін ефективності паливодобувних підприємств та соціо-еколого-економічної ситуації в регіоні видобування вичерпних паливно-енергетичних ресурсів. Побудована модель базується на використанні функції корисності, системи диференційних рівнянь, що описують функції управління активами паливодобувних підприємств, витрати на охорону здоров'я на рівні регіону та рентні надходження до Державного бюджету України;

удосконалено:

– критеріальний базис узгодження інтересів у системі «держава – територіальні громади – підприємство» щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, що на відміну від існуючих підходів передбачає врахування розміру не статичної, а динамічної ренти, сформованого в національній економіці інституціонального механізму розподілу та перерозподілу рентних доходів від використання вичерпних паливно-енергетичних ресурсів, рівня законодавчої свободи щодо передання прав власності на ці ресурси та прав користування ними, рівня розвитку інфраструктури ринку енергетичних ресурсів та рівня фіскальної децентралізації в країні;

– методологічне підґрунтя вибору оптимального варіанта стратегій розвитку колабораційних альянсів, створених для впорядкування рентних відносин у національній економіці, що на відміну від існуючих підходів запропоновано здійснювати на основі інтегрального рівня готовності учасників альянсу узгоджувати інтереси із зовнішнім середовищем під час реалізації проекту, інтегрального індексу соціо-еколого-економічних ризиків при створенні колабораційного альянсу та рівня соціально-екологічної безпеки регіону

видобування ресурсів. Це дозволило виділити та описати сутність реактивної, захисної, стабілізаційної, превентивної, адаптивної, проактивної колабораційних стратегій, а також стратегій мінімальної відповідальності, зростання та нарощування потенціалу;

- організаційно-економічний інструментарій акумулювання фінансових ресурсів при розподілі природно-ресурсної ренти, що на відміну від існуючих, здійснено шляхом обґрунтування доцільності створення в Україні регіональних фондів перерозподілу рентних доходів, що будуть функціонувати за типом змішаних (фондів розвитку та ощадних фондів) із високим рівнем самоврядування, структурно включатимуть фонди відтворення природно-ландшафтного комплексу регіону, фонди компенсації негативних соціальних та екологічних наслідків від функціонування паливодобувного комплексу, а також фонди хеджування ризиків майбутніх поколінь, формуватимуть надходження за рахунок рентного та інвестиційного доходу;

- методологічне підґрунтя оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в системі «держава – регіон – підприємство», що відрізняється від існуючих диференціацією частки, яка буде вилучатися з рентного доходу паливодобувних підприємств до місцевих бюджетів на фінансування соціальних, економічних та екологічних програм для територіальної громади залежно від участі паливодобувних підприємств у відновленні територій після закінчення видобування природних ресурсів;

набули подальшого розвитку:

- методологічні засади визначення необхідних та достатніх умов формування колабораційних альянсів у процесі розподілу природно-ресурсної ренти, що на відміну від існуючих запропоновано здійснювати на основі інтегрального показника як суми бальних оцінок за сукупністю критеріїв, що визначають готовність стейкхолдерів (державних органів, територіальної громади та паливодобувних підприємств) до реалізації спільної (у формі кооперації та колаборації) та роздільної діяльності;

- визначення змістовної сутності колабораційних альянсів, створених для впорядкування рентних відносин у національній економіці, як форми структурованої

взаємодії суб'єктів формування рентних відносин на вертикальному (держава – місцева громада – паливодобувні підприємства) та горизонтальному (паливодобувні підприємства – паливодобувні підприємства) рівнях, що ґрунтується на узгоджених усіма стейкхолдерами механізмах партисипативної участі у формуванні рентного доходу, справедливого розподілу природно-ресурсної ренти, фінансово-організаційного збалансування їх соціо-еколого-економічних інтересів для реалізації спільної мети – забезпечення енергонезалежності країни, розбудови соціально-орієнтованої економіки та забезпечення добробуту майбутніх поколінь;

– методологічні засади обґрунтування принципів соціальної відповідальності держави в процесі регулювання рентних відносин, що на відміну від існуючих підходів здійснено шляхом імплементації в загальну систему принципів державно-приватної колаборації ряду нових, а саме: принципу продукування соціальної цінності для місцевої громади на території видобування паливно-енергетичних ресурсів та суспільства в цілому; принципу збалансування соціальної відповідності та узгодження соціальних інтересів учасників колабораційних альянсів; принципу толерантності до соціальних ризиків; принципу дотримання колабораційної соціальної етики; принципу транспарентності (прозорості) у відносинах учасників колабораційного альянсу під час перерозподілу природно-ресурсної ренти;

– теоретико-методологічне підґрунтя виявлення специфічних ризиків у колабораційних альянсах, створених для впорядкування рентних відносин у національній економіці, що на відміну від існуючих підходів запропоновано здійснювати на основі методології Hazard and Operability Research та емпіричних результатів проведених особисто дисертантом опитувань провідних підприємств нафтогазової промисловості України шляхом формалізації проявів, причин, наслідків та заходів для подолання ризиків, що виникають при горизонтальній та вертикальній колаборації в альянсі;

– науково-методичне підґрунтя сценарного планування механізму колаборації стейкхолдерів у процесі розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, що на відміну від існуючих підходів здійснено шляхом побудови імітаційних карт для оптимістичного, песимістичного, найбільш імовірного сценаріїв на основі розробленого синтетичного індикатора, який ідентифікує зміни у механізмах

функціонування колабораційних альянсів залежно від рівня залучених стейкхолдерів (держава, місцева громада, паливодобувні підприємства), виду ризиків, типу конкуренції паливодобувних підприємств та типу кризи в національній економіці.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні і методологічні положення дисертаційної роботи доведені до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій. Пропозиції щодо оптимальних пропорцій міжбюджетного розподілу рентного доходу можуть бути використані відповідними міністерствами при удосконаленні існуючих регуляторних механізмів реалізації рентної економічної політики держави; щодо визначення соціальних, економічних та екологічних ризиків, а також ефектів колабораційних галузевих альянсів – галузевими асоціаціями паливодобувного комплексу; щодо формування регіональних фондів перерозподілу рентних доходів – місцевими органами влади; щодо механізмів виявлення необхідних та достатніх умов функціонування колабораційних альянсів – суб'єктами господарювання.

Пропозиції щодо оподаткування рентною платою за користування надрами впроваджено в діяльність департаменту економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (довідка № 3021-09/26754-07 від 21.06.2018 р.); щодо формування регіонального Фонду перерозподілу рентних доходів – у діяльність Сумської обласної державної адміністрації (довідка № 01-49/4428 від 07.05.2018 р.); щодо оптимального розподілу рентного доходу паливодобувних підприємств – у діяльність Громадської спілки «Ліга ділових кіл паливно-енергетичного комплексу» (довідка № 07/11/17-1 від 07.11.2017 р.); щодо механізмів горизонтальної колаборації в межах паливодобувних альянсів – у діяльність ДП «Укртранснафтопродукт» (довідка № 02/440 від 27.10.2017 р.); щодо запровадження динамічної ренти – в діяльність ТзОВ «Нафтогазрембуд-1» (довідка № 02/11/17-3 від 02.11.2017 р.); щодо подолання організаційно-економічних бар'єрів у межах колабораційної взаємодії – в діяльність ТОВ «СЕНСІ» (довідка № 549 від 29.12.2017 р.); щодо механізму узгодження інтересів учасників рентних відносин – у діяльність ТОВ «Союз-будресурси» (довідка № 40/а від 16.05.2018 р.).

Результати дисертації використані в навчальному процесі Сумського державного університету при викладанні дисциплін: «Менеджмент організації», «Публічне адміністрування», «Управління корпоративними відносинами», «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності», «Корпоративна соціальна відповідальність», «Корпоративне управління», «Основи екології», «Екологічний менеджмент», «Антикризовий менеджмент», «Методологія та організація наукових досліджень», «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності», «Державне та муніципальне управління» (акт від 16.02.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним завершеним науковим дослідженням. Визначені та обґрунтовані в дисертації наукові положення, висновки та пропозиції, одержані практичні результати є особистим внеском здобувача. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ідеї та положення, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації оприлюднені та одержали позитивну оцінку на 11 міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях ([29–39] у наведеному в авторефераті списку праць).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 39 наукових працях загальним обсягом 56,84 друк. арк., з яких особисто автору належить 52,91 друк. арк., зокрема, 2 одноосібні монографії, розділи у 3 колективних монографіях, 17 статей - у наукових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз (з яких 3 – у виданнях, внесених до бази Scopus), 6 статей - у наукових виданнях інших держав, 11 публікацій - у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації – 452 стор., з яких – основного тексту 331 стор., 41 табл., 27 рис., 5 додатків та список використаних джерел із 565 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

1.1 Особливості та трансформація рентної політики в сучасних умовах господарювання

Останнім часом проблеми вилучення та розподілу рентних доходів стали дуже часто обговорюватися як у наукових, так і в політичних колах України. Основними причинами є досить різка диференціація рівня життя населення країни та спливаючі невідомо куди надприбутки від видобування природних ресурсів сектору України.

Кожен раз, коли науковці та представники влади шукають шляхи забезпечення економічного зростання та більш ефективної регуляторної політики, вони звертаються до врегулювання рентних ставок на життєво необхідні природні ресурси. Щоразу такий «новий підхід» призводить до зростання цін на природні ресурси, використання тіньових розрахункових схем, виснаження ресурсів регіонів та необхідності знову вдосконалювати рентне регулювання в Україні.

Питання державного регулювання сфери природокористування, зокрема надрокористування, податкової й рентної політики були об'єктом уваги широкого кола як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Найбільш глибоко та предметно вони висвітлені в працях О. І. Амоші [5], В. М. Гейця[70], Б. М. Данилишина[81], Б. Є. Кваснюка [126], Я. В. Ковалюка[140], А. С. Лисецького[161], І. Й. Малога[168], Л. Г. Мельника[182], В. С. Міщенко[185], С. К. Харічкова[292]. Серед зарубіжних учених економічним оцінкам та методам регулювання сфери природокористування, зокрема надрокористування, присвячені праці К. Гофмана[73], М. Комарова[147], Л. Линника[160].

Історичний внесок у дослідження рентних відносин у сферах землеволодіння та землекористування започаткували класики політекономії – В. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Дж. Ст. Мілль та ін. Сучасні підходи до трактування рентних відносин були сформовані представниками неокласичної економічної теорії: У. Джевойс, К. Менгер, А. Маршал, Дж. Б. Кларк, та представниками інституційної економічної теорії: А. Алчіан, Е. Аткинсон, Б. Бенсон, Дж. Б'юкенен, Е. Крюгер, Д. Норт, А. Ослунд, Дж. Стіглер, Г. Таллок, Р. Толісон та ін.

Недосконалість системи державного управління і поетапність трансформації всієї системи економічних відносин призвели до гіпертрофованого розвитку посередницьких структур у підприємницькій діяльності, що сприяло становленню штучних монополій та посиленню їх впливу і впливу за товарними й фінансовими потоками. Монопольний статус суб'єкти підприємницької діяльності використовують для максимізації власних доходів, зокрема для перерозподілу на свою користь природно-ресурсної ренти [478].

Особливості структури ринку в перехідний період, передусім його реформованість та незбалансованість, є причинами того, що частина рентного доходу втрачається у фінансових потоках. Тому основними завданнями, на нашу думку, у сфері державного регулювання є внесення відповідних змін до законодавчих актів із питань природокористування та деяких галузевих нормативно-правових актів, а також, як зазначають Б. Данилишин і В. Міщенко, створення ринкового балансу інтересів усіх учасників рентного процесу через упровадження відповідних організаційно-економічних механізмів [85]. Саме узгодження інтересів між державою, видобувними підприємствами повинно забезпечити соціальну та економічну перспективу щодо створення соціально-орієнтованої політики країни.

Сьогодні існує безліч способів розподілу рентних доходів, зокрема й метод, запропонований автором [37]. Але основним є те, як природна рента буде перерозподілена між членами суспільства і яка частина буде спрямована на відновлення природно-ресурсного потенціалу в цілому. Безумовно, частина

природно-ресурсної ренти повинна належати державі. Це важливе джерело поповнення державного бюджету. Перехід на принципи сталого розвитку пов'язаний зі справедливим розподілом ренти на користь усього суспільства. Тому регулювальні функції держави щодо видобування і збалансованого використання природних ресурсів повинні бути посилені й закріплені законодавчо.

Аналізуючи трансформаційні зміни, що відбуваються в економіці та суспільстві України за останні декілька років, можна погодитися з теорією Йозефа Шумпетера, який обґрунтував гіпотезу, що економічний розвиток відбувається у формі дисгармонійних стрибків і ривків, які проходять унаслідок освоєння принципово нових інвестиційних проектів (інновацій). Процес розвитку неминує припускає чергування порівняно недовгих періодів процвітання і депресії через порушення звичного для системи кругообігу ресурсів і доходів [321].

Відповідно до економічної теорії Вільяма Ростоу процес розвитку і трансформації економіки слаборозвинених країн (до яких відносять Україну за міжнародними рейтингами) не можливий без структурних змін, знаходження свого місця у світовій економіці та розподілу доходу, багатства і влади [266]. А перехід до стадії зростання можливий за умов мобілізації внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів, заощадження значної частки національного доходу у формі інвестицій для нарощення темпів економічного розвитку [188].

Едгар Оуенс пов'язує трансформаційні зміни в економіці країн не лише з підвищенням продуктивних сил суспільства, а й з якісними характеристиками щодо політичних ідей, формою державного управління та роллю людей у суспільному житті. Розвиток розглядається як багатоплановий процес, що приводить до радикальних змін у соціальних структурах, поведінці людей, суспільних інститутах, а також як скорочення безробіття [191]. Тобто це комплекс змін, за допомогою яких соціальна система орієнтована на задоволення основних потреб та попиту окремих людей і груп населення,

рухається від стану загальної незадоволеності до нових сприятливіших матеріальних і духовних умов життя.

Окремо, на наш погляд, необхідно виділити концепцію трансформації централізовано керованої економіки Німеччини, сформованої після Другої світової війни, розроблену кейнсіанцями Фрайбурзької школи ордолібералів. Використання міждисциплінарного підходу дало можливість А. Мюллеру-Армаку, В. Ойкену, В. Репке, Ф. Бьому та А. Рюстову розробити концепцію соціально-орієнтованої політики, основою якої були критичний аналіз монополістичного капіталізму та відповідний пошук шляхів створення економічного порядку, звільненого від пороків приватнокапіталістичних фінансово-промислових груп, що забезпечують собі протекцію державної влади [108].

Саме соціальна політика у трансформаційній економіці виконує захисну функцію для населення країни. Проте особливістю соціальної політики на цей час є її нестабільність, коли впродовж короткого періоду часу можуть діаметрально змінюватися мета соціальної політики, її зміст і роль у трансформаційних процесах. Це пояснюється значною залежністю її від суб'єктивних чинників, а також від об'єктивно заданих обмежень. Спільним для постсоціалістичних країн є спрямованість соціальної політики переважно на надання допомоги окремим найменш захищеним категоріям населення, що звужує її. Для решти працездатних членів суспільства визначальним стає принцип індивідуальної відповідальності, коли рівень доходів та соціальної захищеності індивідів залежить лише від їх трудової діяльності й ініціативи.

На наш погляд, це не зовсім справедливий розподіл соціальної захищеності населення. Безумовно, соціальний захист населення країни – це відображення економічних процесів і явищ, які відбуваються в суспільстві, але якщо країна має природні ресурси, які є безумовним джерелом доходу територіальних громад, то природна рента повинна буди джерелом додаткового доходу та соціальної захищеності населення. Тому одним з основних завдань соціально-орієнтованої політики держави є справедливий розподіл рентних

доходів від видобування природних ресурсів між усіма членами суспільства як соціальна захищеність чи додатковий дохід.

У зв'язку з цим твердженням виникає запитання: чи потрібно збільшувати обсяги видобування природних ресурсів для збільшення рентного доходу, який, у свою чергу, може сприяти розвитку соціально-орієнтованої політики?

Емпіричні дослідження показали, що в кінці ХХ ст. відбулися значні структурні зрушення в паливно-енергетичному комплексі, що спричинили зміни організаційних структур, існуючої інституційної бази та методології державного регулювання не лише в енергетиці, а й у цілому в галузях природних монополій. На цей процес вплинули лібералізація і глобалізація світової торгівлі енергоресурсами. Нерівномірність розміщення запасів ресурсів призвела до зростання міжнародної торгівлі енергоресурсами, загострення конкуренції на світовому (нафтовому) та регіональних (природного газу, вугілля) ринках, а отже, й до відповідних змін, що склалися в першій половині минулого століття в структурній організації та інституційній базі енергетичних ринків.

Усе це вимагає, незважаючи на підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів на всіх стадіях енергетичного ланцюга, залучення до господарського обороту все нових обсягів природних енергетичних ресурсів.

Згідно з Програмою діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», націленою на мінімізацію впливу фінансової кризи на економіку України та вихід із кризи, період до 2020 року буде характеризуватися в Україні подальшим розширенням використання власних мінеральних ресурсів як для внутрішніх потреб, так і для експорту [84]. Ці заходи призведуть до ураженості геологічного середовища, обумовленого порушенням стійкості гірського масиву, прогресуючим накопиченням відходів видобування і збагачення мінеральної сировини, порушенням гідрогеологічного режиму територій, просідання земної поверхні над гірничими виробками, викидами і скидами в атмосферу та водне середовище. У зв'язку з цим, як зазначено у [84], необхідно досягти екологічно

доцільного й економічно збалансованого використання природних ресурсів через структурну перебудову господарства та подолання дисбалансу розвитку.

Одним із шляхів стратегічного розвитку є справедливий розподіл ренти із видобування природних ресурсів. Тому в роботі розглядається тезис про те, що справедливий розподіл природно-ресурсної ренти є тим механізмом, який може підвищити ефективність використання людського, виробничого і природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку та підвищення добробуту громадян України.

Однак передусім необхідно проаналізувати національну систему управління природними ресурсами.

У національній системі управління природними ресурсами природно-ресурсна рента як складова суспільного доходу реалізується в основному в різних формах платності природокористування. В Україні ще на етапі становлення та формування рентної політики плата за використання природних ресурсів стала важливою складовою еколого-економічного механізму, що почав створюватися в Україні від 90-х років ХХ століття. Платежі формувалися на базі рентної методології, за змістом та спрямуванням відповідних коштів розглядалися передусім як відтворювальні та природоохоронні [187].

Україна як самостійна держава налічує лише 25 років незалежності, тому основні науково-методичні засади щодо рентних відносин дісталися в спадок від СРСР. У 60–70-х роках ХХ століття найбільш значний внесок був зроблений К. Г. Гофманом, який запропонував розрахунок рентного доходу на природні ресурси на базі замикаючих витрат. Але, як показала практика, цей метод дуже складний і потребує спеціальних розрахунків. Також саме поняття «замикаючих витрат» зазнало певної трансформації.

У сучасних умовах міжнародного розподілу праці й глобалізації для країн з однаковими кліматичними умовами зовсім втрачає зміст класичне поняття замикаючих витрат [37]. Сьогодні економічна теорія пов'язує світові ціни на природні ресурси з поточними витратами на їх видобування, що підтверджує

трудова теорія вартості К. Маркса про те, що «Оптимальний обсяг виробництва на кожній ділянці, а отже, і обсяг застосування капіталу та праці визначаються оптимальним (рівноважним) станом, коли граничні витрати, вимірювані у грошах, дорівнюють ринковій ціні продукту [170].

В умовах сучасної економіки рентна частина доходів стягується в рамках загальної системи оподаткування доходів – через податок на прибуток (диференціальна рента), незначною мірою – через податок на додану вартість, експортне мито (на продукцію природоексплуатаційних галузей). Істотна частина доходу від експлуатації природних ресурсів за сучасних умов не контролюється державою і не надходить до державного і місцевих бюджетів [37].

Як показує досвід розвинених країн, на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Крім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів. У цілому, за світовим досвідом, рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується саме в політику обмеження надприбутків.

Сучасні умови видобування основних бюджетоутворювальних природних ресурсів (нафта, газ, газовий конденсат) в Україні характеризуються стрибкоподібним установленням рентних платежів. Згідно із законом ставки рентної плати за користування надрами при видобуванні природного газу, включаючи (нафтовий) попутний газ, газ (метан), вугільних родовищ, сланцевий газ, газ центрально-басейнового типу, газ колекторів твердих порід:

- видобутого з покладів, які повністю або частково перебувають на глибині понад 5 000 м, – зменшено з 55 до 29 %;
- видобутого з покладів, повністю розміщених на глибині понад 5 000 м, – зменшено з 28 до 14 %;
- видобутого з покладів на глибині до 5 000 м і який реалізується для потреб населення, – знижено із 70 до 29 %. Однак як тимчасовий захід із 1 січня

2016 року ставка рентної плати за користування надрами залишається на рівні 70 % [106]. Із 2017 року були прийняті нові ставки щодо рентного платежу (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Ставки рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин у 2017 році

Назва груп корисних копалин, надана в користування надрам гірничого підприємства	Ставка, відсоток від вартості продукції гірничого підприємства
1	2
Рудні (металовмісні (металічні), зокрема руди) корисні копалини:	
чорні (крім залізної руди), кольорові та легувальні метали	5,00
залізна руда	8,00
урановмісні (в технологічному розчині)	5,00
інші, неурановмісні, чорні, кольорові та легувальні метали	5,00
Енергетичні корисні копалини:	
Вугілля:	
Коксівне	1,50
Енергетичне	0,75
Антрацит	1,00
Буре	1,00
Торф	1,00
Вуглеводні:	
Нафта:	
з покладів, що повністю або частково залягають на глибині до 5 000 метрів	29,00
з покладів, що повністю залягають на глибині понад 5 000 метрів	14,00
Конденсат:	
з покладів, що повністю або частково залягають на глибині до 5 000 метрів	45,00
з покладів, що повністю залягають на глибині понад 5 000 метрів	21,00
Газ природний (будь-якого походження):	
природний газ, що відповідає умові, визначеній у пункті 252.24 цієї статті, видобутий із покладів до 5 000 метрів	29,00
природний газ, що відповідає умові, визначеній у пункті 252.24 цієї статті, видобутий із покладів понад 5 000 метрів	14,00
із покладів на ділянках надр (у родовищах) у межах континентального шельфу та/або виключної (морської) економічної зони України	11,00
природний газ, видобутий під час виконання договорів про спільну діяльність	70,00
із покладів, що повністю або частково залягають на глибині до 5 000 метрів	29,00

Продовження таблиці 1.1

1	2
із покладів, що повністю залягають на глибині понад 5 000 метрів	14,00
неенергетичні, нерудні (неметаловмісні (неметалічні) корисні копалини, води підземні ¹⁾ , води поверхневі, грязі лікувальні (пелоїди), крім бурштину	5,00
Бурштин	25,00
¹⁾ Рентна плата за користування надрами для видобування прісних підземних вод, що видобуваються платниками, зазначеними у підпункті 252.1.5 ПКУ, застосовується за ставками, визначеними у підпункті 255.5.2 ПКУ	

Джерело [108].

Ця плата стягується з обсягу видобутого газу чи нафти на момент видобування її з надр та обчислюється у відсотках від запланованої валової виручки, отриманої від продажу вуглеводнів.

Основним законом – Конституцією України – задекларовано загальнонародну власність на природні ресурси. Це означає, що держава від імені народу повною мірою наділяється повноваженнями (функціями), що впливають із права власності, а саме: володіння (використання) та розпорядження природними ресурсами. У формулюванні Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» від імені народу право розпорядження природними ресурсами здійснює Верховна Рада України. У загальному плані це є найбільш поширена у світі цивілізаційна норма, за якою стоїть значний позитивний досвід раціонального природокористування. Запорукою останнього, як свідчить світовий досвід, є також розвиненість і диверсифікація форм власності на об'єкти природного капіталу.

Але ж, з іншого боку, в нинішніх умовах сучасної економіки країні необхідний розвиток енергетичної галузі. Збільшення обсягів газу власного видобування забезпечить енергонезалежність держави. А це прямо залежить від спроможності українського уряду збалансувати інтереси держави та бізнесу, створивши сприятливий інвестиційний клімат для газо- та нафтодобувних підприємств, насамперед підприємств з іноземним капіталом.

Частка приватних компаній у структурі всього ринку газодобування в Україні становить усього 11 %. Дослідження міжнародної консалтингової компанії у сфері енергетики IHS CERA – Natural Gas and Ukraine's Energy Future свідчить що, за даними геологорозвідки, за умови залучення інвестицій близько 10 млрд дол. США щорічно замість нинішніх 1 млрд дол. США, які Україна вкладає у видобування газу, до 2025 року його можна збільшити до 28 млрд м³. Це за потреби населення близько 20 млрд м³. Зрозуміло, що всередині країни знайти такий фінансовий ресурс не вбачається можливим, а отже, потрібно залучати кошти зовнішніх інвесторів, для яких основними умовами входження на ринок України є прозорість фінансової політики та мінімізація регуляторних впливів [34].

Провідні аналітики з нафтогазової галузі засвідчують, що встановлення надвеликої рентної плати зовсім не виправдане щодо розроблення нових родовищ. По суті, підприємства повинні віддати з прибутку частину незаробленого доходу у вигляді ренти, але під час розрахунку собівартості видобування газу зовсім не враховували витрати на геофізичні роботи, буріння, облаштування родовищ, прокладання газопроводів, питання відведення земельних ділянок, отримання ліцензій та дозволів. А саме з цими питаннями стикається інвестор при входженні на ринок, і ці витрати в декілька десятків разів перевищують витрати на видобування газу. Наприклад, для того щоб запустити видобування газу із свердловини, пройти всі необхідні процедури, здійснити розвідку, отримати дозвільні документи, здійснити облаштування, підготовку свердловини, створити інфраструктуру, необхідно вкласти, за різними підрахунками, від 20 до 100 млн грн. Уряд забуває віднести ці видатки на собівартість і не враховує їх під час розрахунку рентабельності. Не береться до уваги і той факт, що навіть на вивчених родовищах при бурінні свердловин лише кожна друга свердловина дає продукцію, а при геологічному вивченні продукцію дає лише, в кращому випадку, кожна третя свердловина [34]. Зрозуміло, що в такій ситуації, якщо повністю забирають обігові кошти, не можна залучати інвестиції та проводити геологорозвідку, збільшувати видобування.

Компанії, які отримали у своє розпорядження готові родовища ще за часів радянської доби, – це, по суті, компанії, які не вкладали великих коштів, які користуються свердловинами, де можна лише відкрити вентиль і видобувати газ. Такі компанії мають високу рентабельність.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що:

– по-перше, необхідно диференціювати рентні платежі на природні ресурси (нафта, газ) щодо нових родовищ. Тобто для компаній, які сьогодні інвестують у пошук, буріння та облаштування свердловин, повинен бути інший підхід нарахування платежів з урахуванням затрат. Найголовніше, цей підхід повинен бути таким, щоб не призупиняти залучення інвестиційних ресурсів. Більшість приватних компаній вкладають свої кошти в розвідку й геологічне вивчення. Компаніям, які сьогодні інвестують у пошук, буріння та облаштування свердловин, можуть бути надані певні пільги на певний період (один – два роки) щодо плати за користування надрами, або вони мають можливість цю плату використати на розвідку нових родовищ;

– по-друге, враховуючи, що Україна на сьогодні є імпортером газу, потрібно проаналізувати податкове навантаження і платежі до бюджету в країнах, які є імпортерами природного газу;

– по-третє, необхідно трансформувати рентну політику для забезпечення збільшення соціального захисту територіальних громад країни за рахунок перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів.

У 2015 році були опубліковані результати аналізу рентних ставок країн світу, що підлягають спостереженню. Результати показали, що простий середній арифметичний показник для європейських видобувних країн становить 11,7 %, водночас як середній показник найбільш порівнюваних з європейськими видобувними країнами на основі продуктивності свердловин становить 7,5 %. Наразі середній показник, що підлягає спостереженню, ренти та подібних податків Румунії у вигляді відсотка від доходу становить 15,7 %, розрахований станом на 30 червня 2015 року (15 % станом на 31 грудня 2014 року), за рахунок

показників найбільших компаній SNGN Romgaz SA та OMV Petrom SA: 19,3 та 14,1 % відповідно (21,1 та 13,2 % відповідно станом на 31 грудня 2014 року).

Із 2014–2015 років в європейських країнах відбулися зміни податкових режимів.

У Німеччині спостерігається зменшення ренти, починаючи з 01.01.2015 (газ – 7,5–30 % замість 9,25–37 %; нафта – 0/9/18 % замість 0/9,5/19 %).

У Румунії з 2015 року скасований податок на сиру нафту внутрішнього видобування (18,95 лея/тонну).

В Угорщині відбулося зменшення ренти від 12 до 2 % для родовищ нетрадиційної нафти й газу і таких, які вимагають спеціальних методів експлуатації родовища.

В Естонії зросли податки на видобування корисних копалин до 2 євро за 1 тонну з 1,39/1,67 євро за 1 тонну видобутого нафтоносного сланцю.

У лютому 2015 року в Італії додатковий податок на прибуток (6,5 % у 2015 р.), який застосовувався до кількох галузей промисловості, зокрема видобування нафти й газу, було проголошено неконституційним (рис. 1.1).

У Великобританії поглиблені консультації з галуззю щодо заходів стимулювання інвестицій та збереження робочих місць у нафтогазовому секторі у Північному морі. Відбулися скорочення додаткових нарахунків з 32 до 20 %, починаючи з 01.01.2015, та зниження податку на доходи від продажу нафтопродуктів («ПДПН») з 50 до 35 % для періодів, що завершуються після 31.12.2015. Продовжений до 10 років термін застосування спеціальної надбавки “ring fence”, що дозволяє компанії на 10 % збільшити сукупне значення кінцевого збитку та “ring fence” збитку (це збиток, пов’язаний виключно з діяльністю щодо видобування нафти й газу) [92].

За статистичними даними Мінфіну України, доходи Зведеного бюджету України у 2016 році становлять 782,859 млрд грн. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів становлять 46,608 млрд грн, хоча планувалося залучити до бюджетів усіх рівнів 64,751 млрд грн. Сума плати

за землю, яка з 2015 року є складовою податку на майно, у 2016 році становила 23,321 млрд грн.

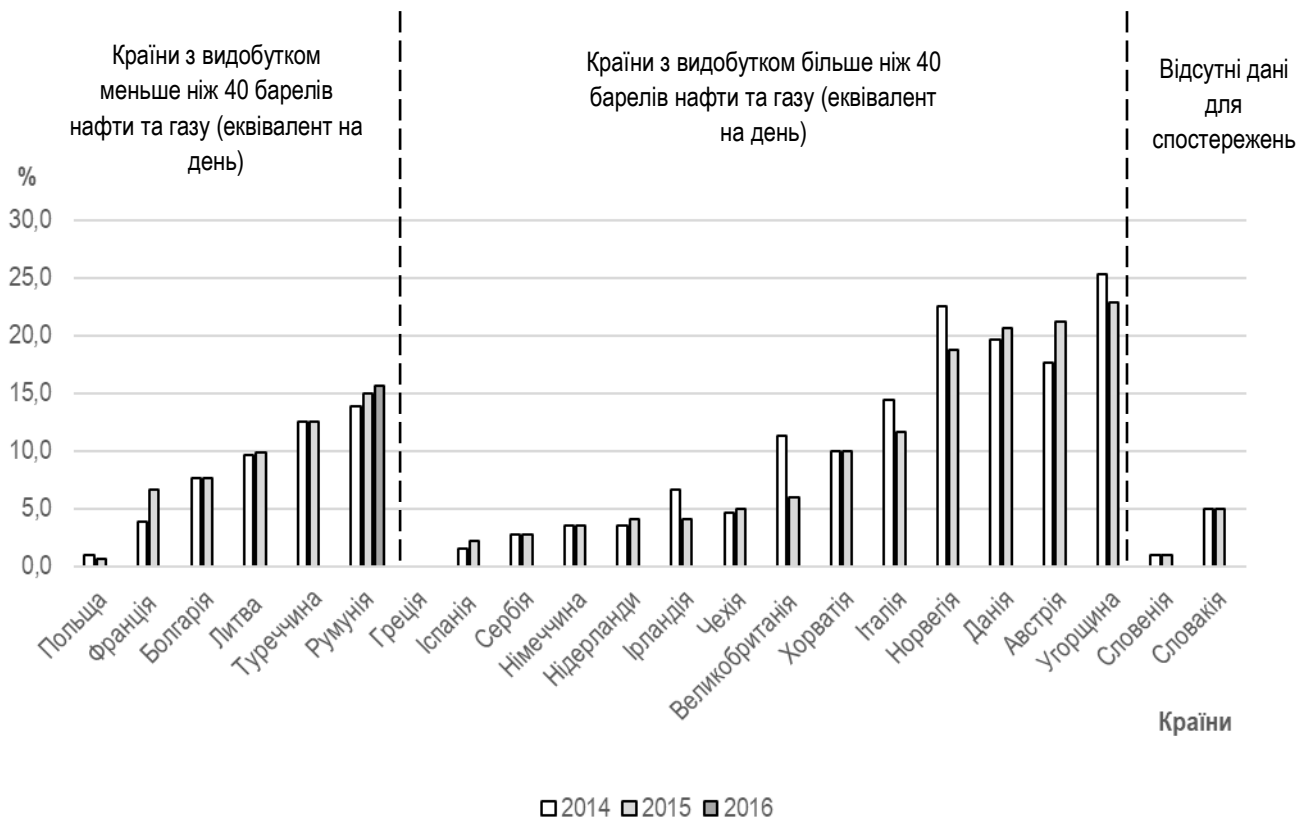

Рисунок 1.1 – Ефективні ставки ренти та подібних податків на нафту й газ

Джерело: Federatia Patronala de Petrol si Gaze (FPPG).

Тобто сума надходжень природно-ресурсних платежів (рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів і плата за землю) становить 69,929 млрд грн (8,9 % від загальних доходів Зведеного бюджету України). За період із 1999 до 2016 року в динаміці надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України спостерігається висхідна тенденція (відповідно до змін у бюджетній класифікації з 2015 року код «Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів» трансформовано у «Рентну плату та плату за використання інших природних ресурсів») (рис. 1.2).

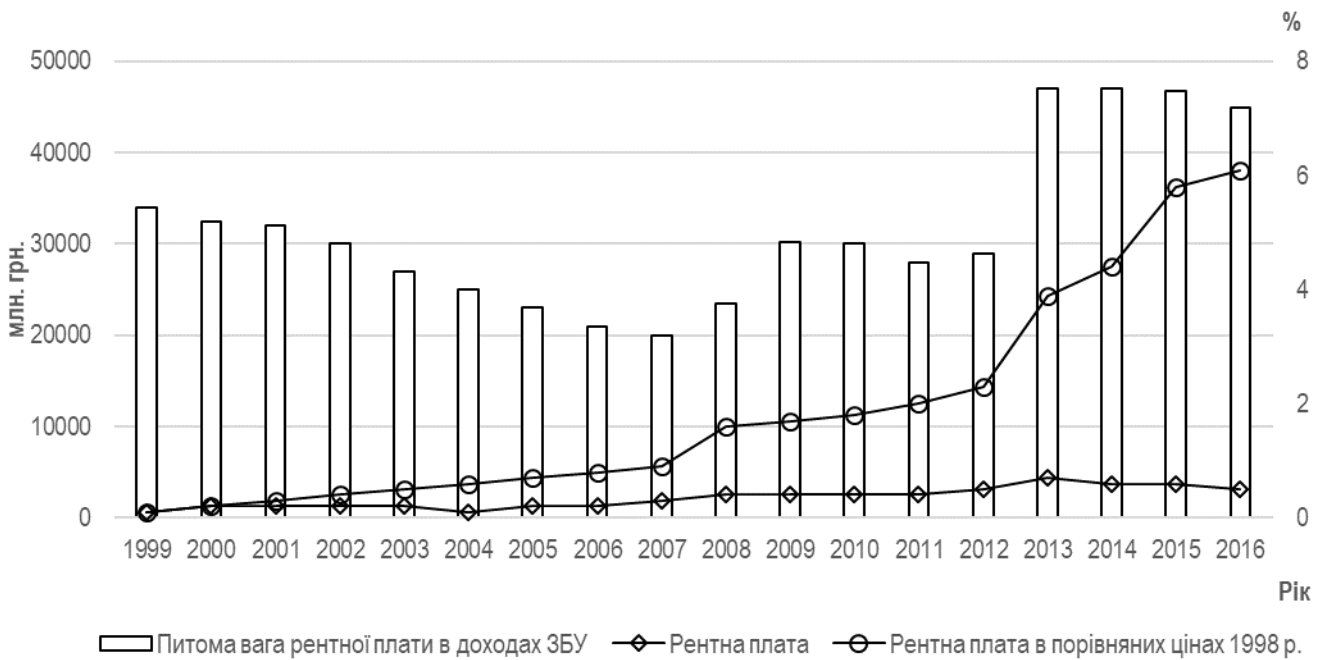

Рисунок 1.2 – Рентна плата (збори) за спеціальне використання природних ресурсів

Джерело: [203].

У 2016 році порівняно з 2013 роком обсяг надходжень рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів у порівняних цінах 1998 року до Зведеного бюджету України зменшився на 1,301 млрд грн порівняно з 2014 – на 753 млн грн. Отже, у 2016 році надходження природно-ресурсної ренти до Зведеного бюджету України в номінальному численні порівняно з 2013 роком збільшилися на 17,745 млрд грн, що не підтверджується динамікою реальних надходжень, тобто надходжень у порівняних цінах 1998 року (рис. 1.3). За період із 1999 до 2016 року спостерігалось коливання питомої ваги рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів у доходах Зведеного бюджету України в діапазоні 2,7–7,4 %.

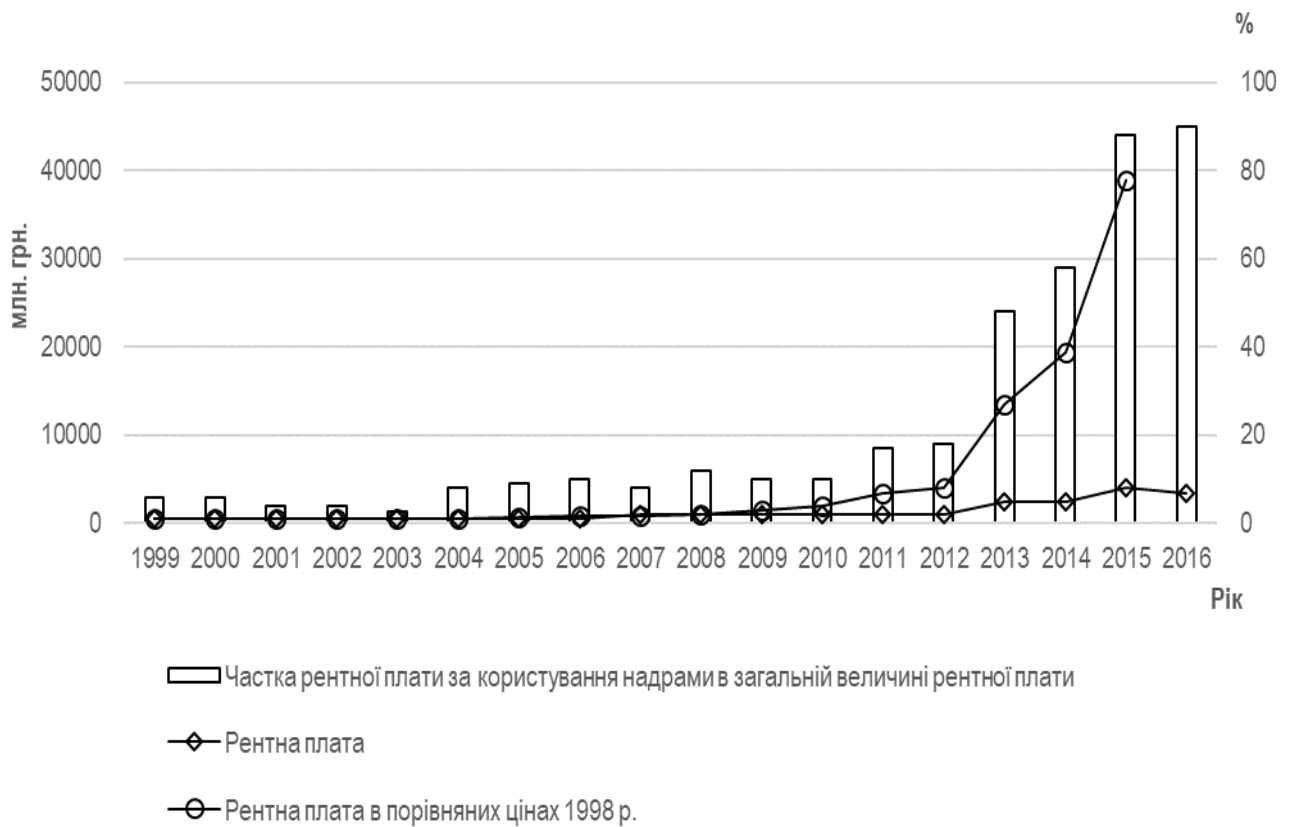

Рисунок 1.3 – Рентна плата (збори) за користування надрами

Джерело: [203].

До складу збору та плати за спеціальне використання природних ресурсів до 1 січня 2013 року не входила рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні. Включення плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату до складу зборів та плати за спеціальне використання природних ресурсів і стало базовим чинником значного зростання цієї складової доходів Зведеного бюджету України у 2013 році порівняно з 2012 роком. У 2013 році порівняно з 2012 роком номінальна величина надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України зросла в 4,3 раза, у 2016 році порівняно з 2013 роком – у 2,8 раза. Основною причиною значного зростання надходжень рентної плати за користування надрами до Зведеного бюджету України стало декілька хвиль підвищення ставок рентної плати за видобування природного газу. У 2016 році в структурі надходжень рентної плати за

користування надрами до Зведеного бюджету України питома вага рентної плати за користування надрами для видобування природного газу становила 76,7 %. Таким чином виникає запитання: скільки рентних платежів надходить до бюджету України?

За період із 1999 до 2016 року в динаміці надходжень рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів до Зведеного бюджету України спостерігається висхідна тенденція (відповідно до змін у бюджетній класифікації з 2015 року код «Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів» трансформовано у «Рентну плату та плату за використання інших природних ресурсів»).

У 1999 році обсяг рентної плати (зборів) за спеціальне використання природних ресурсів, що спрямовувалася до Зведеного бюджету України, становив 1,456 млрд грн, у 2004 – 3,066 млрд грн, у 2008 – 9,292 млрд грн, у 2013 – 28,863 млрд грн, у 2016 – 46,608 млрд грн [103].

До місцевих бюджетів від сплати ресурсних, рентних та неподаткових платежів надійшло 513 697,9 тис. грн, що на 177 048,1 тис. грн, або 52,6 %, більше ніж у 2014 році. Індикативні показники надходжень виконані на 109,1 відсотка.

Наприклад, лише в Сумській області за результатами проведеної роботи та вжитих заходів надходження від сплати ресурсних, рентних та неподаткових платежів до державного бюджету становить 1 873 664,1 тис. грн.(рис. 1.4).

На надходження до місцевих бюджетів значною мірою вплинуло те, що у 2015 році:

- скорочено кількість місцевих податків із 6 до 4;
- плату за землю віднесено до місцевих податків і зборів;
- сільськогосподарських товаровиробників виділено як окрему групу платників (четверту групу) єдиного податку.

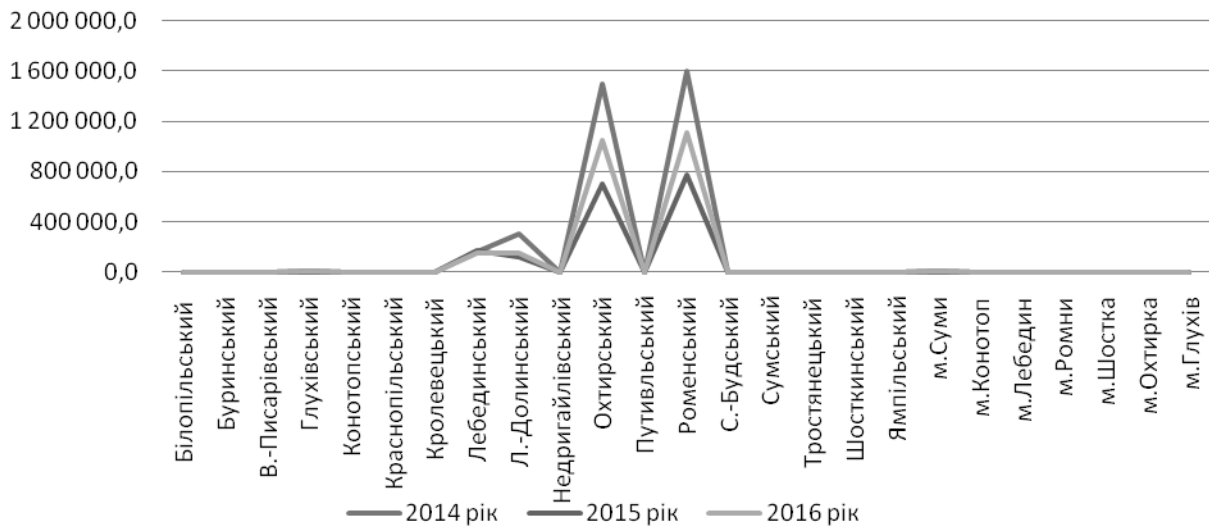

Рисунок 1.4 – Діаграма значень рентних платежів паливодобувних підприємств в Сумській області

Проведений аналіз засвідчує, що за 2014 рік частка рентної плати в місцевому бюджеті м. Сум щодо державного бюджету за користування надрами (газ, газовий конденсат, нафта) становить 0,13 %, а частка рентної плати за 2015 рік за користування надрами (газ, газовий конденсат, нафта) становить 0,04 %. Це, безумовно, дуже мала сума, особливо якщо враховувати, що Кабінет Міністрів України 15 вересня 2016 затвердив проект Державного бюджету України на 2017 рік. Разом із ним у пакеті затверджені зміни до Податкового, Бюджетного кодексів та інших законів України (що передбачають скасування, заморожування або передавання на місцевий рівень різних соціальних пільг і зобов'язань). Поряд із висвітленням цілого ряду «нововведень» – скорочення фінансування за багатьма статтями соціальної сфери – було акцентовано увагу на тому, що:

1 Багато пільг для найменш соціально захищених верств громадян – пенсіонерів, інвалідів, ветеранів – передаються до місцевих бюджетів. Відсутність адекватного фінансування загрожує скороченням пільг.

2 Із центрального бюджету більше не будуть надаватися субвенції місцевим бюджетам на компенсацію проїзду пільгових категорій громадян. Місцеві бюджети тепер повинні фінансувати цю статтю з власних коштів.

3 На місцеві бюджети перекладається зобов'язання з фінансування пільг для ветеранів, багатодітних сімей, чорнобильців та інвалідів I і II груп, ветеранів МВС, пожежної охорони та ГО і т. д.

4 На місцевий рівень передається:

– фінансування витрат з оплати комунальних послуг та енергоносіїв установ охорони здоров'я;

– фінансування 30 установ охорони здоров'я, наведених у додатку № 10 до проекту бюджету;

– санаторне лікування хворих на туберкульоз, дітей та підлітків із соматичними захворюваннями (в бюджеті 2016 року на ці цілі було передбачено 380 млн грн).

Ураховуючи, що витрати на охорону здоров'я зросли в цілому на 9 % (з 56,9 млрд грн у 2016 році до 62,0 млрд грн), а медична субвенція збільшена на 5,4 % порівняно з 2016 роком (із 44, 4 млрд грн до 46,8 млрд грн + 2,38 млрд грн), це зростання витрат не компенсувало їх номінальне заморожування/зниження у 2015–2016 рр. (57,9 і 56,9 млрд грн відповідно). У той самий час витрати на управління системою охорони здоров'я, тобто на апарат МОЗ збільшилися на 92 % (+ 27,89 млн грн). При цьому взагалі не профінансовано програму лікування онкозахворювань і чорнобильців із застосуванням високовартісних технологій, на яку в 2016 році було виділено 60,4 млн грн (у 2017 р. – 0 грн). Тому навряд чи додаткові 2,38 млрд грн, на які збільшилася медична субвенція, дозволять місцевим бюджетам повною мірою профінансувати додаткові повноваження у 2017 році.

Що стосується природокористування, то на реструктуризацію вугільної галузі й підтримання вугільних підприємств у проекті бюджету передбачено лише 0,847 та 1 млрд грн відповідно. Це означає, що державна підтримка вугільної галузі у 2017 році становить лише 7 % від обсягу держпідтримки в 2013 р. (в цінах 2013 року державна підтримка у 2017 році сумарно становить 874 млн грн порівняно з 13 млрд грн у 2013 році). У бюджеті не передбачено коштів на розвиток галузі, наприклад, у 5 разів (із 100 до 20 млн грн) зменшене

фінансування на запуск вже практично добудованої шахти «Нововолинська № 10» (що вже у 2018 році могла забезпечити 900–1 000 тис. тонн вугілля). З такою політикою Україна буде змушена з року в рік збільшувати імпорт вугілля, єдиного енергоносія, за яким вона сьогодні є самодостатньою.

Також велика кількість повноважень із фінансування системи освіти та охорони здоров'я передається місцевим радам без відповідного збільшення фінансування. Це переносить відповідальність за надання соціальних послуг на регіони і закладає ризики скорочення їх обсягу.

Поряд зі збільшенням витратної частини на соціальні нужди в місцевих бюджетах у 2017 передбачалося збільшити Державний фонд регіонального розвитку з 3 млрд грн у 2016 році до 8 млрд грн у 2017 році. Майже трикратне збільшення обсягу коштів у Фонді регіонального розвитку в доларовому еквіваленті становитиме 346 млн дол. США у 2017 році порівняно з 435 млн дол. США у 2013 році. Крім того, із загального фонду держбюджету планувалося профінансувати все ті самі 3 млрд грн, а решта – 5 млрд грн – повинна надходити зі спеціального, тобто негарантованого фонду.

Аналізуючи аналітичні звіти, можна зробити висновок, що ефективність використання ресурсів із фонду регіонального розвитку дуже низька. У перші 5 місяців 2016 року з ДФРР не було виділено коштів. На початок вересня до профільного Міністерства надійшло 1 119 проектних заявок від об'єднаних громад на загальну суму 930,1 млн грн. Навіть там, де проекти погоджені, а кошти виділені, фіксуються значні залишки невикористаної субвенції: в Хмельницькій обл. – 32,37 млн грн, Тернопільській обл. – 11,62 млн грн, Одеській обл. – 9,98 млн грн, Житомирській обл. – 6,32 млн грн, Чернівецькій обл. – 6,29 млн грн, Полтавській обл. – 5,75 млн грн. Тобто бюджет 2017 року не дає бази для фіскальної децентралізації й фінансового зміцнення регіонів. Таким чином, необхідно шукати механізми поповнення фінансових ресурсів місцевих бюджетів самостійно кожному регіону. Закордонний досвід засвідчує, що одним із таких шляхів є механізм перерозподілу рентного доходу в умовах децентралізації.

До січня 2018 року 100 % рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу і газового конденсату зараховувалося до загального фонду державного бюджету. Далі з урахуванням загальних інтересів держава перерозподіляла частку рентного доходу до місцевих бюджетів. При цьому інтереси регіону, де проводилося видобування корисних копалин, можуть не враховуватися взагалі, також не бралися до уваги:

- екологічні та економічні втрати регіону після видобування корисних копалин;
- обсяг фінансових ресурсів для відновлення територій після закінчення видобувних робіт;
- фінансові ресурси на соціальні програми, що як рентні доходи повинні повертатися в регіони.

Такий перерозподіл не лише не сприяє екологічній та соціально-економічній ситуації на територіях, де здійснюється видобування, а й викликає певний опір місцевих громад, оскільки вони не зацікавлені в цій діяльності. Тому видобувні підприємства постійно стикаються з проблемами узгодження спеціальних дозволів з органами місцевого самоврядування щодо користування надрами та набуття прав на земельні ділянки.

Немає зацікавленості і в ефективному вилученні та перерозподілі рентних доходів від використання надр, тому що всі фінансові ресурси спрямовуються до загального фонду державного бюджету. Існуючий механізм визначення рентної плати з урахуванням постійно зростаючих платежів, вилучення та перерозподілу рентних доходів не лише не сприяє ефективному регулюванню рентних відносин, а й, навпаки, знищує існуючу видобувну галузь. Ураховуючи таку економічну й політичну ситуацію, потенційні інвестори не поспішають вкладати ресурси у сферу видобування та економіку України в цілому.

Тому сьогодні основними завданнями держави є внесення відповідних змін до законодавчих актів із питань природокористування та деяких галузевих нормативно-правових актів, а також створення ринкового балансу інтересів усіх учасників рентного процесу через упровадження відповідних

організаційно-економічних механізмів. Передусім упровадження децентралізації влади. Необхідність децентралізації системи управління в Україні назривала впродовж тривалого періоду як в економічній, так і політичній площині. Існуюча система розподілу рентного доходу не може ефективно функціонувати без урахування інтересів громади та зміни системи управління. Децентралізація базується на визнанні відмінності місцевих та національних інтересів – кожна громада має особливу організацію і функціональну структуру, щоб реалізувати власні інтереси. Це означає, що під час перерозподілу частина рентного доходу буде залишатися в регіоні, де видобувалися природні ресурси для виконання вищезазначених завдань.

На сьогодні рентний дохід розподіляється між власником природного ресурсу – державою (її органами) чи будь-яким суб'єктом, на праві власності якого у формі володіння перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, що відповідно до законодавства є власником продукції, виробленої в процесі користування природними ресурсами. Тобто нині існують два учасники рентоутворювального процесу: перший учасник – це держава, другий – підприємство. При цьому держава отримує 100 % рентного доходу. Враховуючи, що дохід виникає в результаті господарської діяльності та пов'язаний із використанням суспільних засобів виробництва, а також екологічні наслідки для регіону, де видобуваються корисні копалини, можна зробити висновок, що одновекторну систему розподілу рентних доходів «держава – підприємство» необхідно вдосконалити.

На нашу думку, цю систему можна уявити «трикутником», де кожен із кутів – це держава – регіон – суб'єкт господарювання. Це єдина система, де всі елементи чітко виконують свої функції. Упровадження регіонального управління буде сприяти формуванню та реалізації власної стратегії розвитку і соціально-економічної політики регіонів. Насамперед це відповідальність місцевої влади за виконання власних програм розвитку регіону за рахунок акумулювання частини рентних доходів в обласних бюджетах. По-друге, це

відновлення територій після видобування корисних копалин. Проведене оцінювання екологічних та економічних втрат регіону після видобування корисних копалин дозволило зробити висновок, що необхідно враховувати інтереси території, на якій розміщені підприємства. Для цього необхідно виділяти частину рентного доходу на відновлення природного балансу, охорону довкілля після завершення видобувних робіт. Але ці заходи можуть бути марними, якщо не впроваджувати систему особистої та соціальної відповідальності регіону за якість життя населення та збереження й охорону довкілля.

Під соціальною та особистою відповідальністю ми розуміємо певну концепцію, що заохочує підприємства та місцеві органи управління враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив діяльності підприємств в екологічному, економічному та соціальному просторах. Також необхідно впроваджувати систему екологічно збалансованого використання природних ресурсів у регіоні.

Розв'язанням цих проблем може бути впровадження механізму колабораційних альянсів. Цей механізм не є новим, він функціонує в системі економік західних країн уже досить тривалий час. Базується цей механізм на положеннях теорії колабораційних альянсів (Theory of Collaborative Alliances). Колаборація (від англійського collaboration – співпраця, взаємодія, колективна робота) – процес спільної діяльності, наприклад, в інтелектуальній сфері, двох і більше осіб або організацій для досягнення загальних цілей, при якому відбуваються обмін знаннями, навчання і досягнення згоди. У науковому світі під колаборацією розуміють співпрацю вчених, лабораторій або звернення дослідницької групи до кого-небудь за допомогою для спільного виконання проекту. Теорія колабораційного альянсу вміщує створення ринкової влади для отримання монопольної ренти (Katz, 1986; Schwartz, 1987; Сток і Уоткінс, 1946), теорію ресурсної залежності (Barley et al., 1992; Guetzkow, 1966; Van de Ven, 1976), стратегічні варіанти (Hurry, 1993; Когут, 1991; Sanchez, 1993) і теорію трансакційних витрат (Oxley, 1997; Кільце і Ван де Вен, 1992;

Вільямсон, 1991). Однак основна мета альянсів – сприяти організаційному навчанню.

Ураховуючи вищезазначене, ми пропонуємо розглянути гіпотезу про те, що, застосовуючи основні положення теорії колабораційних альянсів, можна впровадити системну взаємодію учасників колабораційного альянсу (держава – регіон – підприємство) для забезпечення соціальної та економічної збалансованості розподілу рентних доходів у природокористуванні.

Ця гіпотеза базується на есенціальній теорії (от лат. *essentia* – сутність), передтечі теорії колабораційних альянсів. Відповідно до тлумачення есенціальна теорія корпорації – це концепція, яка припускає, що в речей є якась глибинна реальність (сутність), істинна природа, яку не можна побачити безпосередньо, і для нас важлива саме ця прихована сутність. Теорію есенціалізму використовують у різних сферах життя, але нас цікавить економічне впровадження її принципів, а саме:

- соціальна орієнтованість альянсів;
- співпраця між урядом, організаціями та громадськістю.

При цьому колабораційні альянси пропонують способи зниження витрат та підвищення ефективності. Альянси можуть варіюватися від неформальних партнерських відносин (таких як схвалення програм інших організацій) до формальних коаліцій (таких як спільні підприємства, злиття чи консолідація).

Подальші дослідження показали, що впровадження положень теорії колабораційних альянсів у природокористуванні дозволить зняти ряд питань політичного протистояння, а також сприятиме посиленню відповідальності місцевих і регіональних громад за розвиток власних територій та підвищенню ефективності використання місцевих ресурсів, що в кінцевому підсумку може посилити внутрішньодержавну інтеграцію та економічну цілісність України.

1.2 Організаційно-правове забезпечення системи управління рентними відносинами в Україні

Підвищення загального рівня соціально-економічного розвитку суспільства неминуче супроводжується збільшенням споживання невідновних природно-мінеральних ресурсів, інтенсивним розробленням родовищ корисних копалин, тому видобування та ефективне використання корисних копалин є одними з нагальних проблем сучасності. Процес реформування гірничодобувної галузі та інтенсивне використання корисних копалин вимагають постійного вдосконалення їх нормативно-правового забезпечення і раціоналізації їх використання. Мінерально-сировинна база є основою виробництва понад 90 відсотків продукції важкої промисловості. На частку мінерально-сировинного комплексу припадає третина виробничих фондів, близько 40 відсотків капітальних вкладень, майже п'ята частина трудових ресурсів. За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів Україна випереджає такі розвинені країни світу, як США, Канаду, Англію, Францію, Китай та інші. В Україні виробляється близько 5 відсотків світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів [332].

Водночас забезпечення національної безпеки України в умовах подолання кризового стану в економіці на основі її структурної перебудови можна здійснити в стислі терміни, лише спираючись на ресурси держави. Тому правові відносини у сфері видобування та раціонального використання корисних копалин набувають для України важливого значення і потребують при цьому детального наукового дослідження та належного законодавчого врегулювання.

Досліджуючи питання формування й перерозподілу природної ренти, передусім необхідно приділити увагу правовим аспектам і нормам, що виникають під час видобування та експлуатації природних ресурсів.

Діяльність, пов'язана з використанням надр в Україні, регулюється такими документами: Конституцією України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексом України про надра,

Податковим кодексом. Ці закони мають важливе значення, зокрема для регулювання правових відносин в енергетичній сфері. Поряд із цим у кожній із галузей паливно-енергетичного комплекс існує також велика кількість підзаконних актів, які натомість створюють умови для неоднакового застосування вимог законів і відповідно недосягнення або неповного досягнення передбачених ними цілей та завдань. Для запобігання цьому при прийнятті нових законодавчих актів необхідно перенести правове регулювання на рівень законів та зменшення кількості підзаконних актів, провести експертизу чинних нормативно-правових актів на відповідність існуючим міжнародним зобов'язанням України. Нафтогазова та вугільна промисловість, питання видобування нетрадиційного газу регулюються низкою нормативно-правових актів, наприклад, законами України «Про угоди про розподіл продукції», «Про альтернативні види палива», «Про нафту і газ», «Про альтернативні джерела енергії», «Про газ (метан) вугільних родовищ»; Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової економічної програми енергоефективності і розвитку сфери виробництва енергоносіїв з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива на 2010–2015 роки» та іншими наказами Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства екології та природних ресурсів України. Із вищенаведеними нормативно-правовими актами пов'язані також такі акти: закони України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Перелік актів законодавства України та *acquis* Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації», «Про інвестиційну діяльність», «Про захист іноземних інвестицій на Україні», «Про управління в галузі використання і охорони надр України», «Про режим іноземного інвестування», «Про концесію», постановами Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів», «Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин», «Про затвердження Положення про порядок розпорядження геологічною інформацією», «Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну

діяльність за участю іноземного інвестора», «Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами», «Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами».

Серед спеціальних законів у сфері нафто- та газодобування необхідно назвати такі Закони України: «Про нафту і газ», «Про об'єкти підвищеної небезпеки», «Про угоди про розподіл продукції», «Про екологічну експертизу»; Постанову Верховної Ради України «Про стан дотримання вимог природоохоронного законодавства при здійсненні діяльності, пов'язаної з надрокористуванням в Україні» та ін. Основні правові, економічні та організаційні засади діяльності нафтогазової галузі визначені Законом України «Про нафту і газ». Цілями цього закону є забезпечення енергетичної безпеки України, розвиток конкуренції у нафтогазовій галузі, захист прав усіх суб'єктів відносин, що виникають у зв'язку з геологічним вивченням нафтогазоносності надр, розробленням родовищ нафти і газу, переробленням нафти і газу, зберіганням, транспортуванням та реалізацією нафти, газу та продуктів їх перероблення. Ці відносини регулюються також Кодексом України про надра, Законом України «Про угоди про розподіл продукції», іншими нормативно-правовими актами. Спеціальні дозволи на користування нафтогазоносними надрами надаються на конкурсних засадах у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України відповідно до статей Закону України «Про нафту і газ». У разі надання дозволу без проведення аукціону він визначається відповідним нормативно-правовим документом.

Незважаючи на великий масив нормативно-правових актів, що безпосередньо чи посередковано регулюють питання в нафтогазовій сфері, можна виділити такі недоліки нормативно-правового забезпечення: відсутність системного підходу в регулюванні нафтогазового комплексу, неврегульованість питань управління нафтогазовим комплексом, неврегульованість фінансування розвідки (дорозвідки) та облаштування нафтових і газових родовищ як пріоритетного напрямку розвитку галузі.

Проаналізувавши чинне законодавство у цій сфері та дослідивши наукові праці вчених-правознавців, можна дійти висновку про недостатнє висвітлення проблеми правового регулювання видобування і використання корисних копалин. Також необхідно констатувати, що сучасне законодавство України у сфері видобування та використання корисних копалин перебуває у стані розвитку, а тому йому властиві такі риси, як непослідовність, незавершеність, деяка неузгодженість з іншими галузями права, відсутність чітких юридичних визначень та гарантій. Так, на сьогодні в Україні немає чіткого механізму управління й належного державного нагляду за видобуванням і використанням корисних копалин, що призводить до безгосподарного ставлення гірничодобувних підприємств до мінеральної сировини та зростання необґрунтованих її втрат. Нерозв'язаною є також проблема геологічного вивчення і використання техногенних родовищ корисних копалин – відвалів видобування і відходів збагачення та перероблення мінеральної сировини, що містять цінні корисні копалини і мають промислове значення. Також питання видобування та використання корисних копалин діючим законодавством України регулюються неналежним чином. Так, відповідно до Конституції України земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Відповідно до статті 13 Конституції України кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Водночас згідно з частиною другою статті 16 Кодексу України про надра спеціальні дозволи на користування надрами в межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам та організаціям, а також громадянам, які мають відповідну кваліфікацію, матеріально-технічні й економічні можливості для користування надрами. Законом України «Про охорону навколишнього природного

середовища» передбачено, що в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам та організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих в установленому порядку за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах. Оскільки згідно з Конституцією України кожний громадянин України має право користуватися природними об'єктами права власності Українського народу відповідно до закону, а держава повинна забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності, зазначена конституційна норма є визнанням виняткової ролі природних ресурсів щодо забезпечення гідних умов життя наших громадян, економічного й політичного суверенітету держави. Така позиція законодавця, який від імені Українського народу ухвалив Конституцію України, реалізується й у статті 14 Основного закону України, де додатково стосовно землі визначено, що вона є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Але Кодекс України про надра не лише не встановлює дієвих механізмів реалізації та захисту прав власності українського народу, а й передбачає, що без будь-яких застережень право користування корисними копалинами як ресурсами надр нарівні з українськими суб'єктами може бути надане іноземним юридичним особам і громадянам. Аналогічно, без визначення дієвих механізмів забезпечення задоволення конституційного права Українського народу і до того ж щодо всіх природних ресурсів визначений порядок користування ними і статтею 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Таким чином, зазначеними нормами Кодексу та Закону всупереч Конституції України не забезпечене спеціальне, адекватне вимогам Конституції України законодавче врегулювання порядку користування природними ресурсами.

Чинним законодавством передбачені підстави виникнення та припинення права природокористування. Право природокористування певного суб'єкта виникає і здійснюється на підставі юридичних актів, які пов'язують норму права, суб'єктивні права та обов'язки конкретного суб'єкта. З ними відповідно пов'язана

вся суть правовідносин. Юридичні факти поділяють залежно від їх зв'язку з індивідуальною волею на юридичні події та юридичні дії. Юридичний факт є підставою здійснення права загальнодоступного природокористування. Так, закон пов'язує виникнення цього права із самим актом вольової дії громадянина щодо вільного перебування в лісі, збирання дикорослих плодів, ягід, грибів тощо.

Юридичні дії як підстава виникнення права природокористування становлять складну юридичну сукупність, що включає: волевиявлення (клопотання, заяву) особи про надання їй у користування або у власність природного об'єкта, його частини, компонента для вилучення з нього корисних властивостей або якостей; прийняття рішення (постанови) компетентних державних органів або організацій, підприємств, установ незалежно від форм власності; відведення в натурі (на місцевості) природного об'єкта (або частини, компонента); видачу відповідного документа, що посвідчує право користування даним природним об'єктом. Право користування природними об'єктами може виникнути також у зв'язку з користуванням основним об'єктом природи, переданим у користування або у власність. Як зазначено у дослідженні Р. С. Кіріна, процесу виникнення права видобування корисних копалин властива певна непослідовність, а іноді й некоректність етапів, нечіткість, нелогічність чи просто відсутність дефінітивних норм щодо окремих категорій нормативно-правових актів, що має не лише міжрівневий (законодавчий та підзаконний), а й міжгалузевий характер, самі ж акти не рідко змістовно неузгоджені, з наявними прогалинами [135]. Припинене (повністю або частково) право природокористування може бути на деякий час або змінене – лише в порядку на підставах, передбачених законом. Повне припинення права природокористування настає, коли природокористувач позбавляється права користування на весь наданий йому природний об'єкт. Частковим припиненням вважається вилучення у природокористувача лише частини природного об'єкта із збереженням за ним права користування залишеною частиною. Підстави припинення (повністю або частково) права користування природними об'єктами

передбачені у спеціальних статтях відповідних кодексів і законів про природні ресурси. Дія всіх видів права природокористування спільною підставою його припинення є добровільною відмовою від права користування природним об'єктом або його частиною, якщо відпала потреба в ньому. Підставою припинення права природокористування згідно із законодавством є необхідність вилучення природного об'єкта в природокористувача для державних, громадських та інших потреб. У всіх названих випадках це обов'язкова безумовна підстава припинення права користування. Загальнообов'язковою безумовною підставою припинення права природокористування є припинення діяльності підприємства, організації, установи, фермерського господарства, а також смерть громадянина. Обов'язково припиняється повністю або частково природокористування громадян, яке здійснюється всупереч цілям і вимогам, передбаченим відповідними документами на той чи інший вид природокористування.

Оформлення дозвільної документації у сфері природокористування в нашій країні залишається найслабшим місцем [216]. Необхідно зазначити, що в Україні створена науково необґрунтовано складна, міжгалузєва дозвільна система у сфері видобування і використання корисних копалин. Зокрема, видобування корисних копалин розглядається як діяльність із користування надрами (дозвіл), господарська діяльність (ліцензія) та діяльність підвищеної небезпеки (дозвіл). При цьому можливі різні способи отримання дозволів на здійснення такої діяльності: 1) конкурсний; 2) позаконкурсний (безаукціонний); 3) аукціонний; 4) конкурсний (альтернативний або безальтернативний) за угодами про розподіл продукції; 5) безконкурсний за угодами про розподіл продукції; 6) тендерний (закритий або відкритий).

Згідно з чинним законодавством екологічне законодавство передбачає можливість використання деяких природних ресурсів на умовах оренди. У сучасних умовах в екологічному законодавстві сформована певна правова основа орендного природокористування. Вона передбачена відповідними

статтями кодексів України: Земельного (ст. 93), Лісового (ст. 18), Водного (ст. 51), а також законів України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2001 року і «Про оренду землі» в редакції від 2 жовтня 2003 року, «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 8 липня 2011 року та підзаконними нормативними актами [216].

Орендарями можуть бути громадяни та юридичні особи України, іноземні громадяни та особи без громадянства, іноземні юридичні особи, міжнародні об'єднання та організації, а також іноземні держави. Крім того, законом встановлено, що орендарями природних ресурсів можуть бути Київська і Севастопольська міські державні адміністрації, Рада міністрів Автономної Республіки Крим та Кабінет Міністрів України, а також сільські, селищні, міські, районні та обласні ради, Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом.

Згідно з договором оренди природних ресурсів орендодавець надає орендарю природні ресурси (їх частини) в тимчасове користування на умовах оренди для задоволення потреб орендаря, а останній зобов'язується використовувати їх за цільовим призначенням із додержанням екологічних нормативів, своєчасно вносити орендну плату та виконувати інші умови договору. Мета договору оренди природних ресурсів залежить від конкретного виду природного ресурсу, що орендується, терміну договору і визначається відповідними нормами законодавства, а в окремих випадках – і договором. Для кожного виду природокористування передбачаються певні цілі користування. І зазвичай природні ресурси надаються в оренду для всіх цілей, характерних для даного виду природокористування (землекористування, лісокористування). До основних обов'язків орендаря належать цільове раціональне використання природного ресурсу, своєчасне внесення орендної плати, здійснення комплексу заходів із відтворення та охорони природних ресурсів, відшкодування завданих їм збитків тощо. Основні обов'язки орендодавця: надання природного ресурсу в оренду відповідно до умов договору; створення необхідних умов для ефективного і раціонального використання природних ресурсів; відшкодування

збитків, завданих орендарю внаслідок порушення умов договору, тощо. Терміни, на які укладаються договори оренди природних ресурсів, різні і залежать від виду природного ресурсу, що орендується. У законодавстві установлені граничні терміни договорів оренди: землі – до 50 років (ст. 19 Закону України «Про оренду землі»); водних об'єктів – до 25 років (ст. 51 ВК України); водних біологічних ресурсів – 5 років (ст. 30 Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів»).

Відповідно до ст. 1 Гірничого закону України корисні копалини – природні мінеральні речовини, що можуть використовуватися безпосередньо або після їх оброблення. Водночас у Податковому кодексі України поняття «корисні копалини» вживається у значенні, що відрізняється від вищенаведеного. Так, пп. 14.1.91 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України визначено, що корисні копалини — природні мінеральні утворення органічного та неорганічного походження в надрах, зокрема будь-які підземні води, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва і втрат продуктів перероблення мінеральної сировини, які можуть бути використані у сфері матеріального виробництва та споживання безпосередньо або після первинного перероблення. З вищенаведеного є очевидним, що визначення поняття «корисні копалини», що міститься в Податковому кодексі України, є повнішим, ніж наявне в Гірничому законі України. Згідно зі ст. 6 Кодексу України «Про надра» (далі – КУпН) корисні копалини за своїм значенням поділяють на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення. Віднесення корисних копалин до корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення» від 12.12.94 р. № 827 затверджено «Перелік корисних копалин загальнодержавного значення» та «Перелік корисних копалин місцевого значення».

До корисних копалин загальнодержавного значення належать: горючі (газоподібні, рідкі, тверді), металічні руди (чорних металів, кольорових металів, благородних металів, рідкіснометалеві та рідкоземельні, розсіяних металів, радіоактивних металів), неметалічні (сировина вогнетривка, сировина флюсова, сировина формувальна та для огрудкування залізородних концентратів, сировина хімічна, сировина агрохімічна, сировина для мінеральних пігментів, сировина абразивна, сировина оптична та п'єзооптична, електро- та радіотехнічна сировина, сировина адсорбційна, сировина ювелірна (дорогоцінне каміння), сировина ювелірно-виробна (напівдорогоцінне каміння), сировина виробна, сировина для облицювальних матеріалів (декоративне каміння), сировина скляна та фарфорофаянсова, сировина цементна, сировина для пиляних стінових матеріалів, сировина петрургійна та для легких заповнювачів бетону, сировина для покриття доріг, сировина для приготування бурових розчинів, сировина для виробництва кристалічного кремнію), води (підземні та поверхневі), грязі лікувальні, інертні гази.

До корисних копалин місцевого значення належать: сировина для хімічних меліоративних ґрунтів, сировина для будівельного вапна та гіпсу, сировина для будового каменю, сировина піщано-гравійна, сировина цегельно-черепична та інші корисні копалини, що не входять до Переліку корисних копалин загальнодержавного значення.

Як випливає зі змісту ст. 14 КУпН, видобування корисних копалин є видом користування надрами. При цьому необхідно наголосити, що визначення поняття «видобування корисних копалин» відсутнє у КУпН. Але в Податковому кодексі України вживається поняття «добування корисних копалин», яке, ми вважаємо, є тотожним поняттю «видобування корисних копалин». Згідно з пп. 14.1.51 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України добування корисних копалин – сукупність технологічних операцій із вилучення, зокрема з покладів дна водойм, і переміщення, зокрема тимчасове зберігання, на поверхню частини надр (гірничих порід, рудної сировини тощо), що вміщує корисні копалини. Усі родовища корисних копалин, зокрема техногенні, із запасами, оціненими як

промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду [86]. Згідно з чинним законодавством родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин у надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання [109].

Україна є країною зі значними запасами природних ресурсів. Займаючи 0,4 % суші, наша країна, за оцінюваннями багатьох експертів, має 5 % від світових запасів корисних копалин. На цей час до промислового освоєння залучено від 40 до 75 % розвіданих запасів основних видів корисних копалин. Створений на основі ресурсної бази мінерально-сировинний комплекс нашої країни став однією з найвагоміших складових національної економіки. В Україні виробляється близько 5 % від світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, а щороку гірничодобувна промисловість випускає продукції на 25–28 млрд дол. США (у цінах світового ринку). Визначення терміна «надра» міститься у КУпН. Відповідно до статті 1 КУпН надра – це частина земної кори, що розміщена під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. Поряд із таким видом користування надрами, як видобування корисних копалин, статтею 14 КУпН передбачено, що надра надаються в користування також для: геологічного вивчення, зокрема дослідно-промислового розроблення родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин, зокрема споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів; захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва; скидання стічних вод; створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.); виконання робіт (здійснення діяльності), передбачених угодою про розподіл продукції; задоволення інших потреб.

Із перелічених у ст. 14 КУпН видів користування надрами можливість видобування надрокористувачем корисних копалин також передбачена в рамках проведення робіт із геологічного вивчення, зокрема дослідно-промислового розроблення родовищ корисних копалин загальнодержавного значення (далі – ДПР). Так, частиною другою ст. 20 КУпН визначено, що ДПР здійснюється з метою уточнення окремих гірничо-геологічних та інших параметрів родовищ, вибору раціональних методів видобування мінеральної сировини на підставі проекту цих робіт, погодженого з Державним комітетом України з нагляду за охороною праці. Видобуті під час дослідно-промислового розроблення корисні копалини підлягають реалізації в загальному порядку. Водночас частиною першою п. 2.3 Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, затвердженого за № 432, але не повинен перевищувати п'яти (для вуглеводнів – десяти) відсотків запасів, що вилучаються, від попередньо оцінених Державним балансом запасів корисних копалин на дату затвердження проекту ДПР родовища або покладу. ДПР є складовою частиною робіт із геологічного вивчення (п. 1.4 Положення про ДПР).

Необхідно зазначити, що згідно з частиною першою ст. 4 КУпН надра є виключною власністю народу України і надаються лише в користування. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду АР Крим і місцеві ради народних депутатів. Надра надаються в користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам лише за наявності в них спеціального дозволу на користування ділянкою надр. Право на користування надрами засвідчується актом про надання гірничого відводу (частина перша ст. 19 КУпН). Згідно з п. 2 Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 30.05.11 р. № 615 (далі – Постанова КМУ про надання дозволів), спеціальні дозволи на користування надрами (далі – дозволи) надаються Державною службою геології та надр України (Держгеонадрами України) переможцям аукціонів з їх продажу та у випадках, передбачених п. 8

Постанови КМУ про надання дозволів. Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 03.03.03 р. № 34/м, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 20.05.03 р. за № 377/7698 (далі – Положення про ДПР), встановлено, що обсяг, який передбачається до вилучення, визначається для кожного виду мінеральної сировини та конкретного родовища окремо відповідно до інструкцій Державної комісії України за запасами корисних копалин (далі – ДКЗ України) із застосуванням Класифікації запасів і ресурсів корисних копалин державного фонду надр, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 05.05.97 р. Рішення про надання дозволу без проведення аукціону ухвалюється впродовж 60 днів (для вугільних шахт, які відповідно до законодавства вважаються малими, – впродовж 30 днів) після надходження заяви разом із зазначеними у Постанові КМУ про надання дозволів документами в повному обсязі. За надання дозволу без проведення аукціону справляється збір розміром, що розраховується виходячи з початкової ціни продажу такого дозволу на аукціоні відповідно до Методики визначення початкової ціни продажу на аукціоні спеціального дозволу на право користування надрами, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.04 р. № 1374. Необхідно додати, що процедура передачі розвіданих родовищ корисних копалин, зокрема техногенних, або їх ділянок, запаси корисних копалин яких оцінені та визнані підготовленими для промислового освоєння ДКЗ України, врегульована нормами Порядку передачі розвіданих родовищ корисних копалин для промислового освоєння, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14.02.95 р. № 1449. Погодження надання надр у користування на виконання угод про розподіл продукції здійснюється в порядку та на умовах, визначених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» і відповідними угодами про розподіл продукції. Надання (продаж на аукціоні) дозволу на геологічне вивчення чи видобування стратегічно важливих корисних копалин здійснюється відповідно до висновку Міжвідомчої комісії з питань надрокористування, створеної відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 15.11.97 р. № 742 «Про надання спеціальних дозволів на

користування ділянками надр із метою геологічного вивчення та видобування стратегічно важливих корисних копалин».

Стосовно термінів дії дозволів необхідно зазначити таке. Пунктом 7 Постанови КМУ про надання дозволів визначено, що дозвіл надається на термін, визначений заявником, але не більше ніж на: 5 років – на геологічне вивчення родовищ корисних копалин і геологічне вивчення, зокрема дослідно-промислове розроблення родовищ корисних копалин загальнодержавного значення; 10 років – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, зокрема дослідно-промислове розроблення родовищ нафти і газу, в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; 20 років – на видобування корисних копалин; 30 років – на видобування нафти і газу в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; терміном дії окремих дозволів на геологічне вивчення нафтогазоносних надр та видобування нафти і газу (промислове розроблення родовищ), але не більше ніж на 20 років на суші та не більше ніж на 30 років на континентальному шельфі та в межах виключної (морської) економічної зони України – на геологічне вивчення нафтогазоносних надр, зокрема дослідно-промислове розроблення родовищ, з подальшим видобуванням нафти і газу (промислове розроблення родовищ). При цьому термін геологічного вивчення нафтогазоносних надр не може перевищувати 10 років; 20 років – на будівництво та експлуатацію підземних споруд, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин; 50 років – на будівництво та експлуатацію підземних сховищ нафти чи газу, термін дії відповідної угоди про розподіл продукції – на виконання угод про розподіл продукції. Частиною шостою ст.16 КУпН встановлено, що власник спеціального дозволу на користування надрами не може дарувати, продавати або в інший спосіб відчужувати права, надані йому дозволом, іншій юридичній чи фізичній особі, зокрема передавати їх до статутних капіталів створюваних за його участі суб'єктів господарювання, а також вноситись як вклад у спільну діяльність. Водночас нормами цієї статті КУпН встановлені певні винятки з вищенаведеного загального правила. Так, частиною ст. 16 КУпН визначено, що

права користування надрами можуть бути передані третім особам одночасно з передаванням прав та обов'язків за угодою про розподіл продукції та з обов'язковим переоформленням дозволу відповідно до вимог Закону України «Про угоди про розподіл продукції».

Основою для формування економічного механізму із забезпечення розширеного відтворення природних ресурсів, їх охорони, регулювання раціонального використання став принцип платного, компенсаційного за змістом природокористування зі створенням системи відповідних платежів:

- платежів за право користування природними ресурсами;
- плати за відтворення та охорону природних ресурсів;
- рентних платежів за експлуатацію кращих природних ресурсів чи за якість, чи за місце їх розташування стосовно ринку;
- штрафних платежів за понаднормативне використання природних ресурсів;
- компенсаційних платежів за вибуття природних ресурсів із цільового використання або погіршення їх якості, спричинене діяльністю цих підприємств;
- плати підприємств за використання середовища для розміщення відходів виробництва.

Об'єктами плати є джерела природних ресурсів – родовища корисних копалин, водосховища, лісові ділянки тощо, а суб'єктами – підприємства, організації та установи, їх філії та об'єднання, окремі громадяни, які використовують природні ресурси (незалежно від форм власності, організації господарської діяльності та підпорядкування). Плата за природні ресурси може вноситися у вигляді спеціальних зборів, податку (земельного, лісового тощо), орендної плати або в інших формах, передбачених законодавством. Нормативи плати за користування природними ресурсами визначаються з урахуванням їх поширення, якості, можливості відтворення, доступності, комплексності, місцезнаходження, можливості перероблення й утилізації відходів та інших факторів.

В основу діючих в Україні нормативних платежів за земельні ресурси

покладено два показники: якість та місце розташування ділянки. Нормативи платежів за землю диференціюються за видами с/г угідь, типами ґрунтів, а також відрізняються залежно від землекористувачів.

Платежі за використання водних ресурсів спочатку мали символічний характер. Методологічною основою визначення зазначених тарифів є рентна концепція економічного оцінювання водних ресурсів, що складається з двох частин: 1) компенсаційної; 2) економічного оцінювання води як природного ресурсу, що характеризує диференціальний економічний ефект, який повинен отримати суб'єкт від використання води і який визначають за рівнем дефіцитності водних ресурсів у часі та просторі.

Плата за лісові ресурси в загальному вигляді визначається на основі ренти, що обчислюється різницею між ціною лісу на корені у віці рубки та індивідуально зведеними затратами, пов'язаними з їх відновленням у даних умовах місцезростання. Плата за лісові ресурси передбачає відшкодування (компенсацію) затрат на їх відтворення, інтенсифікацію вирощування лісу, розроблення нових технологій у цьому процесі. У практиці лісового господарства використовують систему поденної плати (таксова вартість деревини на корені). Плата за лісокористування на цей час має формальний характер.

Об'єктом плати за використання надр при видобуванні корисних копалин є обсяг погашених балансових запасів корисних копалин.

Для суб'єктів підприємницької діяльності діє єдиний норматив плати щодо кожної одиниці погашених або видобутих балансових запасів корисних копалин розміром один відсоток від ціни реалізації одиниці видобутої мінеральної сировини без урахування податку на додану вартість.

Відповідно до чинного законодавства України передбачені такі види природно-ресурсних рентних платежів:

- збір за користування радіочастотним ресурсом України;
- плата за землю;
- плата за користування надрами;

- рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат;
- збір за спеціальне використання води.

Розподіл ренти через систему оподаткування може здійснюватися шляхом:

- установлення підвищених ставок податку на дохід/прибуток фізичних та юридичних осіб, які здійснюють спеціальне природокористування;
- установлення акцизів на реалізацію природної сировини або митних платежів (у разі експорту добутих природних ресурсів);
- установлення спеціальних прямих загальнообов'язкових платежів для кожного виду природокористування – природно-ресурсних рентних зборів.

За своєю економічною суттю податки є фінансовими відносинами між державою та платниками податків із метою створення загальнодержавного централізованого фонду коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

Податки є одним з основних інструментів в руках держави щодо здійснення економічної та соціальної політики. Вирішення зазначених завдань прямо залежить від обсягів надходжень податкових платежів. Вони являють собою обов'язкові та за юридичною формою індивідуальні безвідплатні платежі фізичних і юридичних осіб, упроваджені державою з визначенням їх розмірів, порядку й термінів сплати до бюджетів різних ланок або до державних цільових фондів. Як відомо, податки виникли з розподілом суспільства на прошарки та виникненням державності як «внески громадян, необхідні для утримання... публічної влади...» [170]. В історії розвитку суспільства жодна держава не змогла обійтися без податків, оскільки для виконання своїх функцій щодо задоволення колективних потреб вона потребує певної суми коштів, що можуть бути зібрані лише через податки. Виходячи з цього, мінімальний розмір податків визначається сумою витрат держави на виконання мінімуму її функцій: управління, освіти, охорони здоров'я, оборони, суду, охорони порядку. Чим більше функцій має держава, тим більше вона змушена збирати податків.

У Законі України від 18 лютого 1997 року № 77/97-ВР «Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування» і в розробленому та 13 червня

2000 року ухваленому Верховною Радою України Податковому кодексі України плата, відрахування та податки відокремлені для конкретизації їх істотності, економічного змісту та призначення. Крім того, податки, плати та відрахування базуються на відмінних принципах, що враховуються при виданні та використанні на практиці нормативно-правових актів із питань оподаткування. Податки та податкові платежі – це форма надходження коштів до держави від інших форм власності, перехід власності з особистої та колективної форми в державну.

У доходах бюджету виділяють групу неподаткових платежів. Відмінність їх від податків проста і впливає з їх функціонального призначення. Податки – це фіскальний інструмент формування доходів бюджету. Неподаткові ж платежі такого призначення не мають. Співвідношення природно-ресурсних платежів та податків подане в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2 – Співвідношення природно-ресурсних платежів та податків

Природно-ресурсні платежі	Податки
Індивідуально відплатні платежі	Індивідуально безвідплатні фіскальні платежі
Наявність компенсаційної функції	Подібна функція відсутня
Двосторонній характер відносин, що виникають при їх сплаті	При сплаті податків жодних юридичних обов'язків держави перед платником не виникає
Умовний характер платежів	Безумовні платежі
Часткова мінова еквівалентність платежів (пропорційність до предмета обкладення)	Нееквівалентні платежі
Можливість сплати в натуральній формі	Грошова форма сплати
Характер відповідальності платника (можливість застосування фінансових та інших юридичних санкцій, наприклад адміністративно-правових)	Санкції, які мають виключно фінансовий характер (пеня, штрафи, реалізація об'єкта податкової застави тощо)

Закон України від 18 лютого 1997 року № 77/97-ВР «Про внесення змін до Закону України «Про систему оподаткування» зі змінами до нього передбачає, що під податком, збором та обов'язковим платежем до бюджетів і державних цільових фондів розуміють обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або державного цільового фонду, здійснювані платниками в порядку та на умовах, що визначаються законами України з питань

оподаткування. Таким чином, податки виражають обов'язок усіх юридичних та фізичних осіб, які отримують доходи, брати участь у формуванні державних фінансових ресурсів. Тому податки є найважливішою складовою фінансової політики держави у сучасних умовах. Аналізуючи законодавство щодо рентних платежів та податків, виникає запитання, які платежі необхідно вважати податками, а які – ні. Адже частина коштів юридичними та фізичними особами вноситься не до бюджету, а до державних цільових фондів.

Із позицій платника податків немає ніякої різниці, як називається той чи інший платіж і на що він у подальшому буде спрямований. Так чи інакше для платника податків він є витратами і посередньо або опосередковано збільшує ціну товарів, робіт і послуг. Ці витрати спочатку покладаються на виробника, а потім перекладаються на споживача зазначеної продукції. У фінансовій термінології застосовують три терміни, що відображають платежі, – це плата (збір), відрахування (збори) та податок (збір). Плата (збір) передбачає певну еквівалентність відносин платника з державою. Її розмір залежить від розміру ресурсів, що використовуються платником, а надходження плати визначаються державною власністю на ці ресурси. Якщо держава втрачає право власності на них, то вона втрачає й ці доходи. Прикладом плати є плата за землю, збір за спеціальне використання природних ресурсів, збір за забруднення навколишнього природного середовища, рентні платежі, плата за торговий патент на деякі види підприємницької діяльності, державне мито. Значною мірою частина цих платежів має відшкодувальний характер, оскільки вони є платою за отримання дозволу на певні види діяльності, а також платою за послуги, що надаються державою. Платник у відповідь на внесену ним плату державі отримує відповідні дії держави, наприклад видача торговельного патенту. Відрахування (збори) передбачають цільове призначення платежів. Використання цих коштів може бути повним або частковим за призначенням. Наприклад, часткове цільове призначення має збір за геологорозвідувальні роботи, що виконуються за рахунок державного бюджету, оскільки кошти

сплачуються до державного бюджету, в загальній сумі якого це цільове призначення втрачається.

Як зазначає В. Комарницький, у законодавстві, відколи його створено, якщо брати за точку відліку 1991 рік, відбулися досить істотні трансформації. Засади податкової політики в галузі природокористування стали радикально іншими після зміни 1998 року правового статусу фондів охорони навколишнього природного середовища, в яких нагромаджувалися кошти від зборів за його забруднення та частина коштів за використання природних ресурсів. Із розряду позабюджетних вони перейшли до бюджетних (їх внесено до складу державного та місцевих бюджетів). Крім того, в Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших законодавчих актах терміни «плата», «платежі» в контексті спеціального використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища були замінені на «збір», «збори» [148]. Стосовно останньої зміни в законодавстві необхідно зазначити, що вона має винятково прагматичний характер, спрямована на закріплення того, що вже реально склалося, а не на забезпечення подальшого вдосконалення системи оподаткування в цій сфері. Йдеться про те, що до 1998 року в Україні чітко сформувалися дві паралельні системи оподаткування – земельна, що ґрунтувалася на Земельному кодексі, Законі «Про плату за землю» (у редакції закону від 19.09.1996 року) та інших нормативно-правових актах, та екологічна, яка застосовувалася відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища».

Для визначення інших видів оподаткування у сфері природокористування було запропоновано термін «збір за спеціальне використання природних ресурсів», «збір за забруднення навколишнього природного середовища». Отже, замість того, щоб формувати єдину систему платежів у сфері природокористування, законодавець пішов шляхом її розмежування. Однак і в закріпленому Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» вигляді система оподаткування в цій сфері не є оптимальною, зокрема, тому, що не відбиває всієї різноманітності видів платежів за використання природних

ресурсів, до яких належать не лише збори, а й, власне, платежі. Наприклад, плата за користування надрами (ст. 28 Кодексу про надра) вміщує: збори за геологорозвідувальні роботи, збори за видачу спеціальних дозволів, акцизний збір та платежі за користування надрами; плату за користування надрами в цілях, не пов'язаних із видобуванням корисних копалин на території України (для зберігання газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів; витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції; вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин тощо) [37]; платежі за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення на території України в межах її континентального шельфу та виняткової (морської) економічної зони [106].

Також, як зазначають фахівці, є всі підстави для перегляду базових положень з оподаткування природокористування, які передбачено Законом «Про охорону навколишнього природного середовища». У ньому потрібно систематизувати всі види платежів (зборів), що стягуються за користування природними ресурсами. Плата за спеціальне природокористування повинна, зокрема, містити збори (платежі) за забруднення навколишнього природного середовища, плату за землю (земельний податок, а також орендну плату за земельні ділянки державної та комунальної власності), рентні платежі за окремі природні ресурси, акцизний збір, що встановлюється (в разі одержання користувачем надр наднормативного прибутку) за окремими видами мінеральної сировини, яка видобувається з родовищ із порівняно кращими гірничо-геологічними й економіко-географічними характеристиками. Підсумовуючи, можна констатувати, що основне призначення плати за користування природними ресурсами – позитивно впливати на економічну мотивацію суб'єктів, які отримали ці ресурси в цільове використання. Необхідно впорядкувати законодавче регулювання відносин, що виникають у зв'язку зі справлянням платежів (зборів) за спеціальне природокористування. Основним завданням тут є забезпечення систематизації норм, що регулюють окремі види платежів у цій сфері.

1.3 Аналіз закордонного досвіду регулювання рентних відносин у процесах природокористування

Природна рента є одним з основних джерел зростання рівня життя населення та формування соціоекономічних механізмів забезпечення стабільності рентоорієнтованих країн. Справедливий розподіл рентних доходів між громадянами країни та створення необхідних фінансових резервів для довгострокового розвитку країн, на території яких є природні ресурси, – основне завдання ефективного та економічно виправданого управління багатством. Ці принципи нині відображені в Міжнародному пакті про стан економічних, соціальних і культурних прав: «Усі народи для досягнення своїх цілей можуть вільно розпоряджатися своїми природними багатствами і ресурсами» [184]. Понад 150 країн прийняли принципи цих міжнародних пактів. У зарубіжних країнах, наприклад у Канаді та штаті Алясці, ще з 1976 року були засновані Фонди заощадження та використання коштів на соціальні виплати населенню від видобування природних ресурсів.

В Україні чергові зміни в Податковому кодексі у 2016 році щодо розмірів ставок на окремі види рентних платежів та введення нових спонукали провести аналіз досвіду вилучення та розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів у країнах світу та спробувати адаптувати деякі інструменти регулювання природного капіталу в Україні.

Природний капітал відрізняється від усіх інших видів капіталу. Як зазначає Т. Гілфасон, важливо розрізняти велику кількість природних ресурсів і залежність від природних ресурсів. Під кількістю розуміють обсяг природного капіталу, який країна має у своєму розпорядженні: родовища, нафтові поклади, ліси, земля і т. д. Під залежністю розуміють те, якою мірою країна залежить від цих природних ресурсів [77].

Деякі країни, багаті на природні ресурси, наприклад, Австралія, Канада, США, «переросли» ці ресурси і тепер неособливо від них залежать. Інші

країни, наприклад країни ОСЕН, залежать від своїх природних ресурсів, причому для деяких із них це все, що в них є. Такі країни, як, наприклад, Чад і Малі, не мають багато ресурсів, але від них сильно залежить експорт, оскільки ці країни не мають нічого іншого для продажу за кордон. У той самий час такі країни, як Йорданія і Панама, практично не залежать від природних ресурсів. Аналізуючи дослідження зарубіжних авторів щодо розвитку економічної системи країн [422, 423], можна зробити висновок, що диверсифікація економіки підтримує економічне зростання, відволікаючи економічну активність від первинного сектору сільського господарства або невеликої кількості галузей, які базуються на природних ресурсах. Таким чином, вона сприяє перетіканню зайнятості з низькооплачуваних робочих місць у низькотехнологічному сільському господарстві або добувній промисловості на більш привабливі робочі місця в більш технологічних секторах. Основний аргумент такий, що різноманітність сприяє зростанню.

Сакс у своїх дослідженнях відзначають виявлену сильну зворотну залежність між економічним зростанням країн і наявністю в них природних ресурсів, а точніше залежністю від природних ресурсів [510]. Країни, багаті на природні ресурси, регулярно відчувають економічні спади і піднесення як унаслідок коливань цін на ресурси на світовому ринку, так і в результаті виявлення нових родовищ. Це створює періодичні «сплески» в експортних доходах, які призводять до девальвації національної валюти в реальному вираженні на шкоду іншим експортоорієнтованим галузям економіки. Так сталося в Нідерландах на початку 60-х років XX століття після виявлення великих запасів природного газу в Північному морі.

Багаті на ресурси країни страждають від рентоорієнтованої поведінки з боку виробників, які таким чином відволікають ресурси від використання в більш корисних для всього суспільства цілях. Недосконале законодавство щодо прав власності на природні ресурси, а також поєднання ренти від великої їх кількості можуть мати руйнівні наслідки для економіки [460]. Наприклад, в Африці почалися громадянські алмазні війни, в інших випадках боротьба за

величезну ресурсну ренту призводить до концентрації економічної й політичної влади в руках еліти, яка, будучи при владі, використовує цю ренту для підтримання своїх політичних прихильників, що в результаті призводить до уповільнення економічного зростання і формування корупційних схем у бізнесі та владі, спотворюючи таким чином розподіл ресурсів, скорочуючи економічну ефективність і збільшуючи соціальну нерівність населення країни. Таким чином, підбиваючи підсумок, можна зазначити, що кількість природних ресурсів – це не запорука економічного зростання країни. Важливо не сформулювати залежності від обсягу видобування ресурсів, а вміти правильно вилучити та розподілити рентний дохід з урахуванням економіко-соціальної перспективи. В умовах, коли природні ресурси є фіксованим фактором виробництва (невідновлювані ресурси), це накладає певні обмеження на довгострокове економічне планування. Тобто необхідно робити ставку не на видобування природних ресурсів, а, наприклад, як писав у своїх мемуарах Лі Куан Ю, «на розвиток людського ресурсу: освіту, професійну підготовку, природні здібності» [159]. Саме поєднанням людського капіталу з природним можна домогтися поєднання ефективної економіки та соціальної захищеності населення країни. У таких країнах, як Великобританія, США, штат Аляска, Норвегія, Нідерланди, Арабські Емірати, Саудівська Аравія, ми спостерігаємо саме таку модель ефективного поєднання рентиорієнтованої і соціально-орієнтованої політики.

Як показує досвід розвинених країн, на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Крім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів [86]. У цілому, за світовим досвідом, рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується в політику обмеження надприбутків.

Аналізуючи рентну політику в Україні сьогодні, можна відзначити надвисокі ставки рентної плати за користування надрами. Наприклад, для видобування природного газу для потреб населення рентний платіж до 1 квітня 2016 року становить 70 %, до 31 грудня 2016 року – 50 %, з 2017 року – до 45 % (підрозділ 9-1 ПК України). Рентна ставка в Казахстані становить 70 %, Норвегії – 78 %, але рівень енергетичної незалежності цих країн набагато більший, ніж в Україні. Натомість у Польщі вона становить усього 19 %, причому стягується з прибутку, а не доходу. Отже, висока рентна ставка на видобування газу робить цю галузь інвестиційно непривабливою, натомість фахівці зазначають, що саме інвестування – єдиний можливий спосіб забезпечення країни газом. Крім того, можна помітити негативну динаміку валових податкових надходжень до державного бюджету, незважаючи на підвищення розмірів ставки у відповідній сфері. Необхідно додати, що на сьогодні надходження від сплати рентних платежів за видобування нафти й газу становить найбільшу частку всіх рентних платежів, однак під загрозою енергетична безпека країни, обумовлена подальшим скороченням вітчизняного видобування.

Отже, розмір рентної плати за видобування газу та нафти повинен, з одного боку, сприяти ефективному вилученню надприбутку від підприємств, що провадять таку діяльність на території України, а з іншого боку, стимулюватиме інвестиції приватних компаній у цю сферу.

Сутність рентних платежів полягає у вилученні частини надприбутку (надлишку – різниці між отриманим і середньонормальним прибутком). Таке призначення мають рентні платежі в усьому світі і встановлюються залежно від рентного доходу. Вони виконують регулювальну функцію щодо забезпечення економічної доцільності розроблення надрокористувачем родовищ незалежно від гірничо-геологічних умов. Серед європейських країн можна відзначити досвід Франції. У цій країні, визначаючи розмір ренти, застосовують шкалу ставок, що залежить від обсягів видобування: від 0 % (при видобуванні менше ніж 1 000 барелів/добу) до 12 % (у разі видобування понад 6 000 барелів/добу).

Крім того, у Франції під час обчислення рентного платежу від загальної вартості віднімаються витрати на видобування, транспортування.

Крім економічного ефекту, можна відзначити екологічну функцію рентних платежів. Так, останні, поряд з екологічним податком, необхідно віднести до так званих «зелених платежів», які повинні також стимулювати раціональне використання, забезпечення охорони і відтворення природно-ресурсного потенціалу. Стаття 13 Конституції України встановила, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу, що вимагає особливого підходу до користування такими об'єктами [252]. Тому рентна плата виконує соціальну функцію – розподіляє доходи від її використання між усіма членами суспільства. У зв'язку з цим визначення напрямків спрямування коштів від надходжень цього податку повинне ґрунтуватися на справедливому розподілі коштів між загальнодержавним бюджетом і місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, де здійснюється виробнича діяльність підприємств нафтогазової галузі.

Нафта та газ належать до невідновлюваних природних ресурсів, що свідчить про необхідність застосування спеціальних інструментів при оподаткуванні доходу від їх видобування. Розмір ставки за використання водних і лісових ресурсів повинен бути достатньо високим для стимулювання раціонального використання й охорони вод і лісів та відтворення водних і лісових ресурсів, урахувавши обмеженість останніх. У країнах ЄС такі кошти повністю або частково спрямовуються на покриття екологічних витрат, відновлення природних ресурсів. Крім того, міжнародній практиці відоме використання розміру рентної плати як інструмента рівномірного розподілу навантаження на природні ресурси. Наприклад, може бути використаний коефіцієнт для визначення розміру рентної плати за видобування ресурсів із виснажених і малих родовищ. Таким чином, рентна плата буде виконувати

регулювальну функцію – вирівнювати рівні рентабельності підприємств, що видобувають у різних природних умовах. Загалом можна відзначити, що роль податків і рентної плати, зокрема в країнах ЄС, істотно відрізняється від існуючої в Україні, де на перший план виходить фіскальна функція. Натомість пріоритет повинен надаватися регулювальній функції податків, особливо пов'язаних із користуванням природними ресурсами. Правове регулювання рентних платежів у сфері використання природних ресурсів повинне бути спрямованим на: сприяння рентабельності діяльності суб'єктів господарської діяльності, які здійснюють спеціальне використання природних ресурсів, особливо у таких стратегічно важливих сферах, як газо- і нафтодобування; оптимізацію розподілу природних ресурсів між суб'єктами господарювання; ефективне фінансування природоохоронних заходів за рахунок отриманих рентних платежів. Щодо останнього необхідно зазначити, що частина надходжень від екологічного податку зараховується до спеціального фонду місцевих бюджетів у визначених пропорціях. Вважаємо, що аналогічні положення повинні стосуватися і рентних платежів. Натомість відповідно до ст. 29 Бюджетного кодексу України до доходів загального фонду Державного бюджету надходить 75 відсотків рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення. Однак це положення не стосується рентної плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату, яка зараховується до загального фонду державного бюджету в повному обсязі.

З огляду на зазначене ставка рентної плати за користування надрами для видобування природного газу для потреб населення повинна бути знижена з метою забезпечення реалізації цим видом податку економічної функції. Крім того, виконання екологічної функції рентною платою можливе за рахунок спрямування надходжень від сплати за користування надрами для видобування нафти, природного газу і газового конденсату до спеціальних фондів загальнодержавного та насамперед місцевих бюджетів. Такий крок частково сприятиме ефективному фінансуванню природоохоронних заходів [252].

Платне надкористування є основною формою реалізації економічних відносин між власниками природних ресурсів та їх користувачами. У більшості країн світу дохід від використання природних ресурсів вилучають за допомогою податків, також використовують диференціальні рентні платежі, роялті, спеціальні податки на прибуток видобувних підприємств і договори про розподіл продукції [11]. Аналізуючи досвід розподілу рентних доходів у країнах світу, в роботі умовно виділено шість груп країн, які отримують соціоекономічні переваги внаслідок справедливого перерозподілу рентних доходів від використання природних ресурсів. Ці моделі розрізняють не лише територіально, а й за принципами спрямованості природної ренти та формою власності природодобувних компаній (додаток А).

Перша група – це країни Сходу (Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Бахрейн та інші). Основним природним ресурсом на території цих країн є нафта. У середині минулого століття на базі транснаціональних компаній зарубіжних інвесторів у часи націоналізації були створені державні нафтові холдингові підприємства [246]. Гостро потребуючи сучасних технологій, кадрів та інвестицій, була запроваджена система угод про розподіл продукції.

Друга група країн – США (Канада, Аляска). Їх унікальність полягає в тому, що в результаті реформ, які почалися ще при президентові Кеннеді і закінчилися в період енергетичної кризи 70-х років ХХ століття, США заморозили більшу частину родовищ і створили стратегічний резерв. Увесь цей час США є найбільшим імпортером вуглеводнів. Рентні платежі перестали відігравати ключову роль для економіки країни та суспільства, але є постійна потреба економіки в нафті, у зв'язку з цим політичні інтереси США дуже різноманітні.

У Канаді механізм надання надр у користування ґрунтується на ліцензійно-орендній системі. У розпорядженні провінцій перебуває приблизно 80 % усіх мінерально-сировинних ресурсів, а інша частина – у вільному користуванні [167]. В основу всієї системи регулювання та управління процесами надкористування покладене розуміння ролі, яку відіграє держава

у створенні умов для розвитку приватної ініціативи. Уряд провінцій бере на себе ризики і відповідальність під час реалізації капіталомістких проектів, пов'язаних зі зміною структури нафтової й газової галузей.

Третя група – це Норвегія, Великобританія, Венесуела, Мексика, Північна Ірландія. Основними надрокористувачами є державні компанії, які мають повний доступ до розроблення родовищ. Основним інвестором розроблення запасів та добування вуглеводнів є держава або державна компанія [406].

У Норвегії видобування природних копалин відбувається на підставі ліцензій. Держава проводить інвестиційну політику і зазнає витрат залежно від частки участі в проектах. З метою управління рентними доходами був сформований Урядовий нафтовий фонд, який відіграє роль стабілізатора в разі зниження цін на нафту або погіршення кон'юнктури, а також страхує від виникнення фінансових труднощів, спричинених зменшенням доходів від продажу нафти і старінням населення.

Четверта група – Росія, Україна, Казахстан, Азербайджан. Усі ці країни характеризуються змішаною формою власності видобувних нафтових компаній та не досить розвиненою системою розподілу рентного доходу.

У Казахстані для отримання своєї частки природної ренти держава використовує контракти, що укладаються з приватними підприємствами, які регламентують питання, пов'язані з видобуванням, розвідкою і розподілом продукції. Одним із важелів вилучення природної ренти державою є її першочергове право на придбання у контрактора видобутих корисних копалин за пільговими цінами [551]. При цьому максимальний обсяг придбання, порядок оплати і визначення цін устанавлюються укладеним контрактом. Рентоорієнтована політика країни спрямована на заохочення національних компаній при розвідці нових родовищ.

В Азербайджані розподіл природної ренти між державою і приватним бізнесом відбувається на основі угод про розподіл продукції. Нафту, видобуту на старих родовищах, поділяють на нафту місцевого ринку і нафту світового ринку. При цьому виручка від реалізації нафти світового ринку повинна

витрачатися на погашення витрат операційної компанії і розподілятися у вигляді прибутку між партнерами. У разі розроблення нових родовищ загальний обсяг видобування не поділяють, а всю виручку використовують для покриття капітальних та експлуатаційних витрат операційної компанії [467]. Як у Росії, так і в Україні вилучення природної ренти має несистемний характер, де держава постійно змінює правила гри, намагаючись вилучити максимум доходу і пояснюючи це потребою поповнення бюджету. В Росії сьогодні значна частина рентних доходів спрямована до державного бюджету, де Резервний фонд країни формується за рахунок безпосередньо експорту природних ресурсів (нафти, газу і особливо металів) [14].

П'ята група – Нідерланди. Особливість у цій країні полягає в тому, що вона орієнтована на укладання угод про співробітництво і досягнення незалежності від приватних компаній. Законодавство передбачає утворення альянсу не менше ніж із 50 % часткою держави. Основною формою залучення іноземних інвестицій є організація спільного підприємства [509]. У політиці Нідерландів держава відіграє активну роль не лише в законодавчій сфері, а й в економічній і прагне до створення пріоритетних умов для національного капіталу.

Шоста група – Єгипет, Нігерія. В Єгипті існують угоди про розподіл продукції, що укладаються між державною нафтовою компанією і зарубіжними нафтовими компаніями-контракторами. Фінансування на стадії розвідки здійснюється за рахунок підприємств-контракторів. Держава компенсує контрактору суму інвестицій при виявленні рентабельних запасів нафти і надає родовище в оренду терміном на 20–30 років. Незважаючи на 50 % участь державної нафтової компанії, операційна компанія вважається приватною.

У Нігерії використовують спільні операційні угоди та угоди про розподіл продукції. Згідно зі спільними операційними угодами партнери поділяють витрати на видобування нафти відповідно до їх акціонерних часток. Компаніям держава виплачує бонус у грошовій формі за збільшення запасів у разі, якщо за

1 рік запаси перевищать обсяг видобування компанії. Частка національної компанії в спільних підприємствах становить 55–60 % [455].

Аналізуючи вилучення природної ренти при видобуванні нафти, необхідно акцентувати увагу на механізмах спрямованості рентного доходу в нафтодобувних країнах, тому що саме рентний дохід може формувати основу економіки і давати більше ніж половину доходів бюджету або бути просто елементом економічної теорії та істотно не впливати на основні показники розвитку. Проте безпосередньо ресурсна рента є важливою складовою частиною економічних відносин у будь-якій країні і за різних способів виробництва.

Аналізуючи досвід провідних нафтодобувних країн, дійшли висновку, що найбільший ступінь соціально-орієнтованої політики під час розподілу рентного доходу від використання природних ресурсів у Великобританії, Нідерландах, Саудівській Аравії, Кувейті, Норвегії та штаті Алясці. Низьким ступенем соціальної орієнтованості практики надрокористування характеризуються США, крім штату Аляска, і Канада. Високий рівень соціалізації ренти характерний для європейських країн і країн, що розвиваються. Необхідно відзначити, що особливістю американської моделі є те, що вона орієнтована лише на законодавчі важелі, а європейська модель характеризується прямим втручанням держави у сировинні галузі. У розвинених країнах переважають податкові методи вилучення ренти, а в країнах з економікою, що розвивається, широко використовують неподаткові методи перерозподілу рентного доходу, переважно у формі угод про розподіл продукції. Також можна простежити взаємозв'язок між спрямованістю рентних доходів від видобування ренти та соціальною захищеністю громадян нафтодобувних країн. У таких країнах, як Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Норвегія, Великобританія, штат Аляска, впроваджені система дивідендів для громадян країн від видобування нафти та соціальні підтримувальні програми. У країнах із перехідною економікою (Казахстан, Єгипет, Азербайджан, Росія,

Україна) рентний дохід може розподілятися на погашення витрат операційних компаній, у вигляді прибутку між партнерами, освоєння нових родовищ та ін.

Таким чином, можна зробити висновок, що, крім дієвої системи вилучення та розподілу природної ренти, необхідно акцентувати увагу на соціально-орієнтованій спрямованості рентних доходів, оскільки це запорука не лише економічної зацікавленості громадян природодобувних країн, й збереження природного багатства для майбутніх поколінь (за рахунок програм відновлення природно-екологічного становища регіону).

Безумовно, не можна просто взяти та перенести досвід зарубіжних країн щодо вилучення та перерозподілу природно-ресурсної ренти. Необхідно враховувати історично-культурний досвід країни, суспільні цінності, історично сформовану економічну теорію та її пріоритети, ментальність і сучасний рівень економіки країни.

Попередні дослідження механізмів, що використовуються в закордонній практиці, а також умов ефективності різноманітних національних моделей регулювання процесів вилучення, розподілу, перерозподілу, акумулювання та подальшого цільового використання ренти переконують у тому, що знайти гармонію численних інтересів (центру та регіонів, бізнес-структур, влади й населення) і певною мірою забезпечити баланс соціуму – економіки – екології вдалося регіональному співтовариству на Алясці та в Канаді. Цей досвід можна вважати унікальним, тому що в окремих регіонах цих країн удалося забезпечити достатньо високий рівень добробуту його населення переважно завдяки виваженій та обґрунтованій соціально-економічній рентній політиці. Вивчення такого досвіду має теоретичне та практичне значення, зокрема в плані його адаптації до умов вітчизняної економіки. На думку В. Хікла (одного з колишніх губернаторів штату Аляска), ця система базується на принципах, коли держава може досягти процвітання лише за рахунок інституту суспільної власності на землю та надра. Тобто основною умовою нинішнього благополуччя регіону є вибір певної специфікації прав власності на природні ресурси, а в підсумку – форми власності, що по-суті є громадською (або навіть

суспільною) [436]. Усі принципи системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, що покладені в основу соціально-економічної моделі забезпечення суспільного добробуту, закріплені законодавчо – Конституцією штату Аляска.

Наведені положення переконують у тому, що забезпечення достатку, стабільності, безпеки, стійкого розвитку й процвітання для всіх жителів країни (регіону) є першочерговим державним завданням досліджуваної моделі суспільного добробуту, одним з інструментів реалізації якого є система перерозподілу природно-ресурсної ренти. Іншою важливою складовою механізму забезпечення суспільного добробуту в результаті перерозподілу доходів є відповідна система оподаткування використання ресурсів. На території штату встановлено такі податки: податок на видобування – оподатковується чистий прибуток від видобування за ставкою 35 % (до 2014 року за прогресивною шкалою податок досягав 75 %). Цей податок забезпечує майже 88 % доходів штату від видобування нафти та газу; роялті (компенсаційна виплата штату за право володіння природними ресурсами) – в основному застосовують ставку 12,5 %; податок на майно становить 2 % від вартості майна, необхідного для експлуатації родовища; податок на прибуток корпорацій – 9,4 %; збір за забруднення довкілля при видобуванні нафти – становить 0,05 долара за кожний барель. Більшість податкових платежів спрямовується до бюджету штату (загального фонду) для забезпечення державних видатків. У той самий час від 25 до 50 % коштів, отриманих у результаті оподаткування ресурсів, спрямовується до спеціально створеного фонду (Постійного фонду штату Аляски).

Основним принципом політики оподаткування доходів ресурсних галузей економіки є встановлення оптимального рентного режиму, який залишає стимули до виробництва і в той самий час максимізує дохід, що сплачується державі (у формі податків). Узагалі, на думку експертів, досвід перерозподілу рентних доходів штату Аляска характеризується як позитивними, так і негативними моментами [436]. До позитивних відносять створення та ефективне функціонування спеціальних фондів – Постійного (перманентного) фонду штату Аляска і Конституційного бюджетного резервного фонду. Саме створення цих

фондів дало можливість вирішити питання перерозподілу надприбутків, зокрема природно-ресурсної ренти, акумулювання коштів та ефективного управління накопиченим капіталом. Постійний фонд штату Аляска (далі – Фонд) засновано в 1976 році з метою створення бази інвестицій, що забезпечуватиме дохід у майбутньому, а також збереження джерел доходів уряду й майбутніх поколінь Аляски (у разі зниження доходів від нафти). Фонд формується за рахунок доходів від рентних платежів (від 25 до 50 % від усіх рентних платежів, як зазначалося вище), роялті, федеральних платежів за розподілом доходів від мінеральних ресурсів, які одержує штат Аляска. Основний капітал Фонду не може витрачатися без згоди виборців, доходи від капіталу спрямовуються на захист коштів від інфляції та перераховуються у вигляді щорічних дивідендів жителям штату [517].

Фонд не підконтрольний виконавчій владі штату й управляється Корпорацією Постійного фонду. Станом на 26 квітня 2016 року активи Фонду становлять 53,0814 млрд дол., за прогнозами, на 2019 рік вони становитимуть близько 60 млрд дол., у 2022 році – майже 70, у 2025 році – більше ніж 80, у 2026 році очікується сума близько 84 млрд дол. [517, 510]. Негативним моментом досвіду Аляски вважається створення максимально сприятливого податкового режиму для підприємств (переважно нафтових), які перебувають у тісному взаємозв'язку з владою. Наслідком цього є угоди між законодавчою владою штату та нафтовою промисловістю на користь останньої. По-перше, система й ставки оподаткування, які неодноразово змінювалися, сьогодні ще мають деякі особливості. Свого часу через відсутність постатейного розподілу доходів нафтові компанії почали використовувати порівняно незначні доходи, одержувані за межами штату, для заниження порівняно високих доходів, одержуваних на Алясці. У результаті ефективна ставка податку на дохід нафтових корпорацій на Алясці знизилася з 10 до 3 %. У 2006 році з метою збільшення державних доходів та стимулювання інвестицій регресивне оподаткування нафтовидобування замінене на прогресивне (передбачено збільшення податку зі зростанням цін на нафту). Держава, узявши на себе зобов'язання розподілу ризиків за низьких цін на

нафту, в подальшому розглядає питання про розподіл доходів при високих цінах на розвідку й розроблення родовищ.

Податкова реформа 2013 року спростила всю систему оподаткування: скасовано прогресивну шкалу податку, запроваджено єдину базову ставку 35 % і пільгу 5 дол. за кожний видобутий барель. У результаті в компанії зростав об'єм інвестицій до 3 млрд дол. За оцінюваннями експертів, новий податковий режим дозволить економити галузі майже 1 млрд дол. за один рік. Однак нафтові компанії знаходять різні способи ухиляння від податків (наприклад, продаж нафти своїм дочірнім компаніям за цінами, нижчими від ринкових, та інші) [478].

Отже, ідеальної моделі рентного механізму у світовій практиці на сьогодні не існує. Навіть у розвинених країнах світу, в країнах, багатих на природні ресурси, існує проблема недоотримання ренти на користь суспільства або приватизації ренти. У результаті політичного впливу, лобізму та корупції з боку великих корпорацій і бізнес-груп відбувається перетворення природної ренти на квазіренту у вигляді політичної, статусної та ін. Досвід штату Аляска та його Постійного фонду в цьому плані є унікальним. Його результатами є режим оптимального використання доходів від видобування природних ресурсів (нафти) та досить дієвий механізм забезпечення ефективної соціальної та інвестиційної політики. Постійний фонд Аляски є найбільшим інвестором. Концепція діяльності Фонду – виконання функцій банку розвитку економіки штату, а з 1980 року (законодавчо затверджено) – інвестиційного фонду.

Мета інвестування Фонду – отримання прибутку при виключенні політичних та соціальних факторів. Конституцією Аляски та законом штату визначено вимоги стосовно інвестицій фонду: інвестування лише в активи, що забезпечують дохід; убезпечення основного капіталу при максимізації загального прибутку; додержання правил ефективного та «розсудливого» інвестування. В Україні сьогодні 100 % рентного доходу від видобування природних ресурсів перераховується до державного бюджету, але 21 грудня 2016 року Верховна рада ухвалила рішення щодо пере- спрямування 2 % доходів від ренти до районних бюджетів, 3 % – до бюджетів міст обласного значення, бюджетів об'єднаних

територіальних громад за місцем видобування природних ресурсів. Цей закон набрав чинності з 1 січня 2018 року, щоб не розбалансувати вже прийнятий бюджет на 2017 рік. Безумовно, це важливий крок щодо соціально-орієнтованої політики країни, але цього недостатньо, враховуючи, що 1/3 соціальних зобов'язань державного бюджету перенесено до місцевих та районних бюджетів.

Проаналізувавши досвід штату Аляска щодо перерозподілу рентного доходу та враховуючи всі реалії сьогодення України щодо видобування природних ресурсів, у роботі сформована система принципів перерозподілу природної ренти між усіма учасниками видобування природних ресурсів (держава – підприємство – регіон), що необхідно, на нашу думку, покласти в основу соціально-економічної моделі узгодження інтересів держави і регіонів та забезпечення суспільного добробуту в країні (рис. 1.5).

Проведений аналіз засвічує, що основними принципами ефективною системи перерозподілу природно-ресурсної ренти є специфікація прав власності усіх учасників рентних відносин (зокрема володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у рамках громадянської (суспільної) форми власності на природні ресурси, забезпечення балансу інтересів всіх учасників видобування природних ресурсів, запобігання домінуванню окремих груп, а в разі потреби – підпорядкування їх діяльності меті суспільного добробуту. Також необхідно впроваджувати можливість громадського контролю за роботою всіх інституцій та елементів системи і доступність інформації про результати їх функціонування.

Важливою складовою механізму забезпечення суспільного добробуту в результаті перерозподілу рентних доходів є відповідна система оподаткування використання ресурсів, основним принципом якої є встановлення оптимального рентного режиму, що залишає стимули до виробництва і в той самий час максимізує дохід, частина якого перерозподіляється на користь суспільства (громади).

Провідна роль у формуванні механізму рентних відносин належить державі. Дієвим інструментом державної рентної політики повинен бути Спеціальний фонд у кожному регіоні, зокрема щодо вирішення питань перерозподілу природно-ресурсної ренти на соціальні потреби населення, впровадження

соціальних програм та акумулювання коштів й ефективного управління накопиченим капіталом із метою суспільного добробуту в регіонах.

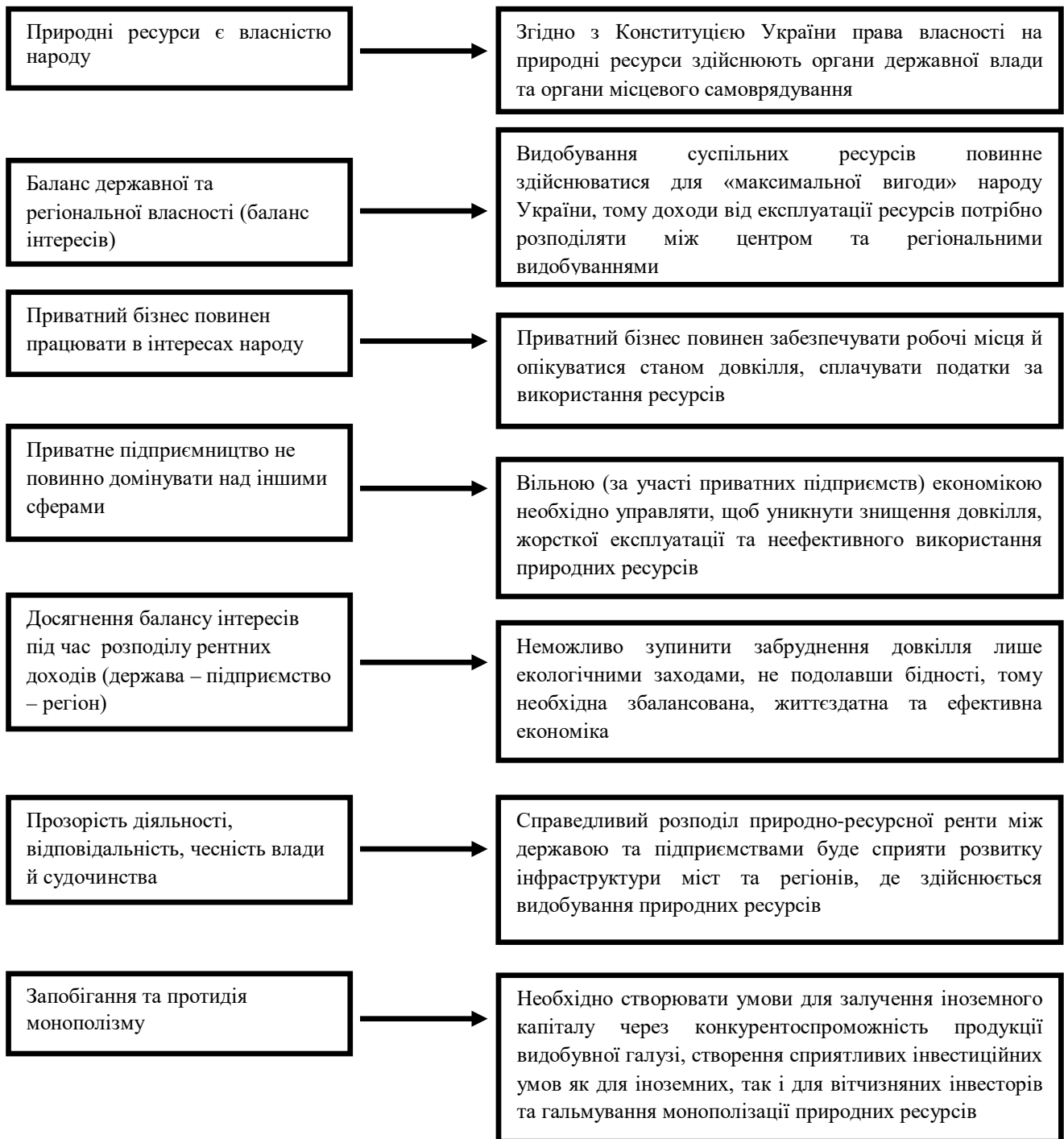

Рисунок 1.5 – Основні принципи системи перерозподілу природно-ресурсної ренти, що можуть бути основою соціально-економічної моделі збалансування інтересів усіх сторін (держава – регіон – підприємство)

На наш погляд, відрахування повинні становити не менше ніж 14 % рентного доходу від видобування природних ресурсів. Також, крім дієвої системи вилучення та розподілу природної ренти, необхідно акцентувати увагу на соціально-орієнтованій спрямованості рентних доходів, тому що це запорука не лише економічної зацікавленості громадян природодобувних країн, а й збереження природного багатства для майбутніх поколінь (за рахунок програм відновлення природно-екологічного становища регіону).

Висновки до розділу 1

Проведений аналіз трансформації рентної політики України в сфері природокористування засвідчив, що в національній системі управління природними ресурсами природно-ресурсна рента як складова суспільного доходу реалізується в основному в різних формах платності природокористування. В Україні ще на етапі становлення та формування рентної політики плата за використання природних ресурсів стала важливою складовою еколого-економічного механізму, що почав створюватися в Україні. В умовах сучасної економіки рентна частина доходів стягується в рамках загальної системи оподаткування доходів – через податок на прибуток (диференціальна рента), незначною мірою – через податок на додану вартість, експортне мито (на продукцію природоексплуатаційних галузей). Однак істотна частина доходу від експлуатації природних ресурсів за сучасних умов не контролюється державою і не надходить до державного і місцевих бюджетів. При цьому державна економічна політика спрямована на скорочення загальнодержавних витрат щодо потреб регіонів. Проте дослідження показало, що практично немає механізмів поповнення місцевих бюджетів фінансовими ресурсами. Тому автором зазначено, що сьогодні основними завданнями держави є внесення відповідних змін до законодавчих актів із питань природокористування та деяких галузевих нормативно-правових актів, а

також створення ринкового балансу інтересів усіх учасників рентного процесу через упровадження відповідних організаційно-економічних механізмів.

Як показав досвід розвинених країн, на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Крім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів. У цілому, за світовим досвідом, рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується саме в політику обмеження надприбутків.

У роботі зазначено, що сьогодні існує безліч способів розподілу рентних доходів, зокрема й метод, запропонований автором. Але основним є те, як природна рента буде перерозподілена між членами суспільства і яка частина буде спрямована на відновлення природно-ресурсного потенціалу в цілому. Безумовно, частина природно-ресурсної ренти повинна належати державі. Це важливе джерело поповнення державного бюджету. Перехід на принципи сталого розвитку пов'язаний зі справедливим розподілом ренти на користь усього суспільства. Тому в роботі автор доводить, що справедливий розподіл природно-ресурсної ренти є тим механізмом, який може підвищити ефективність використання людського, виробничого і природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку та підвищення добробуту громадян України.

Дослідження економічних відносин в країні довели, що необхідність децентралізації системи управління в Україні назрівала вже впродовж тривалого періоду як в економічній, так і в політичній площині. Існуюча система розподілу рентного доходу не може ефективно функціонувати без урахування інтересів громади та зміни системи управління. Децентралізація базується на визнанні відмінності місцевих та національних інтересів – кожна громада має особливу організацію й функціональну структуру, щоб реалізувати власні інтереси. Це означає, що під час перерозподілу частина рентного доходу буде залишатися в

регіоні, де видобувалися природні ресурси, для виконання вищезазначених завдань. На думку автора, цю систему можна уявити «трикутником», де кожен із кутів – це держава – регіон – суб'єкт господарювання. Це єдина система, де всі елементи чітко виконують свої функції. Упровадження регіонального управління буде сприяти формуванню та реалізації власної стратегії розвитку і соціально-економічної політики регіонів. Насамперед це відповідальність місцевої влади за виконання власних програм розвитку регіону за рахунок акумулювання частини рентних доходів в обласних бюджетах. По-друге, це відновлення територій після видобування корисних копалин. Проведене оцінювання екологічних та економічних втрат регіону після видобування корисних копалин дозволило зробити висновок, що необхідно враховувати інтереси території, на якій розміщені підприємства. Для цього необхідно виділяти частину рентного доходу на відновлення природного балансу, охорону довкілля після завершення видобувних робіт. Але ці заходи можуть бути марними, якщо не впроваджувати систему особистої та соціальної відповідальності регіону за якість життя населення та збереження й охорону довкілля. Емпіричні дослідження праць вітчизняних та зарубіжних авторів показали, що саме соціальна політика у трансформаційній економіці виконує захисну функцію для населення країни. Проте особливістю соціальної політики в цей період є її нестабільність, коли впродовж короткого періоду часу можуть діаметрально змінюватися мета соціальної політики, її зміст і роль у трансформаційних процесах. Це пояснюється значною залежністю її від суб'єктивних чинників, а також від об'єктивно заданих обмежень. При цьому соціальний захист населення країни – це відображення економічних процесів і явищ, які відбуваються в суспільстві, але якщо країна має природні ресурси, що є безумовним джерелом доходу територіальних громад, то природна рента повинна буди джерелом додаткового доходу та соціальної захищеності населення.

Під соціальною та особистою відповідальністю в роботі розуміється концепція, що заохочує підприємства та місцеві органи управління враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив діяльності підприємств в екологічному, економічному та соціальному просторах. Також

автором зазначено, що необхідно впроваджувати систему екологічно збалансованого використання природних ресурсів у регіоні. Розв'язання цих проблем дозволить зняти ряд питань політичного протистояння, а також сприятиме посиленню відповідальності місцевих і регіональних громад за розвиток власних територій та підвищенню ефективності використання місцевих ресурсів, що в кінцевому підсумку може посилити внутрішньодержавну інтеграцію та економічну цілісність України. Автором визначено, що одним з основних завдань соціально-орієнтованої рентної політики держави є справедливий розподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів між усіма членами суспільства як соціальна захищеність чи додатковий дохід. Тому в роботі запропоновано розглянути гіпотезу про те, що, застосовуючи основні положення теорії колабораційних альянсів, можна впровадити системну взаємодію учасників колабораційного альянсу (держава – регіон – підприємство) для забезпечення соціальної та економічної збалансованості розподілу рентних доходів у природокористуванні.

Проведені дослідження показали, що основними принципами ефективною системи перерозподілу природно-ресурсної ренти є специфікація прав власності всіх учасників рентних відносин (зокрема, володіння, розпорядження, користування, відповідальність) у рамках громадянської (суспільної) форми власності на природні ресурси, забезпечення балансу інтересів всіх учасників видобування природних ресурсів, запобігання домінуванню окремих груп, а в разі потреби – підпорядкування їх діяльності меті суспільного добробуту. Також необхідно впроваджувати можливість громадського контролю за роботою всіх інституцій та елементів системи і доступність інформації про результати їх функціонування. Важливою складовою механізму забезпечення суспільного добробуту в результаті перерозподілу рентних доходів є відповідна система оподаткування використання ресурсів, основним принципом якої є встановлення оптимального рентного режиму, що залишає стимули до виробництва і в той самий час максимізує дохід, частина якого перерозподіляється на користь суспільства (громади). Провідна роль у формуванні механізму рентних відносин належить державі. Дієвим інструментом державної рентної політики повинен бути

Спеціальний фонд у кожному регіоні, зокрема, щодо вирішення питань перерозподілу природно-ресурсної ренти на соціальні потреби населення, впровадження соціальних програм та акумулювання коштів й ефективного управління накопиченим капіталом із метою суспільного добробуту в регіонах.

Основні матеріали першого розділу опубліковані в працях [37, 39, 49, 52, 54, 58].

РОЗДІЛ 2

КРИТЕРІАЛЬНА БАЗА ФОРМУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСІВ В СИСТЕМІ «ДЕРЖАВА – РЕГІОН – ПІДПРИЄМСТВО»

2.1 Теоретико-методологічні основи регулювання рентних відносин в природокористуванні та теорія колабораційних альянсів

За останній час в умовах нестабільної економіки та зростаючих цін на електроенергію як для побутового, так і для промислового споживання все частіше згадують природно-ресурсну ренту, що привласнюється видобувними компаніями. Деякі автори вважають, що якщо вилучити цю ренту в монополістів і розподілити серед населення, то можна домогтися мало не подвоєння зарплат і пенсій. Інші пропонують відкрити цільові особові рахунки, кошти з яких пішли б на лікування, освіту, поліпшення житлових умов і т. п. А представники нафтового бізнесу, у свою чергу, прагнуть довести, що всі «надлишки» доходів у тому чи іншому вигляді держава у них вилучає, в той час як подальший розвиток галузі вимагає колосальних капіталовкладень [481]. Усе це свідчить лише про те, що немає дієвого механізму вилучення та розподілу рентного доходу, який виникає при видобуванні природних ресурсів. Безумовно, питання взаємозв'язку рентних доходів від видобування природних ресурсів та соціальної захищеності населення країни є дуже актуальними. По-перше, у світі існують яскраві приклади ефективного перерозподілу природної ренти на користь суспільства. У таких країнах, як ОАЕ, США, штат Аляска, Норвегія, Франція, вже давно впровадили механізми, що забезпечують додатковий дохід для населення та розвиток соціальної інфраструктури за рахунок природної ренти. По-друге, Україна з територією, що дорівнює 0,4 % від світової, має сировинні запаси надр розміром 5 % від світових. Тому ми повинні сподіватися, що саме природна рента як додатковий дохід може сприяти покращанню умов життя населення України.

Одним з головних питань цього розділу є виявлення основних факторів, що впливають на формування та розподіл рентних природо- експлуатуючих

підприємств. Необхідно зазначити, що основний розвиток нафтодобувної промисловості України припадає на 50–60-ті роки ХХ ст. У цей період були різко збільшені обсяги геологорозвідувальних робіт на нафту в західному і, особливо, в східному регіоні. Усі наступні роки характеризуються зниженням обсягів видобування нафти та газу. Нові родовища, відкриті за останні роки (15 років), мають незначні запаси внаслідок великих глибин і високої собівартості ресурсу. Відповідно чим глибше залягання природних ресурсів, тим більшої шкоди завдають довкіллю під час їх видобування і тим більше необхідно коштів на відновлення природно-ресурсного потенціалу регіонів.

У ситуації, що склалася, особливу роль відводять природно-ресурсній ренті в нафтогазовій галузі, яка є додатковим прибутком при використанні природних ресурсів. Виникає вона завдяки функціуючому капіталу, який використовує продуктивну силу природи, точніше, – вигідні природні ресурси, кількість яких суворо обмежена [171]. Саме цей додатковий прибуток виплачується власникові ресурсу як орендна плата, або рента.

У часи Маршалла поняття ренти як надлишкового доходу вважалося несумісним із поняттям повних довгострокових виплат фактора «земля». Маршалл, мабуть, так не думав і, як ми зрозуміли, мав рацію. Однак англійські економісти того часу були згодні з цим визначенням. Пізніше інше, паретіанське, поняття ренти зайняло домінуюче положення серед англомовних економістів, включаючи Х. Д. Хендерсона, Джоан Робінсон, Кеннета Боулдінга, Роберта Триффіна та Альберта Мейєра. Вони використовували термін «рента» не як нормальний дохід певної групи чинників виробництва, а як дохід будь-якого фактора, що перевищує той рівень, який необхідний для утримання його зайнятості в даній сфері використання. Основною розбіжністю класичної й неокласичної теорій є питання: входить рента до вартості виробництва чи ні. Маршалл підтримував ідею про те, що рента не входить до вартості. Він обґрунтовував свій висновок рікардіанським твердженням, що остання одиниця, вироблена завдяки витратам праці (й капіталу) на інтенсивній або екстенсивній основі, де дохід достатньо високий, щоб покрити витрати праці (й капіталу),

нічого не залишає на частку ренти. Тому він зміг підтвердити гіпотетичну відповідність між громадськими та приватними витратами. Саме його твердження ґрунтується на реальних витратах і заслуговує на розгляд, оскільки стимулювало розвиток протилежних визначень ренти [378].

Маркс слідом за своїми попередниками А. Смітом і Д. Рікардо, які заснували класичну політичну економію, зробив дійсно істотний внесок у розвиток земельної теорії, зокрема природної ренти. Основний сенс її полягає в тому, щоб на підставі теорії трудової вартості (вартості, створюваної продуктивною працею) пояснити джерело доходу землевласника у вигляді орендної плати, або ренти. Об'єктом аналізу в теорії ренти стала земля – її родючість, місце розташування і форми господарювання на цій землі. Порушувалися й інші природні об'єкти, що породжують аналогічний дохід. У «Капіталі» К. Маркс із цього приводу писав: «Всюди, де природні сили можуть бути монополізовані та забезпечують промисловцевий додатковий прибуток – будь-то водоспад чи багатий рудник, чи багата на рибу вода, чи зручно розташоване будівельне місце, – особа, яка визнається внаслідок свого титулу власником цих предметів природи, уловлює у функціонуючого капіталу цей додатковий прибуток у формі ренти» [170]. Тут закладені три найважливіші ідеї. Рента – це додатковий прибуток. Виникає вона завдяки функціонуючому капіталу, що використовує продуктивну силу природи, точніше, – вигідні природні ресурси. Цей додатковий прибуток виплачується власникові ресурсу як орендна плата, або рента. Тобто мова йде, по суті, про надприбутки (стосовно якоїсь загальноприйнятої норми, що закріплюється земельною монополією або монополією на розроблення якогось природного ресурсу і виплачується його власникові). Саме так визначається рента в будь-якому сучасному підручнику або словнику: «Економічна рента – це ціна, що сплачується за використання землі та інших природних ресурсів, кількість яких суворо обмежена» [277].

Важливий внесок у розвиток теорії рентних відносин, розрахунок рентних оцінок з їх практичним застосуванням був зроблений Л. В. Канторовичем. У праці «Економічний розрахунок найкращого використання ресурсів» Канторович

обґрунтовує необхідність систематичного обліку ренти як доходу держави у ролі власника природних ресурсів та її вилучення для цілей регулювання суспільного виробництва і вирішення важливих соціально-економічних завдань [123].

Зокрема, був здійснений економіко-математичний аналіз структури такої оцінки, що включає статичну і динамічну складові ренти, та показані їх принципові відмінності [139, 165].

Перша з них – статична рента – за своєю економічною природою є доходом власника, а друга – динамічна рента (міжчасова рента, рента виснаження, або рента Хотеллінга) – не може бути доходом ні власника ресурсу, ні підприємця. За своїм економічним змістом вона покликана заповнити витрати (спад) природного ресурсу і тому є обов’язковим елементом витрат виробництва у галузях добувної промисловості. У зв’язку з цим динамічна рента повинна перераховуватися до фонду відтворення та охорони природних ресурсів. Динамічну ренту необхідно враховувати і в собівартості сільськогосподарської продукції, якщо випуск цієї продукції супроводжується зниженням родючості й деградацією ґрунтів. Така структура економічного оцінювання природних ресурсів може бути виявлена в результаті використання відомих класичних формул поточної та капітальної оцінок ресурсу, мають розмірність потокової і рівневої величин відповідно [186].

Нехай Q_0 і Q_1 – капітальні оцінки ресурсу на початку і в кінці першого року розрахункового періоду T ; R_t – його рентна оцінка за рік t ($t \in 1-T$), а α – норма дисконту. Тоді можна записати таке рівняння [434]:

$$R_t = P_t A_t - C_t, \quad (2.1)$$

де P_t – ціна одиниці продукції, отриманої в результаті видобування та перероблення одиниці ресурсу за рік t розрахункового періоду (мова йде про виробництво одного продукту за участі одного ресурсу); A_t – продуктивність ресурсу за рік t , що розуміється як кількість продукції, отриманої в результаті видобування і перероблення одиниці ресурсу; N_t – сумарні витрати на видобування і перероблення сировини за рік t .

$$Q_0 = \sum_{t=1}^T R_t (1 + \alpha)^{-t}, \quad (2.2)$$

$$Q_0 = \sum_{t=2}^T R_t (1 + \alpha)^{-(t-1)}. \quad (2.3)$$

Зіставляючи формули (2) і (3), можна побачити, що

$$Q_0 = \frac{Q_1 + R_1}{1 + \alpha}, \quad (2.4)$$

$$R = \alpha Q_0 + (Q_0 - Q_1). \quad (2.5)$$

За своїм економічним змістом αQ_0 – статична рента (дохід власника); $(Q_0 - Q_1)$ – динамічна рента (рента виснаження) – аналог амортизації природного капіталу за перший рік. Формули, аналогічні формулі (2.5), можуть бути одержані і для наступних років розрахункового періоду [434].

Одночасно з питанням визначення природно-ресурсної ренти постає питання ролі інституціонального механізму при управлінні природними ресурсами. Характерною рисою сучасної економіки є прагнення вирішити багато проблем за рахунок посилення навантаження на довкілля. Оскільки основні виробничі фонди ґрунтовно зношені, найбільш важливу роль як об'єкт власності відіграють вичерпні ресурси. Власник джерел сировини може бути впевнений у міцності свого становища не лише всередині країни, а й на світовому ринку. Справа у тому, що все інше потрібно відтворювати практично заново і, лише виснажуючи сировину, можна реально запустити вже зараз. А потім, вичавлюючи з природних ресурсів все, що можна, накопичити необхідні ресурси для реконструкції виробничого потенціалу [25].

Деякі автори вважають, що в основу системи платежів за користування природними ресурсами повинні бути покладені відносини власності [25]. Але, перш ніж розвивати податкову систему, необхідно домогтися однозначного трактування питань власності на природні ресурси. Права власності означають,

що суб'єкт власності має такі можливості щодо об'єкта власності: встановлювати правила його експлуатації, отримувати дохід від його експлуатації, передавати права на розпорядження довірній організації, передавати права користування, продавати об'єкт власності, здавати в заставу і т. д. Права власника не є абсолютними, і держава в особі законодавчої влади має можливість встановлювати різні обмеження на процес і характер використання природних ресурсів залежно від їх значущості з екологічної, економічної та соціальної точок зору [277]. У разі, якщо мова йде про розподіл рентного доходу, права користування передаються компанії, що займається експлуатацією природного ресурсу, на умовах, спеціально сформульованих власником (або довірної організації, якій передані права на розпорядження). У той самий час постійно ведуться дискусії серед науковців, яка форма власності є більш доцільною для найбільш ефективного використання природних ресурсів. Прихильники приватної власності вважають, що якщо ресурси залишаються в суспільній власності, то ніщо не врятує їх від так званої трагедії громадських володінь, яку докладно описав Г. Хардін ще в 1968 р. Як зазначав Г. Хардін, те, що належить усім разом і нікому окремо, приречене на знищення. Він вважав, що причина полягає в нездатності користувачів забезпечити належний контроль та управління об'єктами природокористування, тоді як у приватних власників це виходить автоматично. З іншого боку, безконтрольний процес приватизації природних ресурсів може призвести до енергетичної кризи і гострого дефіциту сировини на внутрішньому ринку. Прагнення власника вичавити з природних ресурсів якомога більше набагато швидше може призвести до катастрофічних змін довкілля в регіонах видобування. Тому вчені, які досліджують цю тему, зазначають, що бажано обрати таку стратегію перетворення відносин власності, яка б сприяла процесу відтворення й раціонального використання ресурсів з урахуванням довгострокової перспективи в умовах реалізації стратегії сталого розвитку [481].

Щодо питання про відношення власності на надра, необхідно розрізнити два основні підходи: 1) відповідно до першого мінерали вважають невід'ємною частиною землі (її поверхні) і відповідно формують так звану систему

«збільшення власності»; 2) згідно з другим власність на мінерали може бути відділена від власності на землю; виходячи з цього, проголошується державна власність на них і формується так звана система «державного володіння».

Перша система походить зі старого англійського законодавства і засвідчує, що власність на землю передбачає все, що знаходиться на або під нею. Цей принцип прийнятний при незначних масштабах видобутку, орієнтованого на поверхневі поклади з обмеженою невеликою глибиною видобування. У таку систему надзвичайно складно вмістити сучасну практику. У Великобританії, де сформувався цей підхід, із давніх часів існували винятки із загального правила, що стосувалися власності на золото та срібло (які завжди перебували у власності королів). Крім того, у Великобританії можна знайти окремі регіони, де правило «збільшення власності» не поширюється на інші мінеральні ресурси (наприклад, на олов'яні та залізні руди). Останнім часом це правило було скасоване для нафти і вугілля, що раніше перебували у власності власника земельної ділянки, розміщеної над родовищем.

Досліджуючи основні підходи до врахування рентної складової, необхідно відзначити, що ринок джерел вичерпних ресурсів принципово відрізняється від ринку земельних ділянок. Землю можна просто (в якійсь частці) передати тим, хто на ній працює, навіть безкоштовно. Земля – це природний ресурс, який постійно оновлює свої репродуктивні властивості. Експлуатація родовищ, навпаки, нерозривно пов'язана з політикою їх вичерпання і відповідно – визначення, вилучення та використання динамічної ренти. Суть цієї ренти в тому, що, добуваючи ресурс у цьому році, ми погіршуємо показники видобування в наступних періодах. Таким чином, виникла ідея компенсувати зростання майбутніх витрат сьогодні, тобто внести до затрат даного року й непрямі витрати, неминучі в майбутньому. Звідси виникає диференціальний ефект, розподілений у часі. Динамічна рента дозволяє узгодити в часі інтереси нинішніх та майбутніх поколінь, створити (за рахунок того, що родовища відпрацьовуються сьогодні) фінансові резерви на впровадження нових технологій або більш капіталомісткий видобуток у майбутньому [77].

Іншим питанням при використанні природних ресурсів незалежно від форми власності є накопичення вторинних ресурсів. Більшість провідних країн запроваджують механізми запобігання екологічним наслідкам від видобування природних ресурсів. Специфіка полягає в тому, що саме за екологічними вимогами повинна бути вироблена така стратегія їх використання, яка б за найкоротший термін привела до ліквідації хвостів і відвалів, які займають величезні території і є джерелом вторинного забруднення [77]. Поєднання механізмів взаємодії природи та суспільства сформувалося в таких розвинених країнах, як Японія, країни Скандинавії та Західної Європи, де поєднується два початки – декомпозиція і композиція інтересів, що визначають раціональність природокористування. Люди розуміють високу значущість природи при виживанні нації та самозбереженні. У той самий час Т. Гілфасон, досліджуючи причини економічного зростання одних країн та занепаду інших, зробив висновок, що надлишкова залежність від невеликого обсягу природних ресурсів може шкодити економічному зростанню, навіть якщо велика кількість природних ресурсів може бути сприятливою для зростання [77]. Тієї самої думки і Лі Куан Ю: «Я думав, що багатство залежить в основному від володіння територією і природними ресурсами, цінними корисними копалинами, нафтою або газом. Лише після того, як я кілька років був при владі, я зрозумів... що вирішальними факторами є люди, їх природні здібності, освіта і професійні навички» [159].

У центрі теоретичного розгляду питань формування доходів від експлуатації природних ресурсів перебуває економічна категорія ренти. Рента – це той стабільний дохід, який у будь-якому разі виникає в економіці, що експлуатує природні ресурси. Такий дохід «живе» у цілком конкретних інституційних умовах, що впливають як на розподіл доходу, так і на його розмір. Нерозумна політика щодо природних ресурсів, яка призводить до їх деградації, «вбиває» природні об'єкти, і вони вже не в змозі давати ренту в подальшому або дають її менше, ніж могли б у нормальній ситуації. Тому одним із важливих питань є: які інституційні умови сприятимуть максимізації ренти, що виникає внаслідок експлуатації природних ресурсів? Отже, це повинна бути динамічна

категорія – чим більша рента, тим багатше суспільство.

Інституційно-правова основа здійснення рентної політики повинна забезпечувати можливості ефективного управління природними ресурсами як державною власністю і повноцінного використання переваг України стосовно наявності та забезпечення виробництва природними сировинними ресурсами. При цьому передбачається, що велика частина ренти вилучається і спрямовується відповідно до принципів сталого розвитку на збільшення соціально-економічного і науково-технічного потенціалу суспільства.

На сьогодні існує багато методів розрахунку рентних доходів. Загальна характеристика підходів щодо розрахунку рентного оцінювання наведена в додатку Б. Проведений аналіз оцінювання рентної складової у природокористуванні виявив недосконалість запропонованих методів щодо відсутності взаємозв'язку між основними учасниками утворення природно-ресурсної ренти. Передусім немає інтересу учасників рентних відносин взаємодіяти між собою. По-друге, механізми вилучення та розподілу природної ренти не мають загальної кінцевої соціально-орієнтованої мети. Таким чином, для узгодження інтересів учасників рентних відносин необхідно впровадити такий механізм, який би дозволив врахувати інтереси кожного з них, при цьому збільшуючи загальний результат від розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Сучасні науковці також зазначають, що на сьогодні порушений баланс між інтересами держави як власником надр і підприємством-природокористувачем. Держава використовує усереднений підхід до різних за рентабельністю об'єктів, завищує вимоги до малорентабельних об'єктів і занижує їх для високорентабельних об'єктів, що створює перешкоди на шляху припливу інвестицій. Невраховуються при визначенні моделі рентного підходу інтереси та можливості оплати ресурсної ренти всіх галузей у комплексі: і тих, які здійснюють видобування, і тих, що потім використовують сировину.

У роботі пропонується розглянути виявлені проблеми у сфері природокористування, що впливають на взаємозв'язок стратегічного розвитку видобувних підприємств та розвиток регіону (рис. 2.1).

Існуюча на сьогодні система не враховує особливостей нафтогазодобувної галузі, що характеризується різноманітністю гірничо-геологічних умов розроблення нафтових та газових родовищ і, як наслідок, різною собівартістю видобування. Більшість нафтогазових родовищ України (близько 70 %) працюють у важких гірничо-геологічних умовах, мають низький коефіцієнт нафтовіддачі, а отже, й експлуатація свердловин є нерентабельною або дуже низькою.

Отже, сучасні рентні платежі є специфічною формою податку на одиницю продукції, мають однакове економічне навантаження і є близькими до акцизу. Вищезазначене суперечить економічній сутності цього платежу, метою якого є вилучення на користь держави частини надприбутку, одержаного нафтогазодобувними підприємствами від реалізації видобутих нафти і природного газу залежно від коливання світових цін.

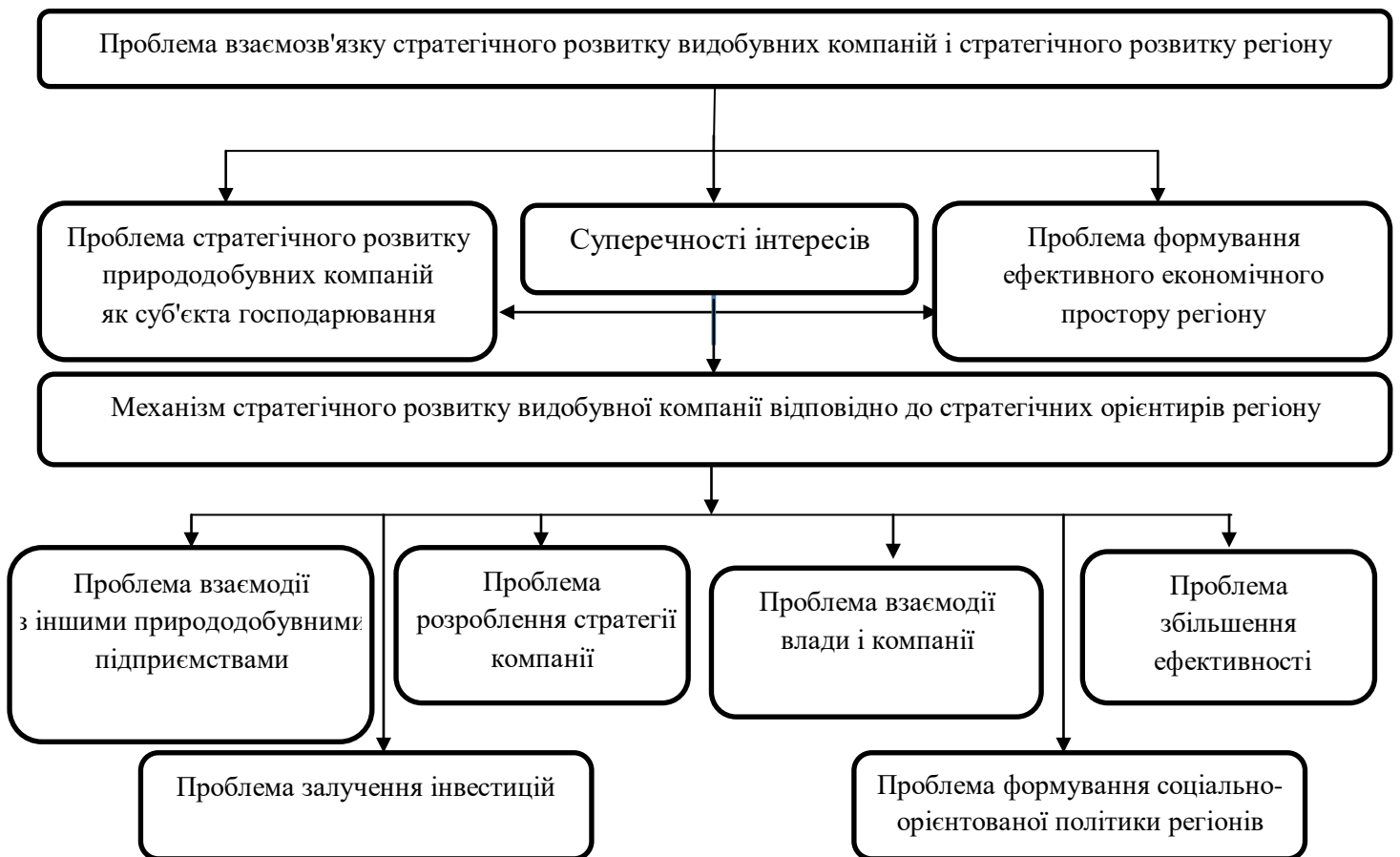

Рисунок 2.1 – Дерево проблем, що впливають на взаємозв'язок стратегічного розвитку видобувних підприємств і розвиток регіону

Діюча в Україні система встановлення рентних платежів за видобування нафти та природного газу передбачає визначення розміру рентних платежів, що залежать від обсягів видобування, проте не враховують ціни реалізованої продукції. Таким чином, сьогодні рентні платежі забезпечують гарантований дохід держави, але не вирішують проблеми із вилучення надприбутків у підприємств видобувної галузі. Економічно необґрунтоване встановлення ставок рентної плати на нафту і природний газ призводить до збиткової діяльності нафтогазодобувних підприємств, не дає можливості здійснювати приріст запасів та забезпечувати технічне переоснащення родовищ.

У цілому створена в Україні система рентного регулювання у сфері природокористування та екологічного оподаткування не забезпечує стійкого прогресу в мобілізації й акумуляції фінансових ресурсів, а також цільового спрямування коштів на здійснення природоохоронної діяльності. Рентні відрахування за використання природних ресурсів виявилися малоефективними як механізм стимулювання цієї діяльності.

Сучасні тенденції в світовій економіці, коли здійснюється поетапний перехід від лінійної до циркулярної економіки необхідно впроваджувати механізми соціо-еколого-економічного регулювання, особливо у сфері природокористування. Аналіз економічних теорій дав можливість стверджувати, що найбільш прийнятною для формування підґрунтя циркулярної економіки в Україні, а саме в сфері природокористування, є есенціальна теорія, одним із напрямків якої є теорія колабораційних альянсів.

Виявлені у роботі проблеми дали можливість стверджувати, що впровадження «теорії колабораційних альянсів» у природокористуванні може вирішити ряд питань пов'язаних з узгодженням інтересів учасників рентних відносин та розробленням механізму їх взаємодії, створити модель платформи для спільного навчання та досліджень, для того щоб відчувати і працювати з новими майбутніми можливостями. Отто Шармер зазначає, що «есенціальна теорія – це набагато більше, ніж лідерство, і вона не роздута в теорії. Це інструмент, що координує соціальну, економічну, екологічну та духовну боротьбу, з якою ми

пов'язані, і який можна включити, щоб знайти і зрозуміти свої власні сліпі плями».

Тобто йдеться про соціальну еволюцію, соціальні області, рівні системи, рівні свідомості, конкуренцію, управління і т. д.

Теорія колаборації є продовженням есенціальної теорії, де співробітництво визначається як загальне зусилля між декількома об'єктами для виконання завдання або проекту. Есенціальна теорія розкриває сутність та глибоке розуміння характеру корпорації. Саме есенціальна теорія, а згодом теорія колаборації описує роль держави і окремих осіб у створенні та керуванні корпорацією та взаємодію з іншими корпораціями. При цьому теорія колаборації чітко описує, в чому полягає мета для виконання загального завдання. Ерік С. Шаффі розглядає теорію колаборації через прислів'я: «дві голови краще, ніж одна». Ідея полягає в тому, що коли люди співпрацюють, вони можуть бути більш ефективними, ніж будь-яка одна людина. Психологи підтвердили цю ідею через різні дослідження. Існуючі дослідження показують, що, коли відбувається співпраця, групи майже завжди здатні досягти більшого, ніж люди можуть самі по собі. При цьому члени групи можуть задіяти більше талантів, ідей та ресурсів інших членів групи для досягнення більшого результату, і спільне виробництво зазвичай зростає в декілька разів. Однією з основних складових теорії колаборації є формування соціально-орієнтованої складової як у діяльності корпорації, так і для регіонів. При цьому в основу теорії колаборації покладено принцип узгодження суперечностей та протилежних інтересів учасників колаборації. Так, на прикладі узгодження інтересів благодійних організацій та федеральних урядів США в кінці 19-го століття була випробувана теорія колаборації, яка привела до змін у законодавчій владі США та поширення теорії колаборації в інші галузі. Ураховуючи вищезазначене в роботі, висунуто гіпотезу, що через формування теоретико-методологічних засад застосування положень «теорії колабораційного альянсу» з метою державного регулювання системної взаємодії учасників альянсів (держава – регіон – підприємство) можна забезпечити соціальний та економічно збалансований розподіл рентних доходів у природокористуванні

через створення колабораційних альянсів та впровадження механізмів узгодження інтересів їх учасників.

2.2 Сутнісні характеристики механізмів узгодження суспільних інтересів у процесах природокористування

Спадщина пострадянських часів у вигляді транзитивної економіки змусила впроваджувати економічні та політичні реформи й адаптувати існуючі форми співпраці суб'єктів господарювання до специфічних умов. Реформи української економіки були спрямовані на створення нового механізму координації господарською діяльністю. Їх результатом стало формування основних формальних інститутів ринкової системи. Але на практиці реформ недостатньо враховувався той факт, що зміна формальних інститутів здатна сформувати лише зовнішні передумови змінювання поведінки економічних агентів відповідно до критеріїв ринкової ефективності [181]. Реальний хід ринкової трансформації спостерігався залежно від того, як нові інститути були сприйняті основною ланкою ринкових перетворень – фірмою. Фірма (пострадянське підприємство) у транзитивній економіці, з одного боку, є об'єктом ринкових перетворень, з іншого – активним суб'єктом трансформаційного процесу. Вона відбирає формальні інститути, частина з яких не проходить перевірки практикою, а також виробляє власні норми взаємовідносин з іншими економічними агентами [193]. Деякі автори відзначають, що зміст подібних норм і механізмів примусу до їх виконання став джерелом багатьох проблем перехідної економіки, пов'язаних із розвитком неформальних зв'язків між економічними суб'єктами. У результаті на сьогодні основні формальні інститути ринкової системи практично сформовані. Але вони багато в чому не відповідають сформованим між підприємствами неформальним нормам взаємовідносин, процес реформування яких поки що лише розгортається та істотно впливає на хід подальшої трансформації. Окремо необхідно виділити

підприємства, що займаються видобувною діяльністю. Вони не можуть досить швидко реагувати на нові взаємовідносини з іншими економічними агентами та впроваджувати нові механізми координації.

Руйнування колишнього формального механізму координації, базованого на централізованому розподілі ресурсів, було виправлено як взаємозв'язками між підприємствами, що сформувалися в рамках колишньої господарської системи, так і новими неформальними зв'язками, які забезпечують підприємства необхідними для виробництва економічними ресурсами. Це привело до розгортання специфічного мережевого механізму координації господарської діяльності та формування міжкорпоративних мереж, тобто сукупності регулярно відтворюваних формальних та неформальних зв'язків, способів взаємодії підприємств, які зберігали їх юридичну й економічну самостійність [10]. Водночас функціонування подібних мереж створює проблему досягнення ефективного розподілу ресурсів і стає одним із важливих перешкод подальшої ринкової трансформації української економіки.

Поняття «мережі» стало досить популярним упродовж останніх років, але деякі критики зазначають про зловживання ним [364]. Мережі часто описують як «вільні об'єднання»: різні незалежні суб'єкти розвивають відносно вільні взаємовідносини між собою, щоб досягти деяких спільних цілей [355]. Розбудова мережевих взаємовідносин та кооперації зазвичай відбирає багато часу. Бажано, щоб кооперативні мережі характеризувалися високою спеціалізацією і взаємозалежністю, інтенсивними комунікаціями, довірою [477]. Проте випадкові конфлікти і владна асиметрія також їм властиві. Аналіз мереж більше зосереджений на взаємовідносинах і взаємодіях між суб'єктами й організаціями, ніж безпосередньо на цих суб'єктах чи організаціях [364]. Сьогодні науковці вивчають різні аспекти та рівні мережевої формалізації. Деякі дослідники беруть за основу міжлюдські відносини, підкреслюють неекономічні основи соціального обміну, важливість взаємовідносин між людьми для продуктивної кооперації, економічної ефективності та інноваційності [401, 535]. Інші застосовують структурний підхід і зосереджують увагу на конфігурації, кількості та якості

зв'язків мереж [355, 401]. Дехто зупиняється на інституційній природі мереж, визначає їх як чітку організаційну альтернативу ринку та корпоративної ієрархії [477]. Існує багато видів мереж. Вони можуть поділятися на вертикальні й горизонтальні. Вертикальні мережі об'єднують підприємства або індивідуумів уздовж специфічного ланцюга доданої вартості, тоді як горизонтальні мережі поєднують їх у функціональних галузях (таких як дослідження, виробництво, матеріально-технічне забезпечення, маркетинг тощо).

Особливу проблему становлять виникнення і закріплення на місцевому рівні практик взаємодії різних груп бізнесу з владою, які мають мережевий характер та залежать від специфіки регіональної інституційної моделі.

В умовах перехідної економіки поняття міжкорпоративної взаємодії поступово трансформується в колабораційні відносини. При цьому деякі автори визначають подібність понять «колаборація» і «кооперація». У нашому дослідженні ця відмінність не дуже важлива. Іншаков [119] визначає колаборацію як процес сумісної трудової, виробничої або господарської діяльності двох чи більше суб'єктів господарювання (індивідуальних або групових) для досягнення загальних цілей, за якої на принципах згоди та довіри відбуваються взаємовигідний обмін знаннями, навчання учасників для підвищення їх компетенцій, виробництво інноваційних продуктів зі значним інтелектуальним компонентом для просування на ринок та досягнення значних кумулятивних ефектів. При цьому Іншаков зазначає, що «одним із найважливіших принципів колаборації є принцип рівності отримання однакового доходу після реалізації створеного товару на ринках» [119].

В умовах сучасної економіки приклади успішної співпраці в різних сферах ми можемо бачити кожного дня, але є сфери, де коопераційні взаємодії є складними. Наприклад, галузь природокористування потребує додаткових досліджень із цього питання. Основне полягає в тому, що деякі природні ресурси мають вичерпний характер, і при їх видобуванні формується природна рента, що є спадщиною всього населення країни. Саме ця категорія доходу може гальмувати формування будь-яких альянсів у цій сфері та провокувати вичерпність природних ресурсів у регіонах. З іншого боку, саме ця категорія рентного доходу може

сприяти створенню стратегічних альянсів щодо його перерозподілу та створення соціальної відповідальності під час видобування природних ресурсів.

Під соціальною відповідальністю ми розуміємо узгодження інтересів видобувних підприємств та держави щодо соціально спрямованого та об'єктивно виправданого розподілу рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство» для забезпечення компенсування завданої шкоди природно-ландшафтному комплексу після видобування природних ресурсів та розвитку соціальної інфраструктури регіонів.

Об'єднання інтересів, ресурсів, знань і навичок для створення позитивного соціального ефекту – справа зрозуміла й необхідна. Тим більше, що позитивний ефект від кооперації може бути і для видобувних компаній, і для регіонів видобування через створення соціальних програм, додаткове фінансування на відновлення еколого-економічного потенціалу регіонів після видобування природних ресурсів [81].

Проведені дослідження показали, що в загальному вигляді співпраця – це процес, за допомогою якого люди, які бачать різні аспекти проблеми, можуть конструктивно досліджувати свої відмінності та шукати рішення, які виходять за рамки власного обмеженого бачення того, що можливо. І сьогодні це більше, ніж групи людей, які працюють разом як команди та спільноти. Співпраця створює нові ідеї та нові рішення, що виникають унаслідок взаємодії цих поглядів, досвіду та знань.

Зарубіжні та вітчизняні автори виділяють такі переваги колабораційної співпраці [119, 355, 401, 477]:

– колабораційну взаємодію (потенціал адаптації до зовнішніх змін через акумулювання ресурсів, специфічних у цьому конкурентному середовищі). З'являються можливості максимізації поточного прибутку компанії або зміцнення її положення на ринку в довгостроковому періоді. Запас подібних «стратегічних» ресурсів (людський капітал, інформація та ін.), що дозволяють підприємству гнучко реагувати на зовнішні зміни, а також механізм їх формування та мобілізації є адаптивними потенціалами економічної організації;

– колабораційні альянси, можуть виникати як на формальній основі унаслідок об'єднання управлінських ресурсів топ-менеджерів підприємств, так і на неформальній основі шляхом установаження соціальних відносин між топ-менеджерами-керівниками, які відповідають за матеріально-технічне постачання і т. д., дозволяють підприємствам вирішувати економічні, організаційні та інші проблеми;

– унаслідок входження підприємств у різноманітні колабораційні взаємозв'язки виникає синергійний ефект, і на його основі формується особлива форма капіталу. Ці можливості відкриваються як у результаті одержання взаємного доступу до ресурсів учасників колаборації, так і в результаті створення додаткових запасів економічних ресурсів унаслідок взаємодії (бізнес-альянс, венчурне фінансування тощо).

Таким чином, організація трансакцій у рамках колабораційних взаємодій дозволяє підприємству підвищити адаптивний потенціал за рахунок зростання можливостей мобілізації ресурсів інших учасників колаборації в умовах змін зовнішнього середовища і кумулятивних ефектів і так само створити базу для впровадження соціально-орієнтованої політики та розвитку соціальної інфраструктури в регіонах.

У світовій літературі визначають такі види співпраць (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Види співпраць [200, 201, 209, 216]

Вид співпраці	Форма реалізації відносин
1	2
Ієрархічні Відносини	Через придбання або злиття одна фірма повністю контролює чужі активи та координує дії механізму прав власності
Спільні підприємства	Дві або більше фірм створюють спільну власність правової організації
Власний капітал	Більшість чи меншість акцій холдингу однієї фірми шляхом прямої купівлі акцій іншої фірми
Кооперативи	Коаліції малих підприємств, які поєднують, координують та управляють їх колективними ресурсами
Стратегічні спільні договори	Контрактна бізнес-мережа на основі спільного стратегічного управління, де партнери співпрацюють над ключовими стратегічними рішеннями і розподіляють відповідальність за результативність роботи

Продовження таблиці 2.1

1	2
Консорціуми	Міжкорпоративні угоди для досліджень і розробок, співпраці зазвичай формуються у швидкозмінливих технологічних сферах
Картелі	Великі корпорації змовляються, щоб обмежити конкуренцію, кооперативний контроль над виробництвом і/або ціни в конкретній галузі
Франчайзинг	Франчайзер надає франчайзі використання ідентичності імен брэнда в рамках географічного району, але зберігає за собою контроль над ціноутворенням, маркетингом і нормами стандартизованих послуг
Ліцензування	Одна компанія надає іншій право на використання запатентованих технологій або виробничих процесів в обмін на ліцензійні платежі та збори субпідрядників
Промислові стандартні групи	Комітети, які прагнуть укласти угоди організацій-членів на прийняття технічних стандартів для виробництва і торгівлі
Державно-приватні партнерства	Рівноправне та взаємовигідне співробітництво між державою, територіальними громадами (в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування) та приватними інвесторами у межах реалізації проектів, спрямованих на вирішення важливих для території соціально-економічних проблем
Action sets	Короткоживучі організаційні коаліції члени координують лобіюючи зусилля для впливу громадської політики
Ринок Відносин	На відстані витягнутої руки угоди між організаціями координуються лише через ціновий механізм

Усі вищеперелічені види співпраць передбачають наявність одного керівника проекту або організаційної форми господарської діяльності. Деякі організаційні форми, як, наприклад, картель, створюються для обмеження конкуренції або такі, як консорціум, де на основі міжкорпоративних угод створюється команда з чіткою керівною посадою з однієї сторони.

Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що в сфері природокористування лише одна з вищезазначених організаційних форм співпраці може бути прийнята під час узгодження інтересів держави, регіонів та підприємств – це державно-приватні партнерства.

Відповідно до законодавства України державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних

підприємств, або фізичними особами – підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом [110]. Відповідно до цього Закону відносини між приватними партнерами та порядок визначення приватного партнера для представництва інтересів інших приватних партнерів у відносинах із державним партнером визначаються умовами договору, укладеного між приватними партнерами, або умовами договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства. Такі особи несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими договором, що укладається в рамках державно-приватного партнерства. Державно-приватне партнерство набуває провідного значення для України серед механізмів активізації економічного зростання на регіональному і місцевому рівнях, здатних сформулювати мультиплікативний ефект.

Державно-приватне управління (як невід'ємна складова механізму ДПП) є поширеним явищем у світовій практиці господарювання та вважається більш ефективним, ніж суто державне, приклади цього можна знайти в багатьох країнах.

Однак є певні недоліки державно-приватного управління порівняно з колабораційними альянсами. Виявлені недоліки є тими відмінностями, що свідчать про переваги колабораційних альянсів у сфері природокористування як організаційної форми співпраці.

По-перше, визначення приватного партнера для укладення договору (договорів) у рамках державно-приватного партнерства здійснюється виключно на конкурсних засадах, крім випадків, передбачених законом.

По-друге, закон визначає, що проекти ДПП повинні відповідати таким основним критеріям: мати довготривалий характер (понад 5 років); передбачати передання приватному партнерові частини ризиків у процесі реалізації проектів; мати вищі техніко-економічні показники ефективності, ніж у разі реалізації без участі приватного партнера.

По-третє, договором, укладеним у рамках державно-приватного партнерства, може бути передбачено виникнення спільної часткової власності

державного та приватного партнера на створювані чи придбані об'єкти державно-приватного партнерства.

По-четверте, не встановлено мінімальної частки участі в проекті приватного партнера (зокрема, у розвинених країнах мінімальна частка приватного фінансування становить 25 %). У зв'язку з цим навіть мінімальна частка приватного фінансування в спільному проекті дозволяє відносити його до категорії ДПП, перекладаючи більшу частину відповідальності на державу.

По-п'яте, відсутні чітко визначені механізми практичної реалізації (визначення етапів реалізації проектів ДПП, створення мотивації для іноземних інвесторів тощо).

По-шосте, залишається не визначеною роль Державного фонду регіонального розвитку у фінансуванні проектів ДПП. Практика використання механізму ДПП в регіонах України демонструє його значний потенціал щодо стимулювання регіонального розвитку.

Таким чином, урахуваючи сучасні тенденції економіки впровадження колабораційного механізму, який ми запропонували, є більш простим, ефективним та перспективним напрямом, особливо урахуваючи специфіку функціонування у сфері природокористування. Механізм функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні – це насамперед узгодження інтересів сторін щодо перерозподілу рентного доходу між усіма учасниками (державна – місцеві громади – видобувне підприємство). Метою цих об'єднань часто є прагнення їх учасників одержати або посилити синергетичний ефект, що трансформується в колабораційний ефект, та впровадження соціально-орієнтованої політики в регіонах видобування природних ресурсів.

Для визначення специфічної сутності колабораційних альянсів в роботі запропоновано систему критеріїв узгодження інтересів в системі «державна – територіальні громади – паливодобувні підприємства» щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, що створюються для впорядкування рентних відносин у національній економіці.

Передумовою формування ефективної політики державного регулювання рентних відносин є формалізація критеріїв узгодження економіко-соціо-екологічних інтересів у тріаді «держава – суспільство – бізнес» щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, основними з яких запропоновано вважати такі:

– критерій № 1: розмір не статичної ренти, яка за своєю економічною природою є доходом власника, а динамічної (міжчасової ренти, ренти виснаження, ренти Хотеллінга), яка не є доходом ані держави як власника ресурсу, ані підприємця, а, швидше за все, аналогом амортизації вичерпних паливно-енергетичних ресурсів та визначається з урахуванням продуктивності ресурсу, ціни одиниці продукції, одержаної внаслідок видобування та перероблення цього ресурсу, сумарних витрат на видобування і перероблення ресурсу, соціально-економічної норми дисконту;

– критерій № 2: створений у країні інституціональний механізм розподілу та перерозподілу рентних доходів від використання вичерпних паливно-енергетичних ресурсів. Альтернативними варіантами можуть бути: безпосередній розподіл між стейкхолдерами відповідно до контрактних угод, розподіл через опосередкування галузевих асоціацій, спрямування всієї суми доходу до загальнодержавного чи регіонального Фонду перерозподілу рентних доходів тощо;

– критерій № 3: рівень законодавчої свободи щодо передання прав власності на природні ресурси та користування ними, можливостей інвестування приватного (особливо – іноземного) капіталу у розвідування, геологічне вивчення та розроблення родовищ, свободи щодо встановлення правил експлуатації об'єктів та отримання доходу від них, наявність законодавчих обмежень на процес і характер використання природних ресурсів залежно від їх екологічної, економічної та соціальної значущості тощо;

– критерій № 4: рівень розвитку в країні інфраструктури ринку енергетичних ресурсів та джерел вичерпних ресурсів (наявність потужних саморегульованих асоціацій учасників ринку, галузева та регіональна

розгалуженість посередницьких компаній, доступ на ринок великих транснаціональних компаній, іноземних інвесторів тощо);

– критерій № 5: рівень фіскальної децентралізації в країні, що визначає фінансову спроможність територіальних утворень забезпечувати відновлення екологічного стану території видобування, соціальний захист населення, інвестиційну підтримку місцевих ініціатив тощо.

Після того як визначені критерії узгодження інтересів стейкхолдерів щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти важливим питанням постає вибір організаційної форми налагодження колабораційної взаємодії. У роботі проведено системне узагальнення наукових праць щодо трактування спільних рис та розбіжностей у тлумаченні понять «колаборація» та «кооперація», а також їх відмінностей порівняно з індивідуальною діяльністю. Проведене дослідження показало, що колаборація і кооперація розрізняються за спрямованістю дій учасників, ступенем довіри учасників утворення один до одного, розподілом ризиків, відповідальності та прибутку, а також формуванням цілей і корпоративної культури, рівнем координації між учасниками, потенціалом конфліктності, рівнем інформаційної асиметрії, довіри тощо. Колаборація в роботі розглядається як міжорганізаційні відносини, що ґрунтуються на спільному баченні створення спільного проекту та його цілей, з визначенням його структури і комунікаційної культури між учасниками альянсу. В той самий час для кооперації характерні міжорганізаційні відносини серед учасників проекту, що не об'єднані спільною метою і структурою, а орієнтовані на максимізацію власного прибутку.

Передумовою формування колабораційних альянсів є визначення рівня готовності всіх зацікавлених сторін (державних органів, територіальної громади та підприємства) до такої форми взаємодії. Це дозволить у подальшому уникнути юридичних та фінансових непорозумінь між партнерами при формалізації взаємовідносин щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти. У роботі запропонована система критеріїв та бальних оцінок (табл. 1) для вибору

форми організаційної взаємодії в системі «держава – регіон – підприємство» в процесі розподілу природно-ресурсної ренти.

Таблиця 2.2 – Критеріальні ознаки вибору форми організаційної взаємодії в системі «держава – регіон – підприємство» в процесі розподілу природно-ресурсної ренти

Критеріальна Ознака	Індивідуальна діяльність		Коопетиція		Колаборація	
	характеристика	бал	характеристика	бал	характеристика	Бал
Незалежність	Повна	0	Повна з неформальними зобов'язаннями	1	Втрачається	2
Економія на Витратах	Відсутня	0	Економія трансакційних витрат	1	Економія витрат на адаптацію	2
Прийняття рішення	Окремо	0	Частково спільне	1	Повністю спільне	2
Інформаційна транспарентність та обмін інформацією	Відсутня	0	Частково в межах домовленостей	1	Повна	2
Контроль	Відсутній	0	Частково в межах домовленостей	1	Спільний та взаємний	2
Організаційна Структура	Відсутня	0	Спільні дії відокремлених партнерів	1	Створення нової спільної організації	2
Планування	Незалежне	0	Незалежне з врахуванням домовленостей	1	Спільне	2
Вирішення проблем та суперечок	Незалежне	0	Спільне в межах домовленостей	1	Спільне	2
Управління бізнес-процесами	Незалежне та неузгоджене	0	Незалежне та узгоджене з врахуванням домовленостей	1	Повністю узгоджене	2
Взаємовідносини	Відсутні	0	Неформальні	1	Формалізовані	2
Ресурси	Незалежні	0	Незалежні, крім сфери домовленостей	1	Об'єднані та спільні	2
Відповідальність	Повна	0	Повна	1	Розподілена	2
Винагорода	Повна	0	Часткова в межах домовленостей	1	Розподілена	2
Відповідальність	Повна	0	Повна	1	Об'єднана та спільна	2
Готовність приймати ризики	Висока	0	Середня	1	Низька	2
Довіра до Партнерів	Відсутня	0	Середня	1	Висока	2
Генерація Доходів	Незалежне	0	Незалежне з врахуванням домовленостей	1	Спільне	2
Місія/цілі	Незалежні	0	Незалежні	1	Спільні	2

Ця система критеріїв сформована за результатами проведеного особисто автором у 2016 р. опитування трьох груп респондентів: група 1 – урядові чиновники, депутати місцевих рад, працівники державних установ, функціонально пов'язані з державним та регіональним регулюванням рентних відносин із міст Сум, Мукачєвого, Києва, Львова, Харкова, Полтави, Глухова, Ужгорода; група 2 – вищі керівники, директори, керівники відділів видобувних компаній та підприємств із виробництва газу та нафти з міст Києва, Полтави, Охтирки, Львова, Харкова, керівники та провідні спеціалісти сільськогосподарських підприємств і деревообробних підприємств Сумської області; група 3 – представники науково-освітнянської спільноти, що є фахівцями з питань державного регулювання рентних відносин із міст Сум, Львова, Києва, Харкова, Полтави, Вінниці (Додаток В).

За цією системою критеріїв проводили опитування всіх зацікавлених сторін щодо їх бачення потенційної взаємодії при реалізації спільної/роздільної діяльності. За результатами анкетування запропоновано розраховувати інтегральний індикатор готовності стейкхолдерів до взаємодії (як сума визначених стейкхолдерами балів), залежно від рівня якого й обирати найбільш оптимальну організаційну форму взаємодії: [0; 8] – індивідуальна діяльність; [9; 23] – діяльність на основі коопетиції; [24; 36] – створення колабораційного альянсу. Діапазон інтегрального індикатору готовності стейкхолдерів до взаємодії розрахований за формулою Стерджеса.

Проведене в роботі узагальнення специфічних особливостей формування колабораційних альянсів різних рівнів ієрархії та галузевої спрямованості дозволило стверджувати про існування специфічного їх типу, створеного для впорядкування рентних відносин у національній економіці. Такі альянси запропоновано розуміти як форму структурованої взаємодії суб'єктів формування рентних відносин на вертикальному (держава – місцева громада – паливодобувні підприємства) та горизонтальному (ПДП – ПДП) рівнях, що ґрунтується на узгоджених усіма стейкхолдерами механізмах партисипативної участі у формуванні рентного доходу, справедливого розподілу ПРР, фінансово-

організаційного збалансування їх соціо-еколого-економічних інтересів для реалізації спільної мети – забезпечення енергонезалежності країни, розбудови соціально-орієнтованої економіки та забезпечення добробуту майбутніх поколінь.

Усі трансформаційні зміни економічних відносин, що відбуваються при видобуванні природних ресурсів, повинні мати колективно усвідомлений характер. Лише так ми можемо говорити про соціально-орієнтовану політику в природокористуванні.

З іншого боку, узгодження інтересів у сфері природокористування є доведеною нагальною необхідністю, тому, враховуючи специфіку економічних процесів у сфері природокористування, ми пропонуємо розглянути один із видів міжкорпоративної співпраці – стратегічні альянси. На наш погляд, цей вид співпраці є найбільш прийнятним та ефективним в умовах сучасної економіки у сфері природокористування України. Відповідно до визначення М. Ю. Шерешової стратегічні альянси – форма взаємодії, відмітною ознакою якої є співпраця конкурентів, які діють на одному й тому самому ступені ланцюжка створення цінності та об'єднують ресурси для вирішення спільних стратегічних завдань [318].

Метою під час створення стратегічного альянсу є таке комбінування ресурсів і ключових компетенцій, що забезпечить поліпшення позиції порівняно з конкурентами, які залишилися за межами мережі, доступ на певні ринки і т. п. Унаслідок створення стратегічного альянсу відбуваються розподіл інвестиційних ризиків, спільне користування технологіями, розширення портфеля товарів і послуг за рахунок їх об'єднання. Об'єднання інтересів кількох підприємств приваблює не лише перерозподіл ризиків, а й створення інноваційного продукту або ідеї. Стратегічні альянси можуть зумовити глибокі зміни в структурі галузевого ринку, що призводить, у свою чергу, до виникнення конкуренції між альянсами. Для стратегічних альянсів характерний збіг деяких цілей контрагентів і часто лише на визначений термін, при цьому партнери з альянсу часто залишаються конкурентами в усіх сферах діяльності, що не стосуються спільно переслідуваної мети.

Поява і розвиток стратегічних альянсів як особливого виду кооперації та спеціалізації незалежних компаній були обумовлені цілим рядом причин. По-перше, ринок, який став більш динамічним і менш передбачуваним, зажадав створення гнучких організаційно-правових конструкцій, що швидко та адекватно реагують на зовнішні зміни. По-друге, у 80-ті роки ХХ ст. провідні компанії активно займалися реінжинірингом і рефокусуванням, домагаючись ефективності завдяки використанню своїх ключових бізнес-компетенцій. Це створило хороші передумови для об'єднання ключових компетенцій різних компаній із метою досягнення ще більшої ефективності у відповідних альянсах. По-третє, навіть великі корпорації стали гостро відчувати недостатність власних ресурсів для здійснення своїх стратегій глобалізації [319]. Усе це привело до розвитку та популяризації колаборації в сучасній економіці. Сучасною мовою стратегічні альянси мають назву колабораційних альянсів.

Теорія колабораційного альянсу вміщує створення ринкової влади для отримання монопольної ренти (Katz, 1986; Schwartz, 1987; Сток і Уоткінс, 1946), теорію ресурсної залежності (Barley et al., 1992; Guetzkow, 1966; Van de Ven, 1976), стратегічні варіанти (Hurry, 1993; Когут, 1991; Sanchez, 1993), доповнюваність продукту і мережу (Rotemberg and Saloner, 1991), теорії трансакційних витрат (Oxley, 1997; Кільце і Ван де Вен, 1992; Вільямсон, 1991). Однак основна мета альянсів – сприяти організаційному навчанню.

Однією з переваг колабораційних альянсів є те, що альянси пропонують способи зниження витрат та підвищення ефективності. Альянси можуть варіюватися від неформальних партнерських відносин (таких як схвалення програм інших організацій) до формальних коаліцій (таких як спільні підприємства, злиття чи консолідація) [12].

Істотною відмінністю між стратегічними та колабораційними альянсами є: по-перше, розуміння кінцевої мети співпраці; по-друге, ставлення учасників колаборації та стратегічних альянсів один до одного. При колабораційних відносинах інтереси учасників можуть бути протилежними, однак їм потрібно працювати разом, щоб досягти поставлених цілей; по-третє, у формі реалізації

проектів. При колабораційних відносинах не потрібно мати частину загальної власності, як це необхідно при створенні державно-приватного партнерства. Учасники колаборації створюють тимчасову команду для реалізації проекту з розподілом функцій керівників і тих, хто виконує завдання. Також немає регламентуючих правил щодо термінів функціонування колабораційних альянсів.

Мотиви вступу до співпраці або альянсу передбачають: пошук ринку, придбання засобів розподілу, отримання доступу до нових технологій, вивчення нових організаційних навичок, отримання економії на масштабі, досягнення вертикальної інтеграції та/або доступу до ланцюгів постачання, реструктуризацію, покращання продуктивності, обмін витратами, об'єднання ресурсів, зменшення ризику та диверсифікацію, досягнення конкурентної переваги, доповнення товарів та послуг на ринках, спільну спеціалізацію та подальші галузеві тенденції.

Зарубіжні автори відзначають, що в компаній, які беруть участь у стратегічних альянсах, більш високі рентабельність капіталу та показники успішності, ніж у тих, що інтегруються злиттям (Booz-Allen & Hamilton, 1999).

У той самий час необхідно визнати той факт, що серед керівників підприємств мало хто розуміє процеси формування, динаміку та еволюцію міжкорпоративних відносин і фактори, що визначають успіх у стратегічних альянсах (O'Farrell & Wood, 1999). Стратегічний альянс вміщує щонайменше дві партнерські фірми, які залишаються юридично незалежними після формування альянсу, при цьому передбачається спільне використання переваг від колаборації (Yoshino and Rangan, 1995). Стратегічні альянси створюють взаємозалежність між автономними економічними одиницями, даючи нові вигоди партнерам у вигляді нематеріальних активів і зобов'язуючи робити внески в їх партнерство (Knoke, 2001). У публікаціях зарубіжних авторів усе більша роль відводиться формуванню портфеля альянсів під час створення стратегічних альянсів. Lavie (2007) визначає портфель альянсів як колекцію прямих партнерських зв'язків із партнерами.

Для підтримання зростання компанії повинні акумулювати ресурси (Barney, 1991; Miller and Friesen, 1984), це означає, що вони повинні структурувати (тобто

купувати, накопичувати й продавати) ресурси для досягнення оптимальної продуктивності (Lippman і Rumelt, 2003). Коли фірми не можуть одержати доступ до ресурсу або ринку безпосередньо, вони використовують колективні стратегії, такі як спільні альянси (Das and Teng, 2000; Eisenhardt and Schoonhoven, 1996) або кооперативні альянси (Bengtsson and Kock, 2000).

Колабораційні альянси охоплюють різноманітні форми співпраці: діяльність, включаючи партнерські відносини з постачальниками-покупцями, угоди про аутсорсинг, технічне співробітництво, спільні дослідницькі проекти, спільне розроблення нових продуктів, загальні виробничі угоди, угоди про поширення, крос-продажі, ранжування і франчайзинг. Хоча визначальним режимом управління є неофіційний «Реляційний контракт», стратегічні альянси можуть включати договірні угоди (наприклад, угоди про франчайзинг і перехресне ліцензування) і права власності (наприклад, crossequity холдингів і спільних підприємств).

Реляційні контракти між індивідами (двосторонні або багатосторонні) – це обопільна співпраця між покупцем і продавцем у процесі ринкового обміну або багатостороння співпраця між усіма покупцями й продавцями. До цього часу в літературі застосовують термін «колективна дія». Колективна дія може бути приватною (певний ринок, фірма) або суспільною (община, держава). У результаті нова інституціональна економічна теорія визначає два рівні аналізу. Існує макрорівень, пов'язаний із тим, що Л. Девіс і Д. Норт називають інституціональним середовищем, і мікрорівень, який ті самі автори іменують інституціональними угодами, а О. Вільямсон говорить про управлінські інституціональні структури економічної теорії трансакційних витрат. Характеристики типового реляційного контракту у сфері природокористування розроблені О. В. Морозом та О. С. Штанько на рівні типового виробничого підприємства.

Вони можуть бути описані таким чином: 1) чітка ідентифікація мети і завдань за відсутності деталізації функції працівників; 2) певна свобода щодо прийняття більш ефективних рішень; 3) можливості створення сприятливого

морально-психологічного клімату в організації; 4) реалізація контрактних відносин на горизонтальному рівні управління (між фахівцями); 5) створення умов для врахування думок та пропозицій усіх зацікавлених груп агентів; б) наявність потенціалу і резервів для додаткового стимулювання учасників контрактних відносин за умови досягнення ефекту, що визначається за чітко встановленими критеріями; 7) наявність механізмів запобігання проявам рентоорієнтованої поведінки основних груп агентів – сторін контрактних відносин [10].

Концепцію реляційного контракту використовують для пояснення кооперації між індивідами в середовищі невизначеності. Залежно від обставин реляційні контракти «управляються», «організуються» або «регулюються» різними «управлінськими структурами», «наказами» або «конституціями», що детально розробляються в процесі соціально-правової й економічної взаємодії індивідів, які кооперуються. З позицій неоінституціоналізму економічною проблемою є визначення такої інституціональної угоди (управлінської структури, наказу або конституції), яка була б «раціональною», або економічно більш ефективною за даних умов. У принципі, ухвалене інституціональне рішення може мати одну з двох форм: ринку або ієрархії; а можливо, яку-небудь середню, змішану.

У загальному вигляді співпраця – це процес, за допомогою якого люди бачать різні аспекти проблеми, можуть конструктивно досліджувати свої відмінності та шукати рішення, які виходять за рамки власного обмеженого бачення того, що можливо. І сьогодні це більше, ніж групи людей, які працюють разом як команди та спільноти. Співпраця створює нові ідеї та нові рішення, що виникають унаслідок взаємодії цих поглядів, досвіду та знань.

Виділяють такі види колаборації (співпраці):

Латентна, або прихована, колаборація – недоступна спостереженню форма колаборації. Її все ж можна фіксувати побічно в наслідуванні практик кращих конкурентів.

Неформальна колаборація, що виникає між партнерами в «пов'язаних групах» (співробітниками, вчителями та учнями) щодо проведення дослідницьких і конструкторських робіт та отримання супутнього побічного результату нових знань і компетенцій. Вона закладає основу оформлення колаборації учасників, «обізнаних» один про одного за попередніми практиками, під час роботи над подальшими проектами в рамках загальних груп, підприємств і фірм, кластерів та корпорацій і союзів. При цьому латентний період колаборації можна розглядати як інкубаційний період виникнення нового способу виробництва будь-якого конкретного нового продукту; він займає час між початком когнітивного впливу ініціатора та виникненням відповідної реакції потенційного партнера.

Колаборація на мегарівні

Така форма спільної діяльності суб'єктів господарювання кількох країн (або інтеграційних союзів) адекватна ефективному досягненню їх спільних цілей мегапроектів у сфері виробництва інтелектуальної продукції, оскільки забезпечує залучення, концентрацію та експлуатацію їх ресурсів (інтелектуальних людських, технічних, матеріальних, інституціональних, організаційних та інформаційних), виходячи зі сформованих і визнаних учасниками актуальних конкурентних переваг кожного з них.

Shawn Callahan, Mark Schenk and Nancy White визначають командну, громадську та мережеву колаборацію. У командній колаборації всі члени групи відомі, є чітке завдання взаємозалежності, очікуваної взаємності та явних часових рядів і цілей. Для досягнення мети члени повинні виконувати свої взаємозалежні завдання впродовж установленого часу. Співробітництво у команді часто свідчить про те, що, хоча є явне лідерство, учасники співпрацюють на рівних умовах і отримують однакове визнання. Прикладом може бути команда із шести членів, яка разом працюватиме над розробленням нової маркетингової стратегії із визначеним набором ресурсів. Співпраця з командою також може відбуватися із зовнішніми партнерами, але завжди існують чіткий мандат та визначені ролі.

У громадській колаборації існує загальний домен або сфера інтересів, але мета частіше спрямована на навчання, а не на завдання. Люди поділяють і

створюють знання, а не повні проекти. Члени можуть виїхати до своїх громад, щоб допомогти вирішити їх проблеми, задаючи запитання, та отримати поради для реалізації їх у своїх групах. Членство може бути обмеженим та явним, але часові періоди часто відкриті або постійні, воно здійснюється на рівних засадах, але більш досвідчені практики можуть мати більше статусу чи влади в громаді.

Мережева колаборація виходить за межі відносин, орієнтованих на співпрацю між командами та громадами. Це співпраця, яка починається з індивідуальних дій і власних інтересів, що потім набувають мережі, оскільки особи ставлять або шукають щось у мережі. Членство і терміни є відкритими та необмеженими. Немає явних ролей. Члени, швидше за все, не знають інших членів. Ця форма співпраці зумовлена появою соціальних мереж (інструменти, що допомагають нам спілкуватися та взаємодіяти в Інтернеті), повсюдним підключенням до Інтернету та можливістю спілкування з різними людьми на відстані. Це відповідь на переважний обсяг інформації, яку ми створюємо, де людина не може справлятися самотійно. Таким чином, мережі стають механізмами для одержання знань та інформації, фільтрації і створення.

Відповідно до класифікації Oana-Maria Pop визначають чотири загальних види колаборації, які можна подати у графічному вигляді, а саме: альянси, портфелі, інноваційні мережі та екосистеми (рис. 2.2).

1 Альянси. Найдавнішим типом співпраці для інновацій є стратегічний альянс. Стратегічні альянси – це угоди між двома або більше незалежними фірмами, які тимчасово поєднують ресурси та зусилля для досягнення своїх стратегічних цілей. Альянси почали функціонувати у 70–80-х роках ХХ століття, коли міжнародні компанії в ІТ (IBM, Microsoft, Apple), напівпровідники (Intel) і біотехнології (Roche, Genentech, Eli Lilly) зазнали обмежень власних внутрішніх ресурсів. У результаті вони почали використовувати зовнішні ресурси, щоб підвищити конкурентоспроможність та досягти у майбутньому складних цілей. Ми вже зазначали значну роль альянсів для формування колабораційних альянсів і повністю погоджуємося з цими висновками. Основними причинами залучення до стратегічного альянсу є: компенсування внутрішніх недоліків чи

технологічних прогалін; створення нової лінії та портфеля продуктів для успішного входу на новий ринок, кращого обслуговування клієнтів та зменшення витрат, ризиків і часу.

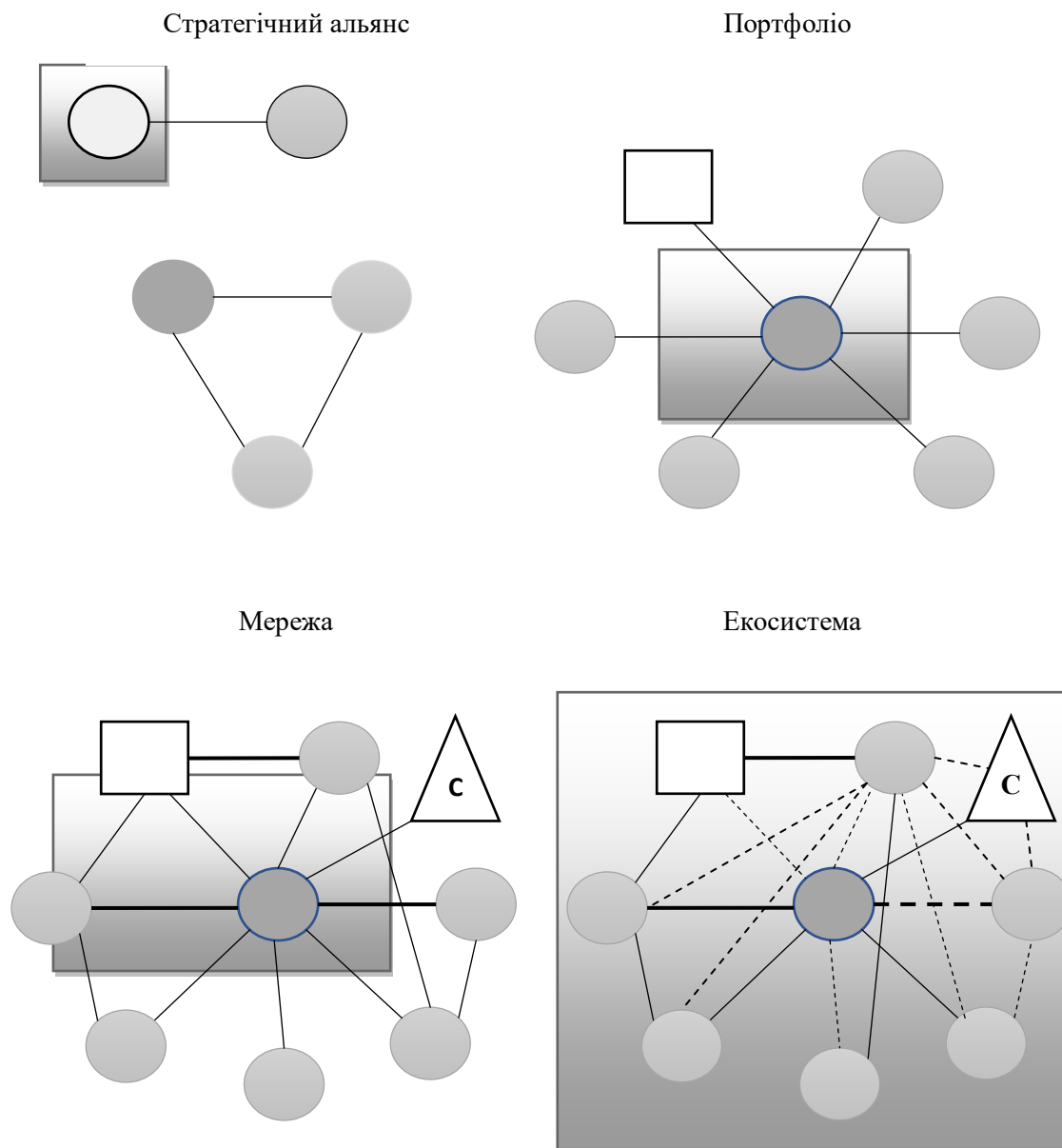
2 Портфоліо. Розуміючи переваги створення альянсів, фірми зацікавлені в підтримці своїх переваг довше. Таким чином, альянси почали централізовано управляти, а практика побудови портфелів наповнилася основою. По суті, управління портфелем полягає в тому, щоб витягувати найкращі практики з досвіду альянсу, а потім поширювати їх усередині країни. У цьому процесі так звана фірма «ЕГО» встановила угоди з незалежними компаніями, але потім керувала потоками знань через певні функції. Традиційно великі фармацевтичні компанії були відмінними портфоліомістами. У закладах галузі ці фірми часто співпрацюють із невеликими біотехнологічними фірмами, щоб максимально ефективно асимілювати знання та патенти.

3 Мережа. Мережа колаборації вміщує групи фірм, які поділяють цілі щодо послуг, процесів чи бізнес-моделей. Мережеві структури є природним прогресом альянсів та портфелів. Оскільки інструменти та практики співпраці поширюються від високотехнологічних до середніх і низькотехнологічних секторів, з'явилися нові способи структурування інноваційної діяльності. Основна відмінність: усі фірми були взаємозв'язані, оркестрування стало менш жорстким, а конкуренція середнього рівня замінила жорстокі битви за виживання. З часом мережі почали конкурувати один з одним, тоді як постачальники, комплементатори, конкуренти та навіть клієнт могли б тепер сприяти процесу інновацій за допомогою нових та несподіваних способів.

4 Екосистема є найбільш розвиненим типом співпраці для інновацій сьогодні. У 2016 році Марк Крамер та Марк Пфітцер не лише вивчають те, наскільки поширені всі екосистеми, а й починають розуміти їх здатність поліпшити індивідуальне та колективне благополуччя. Сьогодні такі компанії, як Salesforce – системи управління взаємовідносинами з клієнтами, IMEC – Nano electronics, Korean Air – air travel та ENEL – розподіл електроенергії та газу, – це

лише кілька прикладів того, як екосистеми можуть і повинні використовуватися для створення цінності, якої не може створити жодна організація самостійно.

- -різновид типів партнерів;
- с -ступінь безпосередньої участі
- -міра приєднання довгострокового стратегічного значення
- -ступінь залучення/ поглинання
- -ступінь еволюції

Рисунок 2.2 – Графічна візуалізація типів колаборації

Незважаючи на відсутність загальноприйнятого визначення екосистем, учений Рон Аднер виділив кілька ключових характеристик. На його думку, екосистеми мають довгострокову орієнтацію, частково самовідновлюються та виявляють складну взаємозалежність між різними типами партнерів, включаючи кінцевих споживачів. Інші відомі дослідники, такі як Сатіш Намбісан і Роберт Барон, додають більше нюансів до екосистем та показують, як співіснують екосистемні партнери. Вони вважають, що екосистеми є «слабовзаємозв'язаними мережами компаній та інших суб'єктів, які об'єднують свої можливості навколо спільного набору технологій, знань або навичок та працюють спільно й конкурентоспроможно для розроблення нових продуктів та послуг». Проте найбільш повний опис екосистем подають маркетингологи. У своїй праці дослідники Стівен Варго та Роберт Луш визначають екосистеми як «відносно самостійні, саморегульовані системи суб'єктів, які об'єднують ресурси, пов'язаних спільними організаціями та створенням взаємної цінності через сервісний обмін». Для екосистеми характерними є відсутність формальної влади, сильні залежності між членами команди, загальний набір цілей і завдань та спільний набір (комплементарних) знань і навичок. При цьому спільне бачення, спільне підприємство, служіння один одному, допомагання один одному створювати цінності, а також проводити спільно сформульовані стратегії та цілі стають нормою.

Графічна візуалізація типів колаборації показала, що для стратегічних альянсів співробітництво означає створення формальних, всеохоплюючих, правових механізмів, які дозволяють фірмам сильно впливати на своїх партнерів. Розвиток технологій, спільні проекти використовують для того, щоб більше відповідати інноваційним проектам партнерів. І, звичайно, заробити на прибутку. При цьому офіційний контроль був переважною нормою. Однак координація в командах була слабкою.

Портфоліо – це ефективна модель управління і ключ до успіху. Однак це не рятує від зростаючих конфліктів усередині груп через «запозичення» ключових ресурсів більш технологічних партнерів колаборації.

Мережева колаборація привела до того, що фірми більше не займаються управлінням окремими співробітництвами та зв'язками. Тепер вони керують своїм становищем у мережі. Незважаючи на більш високі витрати на координацію, корисність мереж незабаром стала очевидною. Мережі в основному використовують для: сканування фірмових середовищ для технологічних досягнень, розроблення індивідуальних і групових можливостей та забезпечення довгострокового виживання.

Колаборація у вигляді екосистем стала дуже популярною з двох причин: по-перше, екосистеми регулюються певними правилами та нормами, що впливають на відносини між членами. По-друге, в екосистемах цінність однозначно визначається партнерами або клієнтами.

Вищенаведені типи та види колаборації функціонують у різних сферах, що необхідно враховувати під час аналізу ступеня колабораційних відносин.

Безумовно, в кожній конкретній сфері необхідно враховувати специфіку взаємодії підприємств. У сфері природокористування, в якій ми пропонуємо впровадити механізм колабораційних альянсів, особлива роль відводиться природно-ресурсній ренті в нафтогазовій галузі, що є додатковим прибутком при використанні природних ресурсів. Вона виникає завдяки функціонуючому капіталу, що використовує продуктивну силу природи, правильніше – вигідні природні ресурси, кількість яких суворо обмежена. І, нарешті, саме цей додатковий прибуток виплачується власникові ресурсу як орендна плата, або рента. При створенні колабораційних альянсів на горизонтальному рівні цей додатковий фактор рентних відносин практично ні як не вплине на створення та функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні. Однак при створенні колабораційного альянсу на вертикальному рівні в системі «держава – регіон – підприємство» рентний дохід від видобування природних ресурсів стає основним показником ефективності його функціонування. Саме ця додаткова вартість і є ключовим питанням при створенні колабораційних альянсів у нафтогазовій галузі. Досвід попередніх років засвідчує, що примусова 95 % виплата рентного доходу державі не сприяє розвитку регіонів, де проводиться

видобування природних ресурсів, що зазнають основного еколого-економічного навантаження. В умовах, що склалися, видобувним підприємствам так само не вигідно показувати більший прибуток, оскільки у відсотковому співвідношенні з нього вибуває рентний платіж. У результаті як в Україні, так і в деяких країнах Східної Європи (Білорусь, Грузія, Молдова та ін.) склалася ситуація необхідності створення механізму перерозподілу рентного доходу, в якому були б зацікавлені всі учасники створення природно-ресурсної ренти. Основними учасниками є підприємства, що видобувають природний ресурс, та держава, яка повинна отримувати ренту і перерозподіляти на потреби регіонів. Але насправді вибутий рентний дохід розмивається в загальних державних доходах і не надходить до регіонів для їх підтримання й розвитку. Таким чином, виникає необхідність створення такого механізму або системи, за яких буде можливе узгодження інтересів усіх сторін як на вертикальному (держава – підприємство), так і на горизонтальному (підприємство – підприємство) рівні.

У цьому сенсі колаборація як механізм узгодження інтересів уявляється нам найбільш прийнятною з огляду на специфіку досліджуваних підприємств. Створення колабораційних альянсів дозволить не лише окреслити інтереси конкретних регіонів, а й формалізувати коопераційні відносини між підприємствами, виводячи їх на більш високий рівень функціонування.

2.3 Теоретичний підхід до визначення структурно-логічної сутності понять «колаборація», «кооперація» та «коопетиція»

У світі сучасних технологій, швидкого розвитку галузей і зростаючого видобування ресурсів виробництва товарів і послуг все більшого значення набувають колаборація і кооперація. Зростаюча світова конкуренція підштовхує компанії об'єднувати свої ресурси, знання і технології з іншими компаніями для створення іноваційного, конкурентного продукту.

Більшість менеджерів підтримують співпрацю, а чому ні? Мортен Хансен у своїй книзі «Колаборація» зазначає, що два (або більше) мізки можуть знайти вихід швидше й ефективніше в ситуації, яка склалася, в результаті того, що їх спільний досвід для вирішення питання повинен бути кращим, ніж досвід лише однієї особи в офісі. Однак Хансен зазначає, що «... погана співпраця – це витрати часу та ресурсів і не дає жодних результатів. Рішення не співпрацювати – це кращий варіант, ніж погана співпраця» [291]. Іноді спроби стимулювати співпрацю мають неприємні наслідки, в результаті цього витрачено дорогоцінний час працівників. У світовій літературі можна розглядати ідею об'єднання таких концепцій, як колаборація та кооперація, а також ідею, що це різні концепції, які мають різний характер і зміст. За визначенням, колаборація означає залучення людей, які працюють разом, до досягнення однієї й тієї самої мети [434]. У той самий час залежно від історичних подій у регіонах, існуючих традицій та концепцій у Західній та Східній Європі колаборація й кооперація з часом набувають функцій і властивостей один одного. У світовій літературі можна розглядати ці поняття як об'єднання таких концепцій, як колаборація та кооперація, також виникає припущення, що це різні поняття, які мають різний характер і зміст. За спільним визначенням колаборація означає залучення людей, які працюють разом, до досягнення однієї мети [434]. У той самий час залежно від історичних фактів регіонів, існуючих традицій та концепцій у Західній і Східній Європі колаборація та кооперація з часом набувають функцій та властивостей одна одної. Однак немає досліджень, які б визначили, чи є різниця понять колаборації та кооперації при узгодженні інтересів держави і видобувних підприємств під час формування соціальної відповідальності в регіонах видобування природних ресурсів.

Починаючи дослідження, пов'язані з об'єднанням інтересів різних компаній для виробництва інноваційного продукту, поняття «колаборація» і «кооперація» для нас були синонімічними. Різниця уявлялася незначною й практично не відчутною, проте, вивчаючи все глибше питання кооперації та колаборації в різних країнах і різних галузях, ми дійшли висновку, що ці поняття різні з точки зору спрямованості

дій та розподілу результатів. Вивчивши етимологію слів та проаналізувавши концепцію колаборації й кооперації у 26 статтях авторів Західної та Східної Європи, таких як: Robert-Jan Smith, Robert-Jan Smith, Xavier Lecocq [508], Richard Metcalf, Nick Day, Frederic Le Roy, Jouni Huotari, O. Kozar[451], O. V. Inshakov[119], O. M. Polyakova, Maria Bengtsson, Soren Kock, Y. Pahomova, P. Kropotkyn, O. Trush, A. Mytnick, Devi R. Gnyawali, Byung-Jin (Robert) Park, Annett Schottle[342] etc., ми виділили основні визначення колаборації. Необхідно зазначити, що автори проаналізованих статей є представниками Західної Європи, де поняття «колаборація» і «кооперація» практично синонімічні. Однак ми виділили основні відмінності між колаборацією і кооперацією, наведені в наукових працях. Appley and Winder (1977) описують колаборацію як систему цінностей. Вони визначають термін як «реляційну систему», в якій: 1) особи в групі поділяють взаємну спрямованість та спільну концептуальну основу; 2) взаємодія між людьми характеризується «як справедливість»; 3) ці прагнення та концептуалізація характеризуються усвідомленням мотивів кожного учасника співпраці[515].

Не розрізняючи колаборацію та кооперацію, Tjosvold and Tsao [549] зазначають, що «в кооперації особи вважають, що їх цілі є позитивно пов'язаними; досягнення мети допомагає іншим досягти своїх цілей». Дослідники, такі як Dillenbourg et al., Roschelle and Teasley, погоджуються, що важливо розрізнити поняття колаборації та кооперації. При цьому Smith (1995) відзначає, що при кооперації навчання може бути визначене як «спільна робота для досягнення спільних цілей», при колаборації навчання – «це метод, який передбачає працювати в групі з двох або більше осіб для досягнення спільної мети, поважаючи внесок кожної особи в цілому» (McInnerney and Roberts, 2004, 2005).

Основна відмінність цих підходів щодо групової роботи полягає в тому, що кооперація більше зосереджена на спільній роботі щодо створення кінцевого продукту, тоді як успішна колаборація вимагає участі учасників у процесі створення знань (Dillenbourg et al., 1996; Rocshelle and Teasley, 1995). Thomson and Perry і Thomson et al. [547], підкреслюють, що колаборація з часом виникає, а суб'єкти

взаємодіють формально та неформально один з одним, створюючи нові правила і структури. Крім того, Thomson et al. [546] стверджує, що колаборація є багатовимірною, але це впливає на управління, адміністрацію, взаємозв'язок, норми та автономію організації. Порівняно із співпрацею Thomson and Perry [546] стверджують, що колаборація «передбачає більш високий рівень колективних дій, ніж кооперація»[515].

У Camarinha-Matos and Abreu [359] визначення колаборації пов'язані з перспективою процесу в мережі. Вони визначають колабораційний процес «як задане завдання, що виконують члени колабораційної мережі для досягнення спільної мети». Vaaland 553, Eriksson and Westerberg [389], Schottle et al. [515] погоджуються, що кожне міжорганізаційне співвідношення визначає спосіб, в який учасники взаємодіють та співпрацюють у проєкті для його успіху. Іншаков [119] визначає колаборацію як процес спільної трудової, виробничої або господарської діяльності двох і більше суб'єктів господарювання (індивідуальних або групових) для досягнення загальних цілей, за якої на принципах згоди і довіри відбуваються взаємовигідний обмін знаннями, навчання учасників для підвищення їх компетенцій, виробництво інноваційних продуктів зі значним інтелектуальним компонентом для просування на ринок і досягнення значних кумулятивних ефектів. При цьому Іншаков зазначає, що «одним із найважливіших принципів колаборації є принцип рівності отримання рівного доходу після реалізації створеного товару на ринках», що по суті зрівнює колаборацію та кооперацію. Ми не можемо погодитися з такою думкою, взявши до уваги всі вищеперелічені фактори. Так само основними компонентами ефективної колаборації уявляються повна довіра і солідарність усіх учасників процесу, виключаючи природну конкуренцію. Однак Ле Руа стверджує, що партнери можуть бути одночасно й конкурентами, збільшуючи, таким чином, ефективність взаємодії учасників альянсів. Тобто реальна колаборація між конкурентами приводить до нової форми співпраці – коопетиції.

Коопетиція – це явище, що відображає зростання інтенсивності співпраці та збільшення кількості альянсів між конкурентами і має парадоксальний характер –

одночасність співпраці та конкуренції. Емпіричні дослідження теорії коопетиції показали, що такий вид взаємодії спричиняє певні суперечності, а саме:

– коопетиція як нова форма конкуренції. Тоді коопетиція вписується у парадигму конкуренції, а співпраця стає елементом діяльності конкурентної і коопераційної, оскільки обидві форми дозволяють отримати конкурентну перевагу [Fjeldstad, Vecerra, Narayanan];

– коопетиція як особливий вид співпраці. Тоді коопетиція стає її особливим випадком. Отже, стратегія коопетиції не відповідає загальноприйнятим правилам і поєднує суперечливі поняття конкуренції та співпраці. У той самий час трансформаційні зрушення економічних систем викликають і стимулюють виняткові форми взаємодії учасників альянсів при створенні інноваційних товарів та послуг. При цьому йдеться про поєднання зусиль і ресурсів для досягнення спільної мети без визначення переможця та переможеного.

Найбільш ефективні колабораційні альянси створюються, коли люди з різних сфер – бізнес-одиниць, підрозділів, виробничих відділів, технологічних центрів, лабораторій – збираються разом, народжують нові ідеї, спираючись на взаємодію, і займаються розвитком відмінних продуктів [291].

Економічна логіка полягає в об'єднанні наявних ресурсів – продуктів, знань, технологій, брендів, ідей – із метою створення чогось нового з уже наявного. Така практика приводить до великої кількості інновацій із меншими витратами.

При функціонуванні колабораційних альянсів Himmelman виділяє таке поняття, як «колабораційний ефект». Колабораційний ефект – взаємний вплив учасників співробітництва на результати один одного шляхом взаємного вивчення учасників та їх спільного продукту з новим інтелектуальним компонентом, отриманим за допомогою особливої форми співпраці працівників та їх колективів, компаній і підприємств, корпорацій та держави, їх інтеграційних асоціацій, двосторонніх і багатосторонніх союзів. На нашу думку, колабораційний ефект є індикатором взаємодій учасників проекту. Позитивний ефект показує правильно обрану стратегію при об'єднанні інтересів сторін і прагненні одержати результат.

Негативний колабораційний ефект, у свою чергу, виявляє основні недоліки в процесі взаємодії учасників і змушує застосовувати більш ефективні методи управління проектними командами.

У цій роботі ми здійснили дослідження щодо визначення об'єднання спільних зусиль для досягнення спільних цілей. Провівши інтерв'ю з 32 респондентами із Східної Європи, ми дійшли висновку, що колаборація і кооперація є подібними поняттями, але вони відрізняються в процесі взаємодії своїх учасників [414, 416].

Як експерти були запрошені представники різних сфер діяльності в 2016 році. Спочатку ми виділили три групи респондентів:

– до першої групи увійшли урядові чиновники, депутати місцевих рад, працівники державних установ, пов'язані з природоохоронними відділеннями в різних регіонах України (Суми, Мукачево, Київ, Львів, Харків, Полтава, Глухів, Ужгород);

– другу групу становили представники видобувних компаній та підприємств, які експлуатують природні ресурси, вищі керівники, директори, керівники відділів підприємств із виробництва газу та нафти (Київ, Полтава, Охтирка, Львів, Харків), керівники та провідні спеціалісти сільськогосподарських підприємств та деревообробних підприємств Сумської області;

– до третьої групи респондентів увійшли представники вищих навчальних закладів: професори, доценти та викладачі, чия наукова діяльність пов'язана з управлінням довкіллям, охороною довкілля, питаннями виведення та розподілу інвестиційного доходу від виробництва природних ресурсів та державного управління (Суми, Львів, Київ, Харків, Полтава, Вінниця).

У процесі анкетування ми пропонували респондентам відповіді на запитання: Чи є різниця між поняттями «колаборація» і «кооперація» при об'єднанні інтересів держави і підприємств у галузі природокористування, і якщо є, то в чому вона полягає? (додаток Г)

У результаті опитування ми побудували діаграму, на якій наведені відповіді респондентів (рис. 2.3).

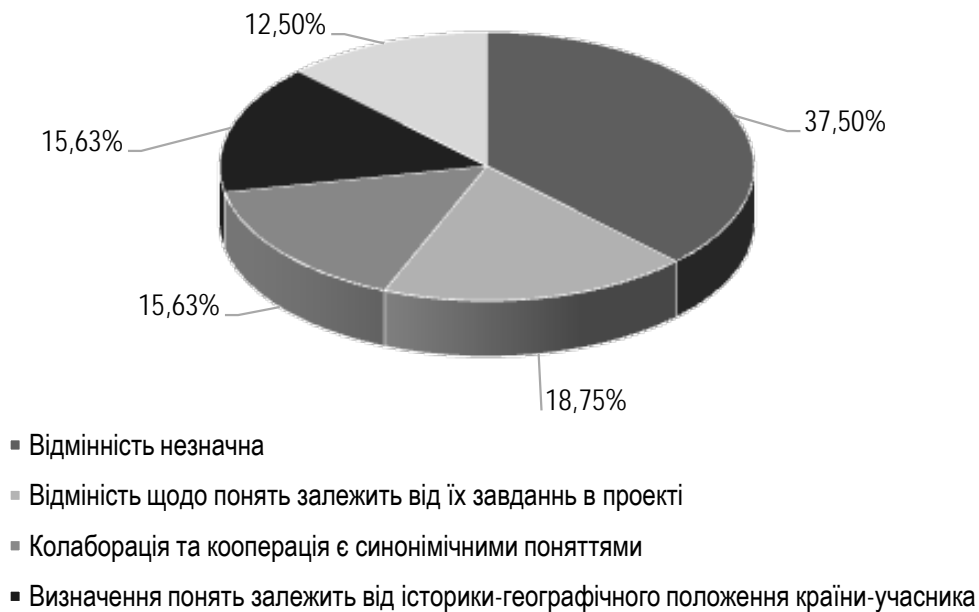

Рисунок 2.3 – Фактори, що визначають різницю і спільність понять «колаборація» і «кооперація»

Як бачимо з діаграми, 84 % респондентів відповіли, що колаборація і кооперація – це подібні поняття, при цьому були виділені основні ознаки відмінності термінів:

– у перспективі взаємодії учасників альянсів в основі колабораційної співпраці відзначають взаємне вирішення проблем через розподіл відповідальності та ризиків; в основу кооперації покладені контроль і чітке координування процесу під час вирішення питань;

– залежно від поставлених завдань у проекті при колаборації відзначають спільність у баченні створення проекту, визначення загальної структури; для кооперації характерне орієнтування на індивідуальний результат відповідно до поставлених завдань без створення загальної структури команд;

– залежно від історико-географічного положення країн-учасниць. Представники Східної Європи більш негативно ставилися до терміна «колаборація», що пов'язано з історичними подіями на території цих країн і уявлялося як примус до співпраці. Для представників Західної Європи колаборація – це позитивне явище спільної діяльності без негативного акценту.

Однак з огляду на інтеграційні процеси у світовій економіці термін «колаборація» для представників Східної Європи все більше розглядається з точки зору економічних взаємозв'язків в альянсах;

– залежно від наявності конкуренції в командах-учасниках. Респонденти відзначають, що наявність конкуренції характерна для колабораційних альянсів з однаковою структурою команд (підприємств) і орієнтована на спільність цілей, при кооперації учасники прагнуть до максимізації власного прибутку без загального бачення цілей альянсу.

Проведене дослідження дозволило виявити основні фактори, характерні для різних видів співробітництва (колаборація, кооперація та індивідуальна діяльність суб'єктів господарювання), і визначити їх взаємодію через оцінювання цих факторів. Терміни коливаються від дуже низького, низького, високого до дуже високого. Далі, комбінуючи чинники, виявлені під час нашого дослідження, і фактори, виявлені А. Schottle, S. Haghsheno, F. Gehbauer [515], ми побудували пелюсткову діаграму. Чим ближче розміщена точка до центра, тим важливіші ці відносини. Рисунок 2.4 ілюструє взаємодію різних форм співпраці з оцінюванням факторів. Обмін навантаженням, інформацією, довіра, роль держави, співробітництво, конкуренція, готовність брати участь у ризику є важливими чинниками співпраці. Кооперація є середньою основою між індивідуальною діяльністю, а іноді й колаборацією. Таким чином, ми визначаємо співпрацю і взаємодію як терміни в такий спосіб.

Колаборація – це міжорганізаційні відносини, що ґрунтуються на спільному баченні створення спільного проекту та його цілей із визначенням структури й комунікаційної культури в проекті. При цьому взаємодія базується на довірі, всі ризики і відповідальність розподіляються між учасниками альянсу (рис. 2.4).

Кооперація – це міжорганізаційні відносини між учасниками проекту, не об'єднані спільною метою і структурою та орієнтовані на максимізацію свого власного прибутку.

Рисунок 2.4 – Взаємозв'язок різних факторів у колаборації, кооперації та індивідуальній діяльності

Беручи до уваги специфіку нашого дослідження, а саме розгляд потреби в співпраці між державою та бізнесом, для того щоб узгодити інтереси всіх сторін, ми вважаємо, що найкраще називати цю зацікавленість колаборацією. Необхідно зазначити, що це залучення є необхідною мірою для всіх учасників для досягнення спільної мети в рамках конкретного проекту (альянсу).

Узгодження інтересів держави і природодобувних підприємств унаслідок розподілу природно-ресурсної ренти в рамках колабораційного альянсу, на наш погляд, є найбільш об'єктивним. Спільність інтересів учасників і прагнення до створення соціальної відповідальності як основної мети буде відповідати напрямку колаборації та основним ідеям колабораційної співпраці – прозорості діяльності й довіри.

Ми розглядаємо колаборацію як співпрацю між державою, видобувними підприємствами і суспільством у процесі створення та перерозподілу суспільних благ у вигляді природної ренти. Колабораційна співпраця в даному разі – це альянс, між зацікавленими сторонами, що взаємодіють у межах розподілу суспільних благ та орієнтовані на створення соціоекологічної політики як у регіонах видобування, так і в країні у цілому. В роботі

запропоновано використовувати термін «колабораційний альянс у природокористуванні».

Під Колабораційним альянсом ми розуміємо як форму структурованої взаємодії суб'єктів формування рентних відносин на вертикальному (держава – місцева громада – паливо-добувні підприємства (ПДП-ПДП) та горизонтальному (ПДП) рівнях, що ґрунтується на узгоджених усіма стейкхолдерами механізмах партисипативної участі у формуванні рентного доходу, справедливого розподілу природно-ресурсної ренти, фінансово-організаційного збалансування їх соціо – еколого – економічних інтересів для реалізації спільної мети – забезпечення енергонезалежності країни, розбудови соціально – орієнтованої економіки та забезпечення добробуту майбутніх поколінь.

На сьогодні не існує подібної форми колабораційної співпраці, проте дослідження доводять, що взаємодія між державою і природодобувними підприємствами внаслідок перерозподілу рентного доходу може бути ефективною в тому разі, якщо всі учасники будуть зацікавлені в його реалізації. Узгодження інтересів через формування соціальної відповідальності в регіонах видобування природних ресурсів може бути досягнуто через колабораційний механізм і спільність цілей у розподілі природно-ресурсної ренти.

Джеф Денс виділив основні переваги при колабораційному співробітництві:

по-перше, колаборація збільшує шанси на об'єднання ідей, що приводять до інноваційної комбінації; по-друге, колабораційний зворотний зв'язок прискорює необхідні ітерації; по-третє, колаборація приводить до більш тісного зв'язку з людьми, які можуть допомогти просунути гарну ідею; по-четверте, команди забезпечують енергію та допомагають подолати очікуваний опір. Нарешті, співпраця допомагає ідеям досягти реалізації.

Як показали наші дослідження, колаборація і кооперація інтересів – це подібні поняття з відмінністю в перспективі взаємодії учасників, розподілу прибутку і ставлення між учасниками. Так, анкетування респондентів показало,

що колаборація і кооперація розрізняються за ступенем довіри учасників команд (підприємств) один одному, розподілом ризиків, відповідальністю та прибутком, а також за формуванням цілей і корпоративної культури.

Велике значення під час формування, ставлення до колаборації та кооперації відіграють історичні події того чи іншого регіону Західної чи Східної Європи. Для представників Східної Європи (Україна, Польща, Словачія, Румунія, Білорусь) поняття «колаборація» – це більше негативне об'єднання інтересів, у той час як кооперація має позитивний характер. Для представників Західної Європи (Австрія, Німеччина) поняття «колаборація» має позитивний характер і є більш прийнятним для визначення об'єднань загальних зусиль у таких країнах, як Франція, Іспанія, Італія. Поняття «колаборація» і «кооперація» – це подібні поняття і вживаються залежно від стилістики статей.

Необхідно зазначити, що інтеграційні процеси поступово впливають на світогляд людей, і все більше поняття «колаборація» розглядається з точки зору сутності економічних процесів у світі, а не під впливом «історичної» й «генетичної» пам'яті.

Під час реалізації співробітництва виникає ряд проблем щодо погодження інтересів сторін із додержанням установлених правил комунікацій. У процесі співпраці виявляється формальна або реальна колаборація, оскільки юридичної угоди і договірною оформлення недостатньо для появи процесу колаборації та її бажаного кінцевого результату.

Оцінювання чинників, характерних для різних форм співробітництва, показало, що при колаборації найбільшу кількість факторів мають найвищі значення для ефективної взаємодії суб'єктів господарювання. Це свідчить про те, що, по-перше, колаборація є найбільш прозорою формою взаємодії суб'єктів порівняно з іншими формами співробітництва, по-друге, подібні форми взаємодії, такі як колаборація і кооперація, мають відмінності щодо поставлення цілей, форми комунікацій, наявності конкуренції і т. д.

2.4 Теоретичні передумови створення колабораційних альянсів як форми реалізації державної соціально-орієнтованої політики

Характерною рисою сучасного світу стає зростаюча інтернаціоналізація виробництва товарів і послуг. Сучасні фірми та корпорації все більше набувають рис глобальних мережевих організацій з яскраво вираженою корпоративною культурою і корпоративною соціальною відповідальністю. Без відповідного іміджу соціально-відповідальної поведінки важко отримати взаємовигідні інвестиції та вибудувати довгострокову політику співпраці як на рівні області, так і в системі взаємодії «держава – бізнес – суспільство». Усередині систем виникають проблеми дефіциту креативних ідей та ефективних рішень урядів, потрібні нові інтелектуальні ресурси, ефективні способи їх інноваційної мобілізації для підтримання органів держави громадянським суспільством у пошуку перспективних траєкторій розвитку країн і регіонів, стратегій економічної еволюції. Благополуччя всередині країни, конкурентоспроможність держави стали безпосередньо залежати від масштабу корпоративної соціальної відповідальності, систему якої належить створити на базі взаємодії бізнесу і влади та апробувати на практиці [66].

Одним з основних напрямків, який не лише допомагає економічному зростанню країни, досягненню стратегічних і тактичних завдань розвитку соціально-економічних систем різних ієрархічних рівнів, є узгодження інтересів держави, суспільства та бізнесу у вигляді колабораційних альянсів як основних інститутів ринкової економіки. При цьому колабораційні альянси набувають таких властивостей (рис. 2.5).

Узгодженість кількості суб'єктів господарювання відповідає за домовленість між учасниками колабораційного альянсу щодо цілей створення колаборації та визначення ролі кожного учасника. Структурність необхідна для визначення місця кожного учасника в загальній системі колабораційного

механізму. Через показники динамізму та адаптивності оцінюється пристосованість учасників до зовнішніх змін та їх можливість реагувати на несприятливі фактори у вигляді ризиків і загроз функціонування у складі колабораційного альянсу. Прогнозованість допомагає легшому сприйняттю учасниками колабораційного альянсу розвитку подій за різних сценаріїв. При цьому розглядається песимістичний, оптимістичний та найбільш ймовірний варіанти сценаріїв.

Рисунок 2.5 – Властивості колабораційних альянсів у системі «держав – регіон – підприємство»

Визначені властивості колабораційного альянсу в системі «держав – регіон – підприємство» відповідають певним принципам побудови колабораційного альянсу в природокористуванні.

Синергізм розглядається як додаткова перевага при створенні та функціонуванні колабораційного альянсу. При цьому якщо збільшується економічний ефект усіх учасників колабораційного альянсу окремо, то формується колабораційний ефект. Пропорційність при узгодженні інтересів учасників колабораційного альянсу необхідна для розуміння частки участі кожного учасника в колабораційному альянсі. У сфері природокористування це може бути оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів у системі «держава – регіон – підприємство».

В умовах сучасної ринкової економіки все частіше розглядається ефективність взаємодії тріади (держава – суспільство – бізнес у різних сферах) як ефективного механізму взаємодії різних структур.

Бізнес є одним з основних чинників розвитку країни. Його ефективне функціонування залежить від багатьох умов, серед яких основними є форми і методи взаємодії з державою. Держава установлює правила функціонування ринкової економіки, визначає рівень свободи та незалежності учасників бізнес-процесу, а також форми й методи державної участі у вирішенні можливих конфліктів[190]. Регламентуючи, обмежуючи інтереси бізнес-учасників і заохочуючи ефективну співпрацю, держава тим самим виконує одну зі своїх основних функцій та обов'язків – узгодження інтересів усіх спільнот для досягнення загальних цілей [350].

Однак і надмірне втручання держави у справи бізнес-структур негативно впливає на інтереси суспільства. Реакціями бізнесу на неправомірне втручання держави у сферу економічної діяльності зазвичай стають зниження ділової активності, збільшення тіньового бізнесу, виведення капіталу за кордон, що призводить до зниження темпів економічного розвитку.

Таким чином, узгодження інтересів та об'єднання зусиль усіх учасників тріади (держава – суспільство – природодобувні підприємства) необхідні для досягнення загальних цілей, одержання вигоди від комплексного використання механізмів перерозподілу суспільних благ та підвищення рівня добробуту

громадян країни за рахунок уведення соціальної відповідальності всіх учасників тріади.

Ідея співпраці держави, суспільства і бізнесу не нова. Ще на початку ХХІ століття в Голландії та Англії була створена теорія «потрійної спіралі» (Triple Helix) професором університету Ньюкасла Генрі Іцковіцем і професором Амстердамського університету Лойетом Лейдесдорфом [391].

В основу гіпотези про «потрійну спіраль» покладені генерація знань університетами за рахунок співпраці з владою та її підтримки і подальший трансфер технологій за рахунок співпраці університетів із бізнесом. Контур цієї спіралі приводить до виведення на ринок результатів інтелектуальної діяльності, а партнерства між владою, бізнесом та університетом є ключовими елементами інноваційної системи будь-якої країни [391].

Основними економічними моделями взаємодії влади, бізнесу та суспільства можуть бути соціальні партнерства, корпоративна соціальна відповідальність, соціальне підприємництво [172].

Упродовж останніх двох десятиліть концепції соціального підприємництва, соціальної політики і соціальної сфери інновацій набувають все більшого значення з політичних, соціальних та економічних міркувань. Економічна література теж має значний приріст інституцій та досліджень із цих питань. Сьогодні практично в кожній галузі розглядається потреба щодо формування соціальної відповідальності та зростає необхідність пошуку нових рішень її впровадження. Сучасна економіка спонукає підприємства до дій, якщо підприємство або галузь бажає бути конкурентоспроможною, то необхідно додержуватися певних сучасних тенденцій, потреб суспільства та правил гри на міжнародному ринку. А правила гри такі, що суспільство вимагає створення товарів та послуг з урахуванням соціо-еколого-економічних принципів, які б не лише насичували економіку та відповідали потребам споживачів, а й упроваджували інноваційні технічні й технологічні процеси, проводили екологоощадливу політику щодо збереження природно-ресурсних

комплексів для майбутніх поколінь. Сучасні споживачі шукають більше, ніж просто матеріальні продукти або якісні послуги під час вибору компанії для роботи: дев'ять із 10 споживачів очікують, що компанії не лише отримуватимуть прибуток, а й працюватимуть відповідально для вирішення соціальних та екологічних проблем.

Однак світовий досвід показує, що для проведення ощадної політики необхідно мати джерела фінансування та накопичення ресурсів. У роботі ми доводимо, що для компенсування, відновлення територій після видобування природних ресурсів та хеджування ризиків у майбутньому найбільш ефективно створювати колабораційні альянси (держава – місцеві громади – підприємство) у природодобувній галузі. Рентний дохід, що формується під час видобування вичерпних ресурсів, необхідно перерозподілити між трьома учасниками, а синергетичний ефект, який виникає при цьому, є основою для формування соціальної відповідальності.

Активну роботу з дослідження та впровадження соціальної відповідальності в Україні проводить Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні. Однак авторами недостатньо приділяється уваги соціальній відповідальності в природокористуванні, а саме при видобуванні ресурсів загальнодержавного значення та створенні альянсів. Для функціонування механізму соціальної відповідальності під час створення колабораційних альянсів необхідно доповнити існуючі принципи соціальної відповідальності принципами формування соціальної відповідальності, що виникають у природокористуванні в умовах колабораційних альянсів у природокористуванні.

Аналізуючи соціально-економічну літературу, ми дослідили багато визначень, концептуалізацій та методів аналізу феномену соціального підприємництва та соціальних інновацій, але до цього часу відсутня однакова

систематизація, швидше за все, тому що є багато перспектив аналізу цього явища.

Найбільш поширеним визначенням є таке: соціальна відповідальність полягає в тому, що бізнес повинен збалансувати діяльність, яка дає прибуток, із діяльністю, що дає користь суспільству. Це передбачає розвиток бізнесу з позитивним ставленням до суспільства, у якому вони працюють. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) підкреслює, що відносини із суспільством та середовищем, в якому діють підприємства, є «найважливішим чинником їх здатності продовжувати ефективно працювати». Її також усе більше використовують як показник їх загальної ефективності [255].

Соціальна відповідальність означає, що особи та компанії зобов'язані діяти в найкращих інтересах щодо їх середовища та суспільства у цілому. Соціальна відповідальність відома як корпоративна соціальна відповідальність (КСВ). Багато компаній, що мають «зелену» політику, зробили соціальну відповідальність невід'ємною частиною їх бізнес-моделей. Крім того, деякі інвестори використовують соціальну відповідальність компанії або її відсутність як інвестиційні критерії. Таким чином, відданість соціальній відповідальності може фактично перетворитися на прибуток, оскільки ця ідея спонукає інвесторів до інвестування та споживачів купувати товари і послуги від компанії [273]. Тобто соціальна відповідальність допомагає компаніям розвивати гарну репутацію. Взагалі соціальна відповідальність є більш ефективною, якщо компанія виконує її добровільно, на відміну від того, коли уряд вимагає це зробити через регулювання. Соціальна відповідальність може посилити моральний дух компанії, і це особливо актуально, коли компанія може залучати працівників до соціальної справи.

Класичне визначення корпоративної соціальної відповідальності наводить Ф. Котлер: «Корпоративна соціальна відповідальність – це вільний вибір компанії на користь зобов'язання підвищувати добробут суспільства, реалізуючи відповідні підходи до ведення бізнесу і виділяючи корпоративні

ресурси» [154]. Оскільки Україна обрала пріоритетним напрямком євроінтеграцію як у середньостроковій, так і в довгостроковій перспективі, то український бізнес повинен орієнтуватися на європейські стандарти [501]. Європейський альянс корпоративної соціальної відповідальності, який започатковано у 2006 р., визначив соціальну відповідальність як концепцію залучення соціальних та екологічних напрямків до діяльності бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між усіма зацікавленими сторонами (групами впливу). Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) поширюється на такі основні принципи: додержання прав людини, дотримання вимог законодавства, ділова та корпоративна етика, захист навколишнього природного середовища, співпраця із зацікавленими сторонами, додержання міжнародних норм поведінки, прозорість та підзвітність.

Не всі автори вважають, що бізнес повинен мати соціальну совість. Економіст Мілтон Фрідман заявив, що «соціальна відповідальність бізнесу відрізняється своєю аналітичною слабкістю та недостатньою суворістю». Фрідман вважав що лише особи можуть мати соціальну відповідальність. Підприємства за своєю природою не можуть. Деякі експерти вважають, що соціальна відповідальність зачіпає саму точку буття в бізнесі: прибуток вище за все інше [497]. Але більшість авторів вважають, що соціальна відповідальність є важливою для бізнесу, оскільки вона демонструє як споживачам, так і засобам масової інформації, що компанія зацікавлена в більш широких соціальних питаннях, які прямо не впливають на рентабельність. Ці проблеми можуть бути місцевими, національними чи глобальними, але турбота про здоров'я та добробут інших людей, що не передбачає продажів, може розглядатися як перспективний напрям розвитку суспільства [147].

Якщо важливість соціальної відповідальності визнається як частина фундаменту бізнесу, вплив таких починань може мати позитивні наслідки для одержувачів допомоги, а також породжує почуття гордості людей, які підтримують та прагнуть до її зростання. Бізнес може зростати разом із

соціальною відповідальністю або без неї, але робити користь для інших дозволяє бізнесу отримувати винагороду багатьма способами [255].

Дослідження зарубіжних джерел дозволили нам виділити основні принципи функціонування соціальної відповідальності [142, 501, 531]:

1 Екологічні зусилля. Однією з основних цілей соціальної відповідальності є довкілля. Підприємства незалежно від розміру мають великий викид вуглецю. Будь-які кроки, які вони можуть зробити для зменшення викидів, вважаються корисними для компанії та суспільства у цілому. «Європейські компанії дійсно йшли шляхом збільшення зусиль у сфері довкілля, таких як використання зеленої енергії, екологічно чиста політика в галузі офісу та подорожей, а також забезпечення того, щоб підприємства відповідали за контроль щодо чистого впливу» [530].

2 Філантропія. Підприємства також практикують соціальну відповідальність, передаючи фінансові засоби національним та місцевим благодійним організаціям. Підприємства мають багато ресурсів, які можуть допомогти благодійним організаціям та програмам місцевих громад. «Ця нова хвиля покупців вимагає прозорості і при наданні вибору майже завжди буде вибирати бренд або продукт, прив'язаний до соціально свідомої причини, а не до корпоративного бренда» [503].

3 Етична робоча практика. Компанії, які ставляться до працівників справедливо та етично, можуть продемонструвати свою корпоративну соціальну відповідальність. «... Споживачі та партнери хочуть почути, що бізнес будує щось більше, ніж просто доходи. Навіть скромні кроки, такі як «відкриті двері», можуть стати чудовим способом побудови зв'язків із місцевою громадою» [530].

4 Добровільна діяльність. Відвідування волонтерських заходів свідчить про щирість компанії. Роблячи добрі справи, не чекаючи нічого натомість, компанії можуть висловити свою стурбованість окремими питаннями та підтримкою певних організацій. «Більш практично, коли

соціальна відповідальність являє собою політику, практику та ініціативи, які компанія вкладає в принципи чесності, прозорості та позитивно впливає на соціальне й екологічне благополуччя» [530].

Тобто узагальнюючи все вищезазначене, в роботі зроблено висновок: соціальна відповідальність означає, що особи та компанії зобов'язані діяти в найкращих інтересах їх середовища та суспільства у цілому. Це означає, що принципи соціальної відповідальності повинні бути впроваджені на всіх рівнях (державні, регіональні) та в усіх галузях виробництва товарів і послуг. Проте необхідно зазначити, що деякі інвестори помилково використовують соціальну відповідальність компанії або її відсутність як інвестиційний критерій. Таким чином, відданість соціальній відповідальності може фактично перетворитися на прибуток, оскільки ця ідея спонукає інвесторів інвестувати та споживачів купувати товари та послуги від компанії. Тобто соціальна відповідальність також допомагає компаніям розвивати гарну репутацію.

У загальноприйнятому контексті стратегічні альянси являють собою форму довгострокового стійкого співробітництва кількох промислових підприємств, орієнтованих на створення спільних виробничих структур, реалізацію маркетингових і торгових програм. При цьому кожна компанія зберігає свою самостійність та індивідуальність. За структурою стратегічні альянси поєднують зазвичай кілька організаційних форм (включаючи спільні підприємства), ліцензійні угоди, довгострокові контракти на поставку та закупівлю продукції, програми спільних розробок науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, взаємне представлення реалізаційних мереж. Виходячи з цього, функціонування стратегічних альянсів підвищує конкурентоспроможність промислових підприємств, дозволяє їм освоювати нові технології, виходити на нові ринки збуту, розділяти ризики та адаптуватися до вимог антимонопольного законодавства.

При цьому ніякого згадування щодо соціальної відповідальності немає. Так само немає згадування про соціальну відповідальність, якщо ми говоримо

про видобування природних ресурсів. Соціальна відповідальність вивчається та вдосконалюється на рівні корпоративної культури, не виходячи при цьому за рамки функціонування підприємства. Ліз Мау вважає, що впровадження соціальної відповідальності є втіленням стійкості бізнес-операцій, необхідної для створення спільної цінності щодо бізнесу та суспільства.

У роботі ми доводимо, що соціальна відповідальність є невід'ємною частиною або додатковим ефектом при створенні колабораційних альянсів у природокористуванні. Якщо колабораційний механізм працює чесно, прозоро та виконує всі домовленості колабораційного альянсу, при цьому всі його учасники (держава – місцеві громади – видобувні підприємства) виконують свої обов'язки, то виникає синергетичний ефект як соціальна відповідальність [46].

Прикладів виникнення такого ефекту історія знає немало, наприклад досліджуючи зарубіжні джерела, нас надихнула історія Адріано Оліветті, який створив потужну систему соціальних заходів завдяки впровадженню соціальної відповідальності у внутрішньому та зовнішньому середовищах.

Ми також вважаємо, що соціальна відповідальність повинна виходити за рамки підприємства, як це довів Адріано Оліветті ще у 30-х роках ХХ століття. Фабрика з виробництва друкарських машинок стала не лише організацією зі створення виробничих місць, а й переслідувала безліч цілей: створення багатства, робочих місць, дозволяючи місцевим територіям і спільноті брати участь у результатах успіху, досягнутого на ринках, і перерозподілі прибутку. При цьому підприємство включало економічну, соціальну, благодійну відповідальність і відповідальність перед суспільством, до якого належало. Таким чином, він випередив свій час, передбачаючи і втілюючи в життя принципи соціально-економічного розвитку, що виділило його компанію серед інших. Адріано Оліветті першим застосував принцип «взаємодія із зацікавленими сторонами», тому що його широке бачення цілей і соціальна функція бізнесу почалися з розгляду потреб та очікувань безлічі зацікавлених сторін: акціонерів, співробітників, суспільства у цілому і держави.

Наступний приклад – це Starbucks Corporation та Homemade Holdings Inc., Ben & Jerry, які поклали соціальну відповідальність в основу своїх операцій. Обидві компанії купують компоненти Fair Trade Certified, щоб виробляти свою продукцію та активно підтримувати стійке сільське господарство у регіонах, де вони вивозять інгредієнти.

Сучасні автори вважають, що соціальна відповідальність вітчизняних підприємств насамперед полягає в максимально повній сплаті податків, додержанні законодавства про працю та охорону довкілля, створенні робочих місць, добродійних заходах (Комарова, Ковальчук, 2016). Усі ці заходи спрямовані на зовнішнє середовище підприємства. Серед ініціатив, спрямованих на внутрішнє середовище, можна виділити такі: підвищення продуктивності, поліпшення конкурентоспроможності, оптимізацію витрат, реалізацію стратегії подальшого розвитку, покращання іміджу, збільшення товарообігу та кількості споживачів. Більшість підприємств малого та середнього бізнесу більшу увагу приділяють внутрішнім соціальним програмам, спрямованим на своїх працівників. Участь малих підприємств у соціальній діяльності має зазвичай неформальний характер. Це явище пов'язане з відсутністю управлінських навиків із питань соціальної відповідальності у керівників малих та середніх підприємств. Але вирішення таких питань, як задоволення потреб споживачів, подолання корупції, виконання податкових зобов'язань, питання сертифікації, якості продукту, теж актуальне на сучасному етапі ведення бізнесу. Згідно з аналітичним звітом Центру «Розвиток КСВ» більшість підприємств до соціальної відповідальності відносять надання благодійної допомоги громаді, розвиток власного персоналу та чесне ведення бізнесу. Лише третина компаній асоціюють здійснення екологічних проектів та участь у регіональних програмах розвитку із соціальною відповідальністю. За даними експертів Центру, найбільш інформованими про соціальну відповідальність є будівельні компанії,

підприємства, що належать до сфери зв'язку, засобів масової інформації, консалтингу, юридичних послуг, ресторанного та готельного бізнесу [101].

Інститутом бюджету та соціально-економічних досліджень України, а саме Палатою податкових консультантів України були підготовлені матеріали в рамках реалізації субгранту проекту «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження» у частині надання допомоги щодо реалізації компонента «Ініціатива прозорості видобувних галузей (ІПВГ) в Україні» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) й Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень (ІБСЕД) [255]. У проекті зазначається, що Ініціатива прозорості у видобувних галузях (ІПВГ) в Україні спрямована на те, щоб доходи, які компанії добувної галузі отримують у зв'язку з використанням природних ресурсів України (зокрема, від продажу видобутої ними сировини), використовувалися для поліпшення економічних показників країни і підвищення рівня життя населення. Цей процес може здійснюватися на двох рівнях – рівні держави та рівні бізнесу.

На рівні держави це потенційно може виражатись у:

1) наданні допомоги, зокрема, щодо створення пільгових економічних умов окремим регіонам із метою компенсації соціально-економічних втрат, викликаних складною економічною ситуацією (ч. 1 ст. 26 ГКУ);

2) перерозподілі отриманих від видобувних компаній податків і зборів між державним та місцевим бюджетами, а також у використанні таких коштів за цільовим призначенням (зокрема, для поліпшення умов проживання на територіях, на яких здійснюється видобування ресурсів). При цьому зауважимо, що чинне законодавство не містить:

– механізму перерозподілу сплачених податків між державним і місцевим бюджетами залежно від виду діяльності відповідних компаній – платників податків. Згідно з БКУ такий розподіл передбачено лише щодо тих чи інших податків/зборів без прив'язування до виду діяльності платника податків. Наприклад, для податку на прибуток пропорція розподілу між державним та місцевими бюджетами становить

90/10 % (крім податку на прибуток від державних підприємств, що зараховується до державного бюджету в повному обсязі);

– вимог щодо цільового використання податків і зборів від підприємств добувної галузі.

Водночас ці недоліки пов'язані з чинним законодавством, а тому для їх вирішення потрібне внесення змін до відповідних законів, зокрема в БКУ.

Що стосується бізнесу, то на цьому рівні доходи, отримані підприємствами видобувної галузі можуть використовуватися в напрямках, які частково б компенсували шкоду, яку вони завдають територіальній громаді. Це може виражатися, наприклад, у будівництві/ремонті доріг, будівель певних установ (наприклад, шкіл), фінансуванні благодійних заходів (зокрема, через уже існуючі благодійні організації), в інших цільових заходах [255]. Згідно із законодавством України витрат на подібні заходи будь-які підприємства (зокрема, й ті, які належать до видобувної галузі) зазнають виключно на добровільній основі, адже закон не зобов'язує це робити. Водночас закон також не містить і прозорих для бізнесу правил, які б описували механізм інвестування коштів у подібні заходи. При цьому, як зазначає Віталій Смердов, директор ГО «Палата податкових консультантів», подібна законодавча прогалина створює не лише, власне, інформаційний голод, а й значні корупційні ризики (як на державному, так і на місцевому рівні). Останнє викликане, зокрема, тим, що бізнесу доводиться частіше звертатися до чиновників для роз'яснення тих чи інших положень, а в чиновників при цьому є свобода щодо їх застосування. У цьому ключі показовим є те, що, за даними організації Transparency international, в рейтингу сприйняття корупції, за підсумками 2015 року, Україна посіла 130-те місце із 168 (в минулому році Україна займала 142-ге місце із 175). Для порівняння, в 2015 році Німеччина зайняла 10-те місце, США – 16-те місце, Польща – 30-те місце.

Створення цього проекту, ще раз підтверджує, що зміни щодо створення соціально-орієнтованої політики в регіонах назріли вже давно. Сфера

природокористування потребує впровадження механізмів, які б не лише вдосконалювали відносини всередині галузі а й сприяли та мотивували всіх учасників природокористування.

Ще в червні 2007 року Білл Гейтс у своєму виступі в Гарварді наголосив на необхідності сприяти створенню «творчого капіталу», щоб змінити спосіб роботи на ринку, використовуючи підходи, які формують відповідальність суспільства. Державних субсидій і благодійних внесків недостатньо для довгострокового вирішення проблем суспільства, тому соціально-орієнтовані господарські структури повинні запропонувати спосіб ведення бізнесу, який є самопідтримувальним, спрямованим на соціальні потреби, демонструючи таким чином, як підприємства можуть успішно працювати, враховуючи при цьому соціальні та екологічні потреби суспільства. Тобто соціально спрямовані об'єкти господарювання стають джерелом інноваційних підходів до бізнесу.

Вивчаючи досвід зарубіжних економістів та науковців, ми дійшли висновку, що соціальна відповідальність повинна бути складовою розвитку підприємств як на макрорівні, так і на мікрорівні. При цьому колабораційна соціальна відповідальність що виникає як синергетичний ефект при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні, може бути спрямована на вирішення соціальних проблем як регіонів, де здійснюється видобування природних ресурсів, так і країни у цілому. В даному разі синергетичний ефект є індикатором співпраці учасників колабораційного альянсу. В роботі ми пропонуємо розглядати КСВ так:

Колабораційна соціальна відповідальність – це ефект від створення колабораційного альянсу між державою, видобувним підприємством та місцевими громадами щодо видобування природних ресурсів, що може бути спрямований на вирішення соціальних проблем у регіонах видобування за рахунок перерозподілу у відповідних частинах природної ренти у вигляді рентного доходу між усіма учасниками колабораційного альянсу.

Як показують дослідження, питанням соціальної відповідальності присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, однак автори недостатньо приділяють уваги принципам соціальної відповідальності у сфері природокористування, а саме під час видобування природних ресурсів та при створенні відповідних колабораційних альянсів.

Проведений емпіричний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, а також дослідження за допомогою експертного методу (32 респонденти Харківської, Сумської, Ужгородської, Миколаївської, Київської областей) показали, що, крім загальних принципів соціальної відповідальності, необхідно виділити такі принципи колабораційної соціальної відповідальності, які формуються в умовах колабораційних альянсів у природокористуванні. Ми пропонуємо доповнити існуючі принципи соціальної відповідальності суб'єктів господарювання у складі колабораційних альянсів такими:

- принцип продукування соціальної цінності для місцевої громади та суспільства в цілому;
- принцип збалансування соціальної відповідальності;
- принципом толерантності до соціальних ризиків;
- принцип дотримання колабораційної соціальної етики;
- принцип транспарентності;
- принципом забезпечення соціально-екологічної відповідальності у сфері колабораційної етики (рис. 2.6).

Принцип соціальної відповідальності при створенні колабораційних альянсів у природокористуванні:

1. Принцип продукування соціальної цінності для місцевої громади на території видобування паливо – енергетичних ресурсів та суспільства в цілому (партисипативності у сфері природокористування) означає здатність підприємств продукувати створення соціальних цінностей для своїх клієнтів та суспільства у цілому.

Рисунок 2.6 – Схема принципів формування соціальної відповідальності при створенні колабораційних альянсів у природокористуванні

2. Принцип збалансування соціальної відповідальності та узгодження соціальних інтересів учасників колабораційних альянсів. Цей принцип дозволяє визначити першочергові інтереси кожного з учасників та забезпечити виконання соціальних відповідностей кожного з них, що в цілому підвищує рівень соціальної та екологічної відповідальності всього колабораційного альянсу.

3. Принцип толерантності до соціальних ризиків означає, що кожен з учасників має певні ризики щодо забезпечення соціальної відповідальності в діяльності, обумовленій колабораційними відносинами. Ці ризики повинні узгоджуватися всіма учасниками альянсу та братися до уваги при формуванні антикризової політики в соціальній, економічній та природозахисній сферах.

4. Принцип дотримання колабораційної соціальної етики означає відповідність стандартам етичного ведення бізнесу в природокористуванні та забезпечення тим самим необхідного рівня соціальної відповідальності.

5. Принцип транспарентності (прозорості) у відносинах учасників колабораційного альянсу при забезпеченні соціально-економічної відповідальності означає, що кожен з учасників альянсу повинен нести відповідальність за раціональне та ефективне використання коштів під час перерозподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів.

6. Принцип екологічної спрямованості колабораційного альянсу означає, що кожний з учасників альянсу при визначенні своєї політики та стратегії розвитку повинен забезпечити виконання принципів екологічного відтворення для реалізації інтересів теперішніх і майбутніх поколінь.

На перший погляд, бізнес-господарська діяльність, основною метою якої є отримання прибутку, виключена з концепцій соціального підприємництва. Це пов'язано з тим, що існує істотна різниця між переслідуванням соціальних цілей як первинних і реалізацією соціальних цілей як інструментальних засобів для максимізації прибутку. В умовах сучасної економіки України, можливо, зусилля окремо взятої компанії не дадуть бажаного соціального ефекту. Тому, на наш погляд, доцільно створювати колабораційні альянси, особливо у сфері

природокористування, де вже початкова мета (добування природних ресурсів) суперечить соціально спрямованій діяльності.

Однак, як засвідчує зарубіжний досвід, при об'єднанні зусиль держави, місцевих органів управління та підприємств, попередньому узгодженні інтересів усіх сторін, а також прийнятті рішення, де соціальна складова є центральною, можлива реалізація принципів соціальної відповідальності. При цьому кожен суб'єкт економічної діяльності (організація) повинен взяти на себе відповідну соціальну відповідальність перед державою, суспільством, працівниками, довкіллям.

Соціальна відповідальність є більш ефективною, коли компанія добровільно бере на себе те, що вимагає від уряду зробити через регулювання. Соціальна відповідальність підвищує моральний дух компанії, і це особливо актуально, якщо компанія може одержувати ініціативи від своїх співробітників та активно залучати їх до соціальної справи. При створенні соціально-орієнтованих структур їх конкурентоспроможність завжди позитивно корельована з якістю їх товарів та послуг, створюючи при цьому позитивний імідж компанії.

Тому відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство та довкілля через прозору й етичну поведінку буде сприяти:

- стійкому розвитку, здоров'ю і добробуту суспільства;
- очікуванням зацікавлених сторін;
- інтеграції в діяльність усієї організації та реалізації її на практиці.

Висновки до розділу 2

У дослідженні виявлено, що діюча в Україні система рентного регулювання у сфері природокористування та екологічного оподаткування не забезпечує стійкого прогресу в мобілізації й акумуляції фінансових ресурсів, а також цільового спрямування коштів на здійснення природоохоронної діяльності. Рентні

відрахування за використання природних ресурсів виявилися малоефективними як механізм стимулювання цієї діяльності.

Проведений аналіз засвідчив, що сьогодні рентні платежі забезпечують гарантований дохід держави, але не вирішують проблеми із вилучення надприбутків у підприємств видобувної галузі. Економічно необґрунтоване установлення ставок рентної плати на нафту і природний газ призводить до збиткової діяльності нафтогазодобувних підприємств, не дає можливості здійснювати приріст запасів та забезпечувати технічне переоснащення родовищ.

Як показали дослідження, існує багато методів розрахунку рентних доходів. Проведений аналіз оцінювання рентної складової у природокористуванні виявив недосконалість запропонованих методів щодо відсутності взаємозв'язку між основними учасниками утворення природно-ресурсної ренти. Сучасні науковці також зазначають, що на сьогодні порушений баланс між інтересами держави як власником надр і підприємством-природокористувачем. Держава використовує усереднений підхід до різних за рентабельністю об'єктів, завищує вимоги до малорентабельних об'єктів і занижує їх для високорентабельних об'єктів, що створює перешкоди на шляху припливу інвестицій. В Україні при визначенні моделі рентного підходу держава повинна враховувати інтереси та можливості оплати ресурсної ренти всіх галузей у комплексі: і тих, які здійснюють видобування, і тих, які потім використовують сировину. Тому в дисертації був проведений аналіз та виявлені проблеми у сфері природокористування, що впливають на взаємозв'язок стратегічного розвитку видобувних підприємств та розвиток регіону. Також у роботі доведено, що існуюча на сьогодні система не враховує особливостей нафтогазодобувної галузі, що характеризується різноманітністю гірничо-геологічних умов розроблення нафтових та газових родовищ і, як наслідок, різною собівартістю видобування. Більшість нафтогазових родовищ України (близько 70 %) працюють у важких гірничо-геологічних умовах, мають низький коефіцієнт нафтовіддачі, а отже, й експлуатація свердловин є нерентабельною або дуже низькою. У цілому створена в Україні система рентного регулювання у сфері природокористування та екологічного

оподаткування не забезпечує стійкого прогресу в мобілізації й акумуляції фінансових ресурсів, а також цільового спрямування коштів на здійснення природоохоронної діяльності. Рентні відрахування за використання природних ресурсів виявилися малоефективними як механізм стимулювання цієї діяльності.

У дисертації пропонується розглянути «нове бачення» рентної політики України в умовах глобального тиску з боку світового ринку природних ресурсів і складних умов економічної та політичної ситуації всередині країни.

У роботі доведено, що для реалізації етапів трансформації рентної політики у сфері природокористування необхідно провести «підготовчу роботу» в країні та розробити стратегії, які б об'єднали інтереси всіх учасників видобування і споживання природних ресурсів. Лише внутрішня впевненість країни в збереженні та раціональному видобуванні й використанні своїх природних ресурсів зможе сформувати повагу до неї з боку інших країн та реалізувати можливість самостійно використовувати надприбуток у вигляді рентного доходу для економічного, екологічного та соціального розвитку країни. Однак бачення нових можливостей щодо змін соціально-економічних відносин у природокористуванні – це завжди трансформація старої системи. Іноді трансформація практично неможлива, а іноді фундамент старої системи може бути використаний як основа для нових відносин у суспільстві та країні в цілому.

Проведені емпіричні дослідження засвідчили, що колаборація як механізм узгодження інтересів уявляється нам найбільш прийнятною з огляду на специфіку досліджуваних підприємств. Створення колабораційних альянсів дозволить не лише окреслити інтереси конкретних регіонів, а й формалізувати коопераційні відносини між підприємствами, виводячи їх на більш високий рівень функціонування.

Також проведені дослідження показують, що об'єднання інтересів, ресурсів, знань і навичок для створення позитивного соціального ефекту – необхідний крок для формування соціально-орієнтованої політики у сфері природокористування. Тим більше, що позитивний ефект від колаборації може бути і для видобувних компаній, і для регіонів видобування через створення соціальних програм,

додаткове фінансування на відновлення еколого-економічного потенціалу регіонів після видобування природних ресурсів.

Основні матеріали другого розділу опубліковані в працях [48, 49, 50, 53, 64, 410, 414].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБГРУНТУВАННЯ ЕФЕКТІВ ТА РИЗИКІВ У
КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСАХ, СТВОРЕНИХ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ
РЕНТНИХ ВІДНОСИН У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

3.1 Колабораційні альянси як інструментарій узгодження інтересів держави, територіальних громад та промислових підприємств при реалізації рентної політики

Сьогодні в Україні гостро стоїть питання збереження та оптимального використання природних ресурсів. Вичерпні природні ресурси, такі як нафта, газ, вугілля, вже давно є основою економічної системи та важелями керування політичними й бізнес-процесами в різних країнах світу. Країни, яким не «пощастило» мати ресурси загальнодержавного значення, такі як газ, нафта, вугілля та інші, змушені або знаходити альтернативні джерела енергії, або залежати від інших країн-«щасливчиків», що мають ці ресурси в достатній кількості. Однак, як свідчить досвід різних країн, недостатньо мати на території своєї країни природні ресурси, а дуже важливо вибудувати систему, за якої будуть здійснюватися ефективне керування, раціональне використання та реалізація принципів заощадливої політики природних ресурсів.

Аналіз наукової літератури і статистичних даних засвідчив, що на сьогодні існує декілька проблем, які гальмують упровадження заощадливої політики на території України щодо видобування та використання природних ресурсів, а саме:

– по-перше, це науково-технічний прогрес, що спрямований на надмірне використання природних ресурсів та суперечить самому поняттю «збереження природних ресурсів»;

– по-друге, лобіювання транснаціональними компаніями своїх інтересів щодо пошуку ренти не дає можливості країнам третього світу, наприклад, таким як Молдова, Україна, Білорусь, Азербайджан та інші, отримувати адекватний

дохід від своїх ресурсів та спрямовувати природно-ресурсну ренту на збагачення власної економіки;

– по-третє, немає чітко визначеної законодавчої бази, яка б регулювала надмірне видобування природних ресурсів на території країни та їх споживання, і норм регулювання соціально-економічних відносин щодо відновлення територій після видобування природних ресурсів та розвитку інфраструктури на території видобування;

– по-четверте, існуючий механізм розподілу природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів (загальнодержавного значення) не виконує функції «компенсації витрат», пов'язаних як із відновленням територій, так і з відновленням здоров'я населення, що мешкає на території видобування природних ресурсів.

Досвід розвинених країн свідчить, що поки внутрішня політика країни буде сприяти ситуації, де видобування ресурсів здійснюватиметься нелімітовано, а надприбуток у вигляді рентного доходу отримуватимуть усі, крім власника (в Україні – це народ), то впровадження політики збереження та раціонального використання ресурсів практично не можливе.

У роботі пропонується розглянути «нове бачення» рентної політики України в умовах глобального тиску з боку світового ринку природних ресурсів і складних умов економічної та політичної ситуації всередині країни.

Стратегічне бачення трансформації рентної політики в Україні передбачає такі етапи:

1) трансформацію соціоекономічних відносин у сфері природокористування через упровадження колабораційних альянсів за участі держави – місцевих громад – видобувних підприємств;

2) роль державного регулювання рентної політики паливодобувної галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин;

3) оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів в умовах колабораційного альянсу.

Для реалізації цих етапів трансформації рентної політики у сфері природокористування необхідно провести «підготовчу роботу» в країні та розробити стратегії, які б об'єднали інтереси всіх учасників видобування та споживання природних ресурсів. Лише внутрішня упевненість країни в збереженні та раціональному видобуванні й використанні своїх природних ресурсів зможе сформувати повагу до неї з боку інших країн та реалізувати можливість самостійно використовувати надприбуток у вигляді рентного доходу для економічного, екологічного та соціального розвитку країни. Однак бачення нових можливостей щодо змін соціально-економічних відносин у природокористуванні – це завжди трансформація старої системи. Іноді трансформація практично неможлива, а іноді фундамент старої системи може бути використаний як основа для нових відносин у суспільстві та країні в цілому.

Трансформація рентної політики, яку здійснили за останні декілька років, дуже значна. Ми не можемо не помічати, що рентна політика стала більш політизованою і не завжди раціонально виправданою щодо використання природних ресурсів та відновлення регіонів, де здійснювалося видобування природних ресурсів. Сьогодні рентні платежі спрямовуються до державного бюджету з метою покриття його дефіциту, а не для справедливого розподілу, як це зазначено в Конституції України.

Спадщина пострадянських часів у вигляді транзитивної економіки змусила впроваджувати економічні та політичні реформи й адаптувати існуючі форми співпраці суб'єктів господарювання до специфічних умов. Реформи української економіки були спрямовані на створення нового механізму координації господарською діяльністю. Їх результатом стало формування основних формальних інститутів ринкової системи. Але в практиці реформ майже не враховували того факту, що зміна формальних інститутів здатна сформувати лише зовнішні передумови змінювання поведінки економічних агентів відповідно до критеріїв ринкової ефективності. У результаті на сьогодні основні формальні інститути ринкової системи практично сформовані, але вони багато в чому не

відповідають сформованим між підприємствами неформальним нормам взаємовідносин.

Наприклад, підприємства, що займаються видобуванням природних ресурсів, не можуть досить швидко реагувати на нові взаємовідносини з іншими економічними агентами та впроваджувати нові механізми координації. Це пов'язано як із політичними, так і з соціально-економічними факторами. По-перше, у процесі видобування природних ресурсів формується природно-ресурсна рента, яка може бути основним бар'єром щодо впровадження нових форм співпраці. По-друге, рентний дохід повинен бути перерозподілений відповідно до вкладених витрат на видобування природних ресурсів на конкретній території (відновлення здоров'я населення, відновлення територій після видобування).

Тому, на нашу думку, одним з основних питань «нового бачення» рентної політики є розвиток соціально-орієнтованого напрямку в регіонах України. Безумовно, частина природно-ресурсної ренти повинна належати державі, це важливе джерело поповнення державного бюджету. Але перехід на принципи сталого розвитку країни пов'язаний зі справедливим розподілом ренти на користь усього суспільства. Тому регулювальні функції держави щодо видобування і збалансованого використання природних ресурсів повинні бути посилені та закріплені законодавчо. Ця теза підкріплюється тенденціями сучасної економіки. Характерною рисою сучасного світу стає зростаюча інтернаціоналізація виробництва товарів і послуг. Сучасні фірми і корпорації все більше набувають рис глобальних мережевих організацій з яскраво вираженою корпоративною культурою й корпоративною соціальною відповідальністю. Без відповідного іміджу соціально-відповідальної поведінки складно отримати взаємовигідні інвестиції та вибудувати довгострокову політику співпраці як на рівні області, так і на рівні держави.

В умовах сучасної ринкової економіки все частіше розглядається ефективність взаємодії тріади (державна – суспільство – бізнес у різних сферах) як ефективного механізму взаємодії різних структур. Бізнес є одним з основних факторів розвитку країни. Його ефективне функціонування залежить від багатьох

умов, серед яких основними є форми і методи взаємодії з державою. Держава установлює правила функціонування ринкової економіки, визначає рівень свободи та незалежності учасників бізнес-процесу, а також форми і методи державної участі щодо вирішення можливих конфліктів. Однак і надмірне втручання держави у справи бізнес-структур негативно впливає на інтереси суспільства. Реакціями бізнесу на неправомірне втручання держави у сферу економічної діяльності зазвичай є зниження ділової активності, збільшення тіньового бізнесу, виведення капіталу за кордон, що призводить до зниження темпів економічного розвитку.

У зв'язку з цим сучасні правила ведення бізнесу все частіше змушують шукати нові форми співпраці, за яких об'єднання зусиль для досягнення певної мети стає не лише продуктивною, конкурентно вигідною, модною, а й ефективною формою співпраці.

Трансформація рентних відносин у природокористуванні передбачає передусім узгодженість інтересів трьох учасників: держави, регіону (місцеві громади) та видобувного підприємства. Саме за їх участі може створюватися колабораційний альянс. Мета такого альянсу – узгодити інтереси всіх учасників щодо розподілу рентного доходу, що є джерелом створення соціально-орієнтованої політики в регіонах. Сьогодні законом України передбачається, що рентний дохід від видобування природних ресурсів розподіляється між державою (95 %) та регіоном (5 %). Передбачається, що видобувні підприємства не можуть залишати частину рентного доходу, оскільки вони отримують прибуток від реалізації та перероблення ресурсів. Однак аналіз звітів видобувних підприємств України за останні п'ять років показав, що рентабельність видобувних підприємств знижується, при цьому підприємства не можуть у повному обсязі перераховувати кошти до фонду розвитку та амортизаційного фонду (табл. 3.1). Це, у свою чергу, призводить до зношення основних фондів та використання застарілої технічної бази, що в кінцевому підсумку впливає як на собівартість та обсяги видобутої продукції, так і на здоров'я населення в регіоні видобування природних ресурсів.

Таблиця 3.1 – Динаміка рентабельності видобувних підприємств України

Рік	Підприємство	Собівартість (прямі витрати)	Дохід від реалізації	Примітка
2017	ПАТ «Укргазвидобування»	33 029 789 (\$1 270 376,5)	75 092 221 (\$2 888 161,9)	Зниження собівартості за рахунок зменшення «Плати за користування надрами та інші податки (27 189 420 – – 22 289 443 = = 4 899 977)
2016	ПАТ «Укргазвидобування»	36 035 238 (\$1 385 970,6)	55 041 146 (\$2 116 967,1)	
2015	ПАТ «Укргазвидобування»	18 697 834 (\$849 901,5)	21 864 708 (\$993 850,3)	
2014	ПАТ «Укргазвидобування»	6 866 634 (\$572 219,5)	9 695 686 (\$807 973,8)	
2013	ПАТ «Укргазвидобування»	6 836 392 (\$837 793,1)	8 924 632 (\$1 093 704,9)	
2017	ПАТ «Укрнафта»	14 543 137 (\$559 351,4)	26 906 984 (\$1 034 884)	Загальний фін. результат (–68 206)
2016	ПАТ «Укрнафта»	12 057 428 (\$463 747,2)	22 578 750 (\$868 413,5)	Загальний фін. результат (–14 698 090)
2015	ПАТ «Укрнафта»	11 670 171 (\$530 462,3)	28 761 995 (\$1 307 363)	Загальний фін. результат (–3 513 691)
2014	ПАТ «Укрнафта»	14 123 321 (\$1 176 943,4)	27 891 932 (\$2 324 327,6)	Загальний фін. результат (0)
2013	ПАТ «Укрнафта»	11 109 229 (\$1 363 095,5)	21 101 331 (2 589 120,3)	Загальний фін. результат (+712 432)

Аналіз засвідчив, що це пов'язано з тим, що ті підприємства, у спадок яким дісталися родовища ще з часів СРСР, зазнають додаткових витрат на добування одиниці продукції через глибину видобування ресурсів. Тобто чим глибше підприємство видобуває природні ресурси (нафта, газ та ін.), тим більша собівартість продукції та менша рентабельність. Зменшення рентабельності видобувних підприємств призводить до закриття шахт та родовищ, відсутності рекультиваційних робіт після видобування природних ресурсів, що, у свою чергу, сприяє зростанню еколого-економічних збитків у регіонах видобування. Також неминучі й соціальні наслідки для населення. По-перше, збільшується захворюваність населення, якщо не проводяться профілактичні заходи для людей, які живуть та працюють у регіонах видобування природних ресурсів. Тому що саме населення цих регіонів відчуває на собі основне навантаження від

видобувних робіт. По-друге, закриття шахт та родовищ впливає на скорочення робочих місць для населення цих регіонів, що також впливає на рівень життя та здоров'я населення. Це впливає на створення регіонального валового продукту, а в кінцевому підсумку – й на ВВП країни. Тобто недоотримання видобувними підприємствами частини рентного доходу від видобування природних ресурсів впливає на економічну ситуацію в країні в цілому. В роботі ми розглядали соціально-економічну ситуацію видобувних підприємств щодо видобування природних ресурсів загальнодержавного значення, тобто рентний дохід від яких повинен перераховуватися до державного бюджету. Можливо додаткові дослідження покажуть, що рентний дохід від видобування природних ресурсів, що перераховується в місцеві та районні бюджети, також необхідно оптимально перерозподіляти для збільшення соціо-еколого-економічного ефекту в регіонах.

Подібна ситуація складається з видобувними підприємствами, які відкрили родовища нещодавно. У перші роки добування природних ресурсів, поки глибина ще не досить значна, підприємства будуть отримувати «динамічну ренту». Якщо правильно розрахувати та вилучити цей додатковий дохід, то його можна перерахувати на фонд розвитку підприємств для покриття збитків майбутніх періодів, або прийняти цю ренту за прибуток підприємства. Однак із часом повторюватиметься вищезазначений сценарій, і підприємство буде змушене скорочувати видобування, щоб зменшити витрати.

Таким чином, проведені дослідження показали, що взаємна зацікавленість в ефективній роботі, збільшення результатів, узгодження інтересів та об'єднання зусиль усіх учасників колабораційних альянсів (держава – суспільство – підприємство, підприємство – підприємство, держава – підприємство і т. д.) необхідні для досягнення загальних цілей: отримання вигоди від комплексного використання механізмів перерозподілу суспільних благ, перерозподілу ризиків, формування лояльної цінової політики на ресурс, товар і підвищення рівня добробуту громадян країни та створення соціально-орієнтованої політики.

О. В. Мартяков виділяє основні економічні моделі взаємодії влади, бізнесу і суспільства – стратегічні альянси, партнерства, соціальні партнерства, соціальне

підприємництво [171]. Однак сучасні форми й методи ведення бізнесу в умовах глобалізації економічної системи все більше орієнтуються на такі форми взаємодії, як кооперація та колаборація.

Необхідно відзначити, що в цій роботі ми розрізняємо поняття «колаборація» та «кооперація». У деяких зарубіжних країнах ці поняття є синонімами і вживаються відповідно до стилістичних рішень наукових праць. Проте, проаналізувавши дослідження зарубіжних і вітчизняних авторів, а також ґрунтуючись на результатах проведеного анкетування серед респондентів України в період 2015–2017 років (топ-менеджмент виробничих підприємств, професори університетів і представники законодавчої влади), ми зробили висновок, що такі поняття, як «колаборація» і «кооперація», мають однакову сутність, але кардинально відрізняються за перспективою взаємовідносин учасників альянсів. Для відображення соціо-еколого-економічних відносин між державою, місцевими громадами та видобувними підприємствами у сфері природокористування найбільш прийнятною є форма «колаборації», тому що саме колаборація за логічно-сутнісним змістом відображає поняття узгодження інтересів та взаємодію учасників альянсу в процесах створення доданої вартості та її складової – природно-ресурсної ренти в системі «державна – регіон – підприємство».

У роботі проведено аналіз методичного інструментарію управління колабораційним альянсом у системі «державна – регіон – підприємство» (рис. 3.1). Інструментарій механізму управління колабораційним альянсом структурно складається з принципів та функцій управління, визначення цілей управління та рентних відносин при функціонуванні колабораційного альянсу, а також прогнозування результатів упровадження механізму як для сфери природокористування, так і для економіки України в цілому. Дослідження показали, що узгодження інтересів та об'єднання зусиль усіх учасників альянсу (державна – суспільство – підприємство, підприємство – підприємство, державна – підприємство і т. д.) необхідні для досягнення загальних цілей: отримання вигоди від розподілу та перерозподілу суспільних благ, ризиків, формування лояльної

цінової політики на ресурс, товар та підвищення рівня добробуту громадян країни.

Рисунок 3.1 – Методичний інструментарій управління колабораційним механізмом у системі «державна – регіон – підприємство»

Усі ці елементи пропонується розглянути в дисертації в рамках концепції перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Практично в кожному пункті методичного інструментарію управління колабораційним альянсом є або наукова новизна, або адаптований світовий досвід до умов та специфік економіки України стосовно функціонування колабораційних альянсів, або авторські рекомендації щодо їх виконання.

Дослідження показали, що основними перевагами колабораційних альянсів є:

- вирішення проблем дефіциту креативних ідей та ефективних рішень в уряді, залучення нових інтелектуальних ресурсів і впровадження ефективних способів їх інноваційної мобілізації для підтримання органів держави громадянським суспільством щодо пошуку перспективних траєкторій розвитку країн і регіонів, стратегій економічної еволюції [508];

- на мікрорівні в колаборації втілюється конвергенція інтересів найбільш передових суб'єктів глобальної економічної системи, що шукають новаторські рішення модернізації або трансформації складу і структури вироблених товарів, або створюється перехід до принципово нових продуктів, вироблених за допомогою нових технологій [119];

- формуються продукти нових генерацій (мега-, макро-, мезо-, мікрорівнів), створені на досягненнях попередніх укладів, що визначають домінуючі переваги товару через створення додаткової цінності та конкурентоспроможності [350];

- колаборація дозволяє досягати спільних цілей, за яких на принципах згоди і довіри відбувається взаємовигідний обмін знаннями, проводиться навчання учасників колаборації для підвищення їх компетенції, здійснюється виробництво інноваційних продуктів зі значним інтелектуальним компонентом для просування їх на ринок і досягненням значущих кумулятивних ефектів [496];

- взаємодія в колабораційних альянсах дає нові можливості для розроблення політики, спрямованої на формування та підвищення конкурентоспроможності суб'єкта економічної діяльності, що діє в різних масштабах (фірма, регіон, країна, міжнародний рівень), за рахунок подолання обмежень, накладених конкуренцією, і появи стратегічних переваг, що виникають унаслідок об'єднання (зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва), оскільки ефект від спільних дій вищий від простих поєднань індивідуальних зусиль [145].

Колаборація в сучасному світі, – мабуть, одна з найбільш популярних форм співпраці. Дуже часто, поєднуючи свої інтереси заради створення інноваційного

продукту чи послуги, фірми отримують надприбутки та створюють позитивний імідж для своїх підприємств. Однак є й протилежні випадки, коли успішні поодиночі компанії, об'єднуючи свої технології, знання та цілі, зіштовхуються з проблемами конкуренції та запозиченнями ідей один одного. Тому, на наш погляд, важливо визначити основні фактори співпраці агентів, що сприяють успіху в умовах колаборації.

У 1992 році Mattessich і Monsey опрацювали 18 досліджень за період 1975–1991 років, щоб відповісти на запитання: Які фактори впливають на успіх співпраці? Загалом вони знайшли 19 факторів та поділили їх на шість груп: довкілля, членство, процес/структура, комунікація, мета і ресурс. При цьому основним фактором Mattessich і Monsey виділяють «неформальні відносини, які існують без будь-якої певної зазвичай місії, структури або планування зусиль» [466].

Schrage [516] визначає співробітництво у контексті створення цінності як «процес спільного створення: двома і більше особами із взаємодоповнювальними навичками, що взаємодіють із метою створення інноваційного товару». «Тут творчість можна пояснити як процес досягнення інноваційного результату» (Podean et al., 2011). Schrage [516] назвав 13 показників, що впливають на співпрацю: компетентність, загальну мету, взаємну повагу, терпимість і довіру, створення і маніпулювання спільним простором, множинні форми своєї ролі в команді, безперервне, але не постійне спілкування, формальне й неформальне середовище, чітке розмежування відповідальності без обмежувальних кордонів, рішення не повинні ухвалювати на основі консенсусу, фізична присутність не є обов'язковою, виборче використання сторонніх для додаткових ідей та інформації, а також людський фактор. Schrage визначає найбільш важливим фактором при колабораційних співпрацях «людський ресурс» [516]. Shelbourn et al. [] і Kanter [401] також установили, що людський фактор більшою мірою, ніж технології, є ключовим компонентом у співпраці.

У 2016 році ми дослідили 26 праць за період із 1998 до 2014 року. Нашою метою було виявлення основних факторів успіху при колабораційній взаємодії та

дослідження того, що змінилося в ставленні до колаборації з 1992 року. В дослідженні одним із запитань було: Які фактори впливають на успіх співпраці? Ми виявили 23 фактори успіху праці в колабораційних альянсах в умовах сучасної економіки (рис. 3.2). Цікаво те, що в нашому дослідженні (2016) та дослідженні Mattessich і Monsey [404] були виявлені фактори, що збігаються, тому ми змогли зазначити «сильні» показники, що найбільше впливають на позитивний колабораційний результат. Виявлені фактори були об'єднані сімома групами: комунікація всередині альянсу, конкуренція, об'єднання ресурсів для створення товару/послуги, розподіл відповідальності за ризики, роль держави при заохоченні до співпраці, чіткий розподіл обов'язків і повага один до одного всередині альянсу.

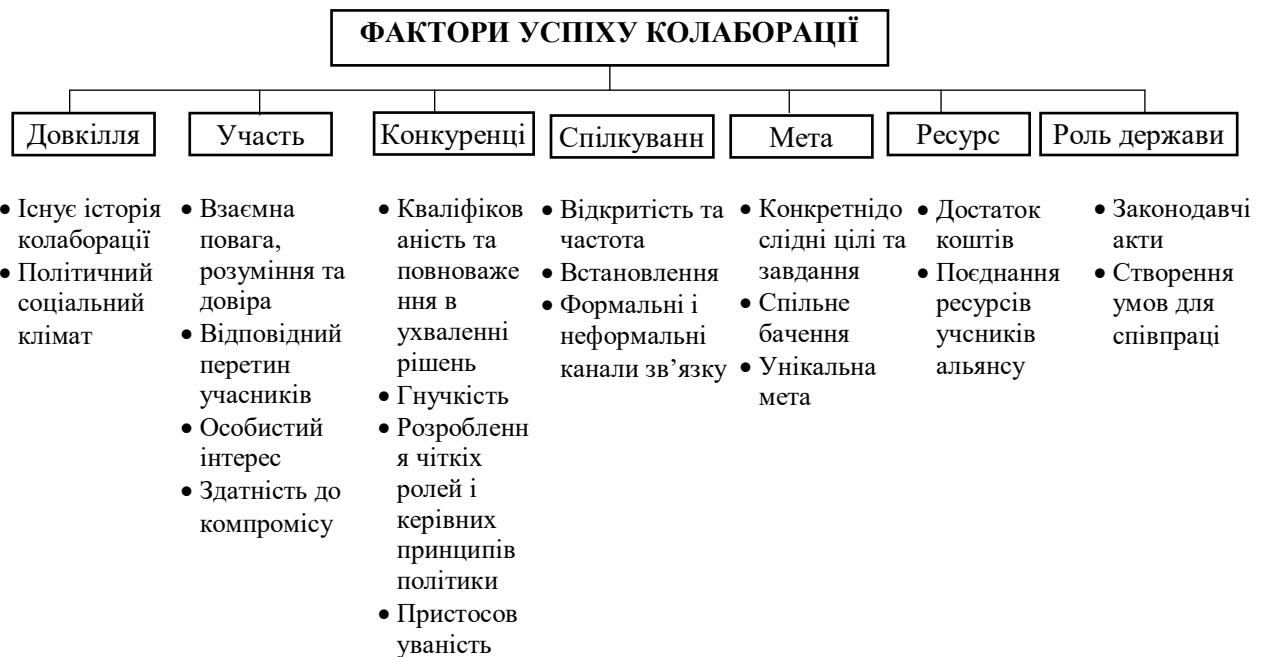

Рисунок 3.2 – Фактори співпраці, що сприяють успіху в умовах колаборації

Виявлені фактори показують, що, окрім зазначеного основного «людського» фактора, також для успішної колаборації дуже важливі прозорість процесів, що відбуваються під час взаємодії учасників, роль держави та конкуренція. За допомогою коопетиційних процесів (кооперація

конкурентів) установлюються неформальні зв'язки, що допомагають більш ефективно співпрацювати та створювати інноваційний товар.

Поряд із факторами успіху в роботі наведені проблеми щодо управління колабораційними альянсами в системі «держава – місцеві громади – паливобудівні підприємства» (рис. 3.3).

Проблеми щодо управління колабораційними альянсами в системі «держава – місцеві громади – паливобудівні підприємства» виявлені за допомогою анкетування респондентів у період 2015–2016 років та емпіричних досліджень (додаток В).

Рисунок 3.3 – Схема виявлених проблем при управлінні колабораційними альянсами в системі «держава – місцеві громади – паливобудівні підприємства»

Усі вищезазначені проблеми управління мають суб'єктивно логічний характер та обумовлені недостатком інформації щодо колабораційних процесів та відсутністю контролю над цими процесами. Значну роль під час визначення проблем колабораційних альянсів у паливобудівній галузі відіграє стереотип, що

склався під впливом історичних та культурних подій. Проведення роз'яснювальних заходів щодо цілей, необхідності узгодження інтересів його учасників, принципів функціонування та кінцевого результату, створення колабораційного альянсу можуть усунути ряд наслідків негативного характеру. При цьому необхідно прагнути, щоб колаборація між учасниками альянсу була ефективною, а мета саме створення альянсу не затьмарила його основного призначення.

Безумовно, ми погоджуємося з тим твердженням, що «ефективна колаборація зміцнює конкурентну позицію компанії, а погана – гірше, ніж ніяка» (Хансен, 1991). Тобто перед тим, як прийняти рішення щодо створення колабораційного альянсу, необхідно проаналізувати поточну ситуацію на підприємстві та ретельно відібрати інших учасників колаборації.

М. Хансен дає визначення неефективної колаборації – взаємодія, що характеризується великою кількістю розбіжностей і слабкою націленістю на результат [291]. Благочинні спроби просунути в компанії співробітництво легко можуть призвести до надмірної колаборації. Так само досить складно спрогнозувати витрати від спільної роботи всередині компанії. Таким чином, для того, щоб уникнути «пасток» при впровадженні колаборації, необхідно впроваджувати набір принципів, які М. Хансен назвав «раціональною колаборацією». При раціональній колаборації компанії можуть отримати результати і від централізованого управління компанією, і від колаборативних робіт. Сенс раціональної колаборації в тому, щоб дозволити відділам організації працювати самостійно, оскільки такий підхід дає найкращі результати.

Для впровадження раціональної колаборації лідери компаній повинні виконати три кроки (рис. 3.4).

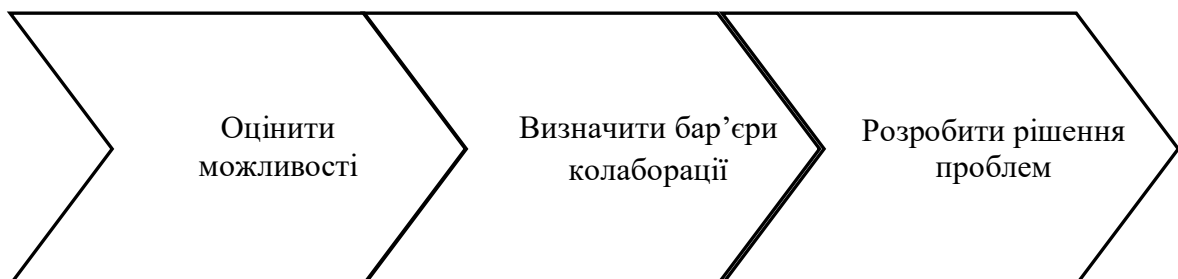

Рисунок 3.4 – Структура раціональної колаборації [291]

Крок 1: оцінити можливості колаборації. Перше питання, яке необхідно задати, – це чи отримуємо ми позитивний ефект. Топ-менеджери можуть легко почати процес, в якому люди будуть взаємодіяти лише заради взаємодії. Але при цьому мета співпраці – не вона сама, а більш високі результати. Лідери, які прагнуть до раціональної взаємодії, повинні завжди пам'ятати фразу: «колаборація – це засіб досягнення мети, а мета – високі показники діяльності. Бути раціональним щодо взаємодії, – отже, розуміти, коли вона не потрібна.

Крок 2: визначити бар'єри колаборації. Необхідно визначити, які бар'єри заважають людям ефективно взаємодіяти. М. Хансен виділяє такі види бар'єрів: бар'єр «винайдено не тут» (люди не прагнуть до контакту з іншими людьми); бар'єр накопичення (люди не хочуть надавати допомогу); бар'єр пошуку (люди не можуть знайти те, що шукають); бар'єр передачі (люди не здатні працювати з людьми, з якими вони мало знайомі).

Крок 3: розробити рішення для руйнування бар'єрів. Різні бар'єри вимагають різних рішень. Із мотиваційними бар'єрами можна боротися за допомогою важелів, що викликають у людей бажання взаємодії. Важелями впливу на співробітників лідери можуть домогтися певного типу менеджменту. Рішення полягає не в тому, щоб змусити людей взаємодіяти більше. Воно полягає в тому, щоб нарешті правильні люди взаємодіяли в рамках правильних проектів. Такі менеджери прагнуть до колаборації, коли це необхідно, але достатньо раціональні, щоб відмовитися, якщо вона не потрібна.

Ураховуючи специфіку нашого дослідження, ми вважаємо, що необхідно більш детально приділити увагу бар'єрам, які заважають обміну інформацією та взаємодії в природокористуванні як на вертикальному, так і на горизонтальному рівні. Створюючи вертикальну колаборацію в системі «держава – регіон – підприємство», ми розраховуємо, що, по-перше, буде зацікавленість у створенні реальної соціально-орієнтованої політики в регіонах видобування природних ресурсів, по-друге, рентний дохід від надрокористування буде спрямовуватися відповідно до вищезазначених цілей, по-третє, колаборація буде давати

колабораційний ефект (премію колаборації, п. 3.3), що в опосередкованому вигляді буде сприяти екологізації виробництва та збереженню довкілля.

Як базову модель у дисертації ми використовували бар'єри, розроблені М. Хансеном. Однак необхідно зазначити, що Хансен аналізував одержані результати на прикладах компаній, які виробляють та продають товари широкого вжитку. Дослідження, яке ми провели, показало, що необхідно адаптувати вищезазначені моделі Хансена для сфери природокористування в умовах економіки України.

У період із 2016 до 2017 року ми провели анкетування топ-менеджерів 7 видобувних підприємств у Львівській, Полтавській, Сумській, Київській та Івано-Франківській областях (додаток Д). Це анкетування стосувалося проблем комунікації як усередині підприємства, так і між підприємствами або іншими структурами в рамках колабораційного альянсу.

У результаті ми визначили чотири бар'єри, що впливають на формування колабораційного альянсу як на вертикальному, так і на горизонтальному рівні:

1 Бар'єр «унікальність» На одному з підприємств ми зіткнулися з тим, що всі проблеми, які виникають у них із надкористуванням, керівники вважали унікальними. Це стосувалося розміщення видобувних площадок, найманого персоналу, проблем із логістикою і технологічних проблем. При цьому не йшлося про можливість стажування або пошук рішення через пораду фахівців з інших видобувних підприємств. Страх через втрату цінної інформації заважав шукати можливості вирішення проблем.

Тому ми вирішили, що цей бар'єр пов'язаний із мотиваційними проблемами та викликаний декількома факторами (рис. 3.5):

- ізольована культура. Люди, які працюють спільно, можуть створювати ізольовану культуру, оскільки вони взаємодіють лише один з одним, то обмежують приплив нових ідей і лише підкріплюють свої переконання;
- розрив у статусах. Якщо хтось думає ніби його статус вищий, ніж у інших, він не буде прагнути до співпраці з «менш гідними» [291];

– самодостатність. Іноді люди бояться звернутися до інших зі словами «у нас проблеми в цій галузі, нам потрібна допомога», особливо до експертів. Тому боязнь показати свої недоліки стає перешкодою для співпраці.

Рисунок 3.5 – Формування бар'єра «унікальності»

2 Бар'єр «монополізація цінної інформації» Дослідження показали, що на підприємствах існує категорія людей, які навмисно не бажають ділитися інформацією з іншими. Вони відмовляються надавати допомогу, інформацію, час і сили (іноді вони відмовляються виділяти ресурси, навіть якщо не визнають це відкрито) або не хочуть давати ресурси. Тобто цей бар'єр стосується тих людей, які допомогти можуть, але не хочуть. Така «монополізація інформації» в одних руках або в одному відділі не сприяє розвитку підприємства, а іноді спричиняє зниження рентабельності активів і плинності кадрів (рис. 3.6).

У дослідженні визначено такі фактори формування бар'єра «монополізація цінної інформації»:

– конкуренція. Конкуренція всередині компанії знижує прагнення людей до співпраці, а надмірна конкуренція створює конфліктні ситуації та опортуністичну поведінку працівників;

– недостатні стимули. Коли люди отримують винагороду лише за досягнення поставлених цілей, вони починають приділяти увагу своїй роботі;

– велика зайнятість. Працівники відчують тиск із боку робочих обов'язків, брак часу для допомоги іншим. Прохання про допомогу розглядаються як важкий вантаж, що відволікає від власної роботи, тому люди зіштовхуються з компромісом: виконувати свою роботу чи допомагати іншим?

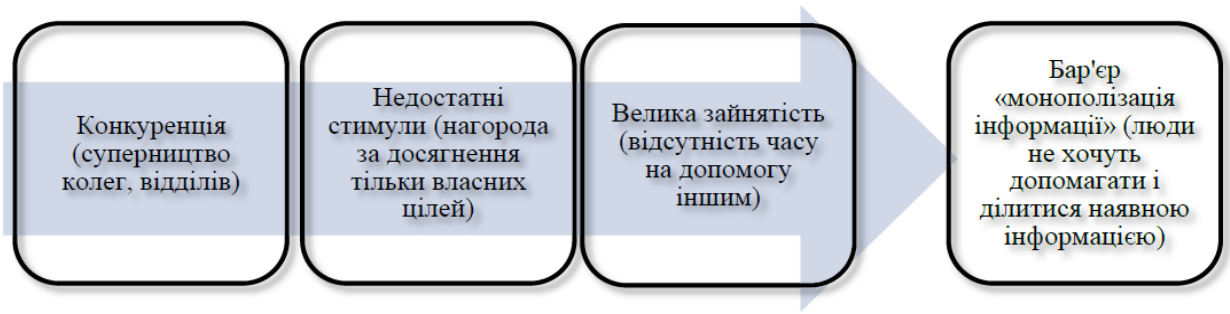

Рисунок 3.6 – Формування бар'єра «монополізація інформації»

3 Бар'єр «взаємодія». Декілька респондентів виділили проблему, коли люди стикаються з труднощами щодо передавання досвіду, ноу-хау і технологій. Іноді, працюючи в різних підрозділах, вони не знають, як взаємодіяти спільно. Бар'єр «взаємодії» показав, що люди на підприємстві можуть бути високомотивованими на спільну роботу, але така робота дуже складна для них (рис. 3.7).

У дослідженні визначено такі фактори формування бар'єра «взаємодія»:

- неявне знання. Цей тип знання ускладнює процес передавання. Неявне знання відносять до інформації, яку складно сформулювати в усній формі, письмовим документом, формулами, або багатогранним кодом дослідження. У своїх дослідженнях М. Хансен зазначає, що під час передавання неявних знань взаємодіяти легше, якщо маєш справу з однозначними обґрунтованими відомостями або точними надійними ринковими даними [291]. Процес спілкування ускладнюється, коли потрібно знайомитися з новими маловивченими технологіями, двозначними ринковими даними або інтуїтивним сприйняттям тенденцій ринку;

- відсутність загальної основи. Незнайомі люди не мають загальної основи розуміння звичного стилю роботи, форм спілкування, відносин один до одного і сприйняття настрою інших. Відсутність загальної основи може видатися не особливо важливою перешкодою. Однак дослідження показали, що якщо в процесі взаємодії між людьми наявні загальні основи, то формування коаліційних альянсів відбувається простіше;

– слабкі зв'язки. Людям складніше передавати знання через слабкі зв'язки один з одним, їм потрібні міцні зв'язки, тобто відносини, за яких багато спілкуються і тісно співпрацюють, слабкі зв'язки створюють великі проблеми. Наприклад, коли відділи в процесі колаборації хотіли передати нові неявні технології, але мали слабкі зв'язки з розробниками, які знають ці технології, виникла проблема, тому що вони не знали, як працювати разом та уникнути незрозумілостей, оскільки працівники відділів не знали точної термінології, способів вираження проблем. У результаті деяким відділам знадобилося на 20 % більше часу на завершення проекту через слабкі зв'язки та необхідність передавання неявних знань.

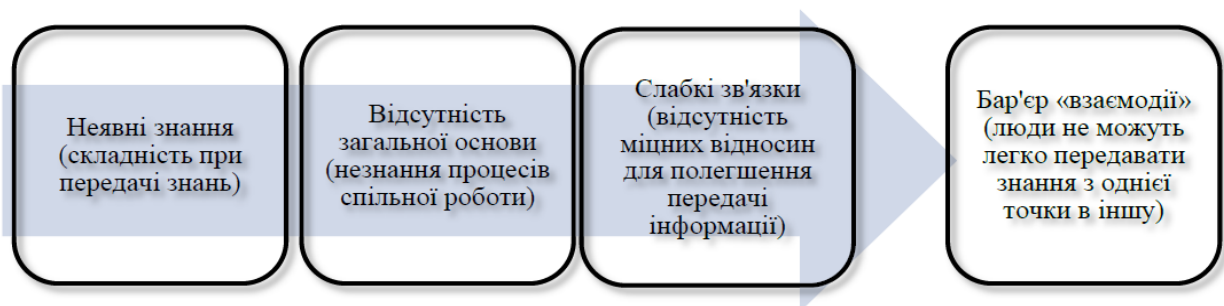

Рисунок 3.7 – Формування бар'єра «взаємодії»

4 Бар'єр «страх втрати авторитету». Знання – сила: чим міцніші знання, тим більший вплив в організації. На деяких підприємствах склалася ситуація, коли працівники бояться ділитися знаннями, щоб не стати зайвими на роботі. Якщо люди бояться втратити владу, стати менш цінними в організації, то вони не будуть схильними поширювати свої знання, а будуть накопичувати їх (рис. 3.8).

У дослідженні визначено такі фактори формування бар'єра «страх втрати авторитету»:

– розмір компанії. Чим більша компанія, тим серйозніша проблема пошуку інформації, боязнь втрати авторитету менеджери великих компаній оцінили як одну з основних труднощів при формуванні колабораційного альянсу;

– фізична відстань. Компанії, розкидані містами, регіонами, країнами і континентами, стикаються з більш серйозними проблемами взаємозв'язку

порівняно з тими, які працюють на території однієї країни. Люди вважають, що краще взаємодіяти з тими, хто поруч. Професор Томас Алан вважав, що комунікація між двома розробниками залежала від відстані між їх робочими місцями; чим ближче знаходилися робочі місця, тим кращою була комунікація. Коли робочі місця перебували один від одного на відстані більше ніж 25 м, спілкування практично повністю припинялося;

– надлишок інформації. Надлишок інформації характеризується наявністю інформаційного шуму – відношенням загального обсягу доступної інформації до кількості корисної інформації. При цьому деякі люди вважають, що якщо ти не можеш знайти потрібну інформацію, то можна втратити авторитет.

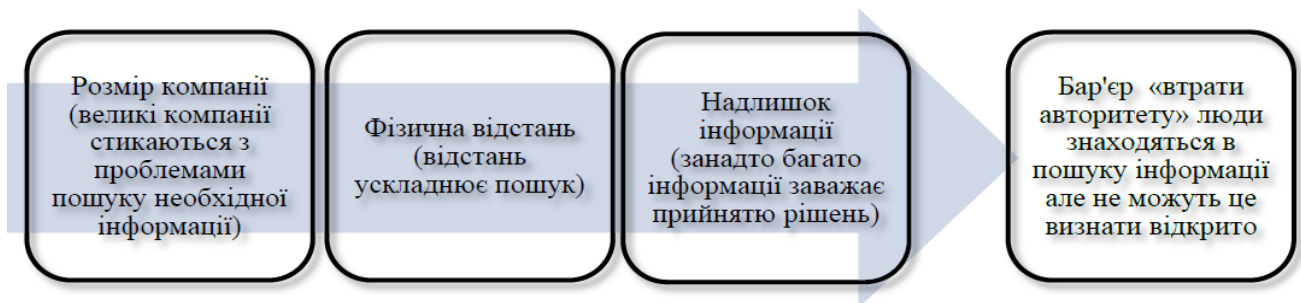

Рисунок 3.8 – Формування бар'єра «страх втрати авторитету»

Наступний етап раціональної колаборації – це вирішення проблем колаборації. Тобто необхідно розробити такі управлінські рішення, які б сприяли усуненню бар'єрів. Дослідження показали, що при створенні колабораційного альянсу як на горизонтальному, так і на вертикальному рівні можуть бути зазначені не всі бар'єри. Тому насамперед необхідно через об'єктивне оцінювання визначити сукупність бар'єрів, що діють у конкретному колабораційному альянсі.

Бар'єри «унікальності» та «монополізації цінної інформації» зачіпають проблеми мотивації. Ці бар'єри існують, тому що люди не хочуть взаємодіяти. Із цього випливає, що управлінські рішення повинні мотивувати людей на взаємодію. Як зазначає Хансен, це можна зробити двома способами: перший – це об'єднати людей, створити мету, що їх об'єднує, встановити основоположну цінність командної роботи, використати роль лідера з метою дати сигнал до початку взаємодії; другий – це застосувати систему Т-подібного менеджменту,

використати підбір кадрів. У той самий час інші два бар'єри «страх втрати авторитету» та «взаємодії» стосуються якісної взаємодії. Тобто необхідно налаштувати гнучкі мережі особистих відносин між відділами в рамках колабораційних альянсів, щоб полегшити пошук шляхів щодо усунення бар'єрів «страх втрати авторитету» та «взаємодії». Таким чином, раціональна колаборація передбачає первісне оцінювання наявних бар'єрів і потім – розроблення рішень.

У сучасній економіці жодне підприємство не може мати всіх необхідних організаційних здібностей та знань усередині його корпоративних меж. Не можна сподіватися на збереження інтелектуальної переваги лише за рахунок своїх власних сил. Партнерство, альянси дозволяють поєднувати ресурси, наявні всередині компанії, з ресурсами, що існують зовні. Упровадження колаборації як форми взаємодії учасників рентабельних відносин спрямоване не лише на скорочення витрат, створення інноваційного продукту, формування соціально-орієнтованої регіональної політики, а й на впровадження методу поліпшення якості прийняття рішень у сфері природокористування України.

Емпіричні дослідження колабораційних процесів у сучасних економіках країн світу допомогли нам визначити основні фактори щодо створення колабораційних альянсів:

- мета колаборації – не вона сама, а високі результати. Лідери компаній повинні застосовувати цей принцип під час ухвалення рішення про колаборацію. Бути раціональним щодо колаборації означає знати, коли взаємодіяти не потрібно;

- колаборація в багатьох галузях і компаніях має вагоме економічне обґрунтування. Взаємодія позитивно впливає на продаж, збільшує маржу і сприяє ефективному використанню активів, усе це приводить до збільшення рентабельності активів;

- лідери компаній повинні оцінювати можливості колаборації за трьома напрямками: великою кількістю інновацій (перехресне розроблення продукту і відкриття нових підприємств); збільшенням продажів (крос-продажі та якісне обслуговування клієнта) та оптимізаційною діяльністю (зниження витрат шляхом

передавання кращих практик та прийняття більш ефективних рішень). Необхідно враховувати специфіку підприємств. Топ-менеджери повинні уникати як переоцінки потенціалу, так і недооцінки;

– менеджери повинні оцінювати проект на наявність премії колаборації до того, як приводити його в дію. Спільні проекти необхідно приймати, лише якщо їх цінність перевищує суму альтернативних витрат (відмова від інших проектів) і витрат колаборації (конфлікти між відділами, що спричиняють витрати, перевитрати бюджету, втрачені продажі й погіршення якості);

– лідери компаній можуть звести витрати колаборації практично до нуля, якщо усунуть бар'єри.

У рамках колабораційних альянсів ми пропонуємо використовувати коефіцієнт особистої відповідальності підприємств, що допоможе визначити реальні масштаби відшкодованих або невідшкодованих територій, які були використані при видобуванні природних ресурсів підприємствами. Тобто цей показник є додатковим фактором під час прийняття рішення щодо необхідності перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів між трьома учасниками колабораційного альянсу (з урахуванням видобувного підприємства).

Одними з основних завдань сучасної економіки є збереження та відновлення тих природних благ, які ми вже маємо. Постійне збільшення потреб населення і зростання промислового та добувного виробництва призводять до інтенсифікації негативного впливу на довкілля. Особливого значення набуває проблема раціонального використання гірничодобувних природних ресурсів, а саме відновлення територій після завершення видобування природних ресурсів.

Невирішені питання фінансового, соціального та організаційного характеру щодо відновлення територій після завершення видобування гірничих і паливних ресурсів призвели до того, що в країні з геометричною прогресією зростає кількість земель, не придатних для сільськогосподарської діяльності, земель з ерозійними процесами та завалених відвалами порід і відходами перероблення.

Усе це призводить до того, що витрати на відшкодування негативних наслідків у суспільстві перевищують одержану вигоду від видобування

природних ресурсів як у фінансовому, так і в соціальному плані. Суб'єкти господарювання не мають дієвих мотивуючих чинників для запобігання та відшкодування завданих збитків після завершення розроблення й видобування ресурсів. Існуючі економічні інструменти охорони довкілля потребують удосконалення, відсутні соціальні механізми впливу на підприємство. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що питання відновлення територій після завершення видобування є актуальними й потребують подальшого вдосконалення.

Проблемам відновлення територій та охорони довкілля в умовах ринкової економіки присвячені праці вітчизняних і зарубіжних авторів, а саме: Н. М. Чернова, Л. П. Асталіна, Н. В. Сімакова, А. П. Баннікова, Л. В. Моторіна, У. Баумоля, Д. Б'юкенена, Ю. Л. Воробйова, Г. В. Вигона, А. А. Голуба, П. Самуельсона, Б. А. Семененка, Р. Солоу, Р. Стейнера, Е. Б. Струкової, М. А. Суботіна, Г. Таллока.

Незважаючи на значущість проведених вітчизняних і зарубіжних досліджень, на сьогодні механізм сприяння відновленню територій після завершення видобування природних ресурсів потребує вдосконалення.

Із боку держави проблеми збереження надр регламентуються єдиними правилами охорони навколишнього природного середовища. Вони регламентують технологічний процес охорони надр та умови для раціонального використання мінеральних ресурсів на гірничих підприємствах. Так, із 2008 року в Україні діє Постанова, розроблена Кабінетом Міністрів України щодо збитків, завданих власникам та користувачам земельних ділянок унаслідок непроведення у визначений робочим проектом землеустрою щодо рекультивації порушених земель термін робіт з їх рекультивації після проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, що спричинило зміни у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та в гідрологічному режимі земель, які відшкодовуються на підставі рішень комісій [216]. Так само Законом України № 213/593/319 «Про затвердження Порядку виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг на платній основі

державними органами земельних ресурсів», що діє від 24 грудня 2001 р., передбачено розміри оплати земельно-кадастрових робіт та послуг, встановлено, що виконання земельно-кадастрових робіт та надання послуг, вартість яких не встановлена, здійснюється за цінами, визначеними договорами [226].

У 2010 році Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2818-VI «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», яким передбачені питання боротьби з деградацією земель та досягнення цілей екологічно збалансованого землекористування. На виконання цього Закону розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 № 577-р було затверджено Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на 2011–2015 роки [219]. Але, незважаючи на досягнення гірничих наук, на зусилля галузевих міністерств та виробничих організацій, ефективність освоєння родовищ корисних копалин ще не досягає необхідного рівня за темпами зростання продуктивності праці в гірничому виробництві з вилучення компонентів із надр та впровадження екологічних заходів для відновлення територій. Згідно зі статистичними даними в Україні найбільші масштаби гірничих робіт на Криворіжжі. На цій території порушено близько 18 тис. га земель, зокрема, відвалами, шламосховищами зайнято близько 12 тис. га, що становить приблизно 1 325 700 грн збитків. Для запобігання збільшенню економічних та соціально-екологічних наслідків, спричинених негативним впливом порушених земель, необхідно проводити роботи щодо рекультивації порушених земель, роботи з гасіння, розрівнювання та озеленення териконів (у Львівсько-Волинському басейні), збереження родючого ґрунтового шару [204].

Проведений аналіз засвідчує, що основною проблемою є фінансові труднощі підприємств, які обмежують можливості проведення робіт із відновлення порушених земель. Тому, на наш погляд, проблему гірничої та біологічної рекультивації земель також необхідно розглядати в площині відповідальності держави, регіону та гірничо- і паливобувних підприємств. Кожне видобувне підприємство також повинне бути зацікавлене та сприяти

відновленню тих земель, на яких видобування вже завершилося. Тобто необхідно розробити такий фінансовий інструмент, який би сприяв відновленню територій після закінчення видобування природних ресурсів гірничо- та паливодобувними підприємствами.

У рамках цього питання ми пропонуємо розглянути аспект соціальної відповідальності підприємств. Під соціальною відповідальністю розуміють певну концепцію, що заохочує підприємства урахувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності в екологічному, економічному та соціальному просторах.

Багато науковців сьогодні досліджують це питання. Доведено, що соціальна відповідальність є одним із тих чинників, які впливають на загальну економічну ефективність діяльності підприємства. Зростає довіра до організації, що, у свою чергу, приводить до покращання економічних та екологічних показників. Безумовно, соціальна відповідальність передбачає певну прозорість діяльності підприємства та моніторинг із боку суспільства. Як інструмент моніторингу за динамікою відновлення земель після завершення видобування природних ресурсів ми пропонуємо впровадити еколого-економічний показник особистої відповідальності видобувних підприємств.

Це якісне оцінювання особистої відповідальності підприємств, що свідчить про те, яка кількість території та впродовж якого терміну була відновлена після закінчення розроблення і видобування природних ресурсів:

$$F_{pr} = R_t / T_{er} \quad (3.1)$$

де R_t – кількість відновлених територій;

T_{er} – загальна територія, на якій видобували природні ресурси.

Максимальне значення цього коефіцієнта дорівнює 1, що свідчить про повну особисту відповідальність підприємства за результати своєї діяльності. У подальшому можливе складання рейтингу підприємств по країні в цілому за цим показником, що допоможе простежити динаміку змін показника та сприяти

відновленню територій після закінчення видобування природних ресурсів. Показник є відображенням соціальної відповідальності підприємств перед громадою. Стежачи за динамікою показників, суспільство може впливати на діяльність підприємств через позитивне чи негативне ставлення до діяльності підприємства.

Упровадження еколого-економічного показника особистої відповідальності дає можливість гірничо- та паливодобувним підприємствам:

- чітко планувати витрати на відновлення територій;
- прогнозувати співвідношення від одержаної вигоди від видобування природних ресурсів та витрат на відновлення територій після закінчення робіт;
- одержувати більш прозорі результати економічної, екологічної та соціальної діяльності;
- мати можливість порівняти показники еколого-економічної відповідальності свого підприємства з показниками інших підприємств;
- отримувати соціальний ефект від упровадження заходів.

Необхідно зазначити, що еколого-економічний показник особистої відповідальності гірничо- та паливодобувних підприємств може ефективно функціонувати, якщо держава, регіон та підприємство будуть взаємодіяти в єдиній системі. Ця система передбачає насамперед визначення та розподіл рентного доходу паливодобувних підприємств, ураховуючи економічні, соціальні та екологічні інтереси тих територій, на яких вони розміщені. В умовах сучасної економіки природно-ресурсна рента є тим механізмом, що не лише може забезпечити дохідну частину бюджету країни, а й забезпечити технічний та технологічний розвиток підприємства, зменшити негативний вплив на території, де видобували природні ресурси, а також забезпечити соціально-економічний розвиток України на подальшу перспективу.

Залежно від динаміки еколого-економічного показника особистої відповідальності гірничо- та паливодобувних підприємств пропонується ранжувати частку, що буде вилучатися з рентного доходу на відновлення територій після закінчення видобування природних ресурсів. Чим більший

показник F_{pr} , тим більшою буде вилучена частина рентного доходу на відновлення довкілля та перерахована в місцеві бюджети на фінансування соціальних програм. Таким чином, буде впроваджена пряма залежність від динаміки показника F_{pr} та фінансування регіону, де розміщене підприємство. Тобто чим вищим буде показник еколого-економічної особистої відповідальності підприємства, тим більше фінансових ресурсів держава залишить у регіоні, а відповідно тим краще будуть фінансуватися соціальні, екологічні та економічні програми розвитку регіону. У свою чергу, підприємство може одержати всі переваги від соціального ефекту.

Проведене дослідження засвідчує, що вилучення частки рентного доходу можна ранжувати залежно від показника F_{pr} та його динаміки. Показник F_{pr} враховує якісні оцінки особистої відповідальності підприємств, що визначає, яка кількість території та впродовж якого терміну була відновлена після закінчення розроблення і видобування природних ресурсів.

Механізм вилучення частки рентного доходу починає діяти при значенні показника 0,1, тобто при мінімальному позитивному коливанні. При цьому частка вилученого рентного доходу підприємства залежить від динаміки показника еколого-економічної особистої відповідальності підприємства та змінюється починаючи від 2,5 % (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 – Співвідношення показника F_{pr} та вилучення частки рентного доходу на відновлення довкілля

Показник F_{pr}	Частка, %
1	2
Понад 0,1 до 0,2	2,5
Понад 0,21 до 0,3	3,0
Понад 0,31 до 0,4	3,5
Понад 0,41 до 0,5	4,0
Понад 0,51 до 0,6	4,5
Понад 0,61 до 0,7	5,0
Понад 0,71 до 0,8	5,5
Понад 0,81 до 0,9	6,0
Понад 0,91 до 1,0	6,5
1,0	7,0

Максимальне значення показника дорівнює 1, що свідчить про повну особисту відповідальність підприємства за результати своєї діяльності. При цьому необхідно зазначити, що на особливу увагу заслуговує механізм визначення та перерозподілу рентного доходу як основного джерела для відновлення довкілля.

Ураховуючи коефіцієнт особливої відповідальності видобувного підприємства, можна зробити висновки щодо прагнення його керівництва до усунення негативних наслідків після видобування природних ресурсів або щодо економічного становища цього підприємства. Тобто можна визначити необхідність залишати частину природно-ресурсної ренти на видобувному підприємстві. Також механізм вилучення частки рентного доходу на відновлення довкілля мотивує гірничі та паливодобувні підприємства відновлювати території після завершення видобування природних ресурсів та одержувати екологічну, економічну та соціальну вигоди.

Проведені дослідження показали, що сьогодні в Україні в процесі гірничого та паливного виробництва утворюються і швидко збільшуються площі, порушені гірськими розробками, відвалами порід і відходів перероблення, які потребують відновлення та рекультивації. Сучасні механізми економічного стимулювання відновлення територій малодієві. Тому ми пропонуємо механізм вилучення частини диференціальної природної ренти залежно від еколого-економічного показника особистої відповідальності гірничо- та паливодобувних підприємств, який не лише буде сприяти відновленню довкілля, а й допоможе чіткому функціонуванню системи «держава – регіон – суб'єкт господарювання». При цьому необхідно зазначити, що на особливу увагу заслуговує механізм визначення та перерозподілу диференціальної ренти першого роду, який є фундаментом створення і функціонування запропонованого механізму. Тобто природно-ресурсна рента є джерелом фінансування соціо-економіко-спрямованих заходів щодо відновлення територій видобування природних ресурсів, створення соціально-орієнтованої політики в регіонах та сприятиме заощадженню й збереженню природних ресурсів для майбутніх поколінь. При цьому узгодження інтересів усіх учасників рентних відносин у рамках колабораційного альянсу

будуть формалізувати наміри та реалізацію конкретних дій щодо стратегічного розвитку регіонів.

3.2 Теоретичні засади формування механізму узгодження інтересів учасників колабораційного альянсу між паливобудівними підприємствами в умовах коопетиції

Практика, що стосується одночасної співпраці та конкуренції, стала все більш популярною за останні роки і є невід'ємною частиною стратегій багатьох компаній. Теорія організації (ТО) як навчальна дисципліна, яка стосується структури, поведінки та діяльності організацій, виникла у 50-х роках ХХ ст. як пояснення стратегічної динаміки між фірмами в конкурентних галузях [365]. Це було тісно пов'язано з парадигмою SCP Bain's (структура, поведінка, продуктивність), згідно з якою продуктивність фірми була визначена його поведінкою, що, у свою чергу, вплинуло на різні галузеві чинники [546]. Починаючи з кінця 70-х років ХХ ст., Портер популяризував цю точку зору через просування економічних теорій «конкурентних переваг» [498]. Таким чином, упродовж перших тридцяти років цей конкурентний погляд на організаційну стратегію став домінуючою парадигмою досліджень організаційної теорії.

Упродовж 80–90-х років ХХ ст. дослідники виступали за «кооперативну перевагу» та «спільну рекламну перевагу» [499]. Ці дослідження були спрямовані на те, що фірми можуть покращити свою продуктивність та збільшити свій прибуток шляхом партнерства з іншими фірмами. Dyer and Singh висунули поняття «реляційна рента» як прибуток, який був сформований за рахунок особливих ідей синкретичних активів та ресурсів. Багато раціональних пропозицій було запропоновано для міжфірмових відносин, таких як стратегічні альянси. Вони передбачали здатність партнерських фірм

одержувати знання, розподіляти ризики, отримувати доступ до ринків, розподіляти витрати, об'єднувати ресурси та досягати стратегічних цілей.

До середини 90-х років ХХ ст. прихильники організаційної теорії були поділені на два табори, які пропонували несумісні та розбіжні пояснення міжфірмової поведінки. При цьому стверджувалося, що «основна економіка та управлінські дослідження значною мірою базуються на різниці між конкуренцією та співпрацею». Прихильники теорії конкуренції доводили, що кооперація між конкурентами призвела до змови або картелізації, а це спричинило нестачі ринку через створення збитку, зменшення надлишку споживачів та заміну стимулів для інновацій. І навпаки, прихильники теорії кооперації відхилили ці твердження і замість цього стверджували, що конкуренція між партнерами призвела до взаємно руйнівних наслідків шляхом заохочення недовіри, зменшення доброзичливості та збереження нерівноваги на ринку.

Теорія коопетиції була запропонована як синкретичний засіб для узгодження конкурентних та кооперативних перспектив. Її ввели в 1995 році економісти, які прийняли теорію ігрових об'єктивів для інтерпретації міжфірмової поведінки. За два десятиліття з моменту його запровадження теорія коопетиції стала визначною галуззю наукового дослідження. У низці оглядів літератури відзначено зростання інтересу дослідників до цієї галузі [389, 496, 508], а вчені присвятили цій особливій темі наукові публікації [343, 366, 427, 553, 565]. Також коопетицію вивчали в політології, дипломатії та громадянському суспільстві. Традиційна концепція бізнесу як конкурсу «переможець приймає все» – це шлях до усвідомлення того, що компанії повинні співпрацювати та конкурувати. «Коопетиція» вимагає від компаній створювати бізнес-стратегії, які використовують відносини для того, щоб створити максимальну цінність на ринку. Коопетиція – це модель, в якій зацікавлені сторони співпрацюють та конкурують, щоб створити максимальну цінність, що є однією з найважливіших бізнес-перспектив останніх років (Bowser J., 2015). При цьому «конкуренція» – інший аспект спільної справи –

відбувається після того, як бізнес створив цінність на ринку і прагне розподілити частку ринку, ціну, вартість та інші кінцеві вигоди.

Концепцію спільної справи розширили Adam Brandenburger and Barry Nalebuff, професори Гарвардської бізнес-школи та Йельської школи управління відповідно. В їх дорожній книзі під назвою «Coopetition, Brandenburger and Nalebuff» стверджується, що існує подвійність в усіх відносинах щодо безпрограшних і взаємних втрат взаємодії: «Успіх більшості залежить від успіху інших, але вони повинні конкурувати, щоб зафіксувати цінність, створену на ринку і захищати свої власні інтереси». З часу публікації «Кооперації» в 1996 році Інтернет та мобільні технології трансформували бізнес-динаміку. Розвинулася нова парадигма, де інформація, зв'язок та час визначають, як ведеться бізнес. Використання коопетиції для розроблення бізнес-стратегії вимагає ретельного оцінювання компаній гравців: клієнтів, постачальників та конкурентів, а також «комплементаторів». Комплементатори – це термін, який створив Brandenburger і Nalebuff – це ті компанії, які надають продукти та послуги, що підвищують цінність продукти або послуги фірми.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури засвідчив, що дослідники виділяють три основні варіанти співпраці фахівців підприємств [250].

1 У цьому разі добре відзначається внесок кожного співробітника, колективні дії також себе виправдовують. Загальний результат, таким чином, дорівнює сумі зусиль кожного працівника.

2 Як показує практика, частіше використовують метод, де фахівці намагаються вирішувати завдання спільно, тобто має місце взаємодія. Однак при цьому процес ускладнений наявністю амбіцій, нерозумінням, відхиленням від основного напрямку, інтригами, повторами, конфліктами. Усе це негативно позначається на швидкості вирішення завдань. У результаті деякі моменти доводиться кілька разів переробляти, наради проходять неконструктивно – в спробах примирити конфліктуючі сторони – і нічим не закінчуються. У підсумку вся робота виконується посередньо.

3 Синергетичний ефект. За спостереженнями фахівців, цей варіант на підприємствах трапляється рідше, ніж попередні. Синергетичний ефект передбачає, що внесок кожного працівника оптимально вписується в існуючу загальну картину в компанії. При цьому спільна діяльність багаторазово збільшує показники. Загальний підсумок, таким чином, перевищує суму результатів фахівців, які працюють окремо.

Дослідники організаційної теорії виділили різні характеристики, що визначають коопетиційні відносини, такі як взаємодоповнюваність, взаємозалежність, надійність та взаємність [389]. Вони зазначають, що характерною рисою коопетиції є дуже високий рівень напруження, пов'язаного зі співпрацею (Gnyawali & Bengtsson), який втілює протидіючі сили конкуренції та кооперації й необхідність працювати разом, щоб отримати більш високу загальну вартість і необхідність конкурувати на ринку. Ці напруження можуть бути дуже сильними і поставити під загрозу ефективну співпрацю.

Коопетиція передбачає кілька протилежних елементів та подвійності, і напруження виникає щодо поєднання двох протилежних вимірювань співпраці та конкуренції. Напруження пояснює, чому альянси між конкурентами є більш нестабільними, ніж спілки між неконкурентами (Das & Teng, [395]; Park & Russo, [406]). Високий рівень конкуренції та співпраці призводить до більш складного та інтенсивного напруження. Напруження, як видається, є загрозою для компаній, тому що це може стати причиною високого тиску всередині фірм та перетворити загальний проект на провал. У той самий час дослідники зазначають: причиною того, що спільна конкуренція може призвести до вигідних результатів є одночасність змагань і співпраця обох фірм, що змусить їх реалізовувати переваги з їх кооперації. Gnyawali & Park (2011) та Bengtsson & Кок (2000) визначають коопетицію як взаємодію між двома фірмами, що можуть конкурувати та співпрацювати одна з одною одночасно. Однак дослідники також зазначають, що напруження, ймовірно, буде дуже високим, якщо два близьких конкуренти співпрацюють (. При цьому зменшення одного з елементів, особливо конкуренції, приведе до зменшення напруження. Однак будь-які спроби знизити

напруження на скорочення одного виміру може перешкоджати ефективній роботі фірм. Отже, проблема полягає не в тому, щоб мінімізувати напруження, а в тому, щоб ним керувати так, аби реалізація проектів була вигідною для обох фірм. Стратегічним питанням є не вибір між конкуренцією та кооперацією, а вміння керувати напруженням між фірмами. Напруження при створенні коопетиційних відносин необхідно класифікувати для того, щоб зрозуміти, які підходи потрібні для управління кожним рівнем напруження. Дослідники пропонують розрізнити три рівні коопетивного напруження: міжорганізаційний, внутрішньоорганізаційний та міжіндивідуальний. При цьому з'являються різні джерела напруження в межах кожного рівня.

Можна виділити декілька міжорганізаційних коопетиційних напружень у літературі.

Перший вид напруження виникає з дилеми між створенням загальної вартості та привласненням особистої цінності. Коопетиція допомагає створювати загальні переваги, такі як нові технології та інновації. Чим більша сила конкуренції, тим більша можливість отримання власного прибутку від створеної цінності, тим більше напруження між сторонами. Розподіл створеної вартості стає надзвичайно критичним, оскільки партнери мають однакову конкурентоспроможність та цілі на їх ринках. При цьому партнер, який збільшує власний запас ресурсів і компетенцій у більшому розмірі, ніж його співучасник, одержує конкурентні переваги в майбутній конкуренції. Також напруження виникає, якщо кожен партнер намагатиметься захопити раніше створене.

Другий вид сповільненого напруження обумовлений ризиком перенесення конфіденційної інформації на ризики технологічної імітації. Партнери, які мають стратегічні ресурси для досягнення своїх цілей, повинні захищати свої основні компетенції, тому що вони залишаються сильними конкурентами. Таким чином, міжорганізаційний обмін знаннями та навчанням є джерелом потенційного напруження, що може вплинути на динаміку партнерства.

Команди та керівники проектів відіграють ключову роль при управлінні внутрішньоорганізаційним коопетиційним напруженням.

По-перше, команда проекту повинна обрати стиль керування проектом для зниження напруженої ситуації. Щоб відобразити розподіл ризиків із питань спільного управління, обидві команди повинні розробити управлінські функції всередині команди. Це може бути дублюванням з обох сторін. Дублювання на рівні проекту – це рішення кожного з партнерів. Однак ці рішення повинні бути прийняті консенсусом двох менеджерів проектів, які повинні ухвалити рішення. Цей подвійний контроль може допомогти звести до мінімуму помилки.

По-друге, керівники проектів несуть відповідальність за управління стратегічною інформацією в команді, між командами та материнською фірмою, а також між командою та клієнтом. Керівники проектів повинні вирішити, якою інформацією необхідно поділитися і яка інформація повинна бути захищена залежно від контексту. На початку програми можна вирішити, як захистити певну інформацію, а потім – як нею поділитися. Керівники проекту несуть індивідуальну відповідальність для ризиків трансфертів. Їх етика повинна перешкоджати процесам економічної розвідки. Вони повинні поставити «чіткі межі» і не «шпигувати». Однак, якщо це потрібно, проектним менеджерам необхідно дозволити обмежений обмін конфіденційними даними.

Члени команди повинні відповідати керівникам проектів. Управління напруженнями в команді залежить в основному від поведінки менеджерів проекту. Вони повинні мати раніше розроблені спеціальні напрацювання та думки щодо інтегрування подвійного управління напруженням. Реляційні можливості повинні поєднуватися з технічними навичками. Керівники коопетиційних проектів повинні бути «відкритими», «дипломатичними» та «чутливими», «мати розуміння». Також керівники проектів відповідають за склад їх команди. Вони повинні обирати осіб, які можуть працювати в напруженому контексті та розуміти виклики такої ситуації. Зазвичай на початку проекту творчість і винахідливість є важливішими, ніж інші здібності. Коли починаються інші етапи, наприклад інженерні, то авторитет і рішучість є найважливішими чинниками. Проект-менеджери можуть замінити членів команди, якщо вони «не витримують тисків, виходячи з їх управління». Якщо

фізичні особи професійно та емоційно задіяні в програмі, то менеджери повинні враховувати їх кар'єрні плани. Для того щоб люди були частиною цього проекту, необхідно проектним менеджерам розповісти про спільну мету та створити загальний командний дух серед членів команди. Спільність команди допомагає зменшити напруження серед членів команди. Для управління напруженою взаємодією між інженерами розвиваються внутрішня комунікація менеджерів проектів обох команд, що ґрунтується на довірі. Через щоденні внутрішні комунікації керівники проектів можуть ефективно стимулювати співпрацю і навчальний процес, при цьому забезпечивши прогрес у програмі.

Вигода від кооперації інтересів та спільної праці підприємств у різних сферах економіки визнана вже досить давно. Багато провідних учених визначає, що співпраця з конкурентами допомагає уникнути ризику невдач, де учасники можуть розділити витрати на їх інновації та скоротити їх час виходу на ринок, поєднуючи свої стратегічні ресурси. Співпраця з конкурентом для досягнення інновації передбачає обмін знаннями, ресурсами та компетенціями. Цей обмін є основною функцією співпраці. Також поєднання знань фірми може привести до розвитку динамічних можливостей. Тобто інноваційні здібності будуть результатом рекомбінації додаткових знань.

Визначення, яке запропонували Bengtsson & Kock, перекликається з тим розумінням відносин учасників альянсів в умовах колаборації, що ми запропонували в дисертації, тому ми також будемо звертатися саме до цього поняття. «Коопетиція» – це парадоксальне співвідношення між двома та більше акторами, що одночасно беруть участь у кооперативних та конкурентних взаємодіях, незалежно від того, чи їх співвідношення є горизонтальними або вертикальними.

Одна з особливостей кооперації полягає в парадоксальному поєднанні кооперативних моделей поведінки для створення спільної цінності та конкурентної поведінки, щоб відобразити спільно створену цінність. Стратегія спільної конкуренції визначається як одночасне прагнення до співпраці та конкуренції між фірмами.

Сучасна економіка вимагає переходу від індустріального віку, стратегічного мислення до переосмислення традиційних партнерських відносин. Існують й інші типи співробітництва, спрямованого на створення цінностей, таких як стратегічні альянси. Вони зазвичай не характеризуються залученням високого ступеня конкуренції [7, 129].

Альянси та партнерства можуть бути сформовані клієнтами, постачальниками, конкурентами та комплементаторами таким чином, що збільшить цінність для всіх гравців. Оскільки компанії в усіх галузях розробляють стратегії для сприяння кооперації, щоб бути унікальними для свого бізнесу, то вони будуть стикатися з подібними питаннями:

– Хто є гравцями на ринку ресурсів, та як вони можуть співпрацювати, щоб максимізувати цінність?

– Як можна співпрацювати з іншими компаніями, щоб створити унікальний продукт?

– Які гравці є конкурентами, і чи існують взаємовигідні способи створення цінності?

– Що можна зробити, щоб зберегти свою конкурентну перевагу з часом?

Незважаючи на наявні позитивні перспективи створення коопераційних альянсів на горизонтальному рівні (підприємство – підприємство), ми виявили низку чинників, що можуть нівелювати позитивні результати від створення альянсів. Проблема полягає в тому, що для підприємств паливодобувної галузі не завжди підходять дослідження для товарно-виробничих підприємств та фірм. Саме видобувні підприємства усіх форм власності утворюють природно-ресурсну ренту від видобування природних ресурсів. У монографії ми виділили чотири основні причини, чому колаборація підприємств у сфері природокористування стикається з певними проблемами.

По-перше, природно-ресурсна рента є додатковим доходом, що залежить від географічного, кліматичного та історико-економічного розміщення конкретних територій, на який людина вплинути не може. Тому вже на першому

етапі – отримання ліцензій на розроблення кращих родовищ – починається конкуренція між видобувними підприємствами.

По-друге, одним з основних питань у природокористуванні є те, що деякі ресурси (газ, нафта, вугілля, руда) є вичерпними, тому при впровадженні стратегії кооперації або коопетиції необхідно враховувати цей чинник.

По-третє, розподіл природно-ресурсної ренти пов'язаний із соціальним розвитком регіонів, де відбувається видобування, тому при колаборації необхідно враховувати не лише наслідки від його діяльності всередині альянсу, а й наслідки в регіоні в цілому. По-четверте, крім виявлених економічних і технологічних ризиків при кооперації інтересів підприємств, ми виявили екологічний та соціальний ризики, властиві саме сфері природокористування. Вимірювання ризику має важливе значення для розуміння не лише стратегій кооперування, а й управління напруженням, пов'язаним із цими стратегіями.

Наприклад, в Україні у сфері природокористування, крім податку на прибуток, необхідно сплачувати рентний дохід від видобування природних ресурсів. Рентний дохід (природно-ресурсна рента) перераховується до Державного бюджету України через рентні платежі. Нараховуються рентні платежі на обсяг видобування, тобто на дохід підприємства.

Таким чином, чим більший дохід, тим більше необхідно віддати підприємству рентного доходу до державного бюджету. Тому на сьогодні власники видобувних підприємств віддають перевагу залишити все, як є, та не впроваджувати нових організаційних форм, особливо якщо це пов'язано з додатковими витратами. Якщо вертикальна кооперація пов'язана із соціально-орієнтованим спрямуванням і розподілом природно-ресурсної ренти, спрямованої на соціальний, екологічний та економічний розвиток місцевих громад, підприємства та держави у цілому, то при горизонтальній кооперації позитивні результати не такі наявні та викликають сумніви у власників і топ-менеджерів видобувних підприємств.

Тому ми пропонуємо розглянути основні чинники, що змушують керівництво видобувних підприємств відмовлятися від співпраці з конкурентами.

Дослідження, яке ми провели раніше (підрозділ 2.4), щодо визначення ризиків при створенні колабораційного альянсу допомогло сформулювати графік очікуваного ефекту від колабораційного альянсу у видобувній галузі.

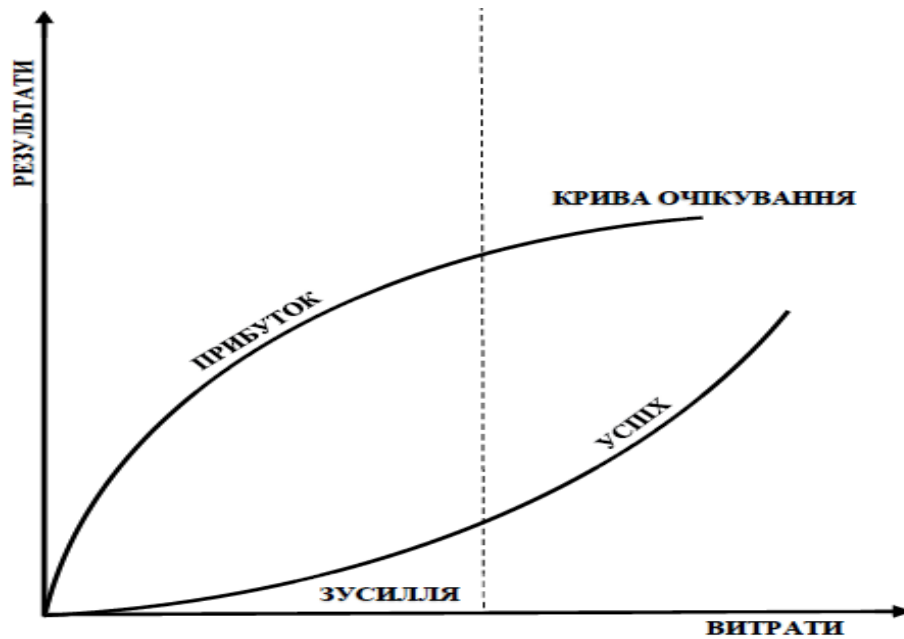

Рисунок 3.9 – Очікуваний ефект від колаборації в паливобувній галузі

Графік (рис. 3.9) засвідчує, що чим більше вкладають зусиль керівники підприємств, тим вищою є крива очікування. Тобто очікується, що при співпраці видобувних підприємств в умовах коопетиції прибуток буде збільшуватися практично відразу. Однак результати свідчать, що ефект співпраці не миттєвий у видобувній промисловості. Потрібен час для модернізації видобувних підприємств, розроблення програм соціально-орієнтованого розвитку, реалізації розроблених заходів.

Тому, як показано на графіку, крива очікуваних результатів і крива реальної ситуації сильно відрізняються. Тобто необхідний «підготовчий етап». На це потрібен певний час (пунктирна лінія), після цього настає успіх, і стратегії співробітництва видобувних компаній починають працювати.

Під час аналізу анкет ми склали таблицю ризиків, які були визначені респондентами при проведенні анкетування (додаток Д). Ми вважаємо, що сприйняття ризиків колабораційного впливу, заявлені під час опитування, є показником готовності потенційних учасників до впровадження механізму коопетиції. Ми також припускаємо, що природодобувна промисловість є специфічною сферою застосування колабораційних альянсів, тому для впровадження колабораційної форми взаємодії необхідні більш тривалий підготовчий термін і додаткові ресурси. Ризики в даному разі ми розглядаємо як несприятливі події, що можуть бути реалізовані в результаті діяльності або бездіяльності суб'єктів господарювання.

Ефективне функціонування колабораційних альянсів у паливобувній сфері передбачає проходження алгоритму дій від визначення ризиків до розроблення стратегій розвитку. Однак надмірна кількість виявлених ризиків засвідчує небажання або побоювання респондентів щодо створення колабораційних альянсів у видобувній галузі. Тому у зв'язку з одержаними результатами ми провели додаткове дослідження, спрямоване на виявлення причин небажання компаній взаємодіяти у видобувній промисловості, визначення очікуваних результатів співпраці інтересів для всіх учасників альянсу та основних компонентів ефективної стратегії створення механізму соціальної відповідальності через перерозподіл орендного доходу від видобувних компаній.

Для виявлення цих специфічних ризиків та управління ними запропоновано використовувати методологію Hazard and Operability Research (HOR-метод), що передбачає розділення складних систем на окремі більш прості елементи з метою подальшого ретельного аналізу небезпек і ризиків у кожному з них. Базою для цього дослідження стало проведене дисертантом опитування керівників повідних підприємств нафтогазової промисловості України: Укرافтогаз, Охтирканафтогаз, Укргазрембуд-1, Укрнафта, Полтавська нафтова компанія, Техноресурс, Укргаз-Енерго, Енергоресурси, а також учасників «League of Business Circles of the Power and Energy Complex». Результати дослідження демонструє табл. 3.3.

Таблиця 3.3 – Застосування методології Hazard and Operability Research при управлінні специфічними ризиками колабораційного альянсу

Сфера виникнення ризиків		Прояв можливих ризиків	Причини ризиків	Наслідки ризиків	Заходи для подолання ризиків
1		2	3	4	5
Горизонтальна взаємодія в альянсі (ПДП – ПДП)	визначення цілей та напрямів розвитку альянсу	опортуністична поведінка	– недовіра до партнера, його представників в органах управління альянсом; – перенесення конкурентних відносин у середину альянсу	– розрив альянсу; – судові позови	– розподіл управління конкуренцією та управління співпрацею всередині компаній-учасників; – виведення осіб, залучених до діяльності альянсу, поза межі організації
	управління процесами в альянсі				– проектний принцип управління альянсом; – пропорційне формування команди з представників усіх учасників; – незалежний від усіх учасників керівник альянсу
Фінансова взаємодія учасників альянсу	фінансове забезпечення діяльності альянсу та компаній-учасників	додаткові витрати на прилаштування технологій та переобладнання для забезпечення співпраці в межах альянсу	різниця в технологіях	додаткові витрати на залучене фінансування	– набуття додаткових конкурентних переваг за рахунок масштабування отриманих технологій на інші проекти компанії; – переоцінка інших проектів, що реалізуються компанією з метою визначення додаткових ефектів від модернізації
		– додаткові витрати на фінансування команди альянсу; – додаткові витрати в зв'язку з відволіканням власного персоналу	– неоптимальна організація бізнес-процесів у компаніях учасниках; – аналіз участі в альянсі без врахування принципу «без проекту – з проектом»;		– оптимізація бізнес-процесів; – адекватне оцінювання участі в альянсі з врахуванням як фінансових, так і нематеріальних внесків
Ринкова взаємодія учасників альянсу	контроль частки ринку та конкурентних позицій на ринку	– посилення конкуренції на ринку між учасниками альянсу	– невизначеність із часом виходу на ринок кожного партнера; – невизначеність із сегментами ринку, на які орієнтується кожний партнер; – невизначеність із ринками, на яких працюють учасники альянсу	– додаткові витрати на маркетинг і рекламу; – недоотримання планових надходжень; – втрата конкурентних позицій	– географічна диверсифікація; – сегментна диверсифікація; – часова диверсифікація на різних сегментах

Продовження таблиці 3.3

1		2	3	4	5
Вертикальна взаємодія (державна – місцева громада – ПДП)	узгодження цілей та напрямів розвитку альянсу із зовнішніми стейхолдерами	конфлікт цілей вертикальної співпраці у розподілі рентних доходів (державна – місцеві громади – ПДП) та цілей горизонтальної співпраці	необґрунтованість пропорцій розподілу ренти між учасниками альянсу	– розрив альянсу; – судові позови	– залучення фахівців з метою наукового обґрунтування пропорцій розподілу ренти; – визначення компенсаційних механізмів для всіх учасників; – пропорційне формування управлінської команди альянсу з представників усіх учасників

Застосування NOR-методу дозволить реально оцінити потенціал «життєздатності» колабораційного альянсу з точки зору можливих ризиків або збоїв у його функціонуванні.

Під час анкетування респондентів ми визначили два основних чинники, які були найважливішими з точки зору результатів дослідження:

1 Зміна цінової політики щодо природних ресурсів видобувної компанії природних ресурсів у процесі колаборації.

2 Визначення основних ризиків колабораційного впливу в процесі коопетиції. У процесі опитування та оброблення результатів було сформувано таблицю чинників, які, на думку респондентів, впливають на формування колабораційних альянсів та небажання добувних компаній-конкурентів працювати разом (табл. 3.4).

Необхідно зазначити, що всі респонденти свідчили про виявлені ризики на початковому етапі колаборації. Виявлення ризиків при створенні колабораційних альянсів найбільш впливає на інтереси учасників альянсу. Саме ймовірність настання негативних наслідків можуть бути бар'єром для вирішення еколого-економічних та соціальних проблем для кожного учасника альянсу.

Аналіз одержаних результатів засвідчив, що основним чинником небажання конкурентів працювати разом у добувній промисловості є можливість збільшити вартість ресурсу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Наявність

монополістів має велике значення в цій галузі, які відіграють важливу роль у формуванні цінової політики на ресурси на внутрішньому ринку.

Таблиця 3.4 – Шляхи мінімізації ризиків співпраці у видобувній промисловості в умовах коопетиції

Ризик при колаборації підприємств	Мінімізація визначених ризиків
Спільна співпраця видобувних компаній може вплинути на збільшення ресурсної ціни через:	
– координацію інтересів сторін та розроблення стратегій, що вимагатиме додаткових зусиль усіх учасників колабораційного альянсу, додаткового часу та додаткових ресурсів, це, у свою чергу, може зменшити ефективність учасників на своїх основних робочих місцях	Успішно координувати колабораційними альянсами можна через упровадження трьох принципів : перший принцип – розподіл управління конкуренцією та управління співпрацею; другий – інтеграція, що спонукає людей вийти за рамки парадоксів; третій – принцип спільного управління – передбачає, що фірми можуть упроваджувати специфічні структури проектів, в яких вони копіюють керівні посади для управління потенційним напруженням між партнерами
– формування команди, яка буде займатися співробітництвом у компанії, що вимагає додаткового фінансування	Формування команди є необхідною умовою співпраці. Горизонтальна співпраця завжди ризикована, однак це теж є джерелом продуктивності. Щоб виграти від горизонтальної співпраці, потрібно успішно керувати нею (
– співпрацю видобувних компаній на горизонтальному рівні, що вимагатиме модернізації основних засобів, придбання сучасного обладнання	Готовність до розвитку інновацій є ключовим чинником стратегій кооперування. Технологічна модернізації зможе підвищити конкурентоспроможність підприємств
Опортуністична поведінка як усередині проекту, так і в окремих підприємствах між керівництвом підприємств на всіх етапах реалізації цього проекту	Принцип спільного керівництва (спільного управління) є найкращим. Якщо це неможливо, керівник команди повинен бути незалежним представником. Довіра не буде можливою з керівництвом працівників однієї компанії. Однією з основних характеристик коопетиційної команди є відсутність вертикальної ієрархії між двома керівниками проекту. Вони вирішують усе разом. Якщо вони не можуть погодитися, вони переходять до подвійного комітету, неієрархічного органу, що складається з однакової кількості співробітників з кожної сторони. Члени комітету обговорюють цю проблему та ухвалюють рішення. Подвійна структура повторюється на нижчих рівнях проекту
Співпраця може спричинити посилення конкуренції на внутрішньому ринку та збільшення попиту на товари, що, у свою чергу, може призвести до вичерпання регіонів із надмірного видобування ресурсів	Співпрацюючи, компанії повинні чітко розділити галузь співробітництва та сферу конкуренції. Менеджери повинні змінити свій спосіб мислення на коопетиційний. Поле колаборації повинне бути спільним

Продовження таблиці 3.4

Ризик при колаборації підприємств	Мінімізація визначених ризиків
Цілі вертикальної співпраці у розподілі рентних доходів (державна – місцеві громади – підприємства з видобування) можуть суперечити цілям горизонтальної співпраці (видобувне підприємство – видобувне підприємство)	Пропонується запровадити науково-експертну комісію, яка допоможе вирішити ці питання, а місцевим громадам – спрямувати свої фінансові ресурси з доходів від оренди на розвиток регіонів. Для цієї комісії можуть бути використані два шляхи: – члени можуть бути лише публічними особами, без участі конкурентів компаній; – члени можуть бути публічними особами та людьми з компаній, але вони повинні бути в рівних взаємовідносинах (спільне управління)

Аналогічно у процесі колаборації, на думку респондентів, конкуренція між приватними та публічними компаніями неминуха, що може спричинити підвищення цін через збільшення витрат компаній на вилучення додаткового ресурсного блоку. Така стратегія компаній може призвести до вичерпання ресурсної бази регіону та погіршення економічної ситуації у видобувному регіоні. Однак, незважаючи на виявлені негативні чинники при коопетиції природодобувних підприємств, усі респонденти відзначають, що напрямки взаємодії альянсів дають нові можливості для розроблення політики, спрямованої на формування та підвищення конкурентоспроможності суб'єкта економічної діяльності, що діє в різних масштабах (фірма, регіон, країна, міжнародний рівень), за рахунок подолання обмежень, які накладаються конкуренцією, і появи стратегічних переваг, що виникають унаслідок об'єднання (зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва), оскільки ефект від спільних дій вищий від простих сум індивідуальних зусиль.

Результати проведеного дослідження показали, що колаборація може бути інструментом, який допомагає координувати всі зусилля, спрямовані на формування інноваційного проекту в галузі паливодобування.

Коопетиція видобувних компаній сприятиме збільшенню конкурентних переваг кожної з них, упровадженню інноваційного технологічного обладнання і формуванню соціальної, економічної та екологічної відповідальності в регіонах видобування.

Проте респонденти все одно були стурбовані можливістю співпраці конкурентів у цій галузі. Насамперед вони виділили збільшення витрат компаній на отримання додаткової одиниці ресурсу; зростаюча конкуренція між компаніями на зовнішньому ринку повинна прямо впливати на конкуренцію на внутрішньому ринку, що в кінцевому підсумку приведе до об'єднання компаній і створення альянсів. У свою чергу, конкуренція між приватними і державними компаніями неминуча в процесі співпраці, що може спричинити збільшення ціни через збільшення витрат компаній для отримання додаткової ресурсної одиниці. Така стратегія компаній може призвести до виснаження ресурсної бази регіону і погіршення економічної ситуації у видобувному регіоні. Крім того, деякі респонденти побоюються, що співпраця видобувних компаній і держави може спровокувати повний контроль над державою за основними секторами економіки. Деякі автори також зазначають можливість виникнення цього ризику: «Контроль над рентою на основі мінералів стає основою для політичної влади, а інститути розвиваються, щоб увічнити існуючі структури контролю».

Однак більшість респондентів вважають, що співпраця може негативно вплинути на всіх учасників лише на ранній стадії. Тут необхідно підкреслити, що мова йде про початковий етап колаборації інтересів. Як показує дослідження, більшість респондентів (представники видобувної справи, викладачі закладів вищої освіти) намагалися об'єктивно оцінити ситуацію у видобувній промисловості в Україні та передбачити позитивний ефект співпраці у майбутньому, однак він потребує певних витрат та інвестиційних зусиль на початковому етапі колаборації.

Виявлені та проаналізовані причини небажання конкурентів працювати разом у видобувній промисловості показали, що ця галузь може бути конкретним об'єктом досліджень і вимагає більших зусиль та витрат на реалізацію механізмів спільного впровадження. У свою чергу, умови сучасної економіки сприяють створенню спільних альянсів у різних секторах, а формування соціальної відповідальності через перерозподіл орендних доходів

від видобування природних ресурсів допоможе вирівняти інтереси як по горизонталі, так і по вертикалі.

Проведені дослідження за допомогою емпіричних, статистичних даних показали, що взаємодія паливодобувних підприємств – це дуже специфічна тема, що потребує детального розгляду.

По-перше, видобувні підприємства можуть бути як державної, так і приватної власності. Відповідно власник може бути не зацікавлений у кооперації на будь-якому рівні або ж, навпаки, маючи достатньо ресурсів, власник може позитивно реагувати на впровадження механізму кооперації для створення інноваційного продукту чи технології. Багато науковців світу відзначають важливість коопетиції для створення інноваційного продукту та впровадження альянсів взаємодії, що засвідчують вертикальну співпрацю або горизонтальну форму організації, необхідну для виникнення нових технічних та економічних показників, оскільки вони сприяють доступу до інформації про нові потреби й нові способи виробництва.

По-друге, видобувні підприємства можуть бути конкурентами один одному в рамках одного ринку, тому співпраця з конкурентом може відлякувати щодо втрати нових технологій видобування, не відповідати прозорим відносинам між учасниками кооперації та необхідності додаткових витрат на створення науково-експертної групи, учасники якої є представниками різних підприємств, для роботи в рамках кооперації. При цьому дослідження науковців світу доводять, що кооперація конкурентів на одному ринку не завжди є продуктивною, і побоювання втрати технології та переваги завжди перемагають. Дослідження Le Roy (2015), Roberts and Lash [403] показали, що співпраця з конкурентами позитивно впливає на продуктивність інновацій. Nietoa and Santamaria [] засвідчили, що співпраця з конкурентами негативно впливає на новизну інновацій. Belderbos et al. (2004) доводять, що співпраця з конкурентами позитивно впливає на зростання продуктивності праці, а також зростання інноваційних продаж. Автори

відзначають, що кооперація конкурентів на різних ринках проходить більш ефективно.

По-третє, враховуючи специфіку підприємств природокористування, а саме те, що деякі природні ресурси мають вичерпний характер і видобування цих ресурсів контролюється державою, кооперація видобувних підприємств на горизонтальному рівні на одному ринку – це питання державної безпеки.

Кооперація видобувних підприємств-конкурентів на різних ринках сприяє інвестуванню в національну економіку іноземного капіталу через нові технології, фінансові ресурси та ін. З одного боку, це позитивні наслідки кооперації, що будуть сприяти зростанню обсягу видобування ресурсів, а з іншого – це провокує нерегульоване видобування природних ресурсів, їх вичерпність та еколого-економічні наслідки в регіонах, де видобувають природні ресурси. Інвестування іноземного капіталу в національну економіку на видобування ресурсів провокує захоплення країни через виснаження природно-ресурсного потенціалу.

Тому проблема полягає в тому, що необхідно враховувати всі загрози та ризики при кооперації видобувних підприємств на горизонтальному рівні як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Вилучення та розподіл природно-ресурсної ренти, що формується при видобуванні природних ресурсів може бути додатковим стимулом щодо привабливості іноземних інвесторів або додатковим ризиком виснаження ресурсів регіону та зменшення ціни на ресурси. Тому впроваджувати механізм колабораційних альянсів на горизонтальному рівні в паливодобувній галузі потрібно ретельно прораховуючи всі наслідки.

По-четверте, незважаючи на всі загрози, респонденти (15 респондентів провідних видобувних підприємств України, серед яких власники та топ-менеджери компаній) свідчать про можливість колаборації видобувних підприємств на горизонтальному рівні як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Але ця співпраця повинна бути чітко регламентована, щоб не зачепити інтереси безпеки країни.

3.3 Науково-методичні підходи щодо виявлення та оцінювання «колабораційного ефекту» при узгодженні інтересів держави, місцевих громад та видобувних підприємств

Трансформаційні процеси, що зараз відбуваються в економіці України, враховуючи сучасні тенденції глобалізації та зростаючу конкуренцію між суб'єктами підприємницької діяльності, приводять до необхідності кооперативної співпраці та створення різноманітних форм вертикально-інтеграційних структур. Співпрацюючи між собою, фірми все частіше утворюють альянси, які відкривають підприємствам колосальні можливості. Підприємствам зі стійкими позиціями на місцевому ринку альянс може дозволити підсилити конкурентні переваги за допомогою передового управлінського досвіду і технологій, удосконалити виробничу базу і систему дистрибуції. Альянс може бути єдиною можливістю (крім прямих продажів) вижити в умовах, коли внутрішній ринок відкривається для іноземних конкурентів, що мають світові бренди або передові технології [101]. Таким чином, враховуючи сучасні тенденції економіки, впровадження колабораційного механізму, який ми запропонували, є перспективним напрямом. Механізм функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні – це насамперед узгодження інтересів сторін щодо перерозподілу рентного доходу між усіма учасниками (держава – місцеві громади – видобувне підприємство). Метою цих об'єднань є прагнення їх учасників одержати або посилити синергетичний ефект. Цей ефект часто заміщується поняттям економічного ефекту, що є прогнозованим результатом планомірно організованого інтеграційного процесу та на відміну від синергетичного ефекту (синергії) – передбачуваним.

Досліджувані проблеми, що розглядаються, присвячено багато праць як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Це підтверджує той факт, що останніми роками науковий інтерес до синергізму як явища постійно підвищується. Термін «синергія» походить від грецького *synergeia* – співпраця, співдружність. Уперше

термін «синергетика» ввів німецький науковець Г. Хакен у 1970 році для пояснення кооперативної поведінки термодинамічних систем. Існує також думка, що вперше термін «синергія» був уведений більше ніж сто років тому англійським фізіологом Ч. Шеррінгтоном. Вважається, що в економічній науці термін «синергія» був уведений в обіг І. Ансоффом [361] для обґрунтування групових структур в організації компанії. Розвиток синергетики як науки та визначення сутності синергії розглядали у своїх працях такі науковці: А. Люкшинов [376], Л. Мельник [378], А. Гриньов [369] та інші. Проблеми визначення синергетичного ефекту та розгляду видів синергії в інтеграційних процесах стали предметом дослідження в наукових працях С. М. Іщенка [372], Е. Князевої [374], В. Марченко [378] та інших. Питаннями виникнення синергетичного ефекту при створенні альянсу займалися такі вчені-економісти, як І. Владімірова, Б. Гаретт, А. Долгоруков, А. Зобов, Е. Карасюк, П. Кит та інші. Однак ці дослідження присвячені лише сутності, формуванню та розвитку альянсів.

А. Люкшинов розглядає синергію як варіант реакції на комбіновану дію двох або декількох чинників, які характеризується тим, що цю дію перевищує дія, яка надається кожним чинником окремо. Також синергія розглядається як ефект (результат) виникнення кооперативної, когерентної (узгодженої у часі й просторі) поведінки елементів у системі (Князева, Курдюмов, 2005). Інші автори вважають, що синергія виникає як додана вартість при об'єднанні компанії (фірм). Є також погляди на синергію як на реакцію дії [182] або чинник впливу на потенціал системи, де істотне підсилення або послаблення потенціалу будь-якої системи, що може викликати як різко позитивні, так і різко негативні наслідки (Гриньов, [369]). Єдиного загальноприйнятого економічного визначення цього явища немає. Тому в роботі ми розглянемо декілька визначень, які розкривають суть цього явища.

Синергетичний ефект являє собою підвищення результативності діяльності за рахунок інтеграції, об'єднання окремих елементів в єдину систему. Отримання синергетичного ефекту, на думку ряду дослідників, здійснюється через три

основні процеси: адекватне планування, обмін поточною інформацією і знаннями між співробітниками підприємства, координацію роботи.

Усі ці процеси можна об'єднати поняттям «колективне мислення». Воно може призводити до різних результатів, зокрема й до негативних, особливо якщо відзначається активне зростання взаємодії. Результат синергетичного ефекту може бути негативним при різкому зниженні активності аж до настання так званого «французького страйку». «Французький страйк» передбачає дію кожного учасника взаємодії відповідно до регламентів, але загальна ефективність при цьому буде нульовою. Це наочно ілюструє негативне колективне мислення.

Аналізуючи дослідження інших авторів, все частіше виникало питання, яким чином поєднати внутрішні та зовнішні ресурси, щоб отримати позитивний синергетичний ефект? Існує досить поширена думка про те, що мистецтво управління інтелектуальними здібностями полягає в тому, щоб грамотно поєднувати зусилля людей. Виграє в цьому випадку той, хто зробить це краще. У такого керівника в компанії все буде виходити набагато швидше, з меншими витратами і з високою якістю. Але щоб виник синергетичний ефект, необхідно грамотно підібрати команду. На жаль, до цього часу не вироблено конкретних критеріїв оцінювання менеджерів верхньої і середньої ланок. До недавнього часу синергетичний ефект можна було виявити лише за фактом розвитку і зростання підприємства впродовж тривалого часу. Також існує думка, що поєднання різних стейкхолдерів у процесі співпраці буде сприяти створенню синергетичного ефекту через прагнення кожного з них покращити свій власний економічний результат. Таким чином, створюючи системну взаємодію учасників співпраці, виникає синергетичний ефект як ефект від функціонування системи.

Сучасні автори, що зачіпають питання синергії у своїх працях, описують її як явище, за якого $2 + 2$ швидше дорівнює 5 або 6, ніж 4. Після такої характеристики синергізм зазвичай трактується з точки зору того предмета або явища, що їх на даний момент цікавить. Основне синергетичне відкриття

полягає в тому, що випадковість у нерівноважних системах і в нерівноважних ситуаціях відіграє найконструктивнішу роль, створюючи нове, що до цього часу не існувало.

На нашу думку, всі наведені визначення мають право на існування та відображають характерні особливості синергії. Кожне з понять має деякі недоліки і переваги, а також може застосовуватися у певних умовах господарювання вертикально-інтегрованих структур. Водночас усі автори погоджуються, що комбіноване залучення кількох взаємоузгоджених елементів системи (компанії, підприємства, бізнес-одиниці, вертикально-інтегровані структури) дозволяє одержати загальний ефект, що не дорівнює сумі ефектів від ізольованого функціонування кожного елемента даної системи. Крім того, в наукових працях відзначається: оцінити та передбачити синергетичний ефект достатньо складно, що обумовлено його нелінійністю, а також певною невизначеністю й непередбачуваністю функціонування системи [182].

Створення колабораційних альянсів може, на наш погляд, сприяти визначенню синергетичного ефекту від його функціонування.

Створення колабораційного альянсу на вертикальному рівні в системі «держава – регіон – підприємство» обумовлене необхідністю впровадження соціально-орієнтованої політики в регіонах через розподіл природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів. Узгодження інтересів учасників альянсу будуть мотивувати та в кінцевому підсумку сприяти збільшенню економічного ефекту кожного з них. Ми поділяємо віру в те, що розсудливе використання багатства природних ресурсів повинно бути важливою рушійною силою економічного зростання та сприяти сталому розвитку і зниженню бідності, в той час як неправильне управління цим багатством може призвести до негативних економічних та соціальних наслідків.

Створення колабораційних альянсів на горизонтальному рівні буде сприяти економічному зростанню регіонів. Як зазначають дослідники, рівень економічного успіху регіону залежить від якості інноваційних систем та здатності фірм, розміщених у регіоні, підтримувати конкурентні переваги в

економіці, де домінують глобальні ланцюжки вартості. Концепція регіональних інноваційних систем була відповіддю на концепцію національних систем інновацій (, але є відносно новою, як метафора, що використовується на рівні розроблення політики. Відносини між регіональними інноваційними системами (РІС) та світовою економікою були досліджені Asheim et al., 2006. Ці автори підкреслюють, що основними елементами РІС є регіональні виробничі структури, підтримувальна інфраструктура та інститути знань. Результати європейського опитування доводять, що все більша кількість фірм об'єднується в кластери або альянси для збільшення економічного результату та отримання додаткових ресурсів. Простежити об'єднані системи інновацій можна через модель Triple Helix (ТН) інновацій. Метафора ТН зв'язує економіку, соціологію і теорію інновацій, вивчаючи мережу інституційних відносин між університетами, галузями та державними установами. ТН є інноваційною системою, що вміщує взаємодію між трьома основними інститутами – наукою, урядом та промисловістю. Тобто ті напрямки, які відповідають за економічний розвиток та виробництво знань. Ці взаємодії особливо важливі для транскордонних регіонів, які хочуть покращити свою інноваційну продуктивність, при цьому раціонально використавши природні ресурси. Інші дослідники зазначають, що економічний потенціал регіонів також може бути посилений технологічним розвитком. Передача технологій може розглядатися як засіб максимізації потенціалу технологій. Передані технології відіграють роль доповнень до економічної структури, соціально-економічних інститутів та інноваційних можливостей регіонів. При цьому нові технології можуть бути передані як частина іноземної участі у вітчизняних підприємствах. Іноземна участь часто буває результатом появи глобальних ланцюгів вартості, встановлених багатонаціональними корпораціями, щоб збільшити свою маржу прибутку.

Для ефективного розвитку підприємств раціональне використання ресурсів є одним з основних принципів взаємодії у складі альянсів, що прагнуть до формування ефекту синергії. Ефект синергії – це ефект від спільної

дії всіх елементів системи, що призводить до збільшення якісних показників функціонування без збільшення кількісних. Це пояснюється тим, що підприємство як відкрита система є одночасно і матеріально-інформаційною, і інформаційно-матеріальною сутністю. Як матеріально-інформаційна сутність вона існує для обслуговування матеріальної основи системи. На це спрямовані матеріально-енергетичні обміни системи із середовищем і між окремими частинами системи, а також інформаційний контроль за потоками матеріальних субстанцій у просторі й часі. Як інформаційно-матеріальна сутність система існує для реалізації інформаційних функцій системи, тобто діяльності її інформаційної основи. Інформаційні функції передбачають інформаційний контакт між окремими складовими системи. Таким чином, можна зазначити, що інформаційна основа обслуговує матеріальну, а матеріальна – інформаційну [146]. Однак результативним і довговічним альянс буває в тому разі, якщо об'єднанню підлягають не лише основні й фінансові фонди учасників, а й їх бізнес-знання та управлінські навички. Успіх альянсів також багато в чому залежить від довгострокового планування, координації політики, ступеня довіри, прагнення до співпраці вищого і середнього керівництв учасників, забезпечення «фінансового захисту», тобто постійних і надійних джерел фінансових ресурсів, подібності культур і взаєморозуміння його учасників для отримання максимальної синергії їх взаємодії. Тобто колаборація може забезпечити додаткову цінність як результат створення нових продуктів і ринкових послуг.

А. Зуб зазначає, що синергія альянсу виникає за рахунок ефективного злиття знань, навичок, фінансових засобів, технологій, інфраструктури, засобів виробництва тощо. Можна зазначити, що синергія альянсу виникає при мобілізації переваг учасників. Учасники-партнери можуть оцінити синергію за допомогою аналізу вигод і витрат, що передбачає підрахунок усіх значущих витрат і доходів, які виникають у результаті кожного вибору, зробленого зазвичай на підставі неекономічних міркувань (наприклад, із точки зору стратегічних вигод того чи іншого рішення) і подальшого їх підсумовування за

певний відрізок часу (наприклад, за період наступного року). Аналіз передбачає «об'єктивне» кількісне оцінювання для кожного вибору [117].

Визначають синергію, сформовану в стратегічних альянсах, а саме:

а) модульну синергію: це трапляється, коли компанія керує ресурсами самостійно та об'єднує лише результати для збільшення прибутку, наприклад, Hewlett Packard і Microsoft створив нестандартний альянс, що об'єднує системи компаній та навички корпоративного програмного забезпечення відповідно для створення технологічного рішення для малих і великих клієнтів;

б) послідовні синергії: це трапляється, якщо одна компанія завершує свої завдання та передає результати своїм партнерам. У цих випадках ресурси фірм послідовно взаємозалежні. Наприклад, фірма Biotech, що спеціалізується на відкритті нових препаратів, таких як Albigenix, хоче працювати з фармацевтичним гігантом, який більше знайомий із FDA процесів, таких як AstraZeneca, обидві компанії прагнуть послідовної синергії;

в) взаємну синергію: це досягається тісно працюючи разом і виконуючи завдання через ітеративні знання і процес обміну. У цих випадках синергія повинна бути взаємозалежною для всіх учасників альянсу [340].

Ураховуючи специфіку нашого дослідження, а саме виникнення синергії в природокористуванні, ми погоджуємося з авторами стосовно того, що синергія підприємства – чинник його «цінності», що дозволяє підрозділам підприємства або бізнес-одиницям [3] досягати вищого рівня прибутку (або іншого показника ефективності), ніж вони мали, функціонуючи окремо. Найбільш поширені визначення синергетичного ефекту наведені в таблиці 3.5.

Концепцію синергізму в економічних системах пов'язують із порушенням пропорційності. Іноді синергізм називають ефектом « $2 + 2 = 5$ », для того щоб підкреслити, що підприємство веде пошук таких ресурсно-виробничих та товарно-ринкових комбінацій, в яких ефект від суми перевищує суму складових елементів. При цьому виникає додаткова одиниця ефекту ($1 = 5 - 4$), що обумовлюється синергізмом, або синергетичним ефектом.

Таблиця 3.5 – Найбільш поширені визначення синергетичного ефекту

	Визначення синергетичного ефекту	Автор
Синергетика	Кооперативна поведінка термодинамічних систем	Г. Хакен
Синергетичний ефект	Додатковий результат, одержаний від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи. Необхідно зауважити, що цей ефект може бути як позитивним, так і негативним. За низької організованості системи сума її властивостей буде меншою від суми властивостей компонентів	С. П. Капиця
	Раціональне використання ресурсів, що досягається на підприємстві	К. О. Купріянова
	Проявляються як при утворенні (консолідації) інтегрованих корпоративних структур, так і в подальшому їх функціонуванні	С. М. Іщенко, Е. Князева, С. Курдюмова, А. Грязнова, М. Федотова
Синергетичний ефект	Явище, при якому комбінація зусиль дає більший ефект, ніж сума індивідуальних	Інвестиційний словник
	Збільшення ефективності діяльності в результаті сполучення, інтеграції окремих частин в єдину систему за рахунок «системного ефекту» (емерджентності)	Л. Мельник, І. Дегтярьова
	Ефект, що виникає між двома або більше агентами, суб'єктами, чинниками або речовинами, які створюють ефект, більший за суму їх окремих ефектів	Бізнес-словник
	Взаємне посилення дії чинників	Б. Грей
	Ефект взаємодії двох або більше чинників, який характеризується тим, що їх дія істотно перевершує ефект кожного окремого компонента у вигляді їх простої суми (емерджентність)	А. Л. Бержанір
	Виявляється в тому, що прибутковість комбінації бізнесів вища, ніж прибутковість, припустимо, двох складових компаній, складених разом, оскільки частина ефективності є результатом злиття	Економіко-математичний словник
	Фінансова вигода (або, рідше, шкода), яку дві компанії можуть одержати від злиття чи придбання	К. Р. Поленське
	Як позитивний, так і негативний ефект може виникнути в результаті взаємодії всіх складових елементів і чинників організації. Так, якщо елементи і чинники не взаємодіють один з одним, то, природно, виникає негативний синергетичний ефект, в іншому випадку, якщо адекватні, – позитивний	Л. З. Абдокова

Таким чином, ми погоджуємося з визначенням, що синергетичний ефект – це збільшення показників ефективності діяльності підприємства у результаті об'єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему, де ефект від

взаємодії елементів системи підприємства перевищує суму ефектів діяльності кожного елемента окремо. Тобто це додатковий результат, одержаний від тісної злагодженої взаємодії окремих елементів системи. Необхідно зауважити, що цей ефект може бути як позитивним, так і негативним. За низької організованості системи сума її властивостей буде меншою від суми властивостей компонентів [179]. Однак при створенні колабораційних альянсів у природокористуванні синергетичний ефект є частиною колабораційного ефекту в природокористуванні, що є результатом взаємодії учасників колабораційного альянсу від діяльності кожного з них, який передбачає взаємодію сторін та підвищує загальний результат функціонування альянсу.

Тобто під Колабораційним альянсом ми розуміємо як форму структурованої взаємодії суб'єктів формування рентних відносин на вертикальному (держава – місцева громада – паливо-добувні підприємства та горизонтальному рівнях, що ґрунтується на узгоджених усіма стейкхолдерами механізмах партисипативної участі у формуванні рентного доходу, справедливого розподілу природно-ресурсної ренти, фінансово-організаційного збалансування їх соціо – еколого – економічної інтересів для реалізації спільної мети – забезпечення енергозалежності країни, розбудови соціально – орієнтованої економіки та забезпечення добробуту майбутніх поколінь.

При цьому синергією є додаткова цінність, що створюється шляхом об'єднання декількох фірм або структур, створюючи можливості, які б не були доступними для цих фірм чи структур, що працюють незалежно.

Ефект, що виникає при об'єднанні інтересів декількох фірм, А. Т. Зуб пропонує оцінити за допомогою аналізу вигод та витрат, тому що цей метод передбачає розгляд кількісних та якісних показників витрат і сумарних вигод наявних варіантів рішення для кожного учасника колабораційного альянсу. Benefit-cost analyzis (інші назви – «витрати – результати», «корисність – витрати», «прибутки – витрати») є раціональним методом ухвалення рішень. Він ґрунтується на концепції раціонального вибору, згідно з якою індивіди вибирають альтернативу з вигодами, що перевищують витрати.

Інші автори стверджують, що загальноорганізаційний синергічний ефект досягається завдяки злагодженій взаємодії між окремими підрозділами організації, а точніше, між керівними працівниками підрозділів, які утворюють групу керівників переважно одного рангу і забезпечують безперервність та ефективність загального функціонального процесу. У цьому сенсі можна говорити про управлінську синергію [127]. Зростання ефективності управління компанією спостерігається насамперед за наявності управлінської синергії – злагодженої командної взаємодії між керівниками різних підрозділів та різних рівнів управління. Умовою для здійснення синергічної взаємодії та командування є також додержання норм керованості. У зв'язку з цим показником їх додержання може бути коефіцієнт керованості

$$K_n = U_f / U_n, \quad (3.2)$$

де U_n – норма керованості;

U_f – фактичний рівень кількості підлеглих на одного управлінця.

Таким чином, якщо керівництву вдається створити міцну виробничу структуру, в якій усі компоненти виробничого процесу діють злагоджено і цілеспрямовано, тобто синергічно, з урахуванням вимог і характеру зовнішнього середовища, стійкість і стабільність такого підприємства і буде віддзеркаленням його конкурентоспроможності на ринку.

Інша група авторів зазначає, що синергія також може розглядатися як узгодженість окремих виробничих внутрішніх і зовнішніх складових. Основним економічним показником синергічного ефекту є наявність певного рівня чистого прибутку. Контрольними показниками, які дозволяють визначити, чи достатній отриманий обсяг чистого прибутку, є рентабельність, а також характер динаміки рентабельності та чистого прибутку. Ці самі критерії можуть використовуватися для визначення рівня конкурентоспроможності

підприємства. Крім того, доречно провести тотожність: синергія всередині компанії = конкурентоспроможність у зовнішньому середовищі [240] .

Мортен Хансен у своїй праці «Колаборація» визначає, що в процесі взаємодії учасників колаборації виникає додатковий ефект, крім запланованого економічного результату. Цей ефект він визначив як премія від колаборації. При цьому зазначав, що проект «колаборація» варто запускати лише в тому разі, якщо чиста ціна взаємодії вища від різниці між прибутком і сумою витрат, «я називаю цю чисту цінність – премія колаборації». Премію колаборації можна визначити за допомогою простого рівняння [423]:

$$\text{Премія колаборації} = \text{Прибуток від проекту} - \text{Альтернативні витрати} - \text{Витрати колаборації.}$$

Альтернативні витрати стають відповіддю на запитання: що ще ми могли б зробити з часом, зусиллями, ресурсами, витраченими на проект «колаборація»? Альтернативні витрати – це чистий потік грошових коштів, які організації упускають, налагоджуючи взаємодію замість того, щоб займатися чимось іншим. Витрати колаборації означають додаткові проблеми в спільній роботі відділів, зайві поїздки, час, витрачений на суперечки з іншими сторонами з приводу цілей, витрати на вирішення конфліктів та інші незадовільні наслідки – затримки, перевитрати бюджету, погіршення якості та зниження продажів.

У дисертації премією від колаборації ми називаємо колабораційний ефект від взаємодії держави, регіонів та підприємств у сфері природокористування. Колабораційний ефект, що виникає в процесі співробітництва учасників проекту, також буде впливати на конкурентоспроможність і формування ціни виробленого товару.

В існуючій практиці є достатньо методів та способів визначення ефектів, але вони здебільшого стосуються синергетичних явищ на рівні суб'єктів господарювання та їх структурних підрозділів і не можуть бути застосовані на рівні колабораційних альянсів.

У роботі запропонований науково-методичний підхід до визначення величини колабораційного ефекту взаємодії учасників колабораційного альянсу у видобуванні природних ресурсів, який дозволяє визначити частку соціально-економічного ефекту від взаємодії, що обумовлена синергією та базується на методі «витрат та вигод». Результат показав, що приріст ефективності діяльності пов'язаний із функціонуванням альянсу, де ефект повинен бути перерозподілений між учасниками альянсу або під час аналізу рішень учасники альянсу повинні певним чином визначити відсоток збільшення ефективності діяльності для кожного учасника альянсу.

Емпіричне дослідження показало, що метод «вигод та витрат» у процесі ухвалення рішень має чіткішу структуру, ніж інші методи. Одним із корисних результатів цього структурного підходу є те, що він сприяє врахуванню всіх витрат і всіх сумарних вигод під час проведення аналізу. Нехтування будь-якою зі складових, що стосується цього процесу, призведе до ухвалення неправильного рішення. Цей підхід передбачає, що спочатку досліджується вся наявна інформація й установлюються сумарний результат і витрати, які стосуються кожного з варіантів рішення. Потім ці дані заносять до таблиці, в якій чітко протиставляються витрати і результати та віднімається один показник від іншого, щоб отримати чисті витрати або вигоду варіанта. Найважчим в аналізі витрат і результатів є встановлення з великої кількості інформації, наданої для ухвалення рішення, сумарних витрат і сумарних доходів від варіанта, що стосується рішення. У сфері природокористування колабораційний ефект обумовлений використанням природних ресурсів, кількість яких обмежена. Функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні дозволяє отримати синергетичний ефект, який має циклічний характер та виникає в майбутньому. Колабораційний ефект проявляється у зростанні обсягів видобування природних ресурсів, покращання умов праці та поліпшення інфраструктури регіонів у майбутньому й кінцевому результаті та в збільшенні доданої вартості.

Науково-методичний підхід, який ми запропонували, базується на ідентифікації економічних вигід та витрат від функціонування колабораційного альянсу в природокористуванні. Цей ефект ураховується під час визначення соціально-економічного ефекту від взаємодії учасників альянсу у вигляді приросту прибутку на підприємстві, збільшення регіонального валового продукту та зростання рентних надходжень до державного бюджету.

Підхід передбачає розгляд кількісних та якісних показників витрат і сумарних вигід, наявних від варіантів рішення для кожного учасника колабораційного альянсу. Тобто створення колабораційного альянсу можна вважати доцільним, якщо ринкова вартість капіталів учасників буде більшою, а ризики меншими, ніж до створення альянсу.

$$\sum_{i=1}^n Ek'i > Ek's + Ek'r + Ek'e, \quad (3.3)$$

де $Ek's, Ek'r, Ek'e$ – економічний результат (вартість капіталу) кожного з учасників колабораційного альянсу (держава, регіон, видобувне підприємство);

$Ek'i$ – сумарний економічний результат учасників після створення колабораційного альянсу.

Для визначення синергетичного ефекту колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство» пропонується така формула:

$$EZR = \sum_{i=1}^n E'k - (Zs + Zr + Ze), \quad (3.4)$$

де EZR – узагальнювальний показник синергетичного ефекту від функціонування колабораційного альянсу;

Zs, Zr, Ze – витрати кожного учасника колабораційного альянсу.

Як вже зазначалось раніше, колабораційний ефект виникає тоді, коли ринкова вартість капіталів учасників альянсу буде більшою, а ризики –

меншими, ніж до створення альянсу. Під кумулятивністю в даному випадку розуміють циклічно-накопичувальний характер цього ефекту для майбутніх поколінь. Цей ефект може мати як прямі, так і латентні прояви. До прямих ефектів від фінансово-організаційної взаємодії учасників колабораційного альянсу можна віднести зростання обсягів видобування природних ресурсів, зростання рентних надходжень до державного та місцевих бюджетів, поліпшення соціально-економічної інфраструктури регіонів видобування ресурсів, зростання фінансових можливостей для компенсації витрат, пов'язаних із відновленням здоров'я населення на території видобування ресурсів, збільшення доданої вартості та зменшення ризиків учасників альянсу тощо. Одним із принципово важливих латентних проявів цього ефекту є взаємовигідний обмін знаннями, поєднання інтелектуальних зусиль та технологічного досвіду учасників альянсу для розроблення нових стратегічних траєкторій розвитку регіонів, запровадження принципово нових ефективних та екологічнобезпечних технологій видобування ресурсів.

Кількісне вимірювання колабораційного рентного ефекту (EZR) в роботі запропоновано здійснювати за такою формулою:

$$EZR = \sum_{t=1}^T \frac{CIF_t^e - COF_t^e - IC_t^e}{(1+E)^t} + \sum_{t=1}^T \frac{T_t^r + RP_t^r + \Delta SEP_t^r - IC_t^r - AV_t^r}{(1+E)^t} + \sum_{t=1}^T \frac{T_t^s + RP_t^s + \Delta SEP_t^s - IC_t^s - AV_t^s}{(1+E)^t}, \quad (3.5)$$

де CIF_t^e , COF_t^e – вхідні і вихідні грошові потоки від реалізації проекту в межах колабораційного альянсу в t-му році;

IC_t^e , IC_t^r , IC_t^s – інвестиційні витрати в межах колабораційного альянсу на рівні паливодобувних підприємств, місцевих та державного бюджету відповідно в t-му році;

T_t^r , T_t^s – податкові надходження до місцевих та державного бюджету відповідно від реалізації проекту в межах колабораційного альянсу в t-му році;

RP_t^r , RP_t^s – рентні платежі до місцевих та державного бюджету відповідно від реалізації проекту в межах колабораційного альянсу в t-му році;

$\Delta SEP_t^r, \Delta SEP_t^s$ – зміна соціальних витрат та виплат, пов'язаних зі зміною екологічного становища з місцевих та державного бюджету відповідно, в зв'язку з реалізацією проекту в межах колабораційного альянсу в t -му році;

AV_t^r, AV_t^s – альтернативні надходження від використання природних ресурсів території без реалізації проекту в межах колабораційного альянсу в t -му році; E – ставка дисконтування, прийнятна для учасників колабораційного альянсу, з урахуванням альтернативної вартості капіталу та ризиків участі в колабораційному альянсі.

Запропонований підхід базується на визначенні кількісних та якісних показників витрат і сумарних вигід для кожного учасника колабораційного альянсу.

Цілі вертикальної співпраці у розподілі рентних доходів (держава – місцеві громади – паливодобувні підприємства) можуть суперечити цілям горизонтальної співпраці (співпраця декількох паливодобувних підприємств). Тому в колабораційних альянсах, створених для впорядкування рентних відносин у національній економіці, можуть виникати специфічні ризики, не притаманні колабораційним альянсам інших галузей. Так, наприклад, співпраця може спричинити посилення конкуренції на внутрішньому ринку та збільшення попиту, що, у свою чергу, може призвести до надмірного видобування ресурсів та збільшити соціо-еколого-економічні ризики для місцевих громад. Горизонтальна взаємодія в межах альянсу часто потребує спеціалізації паливодобувних підприємств, істотної модернізації їх основних засобів, калібрування виробничих циклів тощо. Тобто паливодобувні підприємства – учасники альянсу починають діяти в межах єдиного технологічного ланцюга, втрачаючи при цьому певну частку технічної, управлінської та фінансової автономії, що також є фактором виникнення специфічних ризиків. Конкуренція між цими підприємствами починається ще на етапі отримання ліцензій на розроблення кращих родовищ, оскільки розмір ПРР істотно залежить від географічного, кліматичного та історико-економічного розташування конкретних територій.

Статистичні дані за 2014–2017 роки для проведення розрахунків були одержані з відкритих джерел Державної служби статистики України та фінансового управління Сумської області.

Ураховуючи прогнозні дані щодо функціонування колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство», результати показали, що надходження доходів до загального фонду Державного бюджету по Сумській області у 2018 році при функціонуванні колабораційного альянсу в природокористуванні зросте на 1 001 253 (13 516 921) грн порівняно з прогнозними даними 2018 року без функціонування колабораційного альянсу (12 515 668), у 2019 році зросте на 1 081 353 грн, що в сумі за два роки становитиме 16 %. Прогнозована рентна плата видобувних підприємств районів до загального фонду державного бюджету по Сумській області у 2018 році при функціонуванні колабораційного альянсу в природокористуванні зросте на 254 833 грн (3 895 308) порівняно з прогнозними даними 2018 року без функціонування колабораційного альянсу (3 640 475). У 2019 році рентна плата зросте на 298 312 грн (4 559 912) порівняно з 2019 роком без функціонування колабораційного альянсу (4 261 600), що за два роки в сумі становитиме 14 %.

Прогнозована рентна плата видобувних підприємств районів, що перераховується до бюджету по Сумській області, у 2018 році при функціонуванні колабораційного альянсу зросте на 6 % і буде становити 567 018 грн порівняно з 2018 роком без функціонування колабораційного альянсу, що становить 534 923 грн. У 2019 році прогнозована рентна плата буде становити 64 007 грн, що на 9 % більше, ніж прогнозовані результати рентних надходжень без функціонування колабораційного альянсу в природокористуванні, що в сумі за два роки становитиме 15 % (рис. 3.10, 3.11).

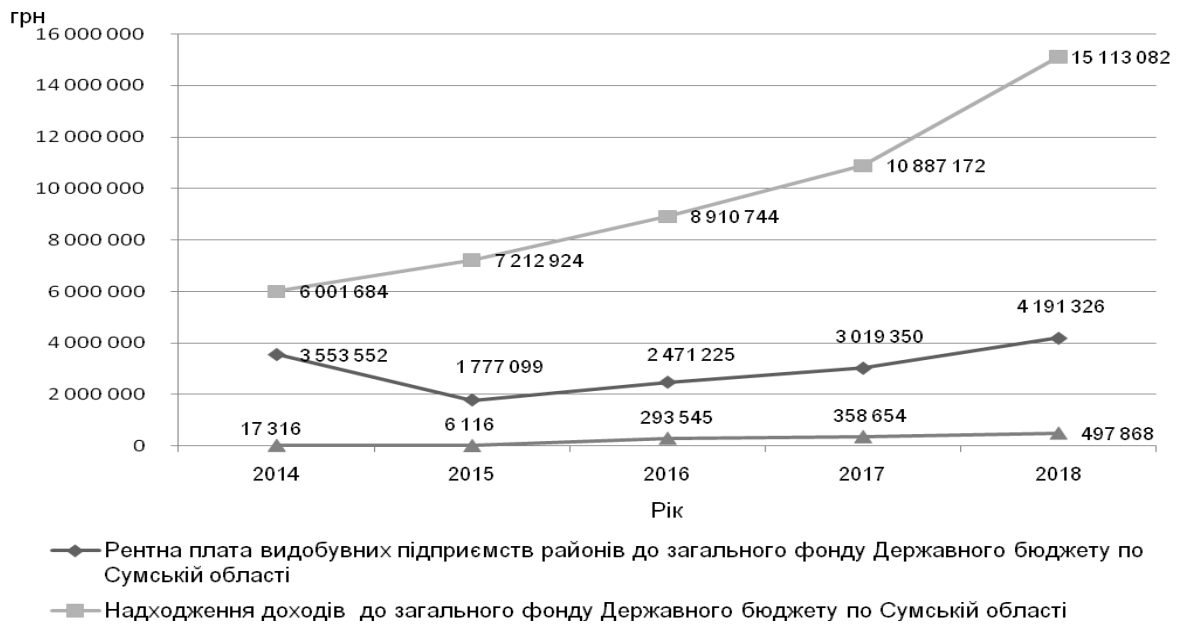

Рисунок 3.10 – Графік надходжень до державного та районного бюджетів без функціонування колабораційного альянсу

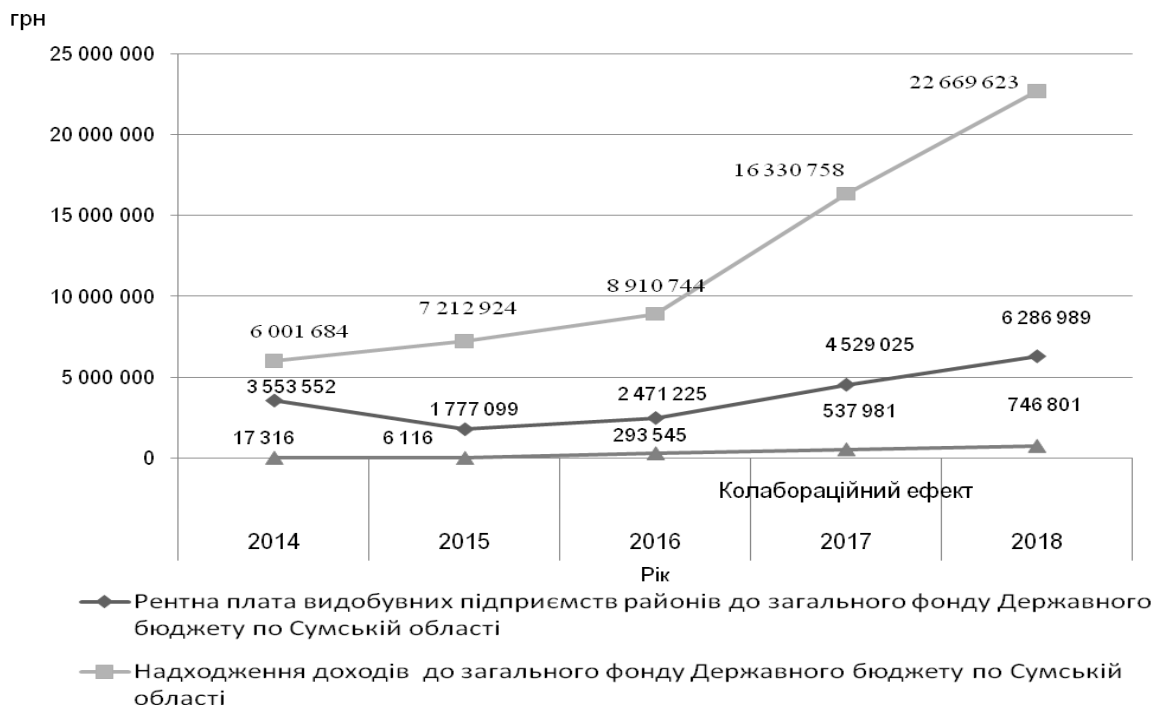

Рисунок 3.11 – Графік надходжень до державного та районного бюджетів у рамках колабораційних ефектів

Поєднання методів екстраполярного прогнозування та «витрат і вигод» показало, що в разі створення колабораційного альянсу ефект від його функціонування збільшує загальний результат на 15 %. При цьому специфіка

функціонування колабораційного альянсу обумовлена циклічністю рентоутворювальних процесів на підприємстві, в регіоні й на рівні держави. Кожний раз при видобуванні природних ресурсів формується природно-ресурсна рента, яку необхідно розподіляти. Ефективний розподіл рентних доходів в умовах колабораційних альянсів при узгодженні інтересів усіх сторін рентних відносин (держава – регіон – підприємство) буде накопичувати фінансові ресурси на різних рівнях та сприяти розвитку соціальної складової як регіонів, так і країни в цілому.

Вивчення синергії як явища, здатного збільшувати позитивний ефект функціонування корпорації або підприємства, на сьогодні є досить актуальним. Конкуренція давно вже вийшла за рамки виробленого продукту і перейшла у сферу конкуренції управлінських структур. Упровадження нових форм співпраці, зокрема в природокористуванні, є перспективним напрямом у створенні соціально спрямованої політики регіонів. Узгодження інтересів учасників перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів через формування колабораційних альянсів приведе до формування соціальної відповідальності, при цьому успіх створення колабораційних альянсів у природокористуванні залежить від довгострокового планування, координації політики, ступеня довіри, прагнення до співпраці вищого і середнього керівництв учасників.

Безумовно, приріст ефективності діяльності, пов'язаний із певним рішенням щодо формування та функціонування альянсу, повинен бути перерозподілений учасниками альянсу або під час аналізу рішень учасники альянсу повинні певним чином визначити відсоток збільшення ефективності діяльності для кожного учасника альянсу. Раціональне оцінювання формування й функціонування альянсу неможливе без чіткого визначення того, чи будуть вигоди кожного учасника альянсу для досягнення певних цілей учасників, чи необхідно враховувати різну цінність для кожного учасника альянсу додаткової одиниці благ залежно від того, що саме бажають вони отримати.

Висновки до розділу 3

Дослідження засвідчили, що трансформація рентної політики, яку здійснили за останні декілька років, дуже значна. Неможливо не відзначити, що рентна політика стала більш політизованою і не завжди раціонально виправданою щодо використання природних ресурсів та відновлення регіонів, де здійснювалося видобування природних ресурсів. Реформи української економіки були спрямовані на створення нового механізму координації господарською діяльністю. Їх результатом стало формування основних формальних інститутів ринкової системи. Але на практиці реформ майже не враховували того факту, що зміна формальних інститутів здатна сформувати лише зовнішні передумови змінювання поведінки економічних агентів відповідно до критеріїв ринкової ефективності.

У роботі доведено, що колаборація може бути інструментом, який допомагає координувати всі зусилля, спрямовані на формування інноваційного проекту в галузі паливодобування.

Під «колабораційним альянсом у природокористуванні» ми розуміємо узгодження інтересів та взаємодію учасників альянсу на вертикальному (держава – територіальна громада – підприємство) та горизонтальному (підприємство – підприємство) рівнях у процесах створення доданої вартості та її складової – природно-ресурсної ренти, що забезпечує реалізацію принципів соціальної відповідальності природодобувних підприємств в умовах прозорості їх діяльності та взаємної довіри. При цьому методичний інструментарій управління колабораційним альянсом складається з підходів до управління, функцій управління, визначення цілей та ідей, визначення рентних відносин при функціонуванні колабораційного альянсу і прогнозування результатів впровадження механізму як для сфери природокористування, так і для економіки України в цілому. Всі ці елементи пропонується розглянути в дисертації в рамках концепції перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів.

У роботі автором запропоновано науково-методичний підхід до визначення величини колабораційного ефекту взаємодії учасників колабораційного альянсу у видобуванні природних ресурсів, який дозволяє визначити частку соціально-економічного ефекту від взаємодії, що обумовлена синергією та базується на методі «вигод та витрат».

У дисертації доведено, що колабораційні альянси можуть вирішувати такі проблеми:

- дефіциту креативних ідей та ефективних рішень в уряді, залучення нових інтелектуальних ресурсів і впровадження ефективних способів їх інноваційної мобілізації для підтримання органів держави громадянським суспільством щодо пошуку перспективних траєкторій розвитку країн і регіонів, стратегій економічної еволюції;

- формуються продукти нових генерацій (мега-, макро-, мезо-, мікрорівнів), створені на досягненнях попередніх укладів, що визначають домінуючі переваги товару через створення додаткової цінності та конкурентоспроможності;

- колаборація дозволяє досягати спільних цілей, за яких на принципах згоди і довіри відбувається взаємовигідний обмін знаннями, проводиться навчання учасників колаборації для підвищення їх компетенції, здійснюється виробництво інноваційних продуктів зі значним інтелектуальним компонентом для просування їх на ринок і досягненням значущих кумулятивних ефектів;

- взаємодія в колабораційних альянсах дає нові можливості для розроблення політики, спрямованої на формування та підвищення конкурентоспроможності суб'єкта економічної діяльності, що діє в різних масштабах (фірма, регіон, країна, міжнародний рівень), за рахунок подолання обмежень, накладених конкуренцією, і появи стратегічних переваг, що виникають унаслідок об'єднання (зростання продуктивності праці, зниження витрат виробництва), оскільки ефект від спільних дій вищий від простих поєднань індивідуальних зусиль.

Дослідження показали, що вертикальна кооперація пов'язана із соціально-орієнтованим спрямуванням і розподілом природно-ресурсної ренти, спрямованої на соціальний, екологічний та економічний розвиток місцевих громад, підприємства та держави у цілому. У той самий час, незважаючи на наявні позитивні перспективи в роботі, виявлено, що створення коопераційних альянсів на горизонтальному рівні (підприємство – підприємство) можуть стикатися з певними труднощами як усередині підприємств, так і з боку інших підприємств.

Проблема полягає в тому, що для підприємств паливотобувної галузі не завжди підходять дослідження для товарно-виробничих підприємств та фірм. Саме видобувні підприємства усіх форм власності утворюють природно-ресурсну ренту від видобування природних ресурсів. У дисертації ми виділили чотири основні причини, чому колаборація підприємств у сфері природокористування стикається з певними проблемами. По-перше, природно-ресурсна рента є додатковим доходом, що залежить від географічного, кліматичного та історико-економічного розміщення конкретних територій, на який людина вплинути не може. Тому вже на першому етапі – отримання ліцензій на розроблення кращих родовищ – починається конкуренція між видобувними підприємствами. По-друге, одним з основних питань у природокористуванні є те, що деякі ресурси (газ, нафта, вугілля, руда) є вичерпними, тому при впровадженні стратегії кооперації або коопетиції необхідно враховувати цей чинник. По-третє, розподіл природно-ресурсної ренти пов'язаний із соціальним розвитком регіонів, де відбувається видобування, тому при колаборації необхідно враховувати не лише наслідки від його діяльності всередині альянсу, а й наслідки в регіоні в цілому. По-четверте, крім економічних і технологічних ризиків при кооперації інтересів, ми виявили екологічний та соціальний ризики, властиві саме сфері природокористування.

Проведені дослідження показали, що взаємодія підприємств у природокористуванні на горизонтальному рівні може сприяти розвитку коопетиційних відносин. Коопетиція видобувних компаній сприятиме збільшенню конкурентних переваг кожної з них, упровадженню інноваційного технологічного обладнання і формуванню соціальної, економічної та екологічної

відповідальності в регіонах видобування. Видобувні підприємства можуть бути конкурентами один одному в рамках одного ринку, тому співпраця з конкурентом може відлякувати щодо втрати нових технологій видобування, не відповідати транспарентним відносинам між учасниками кооперації та необхідності додаткових витрат на створення науково-експертної групи, учасники якої є представниками різних підприємств, для роботи в рамках кооперації. При цьому дослідження науковців світу доводять, що кооперація конкурентів на одному ринку не завжди є продуктивною, і побоювання втрати технології та переваги завжди перемагають. Ураховуючи специфіку підприємств природокористування, а саме те, що деякі природні ресурси мають вичерпний характер, і видобування цих ресурсів контролюється державою, кооперація видобувних підприємств на горизонтальному рівні на одному ринку – це питання державної безпеки.

Основні матеріали третього розділу опубліковані в працях [39, 55, 56, 59, 61, 408, 412, 414, 416, 417].

РОЗДІЛ 4

СЦЕНАРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СТРАТЕГІЙ КОЛАБОРАЦІЇ ДЕРЖАВИ,
МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ТА ПІДПРИЄМСТВ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕНТНИХ
ВІДНОСИН В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

4.1 Теоретико-методологічні засади формування економічного механізму вилучення та розподілу природно-ресурсної ренти між учасниками колабораційного альянсу

Постійні зміни рентної політики в Україні не лише не сприяють стабільності економічної ситуації в країні, а й дестабілізують та демотивують паливодобувні підприємства, що є основними платниками рентних доходів. Держава, у свою чергу, недоотримує рентний дохід від видобування природних ресурсів, незважаючи на поступове зростання відсотка рентних платежів. У регіонах, де здійснюють видобування природних ресурсів, зростає соціальне та екологічне напруження. Усе це призводить до формування нетранспарентного й неефективного ринку природних ресурсів, розорення регіонів України й підвищення рівня екологічної небезпеки.

В інших працях ми вже доводили необхідність створення такого інструменту, який би сприяв зацікавленості всіх учасників перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів та був ефективною організаційною формою щодо формування соціальної відповідальності [20]. Такою організаційною формою може бути колабораційний альянс, за якого всі учасники (держава – паливодобувне підприємство – місцеві громади) будуть мати певну соціально-економічну зацікавленість у збалансованому розподілі рентних доходів та функціонувати через механізм системної взаємодії.

Практика господарювання зарубіжних країн свідчить про те, що основою забезпечення стабільності та ефективності соціально-економічних відносин є взаємна зацікавленість усіх учасників створення, розподілу і перерозподілу

рентних доходів та соціальна захищеність населення в регіонах їх видобування.

Але проблема полягає в тому, що в процесі розроблення цього механізму були виявлені ризики, за настання яких учасники альянсу (держава – місцеві громади – паливодобувні підприємства) можуть зіштовхнутися в процесі функціонування колабораційних альянсів. Тому був розроблений науково-методичний підхід щодо узгодження інтересів різних груп при формуванні колабораційних альянсів різних рівнів ієрархії за допомогою методу сценаріїв. Ураховуючи, що організаційний механізм перерозподілу рентних доходів може провокувати різні наслідки та розвиток непередбачених подій як у регіонах, так і в країні в цілому, необхідно розглянути варіативність подій за участі різних критеріїв.

Цей метод, як ми вважаємо, є найбільш ефективним для розгляду ймовірних подій у майбутньому, тому що, крім аналізу чинників, які впливають на компанію і сферу бізнесу в цілому, особливого значення набувають можливі сценарії розвитку в майбутньому і можливі взаємодії стратегічних цілей, гнучких «міцних із точки зору майбутнього», стратегії. Прийняті до дії варіанти розвитку містять множинність можливих картин майбутнього, збільшуючи цінність, вираженість та особливості стратегічних рішень, цілей і стратегій, що реалізуються в сценаріях [335].

Зазвичай метод сценаріїв використовують у сфері прийняття управлінських рішень у довгостроковому періоді за різних критеріїв варіативності. Тому ми вважаємо, що за допомогою саме цього методу можна визначити інструменти регулювання колабораційними альянсами в умовах невизначеності.

Сценарій – це опис або картина майбутнього будь-якого об'єкта (підприємства, галузі), складений з урахуванням правдоподібних переваг. Прогнозне оцінювання найчастіше подається у вигляді трьох можливих варіантів сценарію: 1) оптимістичного; 2) песимістичного; 3) очікуваного,

найбільш ймовірного. Сценарій використовують для прийняття рішень у сфері стратегічного розвитку підприємств, регіонів, технологій, галузей, ринків.

Для визначення сценаріїв розвитку ми використовували прийнятий для цього методу алгоритм, а саме:

1 Формулювання проблеми: а) проводиться збір та аналіз інформації; б) виконуються узгодження з усіма учасниками проекту рішення суті завдання та її формулювання.

2 Визначення та угруповання сфер впливу: а) виділяються критичні точки середовища; б) проводиться оцінювання їх можливого впливу на майбутнє підприємства, галузі.

3 Визначення показників майбутнього розвитку об'єкта. Ці показники не повинні бути амбітними або завищеними. Ті сфери діяльності, розвиток яких може відбуватися за кількома варіантами, описуються за допомогою декількох альтернативних показників.

4 Формулювання і відбір узгоджуються набором припущень: а) розвиток визначається виходячи з нинішнього стану і можливих змін; б) різні альтернативні припущення про майбутнє комбінуються в набори; в) з усіх отриманих наборів вибирають зазвичай три з урахуванням таких критеріїв: високої сполучуваності; сумісності припущень, що входять до набору; наявності великої кількості значущих змінних; високої ймовірності подій, які належать до набору припущень.

5 Зіставлення намічених показників майбутнього стану сфери природокористування з припущеннями про їх розвиток: а) порівнюються результати етапів 3 і 4; б) завищені й занижені показники стану коригуються за допомогою даних етапу.

6 Уведення в аналіз руйнівних подій. Під руйнівною подією розуміють як негативний, так і позитивний момент.

7 Установлення наслідків. На даному етапі відбувається порівняння стратегічних проблем підприємства, галузі та вибраних варіантів їх розвитку.

Метод сценаріїв дозволяє відповісти на такі запитання:

1 Які тенденції того чи іншого конкретного аспекту розвитку розглянутої бізнес-системи, умови і чинники, що їх визначають?

2 З якими проблемами може зіткнутися досліджувана бізнес-система, де знаходяться точки біфуркації, в яких може статися різка зміна параметрів або структури системи?

3 Як і якою мірою управлінські рішення впливають на траєкторію майбутнього розвитку прогнозованої бізнес-системи, які наслідки різних варіантів розглянутого рішення, яка сфера допустимих альтернатив цього рішення?

Відповіді на ці запитання допоможуть розглянути сценарії взаємодії учасників альянсу на вертикальному (держава – територіальна громада – підприємство) та горизонтальному (підприємство – підприємство) рівнях у процесах створення доданої вартості та її складової – природно-ресурсної ренти.

Більшість науковців відзначають, що зміст існуючих на сьогодні механізмів примусу став джерелом багатьох проблем перехідної економіки, пов'язаних із розвитком неформальних зв'язків між економічними суб'єктами [9, 74, 125, 253]. На сьогодні інститути ринкової економіки практично сформовані, але вони багато в чому не відповідають процесам реформування, які поки що лише розгортаються та недостатньо впливають на хід подальшої трансформації економіки країни. Вони не можуть досить швидко реагувати на нові взаємовідносини з економічними агентами та впроваджувати нові механізми координації.

В умовах, що склалися, видобувним підприємствам не вигідно показувати більший дохід, оскільки у відсотковому співвідношенні з нього вилучається рентний платіж. У результаті в Україні та деяких країнах Східної Європи (Білорусь, Грузія, Молдова та ін.) виникає необхідність створення механізму перерозподілу рентного доходу, в якому були б зацікавлені всі учасники цього створення.

Оцінювання чинників, характерних для різних форм співробітництва, показало, що при колаборації найбільша кількість чинників має найвище значення для ефективної взаємодії суб'єктів господарювання. Це свідчить про те, що, по-перше, колаборація є найбільш прозорою формою взаємодії суб'єктів порівняно з іншими формами співробітництва, по-друге, подібні форми взаємодії, такі як кооперація, мають відмінності щодо поставлення цілей, форми комунікацій, наявності конкуренції і т. д. Таким чином, колабораційні альянси є тією організаційною формою, яка буде сприяти оптимальному перерозподілу рентних доходів між державою – регіоном та видобувними підприємствами.

Аналіз досліджень провідних економік світу засвідчив, що одними з реальних механізмів поповнення бюджетів регіонів і держави є оптимальний розподіл ренти від видобування природних ресурсів та віднесення частини рентних доходів до місцевих бюджетів із метою відновлення територій після видобування природних ресурсів і розвиток життєдіяльності територіальних громад [51].

Проведене власне дослідження дозволило розробити науково-методичний підхід щодо узгодження інтересів різних груп при формуванні колабораційних альянсів різних рівнів ієрархії (горизонтальні та вертикальні). Застосування сценарного підходу дозволяє виявити ефект, який за допомогою критеріїв варіативності визначає зміни в упровадженні механізму колабораційних альянсів на територіях видобування природних ресурсів та урахування чинників ризику.

Упровадження нових форм організації праці на рівні держави або на рівні підприємства завжди буде зіштовхуватися з ризиками та протидіями окремих учасників роботи. Тому потрібно «програти» варіанти подій щодо виникнення ризиків на різних рівнях (державна, паливодобувні підприємства та регіони, де здійснюється видобування природних ресурсів).

Для систематизації варіативних подій функціонування колабораційних альянсів у галузі природодобування ми за допомогою поєднання експертного,

системного та емпіричного методів упорядкували варіанти виникнення подій за допомогою індикатора S . Сценарії подій розглянуті відповідно до трьох груп експертів. Експертні групи працювали в 2015 та 2016 роках. За базу брали три варіанти розвитку подій (оптимістичний, песимістичний, найбільш імовірний). На підставі формалізації взаємозалежності між колабораційними ризиками різних груп запропоновано обирати інструменти регулювання ризиків залежно від їх проявів, а також від інших чинників, конкретну комбінацію яких необхідно встановлювати на основі індикатора S . Моделювання подій дозволяє узгодити інтереси учасників при формуванні альянсів різних рівнів ієрархії (горизонтальні та вертикальні), за допомогою критеріїв варіативності, що визначають зміни у впровадженні механізму колабораційних альянсів на територіях видобування природних ресурсів та урахування факторів ризику.

Основними критеріями варіативності S є:

i_l – рівень колабораційних альянсів;

i_r – вид ризику;

i_m – тип конкуренції паливодобувних підприємств;

i_c – тип соціо-еколого-економічної кризи (ситуації в країні) (табл. 4.1).

Упорядкування варіантів виникнення подій за допомогою індикатора S $\{i_l; i_r; i_m; i_c\}$ подано таким чином:

i_l – рівень колабораційних альянсів: 1 – рівень держави; 2 – рівень паливодобувного підприємства; 3 – рівень регіону;

i_r – вид ризику: 1 – збільшення ціни ресурсу; 2 – виснаження ресурсів у регіоні; 3 – контролю держави над паливодобувними підприємствами; 4 – ринковий; 5 – валютний; 6 – ризик ліквідності; 7 – збільшення рентних платежів;

8 – юридичний; 9 – стратегічний;

i_m – тип конкуренції паливодобувних підприємств: 1 – внутрішньогалузева;

2 – міжгалузева; 3 – недосконала; 4 – досконала;

i_c – тип соціо-еколого-економічної кризи (ситуації в країні): 1 – економічна; 2 – соціального розвитку; 3 – валютна; 4 – ліквідності; 5 – довіри; 6 – екологічна.

Таблиця 4.1 – Сценарії впровадження механізму колабораційних альянсів залежно від критеріїв варіативності $S \{i_1; i_r; i_m; i_c\}$ (фрагмент)

Оптимістичний варіант розвитку		Найбільш імовірний		Песимістичний варіант розвитку	
1	2	3	4	5	6
S {1; 1; 1; 6} S {1; 7; 2; 1} S {1; 7; 2; 6}	– надходження фінансових ресурсів на розвиток регіону та охорону довкілля	S {1; 4; 2; 4} S {1; 1; 2; 2} S {1; 4; 2; 2}	– зменшення прибутку підприємства за рахунок збільшення собівартості природних ресурсів	S {1; 2; 1; 6} S {1; 1; 2; 1}	– буде нерівний перерозподіл рентного доходу між учасниками колаборації; – збільшення рентного платежу
S {1; 3; 1; 1} S {2; 1; 2; 2} S {1; 7; 1; 3} S {2; 3; 1; 2} S {2; 7; 2; 5}	– держава через власні структури забезпечує розвідку корисних копалин, регуляцію під час видобування природних ресурсів; – зменшаться видатки на соціально-екологічні потреби регіонів	S {2; 7; 2; 1} S {1; 3; 2; 3} S {2; 2; 2; 4} S {3; 1; 2; 6}	– збільшення надходження до місцевих бюджетів; – ціни на природні ресурси можуть зростати	S {3; 2; 2; 1} S {3; 7; 2; 2} S {2; 7; 1; 6} S {2; 6; 1; 3}	– складність при узгодженні інтересів сторін; – зміщення доходів у бік периферій; – можливі корупційні схеми
S {1; 3; 1; 2} S {2; 5; 2; 1} S {1; 5; 1; 2} S {1; 8; 3; 3} S {2; 9; 3; 6}	– збільшаться надходження до бюджету; – оптимізація витрат на видобування природних ресурсів через систему державних пільг з оподаткування прибутку та ПДВ при реалізації великих інвестиційних проєктів	S {2; 6; 3; 1} S {3; 5; 4; 2} S {3; 2; 4; 1} S {1; 9; 1; 1} S {3; 6; 1; 3}	– будуть враховуватися інтереси видобувних підприємств та регіонів видобування; – необхідно реформувати законодавчо-правові аспекти	S {1; 7; 2; 2} S {1; 3; 3; 5} S {2; 7; 4; 1} S {2; 5; 4; 1} S {3; 7; 1; 6}	– постійні зміни щодо рентного платежу в природокористуванні призводять до зменшення видобування природних ресурсів; – зупинення низько-технологічних підприємств
S {1; 5; 3; 5} S {2; 1; 4; 2} S {3; 9; 3; 5} S {3; 3; 3; 5} S {2; 9; 1; 6} S {1; 5; 1; 6}	– підвищення рівня довіри до держави; – отримання певних переваг від участі у колаборації з бізнесом у природо-добувній галузі через отримання рентного доходу	S {2; 3; 2; 4} S {2; 5; 3; 3} S {3; 4; 1; 1} S {3; 6; 2; 1}	– контроль над ключовими галузями економіки; – проблема врахування інтересів усіх сторін	S {1; 8; 2; 2} S {2; 8; 4; 5} S {3; 9; 3; 1} S {1; 7; 3; 1}	– необхідність перегляду нормативно-правової бази; – зростання конкуренції на внутрішньому рівні; – корупційні схеми

Продовження таблиці 4.1

1	2	3	4	5	6
S {2; 5; 1; 3} S {3; 4; 2; 1}	– ціни на ресурси повинні знизитися і стати стабільними; – використання частини природної ренти для розвитку природодобувного регіону та його мешканців, урахуваючи інтереси видобувних підприємств	S {1; 7; 4; 1} S {2; 6; 3; 3}	– зменшення прибутку підприємств за рахунок збільшення собівартості природних ресурсів	S {1; 1; 9; 1} S {2; 8; 1; 1} S {3; 8; 1; 1}	– необхідність повного реформування державного управління; – зупинення діючих підприємств, наслідком цього буде дефіцит бюджету, зростання соціального напруження в регіоні та країні в цілому
S {2; 4; 3; 4} S {2; 5; 3; 3} S {2; 6; 4; 5} S {2; 8; 3; 2} S {3; 3; 4; 5}	– зростання вартості активів видобувних компаній; – упровадження нових технологій на підприємствах; – забезпечення новими робочими місцями	S {3; 2; 1; 1} S {3; 1; 4; 4} S {2; 4; 3; 3} S {3; 7; 1; 2} S {3; 8; 4; 1}	– збільшення цільових фондів розвитку регіону видобування; – незбалансованість інтересів учасників кооперації; – оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів конкретної території	S {1; 3; 3; 1} S {1; 1; 1; 5} S {2; 6; 3; 4} S {2; 3; 4; 1} S {3; 1; 1; 1}	– збільшення додаткових ризиків; – збільшення ціни ресурсу; – конфлікт інтересів
S {2; 5; 1; 1} S {2; 4; 2; 3}	– оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів між усіма учасниками кооперації	S {2; 6; 1; 1} S {2; 4; 3; 1} S {1; 2; 3; 1} S {3; 5; 3; 1}	– збільшення конкуренції між видобувними підприємствами; – ціни на ресурси повинні зменшуватися	S {2; 1; 3; 1} S {2; 7; 3; 2}	– збільшення рентних платежів; – збільшення ціни ресурсів
S {2; 6; 1; 3} S {2; 9; 3; 4}	– підвищення іміджу компанії; – зростання ринкової вартості активів	S {2; 6; 2; 1} S {2; 4; 3; 6}	– необхідність оновлення технологічної бази підприємств; – упровадження нових енергоощадних технологій	S {3; 8; 2; 1} S {2; 9; 4; 1} S {3; 4; 3; 1}	– упровадження нових, незнайомих методів та правил роботи; – складність упровадження колабораційного механізму в природокористуванні; – опір із боку населення країни
S {3; 4; 4; 1} S {3; 5; 4; 2}	– розвиток цільових фондів щодо відновлення регіонів	S {1; 3; 2; 2} S {3; 7; 3; 6} S {3; 2; 1; 5}	– збільшення обсягу розвідки та видобування природних ресурсів; – гарантоване отримання частки рентного доходу від видобування природних ресурсів	S {2; 4; 3; 2} S {3; 2; 1; 3}	– погіршення економічної ситуації регіонів; – виснаження ресурсів регіонів

Продовження таблиці 4.1

1	2	3	4	5	6
S {1; 4; 1; 2}	– соціально-орієнтоване співробітництво між державою та природодобувними підприємствами	S {1; 3; 3; 2} S {3; 3; 1; 1}	– соціально-економічний розвиток регіонів; – контроль над видобуванням природних ресурсів із боку держави та громад	S {1; 4; 1; 6} S {2; 1; 1; 3} S {2; 5; 1; 1}	– складність створення колабораційних альянсів у природодобувній галузі; – збільшення собівартості продукції; – збільшення внутрішньогалузевої конкуренції
S {3; 4; 1; 2} S {3; 8; 3; 2} S {3; 9; 2; 5} S {3; 5; 1; 2} S {3; 2; 3; 2}	– збільшення фінансування регіональних соціальних програм; – зростання добробуту громадян; – розвиток регіону, де відбувається видобування ресурсів; – збільшення соціальних стандартів регіонів	S {2; 7; 3; 1} S {2; 1; 3; 2} S {3; 4; 2; 5} S {3; 9; 1; 5}	– оптимізаційний перерозподіл рентних доходів між державою, регіонами та видобувними підприємствами; – збільшення довіри з боку населення; – розвиток та впровадження соціальних програм	S {3; 2; 3; 1} S {3; 2; 2; 1}	– виснаження ресурсів регіону; – збільшення цін на природні ресурси
S {3; 2; 4; 2} S {3; 4; 4; 2} S {1; 4; 4; 1}	– розроблення механізмів матеріальної та моральної компенсації для регіонів після видобування ресурсів; – додаткові надходження до бюджетів усіх рівнів; – оптимальне узгодження інтересів учасників колабораційного альянсу	S {2; 9; 4; 1} S {3; 4; 1; 3} S {3; 9; 1; 2} S {3; 8; 4; 2}	– позитивний рейтинг видобувних підприємств; – розвиток соціально-економічної сфери регіонів; – реалізація державних природоохоронних програм розвитку регіонів	S {1; 7; 1; 2} S {2; 1; 4; 2} S {2; 2; 3; 5} S {3; 2; 4; 4}	– невідповідність нормативної бази змінам у рентній політиці; – зростання корупційних схем; – виснаження ресурсної бази, особливо ресурсів загальнодержавного значення; – збільшення загальних ризиків
S {3; 6; 4; 1} S {3; 4; 2; 2} S {1; 6; 4; 3} S {1; 9; 2; 5}	– збільшення фінансування соціальних сфер: медицини, освіти, культури, розвиток регіонів, покращання інфраструктури	S {3; 5; 4; 2} S {3; 1; 4; 5} S {2; 3; 2; 5} S {3; 2; 4; 5}	– взаємна відповідальність сторін при перерозподілі рентних доходів; – заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь; – можливість розвитку регіонів	S {2; 6; 3; 1} S {2; 5; 3; 1} S {3; 6; 4; 2} S {3; 4; 3; 6}	– необхідність додаткових витрат для впровадження нових технологій на підприємствах для утримання їх конкурентоспроможності; – неоптимальний перерозподіл рентних доходів; – збільшення собівартості продукції підприємств

Дослідження показало, що комбінування різних критеріїв варіативності сприяє виявленню різних сценаріїв, що допомагає в розробленні стратегічних напрямків розвитку колабораційних альянсів як на вертикальному, так і на горизонтальному рівні.

У процесі реалізації співробітництва виникає ряд проблем щодо узгодження інтересів сторін із додержанням установлених правил комунікацій. У процесі співпраці виявляється формальна або реальна колаборація, оскільки юридичної угоди і договірною оформлення недостатньо для появи процесу колаборації та її бажаного кінцевого результату.

Сценарії розвитку подій показали, що під час створення колабораційних альянсів при всіх варіантах подій (оптимістичний, песимістичний, найбільш імовірний) будуть збільшуватися додаткові витрати для впровадження нових технологій на підприємствах для утримання їх конкурентоспроможності, також можуть бути збільшені собівартість продукції підприємств та рентна плата на видобування природних ресурсів. Однією з основних виявлених проблем є неузгодженість інтересів учасників колабораційного альянсу щодо природокористування. Тобто немає ніяких гарантій того, що в альянсі не будуть наявні опортуністичні настрої. Однак, окрім оптимального перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів, колабораційний альянс створюється для формування соціальної відповідальності при перерозподілі ресурсу. Якщо всі учасники альянсу будуть додержуватися узгоджень у рамках колабораційного альянсу, то буде виникати колабораційний ефект на основі явища синергії. Колабораційний ефект буде виявлятися у збільшенні доданої вартості, яка, у свою чергу, впливатиме на зростання обсягів видобування природних ресурсів, покращання умов праці, зростання податкових надходжень до бюджету та поліпшення інфраструктури регіонів.

Проведені дослідження засвідчили, що в сучасній економіці жодне підприємство не може сподіватися на збереження конкурентних переваг лише за рахунок своїх власних сил. Партнерства та альянси дозволяють поєднувати внутрішні ресурси компанії з ресурсами, що надходять ззовні. Створення

колабораційних альянсів дозволяє окреслити інтереси конкретних регіонів, а також формалізувати відносини між підприємствами. У процесі функціонування колабораційних альянсів виникає колабораційний ефект, що є результатом взаємодії їх учасників. Оскільки колабораційний ефект виникає на базі явища синергії, то відповідно ефект може бути як позитивним, так і негативним. Розглянуті сценарії варіативності подій дали нам можливість виявити як позитивні, так і негативні тенденції при створенні та функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні.

Виявлені сценарії подій можуть допомогти розробляти антиризикові механізми та стратегії імплементації щодо створення і функціонування колабораційного альянсу в природокористуванні. Запровадження трьох варіантів розвитку подій (оптимістичний, песимістичний та найбільш імовірний) дають можливість вибрати ті варіанти, які будуть найбільш прийнятними на конкретних територіях видобування природних ресурсів.

Цей підхід був розроблений взагалі для всіх регіонів видобування в Україні, але він може бути застосований у конкретному регіоні, якщо будуть виявлені специфічні чинники, не зазначені в нашому підході.

4.2 Науково-методичні підходи до оцінювання та прогнозування соціально-економічних ризиків формування колабораційних альянсів

Поняття «ризик» розглядається досить давно, але найбільш активно в наукових колах почали вивчати різноманітні аспекти ризику в кінці XIX – на початку XX століть. Для вітчизняної економіки проблема ризику та його оцінювання не є новою. Існує багато визначень ризику. Проте різновиди ризиків, що виокремили, такі як еколого-економічні в процесі наростання суперечностей між господарською діяльністю людини та навколишнім природним середовищем, потребують додаткових та інтенсивних досліджень в умовах назрівання світової

екологічної кризи. Еколого-економічні ризики необхідно розглядати з позиції двох їх основних аспектів: екологічного та економічного, що й виражають суперечності у системі відносин «людина – природа» в їх взаємозв'язку. Оскільки людина є безпосереднім свідомим суб'єктом у системі зв'язків «природа – людина», вона є центральною ланкою в системі соціальних відносин, матеріальною основою яких є природа і штучно створене технічне середовище. Спеціалісти в галузі теорії ризику – Є. А. Ялі, А. А. Музалевський – визначають екологічний ризик як порушення динамічної рівноваги в екологічних системах, що спричиняють екологічні збитки і втрати, які виражаються у вартісному відношенні. Наслідками екологічних втрат є втрати економічного характеру (економічні збитки). Під підприємницьким (економічним) ризиком розуміють несприятливі економічні наслідки господарської діяльності, втрати ресурсів та прибутку [140]. Тому для забезпечення соціально-економічного екологостійкого розвитку постає необхідність урахування екологічного та економічного ризиків у їх взаємозв'язку, забезпечення механізмів управління ними у сфері природокористування. Постає проблема окреслення змісту поняття еколого-економічного ризику.

Еколого-економічні ризики – це ризики економічних втрат, збитків, які можуть бути в об'єктів різного рівня суспільної організації внаслідок погіршення стану (якості) довкілля [242].

Еколого-економічні ризики – це інтегральний показник, що характеризує збиток підприємства, населення і довкілля внаслідок екологічних аварій з урахуванням імовірності їх виникнення [201].

Екологічний ризик – імовірність порушення стійкості системи довкілля через господарську чи іншу діяльність людини, тобто перевищення еколого-економічного потенціалу [346].

Екологічний ризик – це ймовірність небажаних наслідків того чи іншого рішення в глобальній, регіональній або локальній експлуатації природних ресурсів і в процесі використання природних умов, функціонування споруд,

технологічних ліній тощо, які споживають ці ресурси в межах і за межами нормального терміну їх роботи [209].

Екологічний ризик – це можливість виникнення несприятливих для життєдіяльності суспільства обставин і ситуацій, зумовлених антропогенними чи природними факторами та впливами [143].

Екологічний ризик – це випадкова стохастична величина, що дорівнює добутку ймовірності настання екодеструктивної події та очікуваної інтенсивності цієї події [341].

Екологічний ризик повинен розглядатись як можливість втрати контролю за екологічними подіями, що виникають, і завдання збитку довкіллю й здоров'ю людини, ризик припинення або повного закриття об'єкта з причин екологічного характеру [94].

Еколого-економічні ризики – це ризики економічних втрат, збитків, що можуть виникати у підприємців та інвесторів унаслідок погіршення стану довкілля [140].

Переважає більшість фахівців із природних і техногенних небезпек визначають ризик як імовірність втрат, що можуть бути встановлені перемноженням ймовірності (частоти) негативної події на величину можливого збитку від неї. У цьому контексті еколого-економічний ризик при видобуванні нафти й газу є кількісною мірою виникнення надзвичайних подій і може визначатися як добуток величини збитків від шкідливого впливу на довкілля та ймовірності виникнення надзвичайної події. Зважаючи на значну різноманітність проявів ризиків, важливим питанням є їх класифікація. Дослідники у цій сфері наводять різні класифікаційні ознаки ризиків. Є беззаперечним, що екологічні ризики, які виникають у процесі видобування нафти й газу, є специфічними і потребують особливої класифікації. Наслідки видобування вуглеводнів полягають у забрудненні поверхневих та підземних вод, поверхні землі та атмосферного повітря. На нашу думку, такі еколого-економічні ризики та їх поділ за природою виникнення й основними ознаками проявів залежать від: зворотної реакції природного навколишнього середовища; екологічної ємності регіону; екологічної

свідомості населення регіону; рівня економічного розвитку регіону; рівня розвитку техносфери під час розроблення газових родовищ.

В. Ф. Семенов пропонує розглядати як ризик для регіонів при видобуванні нафти та газу екологічну ємність нафтогазоносного регіону. Під екологічною ємністю території розуміє узагальнену характеристику території, що відбиває самовідбудовний потенціал природної системи. Це означає, що сукупне техногенне навантаження не повинно перевищувати самовідновлювального потенціалу природних систем території. У цьому контексті як еколого-нормативний ризик в екологічній ємності нафтогазоносного регіону необхідно розуміти такий рівень забруднення під час розроблення родовищ нафти і газу (в межах допустимих установлених нормативів), за якого можливе самовідновлення природної екосистеми. Важливою є екологічна свідомість населення регіону, що обумовлює виникнення соціально-екологічного та еколого-демографічного ризиків. Соціально-екологічні ризики спричинені соціальним та психологічним впливом на населення в результаті розроблення родовищ вуглеводнів регіону. Еколого-демографічні ризики визначаються густотою населення регіону. Рівень ризику збільшується за високої густоти населення, а також залежить від характеру сприйняття населенням подій, що відбуваються.

Рівень економічного розвитку регіону супроводжується ймовірністю виникнення еколого-економічного ризику і пов'язується з ризиком зміни еколого-економічних показників, що впливають на розвиток регіону. Цей ризик можна розглядати як міру вартісно оцінених збитків, які завдають довікллю під час видобування вуглеводнів. Рівень розвитку техносфери формує техногенні ризики [89]. Ці ризики під час розроблення родовищ можуть спричиняти масштабні техногенні катастрофи в разі виникнення гостро несприятливих змін та прямого чи непрямого впливу видобування нафти і газу на природні процеси, що часто призводить до масової загибелі живих організмів та значних економічних збитків.

Тому важливе значення має оцінювання ризиків, обумовлених господарською діяльністю людей.

Оцінювання ризиків може здійснюватися за двома підходами: якісним та кількісним. Якісний підхід до оцінювання ризиків передбачає виявлення ситуацій, що можуть відбутися, а також визначення причин їх виникнення. Цей підхід передбачає оцінювання можливих втрат (збитків) за настання різних ризикових ситуацій та розроблення перспективних заходів щодо їх зменшення. За допомогою такого аналізу можна найповніше виявити ризикові ситуації, а також він є основою одержання даних, необхідних для проведення більш повного кількісного аналізу. Цей підхід дозволяє здійснити кількісний аналіз ризиків [87]. У світовій практиці використовують різні методи кількісного оцінювання ризиків під час економічного обґрунтування проектів. До найбільш поширених з яких варто віднести:

- метод достовірних еквівалентів (коефіцієнтів ймовірності);
- аналіз чутливості критеріїв ефективності (NPV, IRR та ін.);
- метод сценаріїв;
- метод дерева рішень;
- метод Монте-Карло (імітаційне моделювання) та ін.

О. О. Гетьман [71] зазначає, що метод достовірних еквівалентів як спосіб оцінювання ризиків достатньо детально характеризує можливості прояву тих чи інших ризиків. Недоліками цього методу визначено: складність розрахунку коефіцієнтів ймовірності, адекватних ризику на кожному етапі здійснення проекту, та неможливість здійснення аналізу ймовірнісних розподілів ключових параметрів успіху проекту.

Метод аналізу чутливості критеріїв ефективності встановлює залежність результуючого показника діяльності підприємства від впливу окремих вихідних факторів. Основним недоліком цього методу є передумова розгляду зміни кожного фактора окремо, тоді як інші фактори залишаються незмінними. З цієї причини застосування даного методу на практиці як самостійного інструменту аналізу ризику досить обмежене.

Що стосується методу сценаріїв, то він дозволяє оцінити ризики для різних варіантів реалізації проектів у разі наявності достовірної інформації про

чутливість до факторів впливу і можливу волатильність основних проектних параметрів. Проблематичним у разі застосування цього методу також є питання оцінювання ймовірностей настання чи ненастання будь-якого сценарію подій.

Метод дерева рішень використовують у ситуаціях, коли ухвалене поточне управлінське рішення залежить від рішення, прийнятого раніше, що визначає порядок подальшого перебігу подій. Можливості практичного застосування цього методу обмежуються необхідністю виявлення доступних чи припустимих варіантів розвитку. Метод Монте-Карло відкриває широкі можливості використання саме в інвестиційному проектуванні, особливо в умовах невизначеності та підвищеного ризику. Перевагою його застосування є те, що він може використовуватися разом з іншими економіко-статистичними методами, особливо з теорією ігор. До того ж він надає більш оптимістичні оцінки порівняно з іншими методами [71]. Проте його недоліками є висока складність моделей, значний ризик застосування неадекватних моделей, а також жорсткі вимоги до наявності відповідних потужностей обчислювальної техніки та значні витрати часу на проведення розрахунків.

На сьогодні вилучення і перерозподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів є актуальними питаннями в Україні.

Вилучення рентних доходів відповідно до законодавства України є платою за використання і видобування природних ресурсів як для приватних, так і для державних підприємств та є обов'язковим до виконання. Щороку ставка рентних платежів від видобування природних ресурсів незмінно зростає, при цьому значних надходжень до регіонів, де видобуваються природні ресурси, не відбувається [273]. Збільшення рентних платежів впливає на збільшення ціни ресурсу, а також впливає на конкурентну політику природодобувних підприємств. З огляду на вищезазначене виникає необхідність формування колабораційного механізму, що допоможе врахувати інтереси всіх сторін (держава, регіон, підприємство) під час видобування ресурсу і скоординувати зусилля, спрямовані на формування ефективного механізму перерозподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів.

У роботі було проведено дослідження з метою виявлення необхідності формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами для створення соціально-орієнтованої політики в регіонах і перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Дослідження проводили за допомогою методу експертного оцінювання (анкетування) серед респондентів, які мають безпосереднє відношення до видобування природних ресурсів. Умовно ми поділили респондентів на три групи: 1) урядовці (ОББ); 2) топ-менеджери компаній, які видобувають природні ресурси; 3) представники науки. Було зібрано 320 відповідей на поставлені запитання (додаток В).

Одержані результати засвідчили, що, крім очікуваних позитивних результатів від колаборації, очікуються й негативні ефекти (табл. 4.2).

Таблиця 4.2 – Визначення ризиків при формуванні колабораційного альянсу у природокористуванні

Ризик	Причина виникнення ризику
Зменшення ціни ресурсу	– зменшення тіньових схем ведення бізнесу; – стабілізація бізнес-процесів; – конкуренція продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках; – підтримка держави
Конкуренція	– сприятиме збільшенню соціальної складової угод
Збільшення суми рентних платежів	– збільшення ціни на природний ресурс, формування неконкурентоспроможної ціни на світовому ринку
Збільшення витрат підприємств на видобування одиниці природного ресурсу	– модернізація технологічних фондів підприємств; – розвиток соціальних програм у регіонах; – реалізація природоохоронних заходів на підприємствах; – за рахунок збільшення рентних платежів
Розвиток тіньових схем визначення рентного доходу	– для мінімізації рентних виплат до бюджету
Збільшення ціни ресурсу	– може бути за рахунок додаткових витрат на технологічну модернізацію підприємств, виділення нових робочих місць і збільшення витрат на розвиток соціальних програм
Опортуністична поведінка учасників	– при узгодженні інтересів сторін
Контроль держави над ключовими галузями економіки, що формують значні рентні надходження	– монополізація галузі
Необхідні зміни в законодавчій базі	– висновок колабораційних альянсів між державою і природодобувними підприємствами та узгодження інтересів сторін із визначенням соціальної відповідальності всіх учасників угоди спричинять зміни в законодавчій базі

Передусім це побоювання респондентів щодо виникнення економічних ризиків під час створення колабораційних альянсів, які можуть вплинути на вартість ресурсів і конкурентоспроможність видобувних підприємств. Також респонденти висловили думку, що при надмірному видобуванні природних ресурсів може бути виснаження ресурсної бази регіонів. Ураховуючи все вищезазначене, під час додаткового дослідження ми попросили респондентів ранжувати виявлені ризики за ступенем значущості при формуванні майбутнього колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство» щодо розподілу рентного доходу.

Одержані результати допомогли виявити очікувані ризики від колаборації інтересів для всіх учасників альянсу та основні компоненти щодо формування стратегії мінімізації очікуваних негативних ефектів при колаборації інтересів держави і природодобувних підприємств, а також для формування механізму соціальної відповідальності через перерозподіл рентних доходів від природодобувних підприємств. Відповідно до оцінювання респондентів був визначений коефіцієнт ранжування ризиків та розрахована ймовірність настання події (ризик) під час реалізації колабораційного механізму (табл. 4.3). Коефіцієнт ранжування розраховували методом усереднених переваг за наявності кількох експертів. Метод передбачає, що кожному критерію ставиться у відповідність оцінка, що дорівнює місцю критерію в ряду переваг, та визначається коефіцієнт ранжування шляхом ділення суми оцінок критерію на загальну суму оцінок всіх критеріїв усіх експертів.

Для визначення залежності між кількісними та якісними ознаками, що характеризують однорідні ранжовані об'єкти в роботі, використовують ранговий коефіцієнт конкордації М. Кендалла – Б. Сміта. Його сутність полягає в тому, що кожній властивості об'єкта присвоюється свій певний ранг. Причому кожним експертом, що входить до експертної групи, цей ранг присвоюється самостійно, в результаті цього виникає необхідність оброблення цих даних із метою виявлення узгодженості думок експертів. Здійснюється цей процес за допомогою розрахунку коефіцієнта конкордації.

Таблиця 4.3 – Ймовірність здійснення ризикових подій при впровадженні механізму колаборації в природокористуванні

Причина	Коефіцієнт ранжування	Ймовірність настання події при впровадженні колабораційного альянсу
Збільшення ціни ресурсу	0,4	0,22
Зменшення ціни ресурсу	0,9	0,34
Збільшення суми рентних платежів	0,7	0,42
Розвиток тіньових схем визначення рентного доходу	0,4	0,27
Виснаження ресурсів регіону	0,1	0,48
Збільшення витрат підприємств на добування одиниці природного ресурсу	0,6	0,52
Опортуністична поведінка учасників під час узгодження інтересів сторін	0,3	0,25
Конкуренція буде сприяти збільшенню соціальної складової угод	0,8	0,47
Контроль держави над ключовими галузями економіки	0,2	0,5
Необхідні зміни в законодавчій базі	0,1	0,1

Рівень взаємоузгодження думок експертів впливає на коректність результатів виконуваної експертизи. Узгодженість думки експертів зазвичай розраховують за допомогою коефіцієнта конкордації М. Кендалла – Б. Сміта. Ця оцінка необхідна насамперед тому, що думки експертів можуть сильно відрізнятися за оцінюваними параметрами. Спочатку оцінювання проводять за ранжуванням показників і присвоєнням їм певного коефіцієнта значущості (вагомості). Неузгоджене ранжування призводить до того, що ці коефіцієнти будуть статистично недостовірними.

Коефіцієнт – це безрозмірна величина, що показує відношення в загальному випадку дисперсії до максимальної дисперсії. Коефіцієнт конкордації – це число від 0 до 1, що показує узгодженість думок експертів під час проведення ранжування якихось властивостей. Чим ближче це значення до 0, тим узгодженість вважається нижчою. За величини цього коефіцієнта менше ніж 0,3 думки експертів вважаються неузгодженими. При знаходженні величини коефіцієнта в діапазоні від 0,3 до 0,7 узгодженість вважається середньою. За величини більше ніж 0,7 узгодженість є високою. Узгодженість ранжування, здійсненого експертами, необхідно визначати для підтвердження правильності гіпотези про те, що експерти роблять відносно точні вимірювання, що дозволяє формувати різні угруповання в експертних групах, які обумовлюються людськими факторами, передусім такими, як відмінність поглядів, концепцій, різними науковими школами, характером професійної діяльності і т. д.

Визначається цей коефіцієнт за формулою $t = 2S/(n(n - 1))$, де S – сума різниць між числом послідовностей і числом інверсій за другою ознакою; n – кількість спостережень.

Головна перевага методу рангів – простота здійснення. Основними недоліками методу є: невелика кількість об'єктів ранжування, оскільки при перевищенні їх кількості 15–20 стає важко присвоїти об'єктивні рангові оцінки; на підставі використання цього методу залишається відкритим питання про те, наскільки далеко за значущістю знаходяться досліджувані об'єкти один від одного.

У роботі використовували результати анкетування, які проводили у 2016–2017 роках, щодо необхідності впровадження колабораційних альянсів у галузі природокористування. Респонденти ранжували ступінь значущості результатів відповідей анкетування. Н. М. Айкожаєв у статті «Оцінка ступеня узгодженості думок експертів» пропонує використовувати такі формули для розрахунку

коефіцієнта конкордації:

$$D_{\max} = \frac{d^2(m^3 - m)}{12(m-1)}, \quad (4.1)$$

$$D_{\max} = \frac{1}{m-1} \sum_{i=1}^m (r_i - r)^2, \quad (4.2)$$

$$R = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m r_i, \quad (4.3)$$

$$S = \sum_{i=1}^m (\sum_{s=1}^d r_{is} - r)^2, \quad (4.4)$$

$$D = \frac{1}{m-1} \cdot S, \quad (4.5)$$

де r_{sr} – оцінка математичного сподівання; m – число об'єктів. Підставляючи одержані формули у співвідношення D до $D_{\max}$, отримаємо остаточну формулу коефіцієнта конкордації:

$$W = 12S/m^2(n^3 - n), \quad (4.6)$$

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n) - m \sum_{j=1}^m T_j}, \quad (4.7)$$

де m – число експертів; n – число об'єктів.

Першу формулу використовують для визначення коефіцієнта конкордації, якщо немає пов'язаних рангів. Другу формулу застосовують у тому разі, якщо є пов'язані ранги (пов'язані ранги в тому разі, якщо в одного й того самого експерта з різними властивостями трапляються однакові ранги). Одержаний критерій порівнюється з табличним значенням, і при перевищенні значення першого над останнім говорять про значущість досліджуваного коефіцієнта. Результати проведеного дослідження подані в табл. 4.4.

Таблиця 4.4 – Розрахунки коефіцієнта конкордації М. Кендалла – Б. Сміта

Номер питання	Кількість відповідей респондентів щодо рівня значущості питання					Сума
	Не важливо	Допустимо	Має значення	Важливо	Дуже важливо	
1	2	9	9	9	3	
2	1	2	5	9	15	
3	1	3	7	15	6	
4	1	3	4	4	20	
5	1	2	5	9	15	
6	1	1	3	6	21	
7	1	2	6	8	15	
8	1	10	8	9	4	
9	3	4	7	4	14	
10	2	7	7	9	7	
$\sum g_{is}$	14	43	61	82	120	320
g_{sp}						64
Різниця між g_{is} та g_{sp}	-50	-21	-3	18	56	
Квадрат різниць	2 500	441	9	324	3 136	6 410
W						0,766

Результати розрахунку показали, що коефіцієнт конкордації експертів щодо виявлення ризиків при створенні колабораційного альянсу дорівнює 0,766, це означає, що узгодженість експертів достатньо висока, тому що відповідає нормативному значенню. $W > 0,6-0,8$, якщо $W < 0,2-0,4$, це означає слабку узгодженість експертів.

Проведені дослідження показали, що більшість рішень у діяльності колабораційних альянсів ухвалюються в умовах невизначеності та непередбачуваності. Оскільки респонденти висловили припущення, що більшість виявлених ризиків мають нечітку логіку, в роботі розроблений науково-методичний підхід до ранжування соціальних, економічних та екологічних ризиків при створенні колабораційних альянсів у паливодобувній галузі, який базується на застосуванні методу нечіткої логіки (Fuzzy Logic) і врахуванні індикаторів стійкості колабораційних відносин при визначенні найбільш значущих ризиків та їх взаємозалежностей.

Основна ідея цього дослідження – визначення значущості виявлених ризиків та їх об'єднання у відповідні групи при формуванні колабораційних альянсів у природодобувній галузі.

Завдання методу – ранжування виявлених ризиків респондентами має суб'єктивний характер, і часто у своїх відповідях експерти не можуть точно визначити ранг того чи іншого показника (наприклад, «важливий» або «дуже важливий» для формування альянсу). Тому основним завданням цього дослідження є моделювання математичної моделі для визначення найбільш значущих економічних ризиків їх впливу на формування колабораційного альянсу між державою і видобувними підприємствами.

Прикладний аспект – визначення значущості ризиків для колабораційних альянсів у подальшому допоможе сформувати стратегію імплементації колабораційних механізмів під час формування соціально-орієнтованої політики в регіонах.

На основі критичного аналізу існуючих методик ми запропонували науково-методичний підхід до визначення значущості ризиків під час формування колабораційних механізмів із приводу перерозподілу природної ренти. Зауважимо, що необхідно виділити таку вимогу до цієї моделі: експерт самостійно визначає значущість ризиків для результатів дослідження.

Необхідно звернути увагу, що методами моделювання є: створення масиву даних, виконання арифметичних розрахунків, можливість одержання результату за логічних умов, здійснення порівняльної характеристики. Програмним забезпеченням для реалізації цієї моделі може бути програмний комплекс MathCAD.

Для побудови цієї моделі насамперед необхідно проаналізувати вхідну інформацію для моделювання, роль якої відіграють експертні оцінки респондентів. Для реалізації поставленого завдання ми пропонуємо використовувати показники, що базуються на використанні інструментарію Fuzzy Logic [533].

Проведене попереднє дослідження з метою виявлення необхідності формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами для створення соціально-орієнтованої політики в регіонах і перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Дослідження проводили за допомогою методу експертного оцінювання (анкетування) серед таких респондентів: урядовців (ОББ); топ-менеджерів компаній, які видобувають природні ресурси; представників науки.

Під час дослідження були використані такі умовні позначення ризиків X :

X_1 – зменшення ціни ресурсу;

X_2 – конкуренція сприятиме збільшенню соціальної складової угод;

X_3 – збільшення суми рентних платежів;

X_4 – збільшення витрат підприємств на видобування одиниці природного ресурсу;

X_5 – розвиток тіньових схем визначення рентного доходу;

X_6 – збільшення ціни ресурсу;

X_7 – опортуністична поведінка учасників під час узгодження інтересів сторін;

X_8 – контроль держави над ключовими галузями економіки, що формують значні рентні надходження;

X_9 – виснаження ресурсів регіону;

X_{10} – необхідні зміни в законодавчій базі.

Алгоритм визначення значущості виявлених ризиків при формуванні колабораційного альянсу в природокористуванні в умовах невизначеності поданий на рис. 4.1.

Рисунок 4.1 – Алгоритм визначення значущості виявлених ризиків та їх взаємозалежності на основі застосування теорії Fuzzy Logic

У запропонованій моделі задається набір кількісних і якісних (кількісних) показників загальним числом n . У результаті невпевненості експерта виникають нечіткі пояснення в структурі моделі, які з'являються при класифікації рівня

показника. Наприклад, експерт не може чітко розмежувати поняття «важливо» і «дуже важливо» для формування колабораційних альянсів. У такій ситуації застосування нечітких описів (пояснень) означає таке:

– експерт фіксує показник і його кількісний носій (якщо є);

– на вибраному носії експерт будує лінгвістичну змінну зі своїми термамножинами значень загальною кількістю m . Наприклад: змінна «Рівень показника X » може мати такі терми-множини значень ($m = 5$): «неважливо чи допустимо, має значення, важливо, дуже важливо». Якщо кількісна оцінка відсутня, то експерт лише фіксує значення показника з існуючих терм-множин значень із відповідною ймовірністю. За наявності кількісної оцінки показника експерт кожному значенню лінгвістичної змінної зіставляє функцію належності рівня менеджменту тієї чи іншої нечіткої множини.

Загальновживаними функціями в цьому разі є трапецієподібні функції належності (рис. 2.8). Відзначимо деякі уточнення: верхня межа трапеції відповідає повній упевненості експерта в правильності своєї класифікації, а нижня – впевненості в тому, що ніякі інші значення інтервалу $[0; 1]$ не потрапляють у вибрану нечітку підмножину. Для компактного опису трапецієподібні функції належності $\mu(x)$ описують трапецієподібними числами вигляду: $\mu(a_1, a_2, a_3, a_4)$, де a_1 і a_4 – абсциси нижньої межі; a_2 і a_3 – абсциси верхньої межі трапеції.

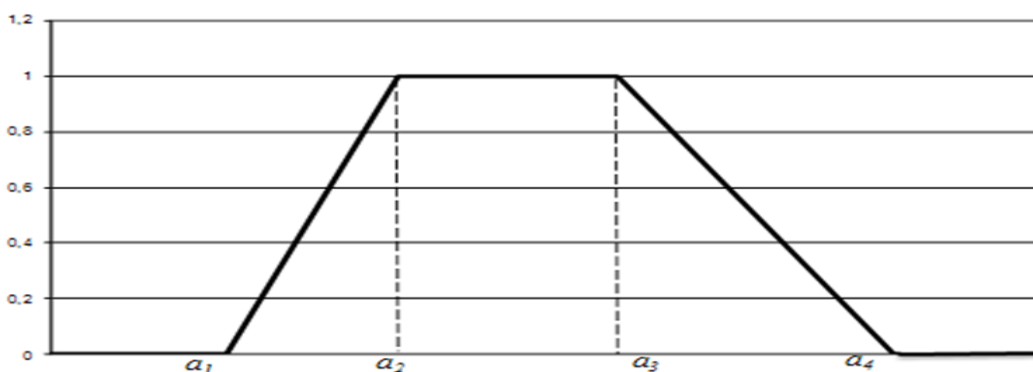

Рисунок 4.2 – Трапецієподібна функція належності

Таким чином, побудований класифікатор параметра на якісному рівні. Розглянемо основні етапи застосування отриманого класифікатора при поетапному конструюванні нечітко-множинної моделі фактора.

У таблиці 4.5 наведені результати розпізнавання рівня показників на основі набору класифікаторів, де f_{ij} – рівень належності носія нечіткої підмножини V_j .

Таблиця 4.5 – Рівні належності носіїв нечітких підмножин

Найменування	Результат класифікації за підмножинами				
	V_{i1}	V_{i2}	V_{i3}	...	V_{im}
x_1	f_{11}	f_{12}	f_{13}	...	f_{1m}
...	...	...	...	...	...
x_i	f_{i1}	f_{i2}	f_{i3}	...	f_{im}
...	...	...	...	...	...
x_N	f_{n1}	f_{n2}	f_{n3}	...	f_{nm}

Перший етап «Лінгвістичні змінні і нечіткі підмножини»:

а) лінгвістичний фактор V «Очікуване значення показника» має 5 таких значень:

V_1 – нечітка підмножина «очікуване значення дуже низьке»;

V_2 – нечітка підмножина «очікуване значення низьке»;

V_3 – нечітка підмножина «очікуване значення середнє»;

V_4 – нечітка підмножина «очікуване значення високе»;

V_5 – нечітка підмножина «очікуване значення дуже високе».

Відзначимо, що носій безлічі V – це очікуване значення показника;

б) для довільного окремого фінансового чи управлінського показника x_i задаємо лінгвістичну змінну V_i – «Рівень показника x_i » на нижчевикладених термах-множинах значень:

V_{i1} – підмножина «неважливе x_i »;

V_{i2} – підмножина «допустиме x_i »;

V_{i3} – підмножина «має значення x_i »;

V_{i4} – підмножина «важливе x_i »;

V_{i5} – підмножина «дуже важливе x_i ».

Другий етап «Визначення ступеня впевненості людини на базі функції належності». Для цього необхідно кожному фактору V , визначеному на

попередньому етапі, поставити у відповідність функцію належності, наведену в табл. 4.6.

У контексті цієї класифікації необхідно додати, що нечітка підмножина відрізняється від звичайної тим, що для елементів x із V не існує однозначної відповіді «ні» за властивостями x . У зв'язку з цим нечітка підмножина A універсальної множини V визначається як безліч упорядкованої пари $A = \{x; \mu\}$, де μ – характеристична функція належності (або просто функція належності), і характеризує ступінь упевненості щодо одержаного очікуваного рівня фактора.

Таблиця 4.6 – Функція належності та класифікація поточного значення фактора

Інтервал значень V	Класифікація рівня фактора V	Ступінь упевненості
$C_1 \leq V \leq C_2$	V_1	1
$C_2 < V < C_3$	V_1	μ_1
	V_2	$1 - \mu_1 = \mu_2$
$C_3 \leq V \leq C_4$	V_2	1
$C_4 < V < C_5$	V_2	μ_2
	V_3	$1 - \mu_2 = \mu_3$
$C_5 \leq V \leq C_6$	V_3	1
$C_6 < V < C_7$	V_3	μ_3
	V_4	$1 - \mu_3 = \mu_4$
$C_7 \leq V \leq C_8$	V_4	1
$C_8 < V < C_9$	V_4	μ_4
	V_5	$1 - \mu_4 = \mu_5$
$C_9 \leq V \leq C_{10}$	V_5	1

Для знаходження очікуваного значення фактора будемо використовувати метод аналізу відповідності [446]. Для цього узагальнимо думки експертів за кожним показником дослідження. Одержані дані занесемо до таблиці 4.5. Відзначимо, що думки експертів з якості кожної змінної можуть підпорядковуватися законам нечіткої логіки, тобто експерт може віднести досліджуваний фактор до різних рівнів оцінювання відповідно до його побажань.

Цей підхід дозволяє отримати числові значення якості досліджуваної ознаки, а потім на їх основі одержати очікувані (середні) значення досліджуваних ознак. Відповідно до таблиці 4.6 можна знайти числову оцінку досліджуваних

факторів у вигляді функції належності. Аналізуючи одержані значення, можна оцінити кожний фактор та їх внесок до досліджуваного явища чи процесу.

Розглянемо математичний алгоритм знаходження числових значень нечислової інформації якості окремої ознаки. Для довільного окремого фінансового або управлінського показника x_i задамо лінгвістичну змінну V_i «Рівень показника x_i » на нижченаведених термах-множинах значень:

V_{i1} – підмножина «неважливе x_i »;

V_{i2} – підмножина «допустиме x_i »;

V_{i3} – підмножина «має значення x_i »;

V_{i4} – підмножина «важливе x_i »;

V_{i5} – підмножина «дуже важливе x_i ».

Далі будемо знаходити числові значення V_{ij} , які найкраще демонструють взаємозв'язок ознак таким чином, щоб максимізувати показник тісності зв'язку між двома ознаками [525]. Розглянемо матрицю спряженості F ознак X і V :

$$F = \begin{bmatrix} f_{11} & f_{12} & \cdots & f_{1m} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ f_{n1} & f_{n2} & \cdots & f_{nm} \end{bmatrix} \quad (4.8)$$

.

Уведемо в розгляд діагональні матриці D_n і D_m :

$$D_n = \begin{bmatrix} c_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & c_2 & \cdots & 0 \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ 0 & 0 & 0 & c_n \end{bmatrix}, \quad D_m = \begin{bmatrix} s_1 & 0 & \cdots & 0 \\ 0 & s_2 & \cdots & 0 \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ 0 & 0 & 0 & s_m \end{bmatrix} \quad (4.9)$$

,

$$\text{де } c_i = \sum_{j=1}^m f_{ij}; \quad s_j = \sum_{i=1}^n f_{ij}.$$

Знаходимо власні значення λ матриці $A = F^T D_n^{-1} F D_m^{-1}$, тобто корені характеристичного рівняння:

$$\det|A - \lambda I| = 0 \quad (4.10)$$

де F^T – транспонована матриця;

$D_n^{-1}; D_m^{-1}$ – обернені відповідні матриці;

I – одинична матриця.

Число власних значень матриці одного рангу. Якщо $q = \text{rang}A$, то для безлічі розв'язків характеристичного рівняння одержимо

$$\lambda_1 > \lambda_2 > \dots > \lambda_q \quad (4.11)$$

Шуканим розв'язком є координати власного вектора B матриці A , які визначаємо із системи лінійних рівнянь $AB = \lambda B$.

Із безлічі допустимих власних значень матриці A вибираємо як основний власний вектор, що задовольняє співвідношення:

$$\lambda = \lambda_1 = \max \lambda_i, \quad i = \overline{1, q} \quad (4.12)$$

Наскільки вдало одержаний розв'язок установлює відповідність між ознаками, можна робити висновок із співвідношення:

$$L = \frac{\lambda_1}{SpA} \quad (4.13)$$

де $TrA = SpA = \sum_{i=1}^m \lambda_i = \sum_{i=1}^m a_{ii}$ – слід матриці A .

Чим ближче L до одиниці, тим точніший одержаний розв'язок.

Знайдемо значення лінгвістичного фактора V «Очікуване значення показника» для кожного з досліджуваних n факторів:

$$V(J) = \sum_{i=1}^m B_i f_{ij} \quad (j = \overline{1, n}) \quad (4.14)$$

Відповідно до таблиці 4.6 на підставі функції належності визначимо класифікацію досліджуваних факторів.

У цій моделі зведену таблицю оцінювання досліджуваного явища будували на основі опитування 32 експертів (додаток Г). Якість досліджуваного процесу оцінювали на основі 10 показників (запитань). У таблиці 4.7 подана числова інформація опитування експертів.

Таблиця 4.7 – Рівні належності носіїв нечітких підмножин

Найменування показника	Результат класифікації підмножин				
	B ₁	B ₂	B ₃	B ₄	B ₅
X ₁	2	8,3	9,7	9	3
X ₂	1	2	4,9	9,1	15
X ₃	1	3	7,4	14,6	6
X ₄	1	3	4	3,8	20,2
X ₅	1	2	5	9,1	14,9
X ₆	1	1	3	6,5	20,5
X ₇	1	2	6,8	7,2	15
X ₈	1	9,5	8,5	9	4
X ₉	3	4	7	3,7	14,3
X ₁₀	2	7	7	8,6	7,4

Експерт оцінює кожен фактор ризику з певною часткою ймовірності за кожним критерієм оцінювання. Фактор X₁ оцінюється з імовірністю 30 % за критерієм «допустимо» і 70 % – за критерієм «має значення». Фактор X₂ оцінюється з імовірністю 90 % за критерієм «має значення» та 10 % – за критерієм «важливо» і т. д. Критерії в цьому разі визначають ступінь значущості кожного ризику під час формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами.

На підставі таблиці 4.7 одержуємо матрицю F розміром (10×5).

Знайдемо елементи діагональних матриць D₁₀ і D₅:

$$c_i = 32, i = \overline{1,10},$$

$$s_1 = 14, s_2 = 41,8, s_3 = 63,3, s_4 = 80,6, s_5 = 120,3.$$

Визначимо власні значення λ матриці $A = F^T D_n^{-1} F D_m^{-1}$:

$$\lambda_1 = 1, \lambda_2 = 0,172, \lambda_3 = 0,04, \lambda_4 = 0,009, \lambda_5 = 0,001.$$

Шуканим розв'язком є координати власного вектора B матриці A , які одержуємо із системи лінійних рівнянь:

$$AB = \lambda_1 B:$$

$$B_1 = 0,086, B_2 = 0,263, B_3 = 0,372, B_4 = 0,5, B_5 = 0,737.$$

Визначимо, наскільки вдало одержаний розв'язок установлює відповідність між ознаками:

$$L = \frac{\lambda_1}{SpA} = 0,818 \quad (4.15)$$

Знайдемо значення лінгвістичного фактора V «Очікуване значення показника» для кожного з досліджуваних n факторів:

$$V(J) = \sum_{i=1}^5 B_i f_{ij} \quad (j = \overline{1, n}) \quad (4.16)$$

У таблиці 4.8 наведені значення досліджуваних змінних.

Таблиця 4.8 – Значення лінгвістичного фактора V «Очікуване значення показника»

Досліджувана змінна	Значення показника V	Ранг
1	2	3
X_1	0,395	10
X_2	0,561	3
X_3	0,479	7
X_4	0,595	2
X_5	0,560	4
X_6	0,616	1
X_7	0,553	5
X_8	0,412	9
X_9	0,507	6
X_{10}	0,44	8

Одержане «очікуване значення» кожного фактора допомогло нам ранжувати ризики за ступенем значущості. Таким чином, ми можемо вибудувати фактори ризику за ступенем значущості:

- 1) збільшення ціни ресурсу;
- 2) збільшення витрат підприємства на видобування одиниці природного ресурсу»;
- 3) конкуренція між природодобувними підприємствами;
- 4) розвиток тіньових схем визначення рентного доходу;
- 5) опортуністична поведінка учасників під час узгодження інтересів сторін;
- б) виснаження ресурсів регіону;
- 7) збільшення суми рентних платежів;
- 8) необхідність зміни в законодавчій базі;
- 9) контроль держави над ключовими галузями економіки, формування значних рентних надходжень;
- 10) зменшення ціни ресурсу.

Для ідентифікації одержаних значень уведемо в розгляд функцію належності для досліджуваних змінних. Функція належності показує значення інтегрального показника думки експертів до очікуваного значення (табл. 4.9).

Таблиця 4.9 – Функція належності поточного значення фактора

Інтервал значень V	Класифікація рівня фактора V	Ступінь упевненості
1	2	3
$0,086 \leq V \leq 0,129$	V_1	1
$0,129 < V < 0,217$	V_1	$\mu_1 = 11,363 (0,217 - V)$
	V_2	$1 - \mu_1 = \mu_2$
$0,217 \leq V \leq 0,289$	V_2	1
$0,289 < V < 0,344$	V_2	$\mu_2 = 18,182 (0,344 - V)$
	V_3	$1 - \mu_2 = \mu_3$
$0,344 \leq V \leq 0,404$	V_3	1
$0,404 < V < 0,468$	V_3	$\mu_3 = 15,625 (0,468 - V)$
	V_4	$1 - \mu_3 = \mu_4$
$0,468 \leq V \leq 0,558$	V_4	1
$0,558 < V < 0,673$	V_4	$\mu_4 = 8,695 (0,673 - V)$
	V_5	$1 - \mu_4 = \mu_5$
$0,673 \leq V \leq 0,737$	V_5	1

На рисунку 4.3 графічно подана функція належності, запропонована в таблиці 4.9.

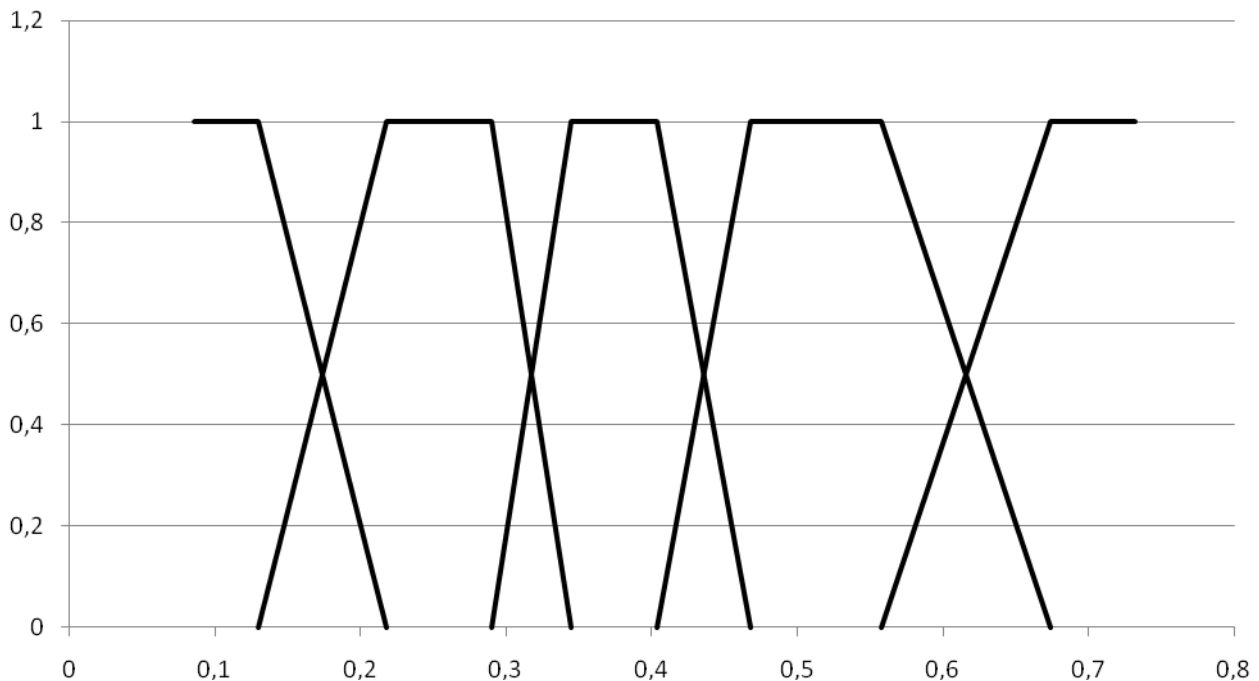

Рисунок 4.3 – Функція належності

Відповідно до запропонованої в таблиці 4.9 функції належності досліджуваних змінних на підставі одержаних значень (табл. 4.8) отримуємо підсумкову таблицю аналізу досліджуваних змінних (табл. 4.10). Класифікацію проводили за рангом значущості: «неважливо», «допустимо», «має значення», «важливо», «дуже важливо».

Застосовуючи функцію належності, ми змогли не лише ранжувати фактори за ступенем значущості для формування колабораційних альянсів, а й об'єднати їх групами, визначаючи таким чином напрям стратегій при імплементації колабораційних механізмів.

До першої групи ризиків, які можна оцінити як «дуже важливо» для колабораційних альянсів відносять: збільшення витрат підприємства на видобування одиниці ресурсу – 0,32 ; збільшення ціни ресурсу – 0,50.

До другої групи за критерієм «важливо» можна віднести: конкуренцію між видобувними підприємствами – 0,97; збільшення суми рентних платежів – 1,0; опортуністична поведінка учасників під час узгодження інтересів сторін – 1,0;

виснаження ресурсів регіонів – 1,0; розвиток тіньових схем при визначенні рентного доходу – 0,98.

До третьої групи ризиків за критерієм «має значення» можна віднести: зменшення ціни ресурсу – 1,0 та контроль держави над ключовими галузями економіки – 0,88.

Таблиця 4.10 – Класифікація досліджуваних факторів за рангом значущості

Назва	Очікуване значення				Ранг
	Не-важливо	Допустимо	Має значення	Важливо Дуже важливо	
Зменшення ціни ресурсу			0,395 1,0		10
Конкуренція буде сприяти соціальній складовій угод				0,561 0,97 0,03	3
Збільшення суми рентних платежів				0,479 1,0	7
Збільшення витрат підприємств на видобування одиниці природного ресурсу				0,595 0,68 0,32	2
Розвиток тіньових схем визначення рентного доходу				0,560 0,98 0,02	4
Збільшення ціни ресурсу				0,616 0,50 0,50	1
Опортуністична поведінка учасників під час узгодження інтересів сторін				0,553 1,0	5
Контроль держави над ключовими галузями економіки, що формують значні рентні надходження			0,412 0,88 0,12		9
Виснаження ресурсів регіону				0,507 1,0	6
Необхідні зміни законодавчої бази			0,448 0,31 0,69		8

Ранжування цих ризиків за ступенем значущості під час формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами з приводу розподілу природної ренти та об'єднання їх у групи за ступенем впливу на кінцевий результат допоможуть нам у подальшому сформуванню стратегію імплементації колабораційного механізму з метою створення соціально-орієнтованої політики через розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів.

Також за допомогою методу нечіткої логіки з визначенням функції належності досліджуваних даних у роботі була визначена взаємозалежність факторів ризику при функціонуванні колабораційних альянсів у системі «держава – регіон – підприємство» (табл. 4.11).

Таблиця 4.11 – Значення та взаємозалежність факторів ризику колабораційних альянсів у системі «держава – регіон – підприємство»

Рівень	Ризики при створенні колабораційних альянсів в природокористуванні		Очікуване значення взаємозв'язків факторів		Взаємозалежність факторів ризику
	1	2	0,98	0,02	
Держава	1	Зменшення ціни ресурсу	1,0		Опортуністична поведінка учасників
	2	Розвиток тіньових схем при визначенні рентного доходу	0,98	0,02	Зміни в законодавчій базі
	3	Збільшення ціни ресурсу	0,50	0,50	Виснаження ресурсів регіонів
	4	Контроль держави над ключовими галузями економіки, що формують значні рентні надходження	0,88	0,12	Збільшення суми рентних платежів
	5	Зміни в законодавчій базі	0,31	0,69	Розвиток тіньових схем при визначенні рентного доходу
Регіон	6	Конкуренція буде збільшувати соціальний фактор при узгодженні інтересів сторін	0,67	0,33	Збільшення витрат підприємств на видобуток одиниці ресурсу
	7	Виснаження ресурсів регіонів	0,50	0,50	Збільшення ціни ресурсу
	8	Збільшення ціни ресурсів	0,72	0,28	Контроль держави над ключовими галузями економіки, що формують значні рентні надходження
Підприємство	9	Збільшення суми рентних платежів	0,23	0,77	Розвиток тіньових схем при визначенні рентного доходу
	10	Опортуністична поведінка учасників	0,33	0,67	Виникнення конфлікту інтересів учасників
	11	Збільшення витрат підприємств на видобуток одиниці ресурсу	1,0		Збільшення ціни ресурсу
	12	Збільшення ціни ресурсу	0,55	0,45	Конкуренція компаній негативно вплине на спільні інтереси

Визначення взаємозалежностей та ранжування факторів (ризиків) при створенні колабораційних альянсів у природокористуванні сприяє розумінню того, які ризики можуть виникнути насамперед, а які будуть викликані як ланцюгова

реакція. Відповідно до цього знання ми можемо розробити стратегічні заходи для мінімізації їх наслідків.

Безумовно, в кожній конкретній сфері необхідно враховувати специфіку взаємодії підприємств. У сфері природокористування, яку ми розглянули, особлива роль відводиться природно-ресурсній ренті в нафтогазовій галузі, що є додатковим прибутком при використанні природних ресурсів. Виникає вона завдяки функціонуючому капіталу, що використовує продуктивну силу природи, правильніше – вигідні природні ресурси, кількість яких суворо обмежена. І, нарешті, саме цей додатковий прибуток виплачується власникові ресурсу як орендна плата, або рента. Саме ця додаткова вартість і є основним питанням при створенні колабораційних альянсів у нафтогазовій галузі. Досвід попередніх років засвідчує, що примусова 95 % виплата рентного доходу державі не сприяє розвитку регіонів, де проводиться видобування природних ресурсів, що зазнають основного еколого-економічного навантаження. В умовах, що склалися, видобувним підприємствам так само не вигідно показувати більший прибуток, оскільки у відсотковому співвідношенні з нього вилучається рентний платіж. У результаті як в Україні, так і в деяких країнах Східної Європи (Білорусь, Грузія, Молдова та ін.) склалася ситуація необхідності створення механізму перерозподілу рентного доходу, в якому були б зацікавлені всі учасники створення природно-ресурсної ренти. Основними учасниками є підприємства, що видобувають природний ресурс, та держава, яка повинна отримувати ренту і перерозподіляти на потреби регіонів. Але насправді вилучений рентний дохід розмивається в загальних державних доходах і не надходить до регіонів для їх підтримання й розвитку. Таким чином, виникає необхідність створення такого механізму або системи, за яких буде можливе узгодження інтересів усіх сторін як на вертикальному (держава – підприємство), так і на горизонтальному (підприємство – підприємство) рівні.

У цьому сенсі колаборація як механізм узгодження інтересів уявляється нам найбільш прийнятною з огляду на специфіку досліджуваних підприємств. Створення колабораційних альянсів дозволить не лише окреслити інтереси конкретних регіонів, а й формалізувати коопераційні відносини між підприємствами, виводячи їх на більш високий рівень функціонування.

Виявлення ризиків при створенні колабораційних альянсів є одним з основних чинників, що впливають на інтереси учасників альянсу. Саме ризики можуть бути бар'єром для вирішення еколого-економічних та соціальних проблем для кожного учасника альянсу. Визначення джерела ризику показало, що є чинники, явища, процеси, які спричиняють або посилюють невизначеність чи конфліктність ситуації та не відповідають очікуваним результатам. Невизначений або ймовірнісний характер певних процесів, подій, ситуацій, дій зумовлює те, що події відбуваються за таких умов неоднаково, і вплив на результат у цьому випадку залежить від ідентифікації ризикових ситуацій, системи управління ризиками, якості прийнятих рішень суб'єктів. Тому важливе значення мають наявність інформації про ризики, властиві економіці в цілому або окремій галузі, та їх класифікація з метою управління ними.

Перші спроби класифікації ризиків з'явилися досить давно, практично з появою самого поняття «ризик». А. Маршалл є одним із перших, хто класифікував ризики. У праці «Принципи економічної науки» науковець поділив ризик на два види – особистий і підприємницький [172]. Тобто А. Маршалл вважав, що ризик властивий як фізичній особі, так і юридичній. Дж. Кейнс класифікацію ризиків пов'язував з обсягом інвестицій і виділяв при цьому ризик підприємця (позичальника), ризик позикодавця (кредитора) та ризик зміни цінності грошової одиниці [132]. Економіст також зазначав, що ці ризики існують у тісному взаємозв'язку і «накладаються» один на одного. Й. Шумпетер у своїй праці виділяє лише два види ризику [321]: 1) пов'язаний із можливим технічним провалом виробництва, що становить небезпеку втрати благ, породжену стихійними лихами; 2) спричинений відсутністю комерційного успіху. Як бачимо, представники політичної економії виходили з простих економічних відносин і пов'язували класифікацію ризиків лише з підприємницькою діяльністю. У своїх працях С. С. Осадець, В. А. Борисова, О. В. Огаренко та Л. М. Горбач [198] зазначають, що класифікація ризиків зумовлена джерелами виникнення ризиків (природні та антропогенні), обсягом (великі та масові) та величиною (катастрофічні, великі, середні, малі та незначні) ризиків, рівнем їх наслідків (чисті та спекулятивні). Тобто види ризиків у страхуванні є результатом настання випадкових подій та їх

наслідків. Науковці А. Є. Шевельов та Є. В. Шевельова виділяють ризики, властиві будь-якому виду діяльності суб'єкта господарювання, інформаційний ризик, який визначають як ризик, пов'язаний із втратою й спотворенням інформації, що призводить до непередбачуваних втрат [315]. Автори Л. А. Останкова, Н. Ю. Шевченко на підставі систематизації різних джерел із фінансового менеджменту, ризикології, аналізу, теорії вибору та прийняття рішень наводять класифікацію ризиків за дев'ятьма ознаками: 1) масштабами і розмірами (глобальний, локальний); 2) аспектами (психологічний, соціальний, юридичний, політичний, медико-біологічний, комбінований); 3) ступенем об'єктивності й суб'єктивності рішень (з об'єктивною ймовірністю, із суб'єктивною ймовірністю, з об'єктивно-суб'єктивною ймовірністю); 4) ступенем ризикованості рішень (мінімальний, припустимий, критичний, катастрофічний); 5) типами ризику (динамічний, статичний); 6) щодо часу прийняття ризикових рішень (своєчасний, запізнілий, випереджувальний); 7) за кількістю осіб, які ухвалюють рішення (індивідуальний, колективний); 8) щодо ситуації (стохастичний, конкуруючий); 9) щодо діяльності економічних суб'єктів (виробничий, фінансовий, інвестиційний, ринковий) [200]. При цьому Т. Королюк відзначає, що наведена класифікація ризиків зумовлена специфікою конкретних галузей економіки, на підставі вивчення яких і здійснена її систематизація. Найбільшу увагу класифікації ризиків приділено в системі менеджменту (Н. В. Хохлов, І. Т. Балабанов, О. С. Шапкін [389]), оскільки представники цієї галузі економічної науки подають розширену класифікацію ризиків за різними ознаками: причинами виникнення (природні, екологічні, політичні, транспортні, майнові, торговельні); сферами виникнення (виробничий, комерційний, фінансовий); наслідками ризиків (чисті та спекулятивні); характером діяльності (підприємницький, фінансовий і комерційний, професійний, інвестиційний, транспортний, промисловий); об'єктами ризиків (ризики завдання шкоди життю та здоров'ю громадян і майнові ризики); купівельною спроможністю грошей (інфляційні, дефляційні, валютні, ризик ліквідності); інвестиційні (ризики втраченої вигоди, ризики зниження прибутковості, біржові ризики, селективні ризики, ризики банкрутства) [294]. В. В. Римкевич у своїх працях пропонує класифікувати ризики з позицій складності

економічної системи (економічні, політико-економічні, економіко-правові, соціально-політичні та інші), багаторівневості й масштабності економічних відносин (макроекономічні, мікроекономічні та глобальні (інтерекономічні)), можливого результату (чисті й спекулятивні), джерел виникнення (зовнішні (систематичні) і внутрішні (несистематичні)), передбачуваності (передбачувані та непередбачувані), основної причини виникнення (природні, екологічні, політичні, транспортні та комерційні) [239]. Крім того, він окремо класифікує комерційні ризики за структурною ознакою на майнові, виробничі, торговельні та фінансові. М. Г. Лапуста і Л. Г. Шаршукова поділяють ризики за джерелами і сферами їх виникнення, рівнем прийняття рішень, тривалістю в часі, ступенем оцінювання і ступенем правомірності [158]. З точки зору джерел виникнення вони виділяють ризики, пов'язані з: 1) господарською діяльністю; 2) особистістю підприємця; 3) недоліком інформації про стан зовнішнього середовища. Залежно від сфери виникнення ці науковці поділяють ризики на зовнішні та внутрішні, відповідно до рівня прийняття рішень – на макроекономічні (глобальні) та ризики на рівні окремих фірм (локальні). З точки зору тривалості в часі вищезазначені автори класифікують ризики на короткочасні й постійні, стосовно ступеня оцінювання – на допустимі, критичні й катастрофічні, згідно зі ступенем правомірності – на виправдані (правомірні) й невиправдані (неправомірні). Як зазначає Т. Корольок [375], порівняно з попередньою класифікацією ризиків ця класифікація враховує також оцінювання ризиків, що є важливим у ринкових умовах економіки. При цьому господарські ризики можуть виявлятися на високому чи низькому рівні. Тому розрізняють глобальні та локальні ризики. Залежно від наявності чи відсутності ситуативного чинника, часу прийняття і здійснення ризикованих рішень виділяють ситуативні та надситуативні ризики, ризики на етапах прийняття рішень й на етапі їх реалізації. Щодо рівня прийняття рішень та дій розрізняють міждержавний, народногосподарський, міжгалузевий, галузевий, регіональний, зональний ризики підприємства, господарського підрозділу, окремого виконавця. Залежно від мотивації ризикованих рішень та дій, можливості страхування виділяють: мотивований, страхований, немотивований, нестрахований, змішаний ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що існує широка класифікація різноманітних сфер життєдіяльності й відповідно до різного розуміння сутності ризиків представниками кожної сфери, причин їх виникнення, особливостей виявлення та передбачення ризикових ситуацій. Однак немає класифікації ризиків за чіткими ознаками та формою застосовування одночасно як на рівні підприємств, так і на рівнях держави та регіонів в умовах створення й ефективного функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні. Сьогодні поняття «ризик» використовують не лише в багатьох сферах державної, наукової, економічної та фінансової діяльності, а й під час оцінювання техногенної діяльності й природних явищ. При цьому єдиного поняття щодо ризику не існує. Можливо, це тому, що найбільш активно в наукових колах почали вивчати різноманітні аспекти ризику в кінці XIX на початку XX століття. Для вітчизняної економіки проблема ризику та його оцінювання не є новими. Існує багато визначень ризику. Наприклад, Є. С. Дзекцер визначає ризик як ймовірнісну міру можливості реалізації небезпеки у вигляді певного збитку в штучно створеній діями суб'єкта ситуації [131]. Ризик у нормативно-правових актах України характеризується як можливість виникнення та ймовірні масштаби наслідків негативного впливу впродовж певного періоду часу.

У природокористуванні ризик поєднує в собі насамперед екологічний та економічний ризики. Екологічний ризик є кількісним та якісним показником рівня екологічної безпеки. Економічний ризик – ймовірність втрат унаслідок випадкового характеру результатів прийнятих господарських рішень або виконуваних дій. Екологічний та економічний ризики мають такі відмінності:

1 В економіці людина ризикує власним капіталом або капіталом акціонерів, в екології – ризикує не суб'єкт господарювання, який приймає рішення, а «треті особи», тобто населення, яке проживає в зоні ризику або в екологічно небезпечних зонах.

2 Економічний ризик переважно підлягає математичному розрахунку і має визначений характер, екологічний ризик завжди невизначений, оскільки його наслідки багатогранні, мають ланцюгову реакцію, простежити яку досить складно, а часто й неможливо.

3 Несприятливі наслідки економічного ризику проявляються зазвичай відразу або через нетривалий проміжок часу, наслідки екологічного ризику переважно віддалені та можуть виявитися несподівано.

4 Економічний ризик має стандартне вартісне вираження, екологічний ризик лише порівнюється до нього, бо не всі наслідки підлягають оцінюванню.

Економіка природокористування досліджує ризики, в яких поєднуються економічний та екологічний ризики, ці ризики мають переважно галузевий характер. Ймовірність настання ризику і ступінь його небезпеки для довкілля та суб'єкта господарювання оцінюються вже на стадії проектування. Упроваджуються не лише проекти, що дають максимальний прибуток, а й проекти, які одночасно характеризуються мінімальним ризиком прояву негативної події для підприємця і довкілля. Загальним визначенням «ризик у природокористуванні» є ризик, що характеризується ступенем ймовірності настання певної негативної події природного або антропогенного походження в процесі використання і відтворення природних ресурсів із соціальними, екологічними та економічними наслідками й невизначеною величиною збитку.

Деякі автори визначають, що для мінімізації ризику найбільш ефективною формою співпраці є міжкорпоративне співробітництво, де дві або декілька фірм беруть на себе відповідальність, зокрема й при настанні ризиків. Міжкорпоративне співробітництво набирає безліч різних форм: створення спільних підприємств, взаємного обміну пакетами акцій, угод про обмін технічною інформацією, спільних досліджень та розробок, маркетингу, альянсів та ін.

В умовах перехідної економіки поняття міжкорпоративної взаємодії поступово трансформується в колабораційні відносини. Колаборація – це міжорганізаційні відносини, що ґрунтуються на спільному баченні створення спільного проекту і його цілей із визначенням структури та комунікаційної культури в проекті. На появу цієї форми інтеграції вплинула безліч чинників, серед яких можна виділити кілька ключових. По-перше, поява остаточно сформованих глобальних ринків і різке загострення конкуренції в умовах інтенсивних процесів глобалізації. По-друге, зростаюче значення передових технологій для одержання переваг у конкурентній боротьбі [298]. При цьому колаборація в

природокористуванні розглядається як спільність інтересів її учасників (держава – регіон – підприємство) у прагненні реалізації принципів соціальної відповідальності як основної мети альянсу. Під поняттям «ризик у природокористуванні» ми розуміємо ситуацію, що характеризується найбільшою ймовірністю настання та більшою вагою негативних наслідків під час здійснення господарської діяльності у сфері природокористування, що виникає завдяки капіталу, який використовує природні ресурси, кількість яких обмежена.

Дослідження показали, що для ефективного функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні необхідно виокремити умови їх співпраці, які базуються на принципах ефективності кожного учасника в умовах колаборації.

У роботі ми спробували класифікувати визначені ризики за цими ознаками. Аналіз класифікації ризиків у природокористуванні на різних рівнях господарювання допоміг сформулювати достатні та необхідні умови функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні та визначити ризик як ймовірне настання або ненастання негативного явища у процесі функціонування колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство».

У роботі запропоновано методичний підхід до виявлення необхідних та достатніх умов функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні, що передбачає процедури: самострахування кожного учасника колабораційного альянсу (використання внутрішніх резервів або фондів, попередження збитків, через проекти розвитку інфраструктури); визначення типу взаємозв'язку між учасниками колабораційного альянсу (матеріальний, нематеріальний, конкурентний); визначення специфічних ризиків в умовах коопетиції (операційні, промислові, пов'язані із соціальними наслідками); оптимізацію втрат при функціонуванні в системі колабораційних альянсів (узгодження інтересів учасників, визначення конкретних ризиків для кожної системи) (рис. 4.4).

Рисунок 4.4 – Класифікація ризиків при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні

Як ми зазначали вище, створення колабораційного альянсу – це вже ймовірність настання ризику, тому насамперед необхідно класифікувати ризики за суб'єктами функціонування і типами ризиків.

Окреме значення мають методи, за якими можна уникнути або мінімізувати настання ризикової ситуації. Тому ми пропонуємо класифікувати методи визначення та уникнення ризику в природокористуванні так:

– за методами аутсорсингу ризиків. Метод спрямований на зменшення ймовірності виникнення несприятливого результату в ситуації ризику. Застосування цього методу можливе за певних умов: 1) точного визначення ступеня небезпеки; 2) визначення та уточнення причин, що генерують ризик; 3) наявності ефективних механізмів здійснення контролю над тими чинниками, які генерують ризик або збільшують ймовірність його виникнення; 4) можливості контролю за чинниками, що створюють ризик або збільшення ймовірності прояву ситуації ризику несприятливим результатом. Спеціальним прикладом аутсорсингу ризиків є концепція ризикового (венчурного) капіталу, де відповідальність за ризики новоствореної фірми передається на зовнішню організацію, яка фактично фінансує проект [495];

– за методами сегрегації ризику. Цей метод передбачає методи уникнення ризику, або диференціації джерел виникнення ризикової ситуації;

– за методами зменшення частоти прояву ризиків. Ці методи використовують для цілей усунення причин виникнення ситуації ризику.

У практичному повсякденному житті компаній існують великомасштабні та потужні джерела катастрофічних ризиків, прояв яких не може бути обмеженим або не можна запобігти їм. Наприклад, ризик банкрутства компанії, вибух або несвоєчасна (передчасна) смерть робітників і службовців у разі операційних або виробничих аварій. Застосовуючи цей метод, керівництво шукає відповідь на таке запитання: «Чи можна усунути всі джерела та причини виникнення таких ризиків?». Фундаментальний характер і мета застосування цих методів полягають у створенні таких оперативно-технічних, організаційних та

соціальних умов для функціонування компанії, за яких основні причини виникнення великомасштабних катастрофічних ризиків усуваються [495];

– за методами покриття збитків. Основна мета цих методів – мінімізація негативних наслідків пошкодження. Цей метод полягає в тому, що втрати, спричинені виникненням ситуації ризику, покриваються поточними фінансовими потоками (грошові потоки) фірми без створення внутрішніх або зовнішніх резервних фондів. Використовуючи такий підхід, величина втрат не настільки висока, і ризик-ситуація не впливає або не порушує основної виробничої діяльності компанії;

– за методами трансформації ризиків. Цей метод передбачає відмову від уявної кризової ситуації, якщо цей ризик спричинить не лише фінансові, а й соціальні та, можливо, екологічні збитки. У разі якщо наслідки від цього ризику можуть покрити інші учасники колабораційного альянсу, то він може трансформуватися в несприятливу ситуацію, якої можна уникнути;

– за методами самострахування кожного учасника колабораційного альянсу.

Мета цих методів – покриття збитків за рахунок самострахування. Необхідно зазначити, що в науковій літературі немає однозначно чіткого або рівномірного розуміння суті та функції самострахування. Однак у рамках цього методу можна виділити два визначення:

– «метод ризику самострахування, використовуючи внутрішні джерела резервного підприємства або інші фонди, що належить підприємству» [130];

– «страхування, реалізоване на самому підприємстві, якщо це фінансово-промислова група або промислова група зі своєю страховою дочірньою компанією» [240];

– за методами визначення специфічних ризиків в умовах коопетиції. Цей метод передбачає зазначення ризиків при співпраці підприємств-конкурентів на внутрішньому або зовнішньому ринку. Наприклад, характерними ризиками

такого типу співпраці є виникнення протистояння всередині коопетиційних альянсів та опортуністична поведінка членів робочої групи;

– за методами зменшення втрат при функціонуванні в системі колабораційних альянсів. Цей метод передбачає співробітництво між групами в рамках колабораційного альянсу, що дає кращі результати порівняно з тими, які можна було б одержати від діяльності кожного учасника окремо. При цьому ступінь виникнення несподіваного ризику мінімальний, тому що в процесі створення колабораційного альянсу всі учасники узгоджують свої інтереси та можливі ризики.

Поєднання інтересів і перетин цільових ринків підприємств однієї галузі призводять до серйозних змін у структурі економіки країни, при цьому створюються нові організаційні форми співпраці, зростає ступінь взаємозалежності між гравцями. Соціальні інтереси, які все частіше відіграють основну роль під час створення нових організаційних форм співпраці, є основою взаємозв'язків у суспільстві. Саме через створення таких відносин відбувається зворотний зв'язок між підприємствами, місцевими громадами та державою. Тому є природним, що в процесі видобування та використання природних ресурсів повинні брати участь усі учасники цього процесу, а саме: видобувне підприємство, місцеві громади та держава. Колаборація інтересів може відбуватися як при перерозподілі рентних доходів від видобування природних ресурсів, так і під час розподілу ризиків, що виникають у процесі співпраці всіх сторін. Ризики, у свою чергу, повинні сигналізувати про настання нової несприятливої ситуації, тому визначення джерела ризику може частково мінімізувати несприятливі наслідки. Методи мінімізації та уникнення ризику в рамках колабораційного альянсу можуть бути більш ефективними через трансформацію цих ризиків у несприятливі явища. Таким чином, сукупні методи, що діють при функціонуванні колабораційного альянсу, потребують менших фінансових витрат, ніж усунення ризику окремим підприємством. Тому їх класифікація та визначення причин і джерел ризиків в умовах колабораційних альянсів будуть сприяти науковому, технологічному, кадровому та фінансовому

потенціалам різних підприємств для досягнення певних цілей, яких найефективніше домогтися за рахунок співпраці.

4.3 Принципи та методи формування «матриці стратегій» імплементації соціально-орієнтованого колабораційного механізму перерозподілу рентних доходів у природокористуванні

Прискорення змін у довкіллі, поява нових запитів і зміна позиції споживача та виробника, зростання конкуренції за ресурси, інтернаціоналізація бізнесу, поява нових, часто абсолютно несподіваних можливостей для здійснення бізнесу, розвиток інформаційних мереж, що роблять можливим блискавичне поширення та одержання інформації, широка доступність сучасних технологій, зміна ролі людських ресурсів, а також ряд інших чинників привели до різкого зростання значення стратегічного управління. Так само змінилися сфери застосування стратегічного менеджменту. Якщо раніше розглядалися стратегії на рівні фірми і взаємодії фірми з довкіллям, то нині все частіше стратегічний менеджмент застосовується на державному та міждержавному рівнях, під час реалізації цілей колабораційних альянсів і розроблення програм розвитку регіонів. Так само постійно розвивається й саме поняття менеджменту. Хороший, або, точніше, ефективний, менеджмент – це такий менеджмент, який прагне не бути правильним, а робити неможливе. Менеджмент має справу не з логікою, а з інтересами, тому він весь час перебуває в стані пошуку і тому весь час розвивається теорія менеджменту, яка відображає найбільш успішні зразки управлінської діяльності, кращу (найбільш ефективну) практику управління [363].

Термін «стратегічне управління» був уведений в ужиток із кінця 60–70-х рр. ХХ ст. для того, щоб позначити різницю між поточним управлінням на рівні виробництва та управлінням, здійснюваним на вищому рівні. Необхідність фіксації такої розбіжності була спричинена насамперед змінами в умовах ведення бізнесу.

Основною ідеєю, що відбиває сутність переходу від оперативного до стратегічного управління, є ідея необхідності перенесення центра уваги вищого керівництва на оточення, для того щоб відповідно і вчасно реагувати на зміни, які відбуваються в ньому.

Можна зупинитися на декількох конструктивних визначеннях, запропонованих авторитетними розроблювачами теорії стратегічного управління. Шендел і Хаттен розглядали його як «процес визначення і (встановлення) зв'язку організації з її оточенням, що полягає в реалізації обраних цілей та в спробах досягти бажаного стану взаємовідношень з оточенням за допомогою розподілу ресурсів, що дозволяє ефективно й результативно діяти організації та її підрозділам». За Хіггенсом, «стратегічне управління – це процес управління з метою здійснення місії організації за допомогою управління взаємодією організації з її оточенням», Пірс і Робінсон визначають стратегічне управління «як набір рішень і дій щодо формулювання та виконання стратегій, розроблених для того, щоб досягти мети організації».

Існує ще цілий ряд визначень, які акцентують увагу на тих чи інших аспектах та особливостях стратегічного управління або ж на його відмінності від «звичайного» управління. Однак, якщо мова йде про стратегічне управління, важливо розуміти із самого початку, що це така складова менеджменту, серцевиною якої є теоретична діяльність вищого керівництва, спрямована на пошук таких рішень, які допоможуть організації вижити в динамічно мінливому середовищі в умовах жорсткої конкуренції, за якої кожен учасник конкурентної боротьби прагне зробити все можливе, щоб перемогти [363, 363]. На особливу увагу заслуговує стратегія управління під час створення колабораційних альянсів та партнерств. Тому що саме в умовах колабораційного розподілу ресурсів, фінансів та ризиків можна розробити підхід стратегічного управління суб'єктами господарювання й ефективно керувати ними.

Міжнародна ділова література вже визнала ряд позитивних результатів для компаній, що активно займаються стратегічними альянсами. Виділені основні позитивні сторони: більш висока рентабельність капіталу, краща рентабельність

інвестицій і більш високі показники успіху порівняно з інтеграцією за допомогою злиття й надбань. Проте не всі керівники підприємств вибирають стратегію колаборації, особливо тих підприємств, де вони є практично монополістами. Це підтверджується тим чинником, що між керівниками підприємств мало розуміння щодо процесів формування та розвитку міжкорпоративних відносин і чинників, які визначають успіх у стратегічних альянсах.

Відповідно до Указу Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», який складається з трьох векторів руху (сталий розвиток країни; безпека держави, бізнесу та громадян; відповідальність і соціальна справедливість) у цій роботі запропонований механізм імплементації колабораційних альянсів у природокористуванні через розроблення «матриці стратегій». Основною передумовою повинен стати новий суспільний договір між громадянським суспільством, владою та бізнесом, де кожна сторона має свою зону відповідальності.

Одне з основних завдань стратегічного управління в умовах колаборації – забезпечення раціонального розподілу ресурсів між усіма учасниками колабораційного альянсу та впровадження соціальної відповідальності щодо громади на території видобування природних ресурсів. Стратегічні цілі для того, щоб бути досягнутими в майбутньому, вже сьогодні потребують рішень щодо витрат ресурсів. Майбутнє завжди невизначене, тому витрати ресурсів завжди супроводжуватимуться тим чи іншим рівнем ризику. Зовсім позбутися ризику неможливо; зведення ризику до мінімуму зазвичай потребує додаткових витрат і може бути неекономічним. Розроблюючи стратегії, потрібно обґрунтовувати можливий та допустимий рівні ризику, який бере на себе керівництво при використанні ресурсів із максимально можливою віддачею. Ураховуючи вищезазначене, запропоновано впроваджувати мінімально необхідний блок стратегій для імплементації колабораційного альянсу між державою та видобувними підприємствами щодо створення соціальної відповідальності в регіонах видобування. Ці стратегії подані у вигляді матриці.

Для вибору оптимального варіанта стратегій розвитку колабораційних альянсів, створених для впорядкування рентних відносин у НЕ, в роботі розроблено чотирирівневий підхід, в основу якого покладено узгодженість таких трьох параметрів: 1) інтегрального показника готовності учасників альянсу узгоджувати інтереси із зовнішнім середовищем під час реалізації проекту; 2) інтегрального індексу соціо-еколого-економічних ризиків при створенні колабораційного альянсу; 3) рівня соціально-екологічної безпеки регіону видобування ресурсів.

Упровадження «матриці стратегій» обумовлене тим, що впровадження однієї з цих стратегій все одно спричинює структурні та функціональні зміни в альянсах, при цьому рівень стратегій визначається виявленими та ранжованими ризиками при створенні конкретного колабораційного альянсу.

Матриця стратегій складається з трьох рівнів «Низький», «Середній», «Високий». На кожному рівні по три стратегії, що характеризують обрану стратегію

- для низького рівня: реактивна, захисна та стратегія мінімальної відповідальності;
- для середнього рівня: стабілізаційна, превентивна та адаптивна стратегії;
- для високого рівня: стратегії зростання, нарощування потенціалу та проактивна стратегії

Формується матриця стратегій у відповідності до алгоритму:

Етап 1. Побудова матриці початкових стратегій;

Етап 2. Установлення, до якої групи (низький, середній та високий) належить рівень соціально-екологічної безпеки регіону видобування ресурсів;

Етап 3. Визначення діапазону можливих стратегій залежно від рівня соціально-екологічної безпеки регіону;

Етап 4. Початкова стратегія колабораційного альянсу коригується залежно від рівня соціально-екологічної безпеки в регіоні.

Для того щоб визначити матрицю стратегій для колабораційного альянсу, необхідно визначити функцію залежності виявлених ризиків. У таблиці 4.12

запропонована функція залежності для 10 виявлених ризиків при створенні колабораційних альянсів між державою та видобувними підприємствами під час видобування природних ресурсів.

Таблиця 4.12 – Функція належності поточного значення чинника

Інтервал значень V	Класифікація рівня чинника V	Ступінь упевненості
$0,086 \leq V \leq 0,127$	V ₁	–
$0,217 \leq V \leq 0,468$	V ₂	$\mu_1 = 0,395; \mu_1 = 0,412;$ $\mu_1 = 0,448$
$0,468 \leq V \leq 0,737$	V ₃	$\mu_1 = 0,507; \mu_1 = 0,553; \mu_1 = 0,561;$ $\mu_1 = 0,616; \mu_1 = 0,560; \mu_1 = 0,595;$ $\mu_1 = 0,479$

Відповідно до класифікації досліджуваних змінних, запропонованої в таблиці 4.12, формується матриця стратегій (табл.4.13).

Таблиця 4.13 - Матриця стратегій за рівнем інтегрального показника соціо-еколого-економічних ризиків у територіальній системі

	Рівень інтегрального індексу соціальних, економічних та екологічних ризиків при створенні колабораційного альянсу			
	низький $V \leq 0,217$		середній $0,218 \leq V \leq 0,468$	високий $V \geq 0,469$
Рівень готовності учасників альянсу узгоджувати інтереси із зовнішнім середовищем	низький 0–0,33	реактивна	мінімальної відповідальності	адаптивна
	середній 0,33–0,66	захисна	Превентивна	нарощування потенціалу
	високий 0,66–1,0	стабілізаційна	Зростання	проактивна

Розкриття сутності кожної стратегії, а саме її ролі та базових особливостей представлено в табл. 4.14. Це дозволяє обрати необхідну стратегію поведінки суб'єктам колабораційного альянсу в залежності від поставлених загальних цілей, а також екзогенної та ендогенної ситуації в національній економіці держави.

Таблиця 4.14 - Класифікація стратегій

Стратегія	Призначення	Специфічні особливості
Реактивна	Виконання мінімальних вимог, які встановлюється законодавством на рівні держави	Можливе ігнорування певних соціально-екологічних проблем у ході реалізації проекту відповідно до законодавчо встановлених норм
Захисна	Уникнення конфліктів із державними та регіональними партнерами	Уникнення потенційних більших витрат у майбутньому, потребує витрат на переговори, ризик втрати репутації
Стабілізаційна	Обмеження ризиків	Потребує незначного обсягу ресурсів, реалізується за низького рівня соціально-екологічного напруження в регіоні
Мінімальної відповідальності	Скорочення виробництва та відсутність реалізації соціальних та екологічних заходів	Реалізується в умовах посиленої конкуренції, відсутності в альянсу конкурентних переваг та значного соціально-екологічного напруження в регіоні, мінімальні витрати на взаємодію зі стейкхолдерами, ризик втрати репутації
Превентивна	Попередження негативних соціально-екологічних наслідків	Зростання витрат на аналіз ризиків, вивчення інтересів стейкхолдерів, попередження негативних наслідків
Зростання	Проникнення і захоплення нових ринків завдяки одержанню конкурентних переваг	Зниження витрат на маркетинг завдяки високому рівню репутації, ефект масштабу
Адаптивна	Дії альянсу є реакцією на сигнали стейкхолдерів	Покращання репутації, потребує втрат на підтримку взаємодії зі стейкхолдерами
Нарощування потенціалу	Імплементация найкращих практик	Потребує витрат на навчання персоналу, відповідність діям конкурентів
Проактивна	Передбачення запитів стейкхолдерів	Потребує значного обсягу фінансування, підвищення вимог до лідера, проблема «безбілетника»

Відповідно від рівня соціально-екологічної безпеки в регіоні не обходимо коригувати початкову стратегію колабораційного альянсу (табл.4.15).

Таблиця 4.15 - Коригування початкової стратегії при формуванні матриці стратегій колабораційного альянсу

Початкова стратегія	Рівень соціально-екологічної безпеки в регіоні		
	низький	середній	високий
Реактивна	незмінні		
Захисна			
Стабілізаційна	захисна	незмінна	
Мінімальної відповідальності	незмінна		
Превентивна	захисна/мінімальної відповідальності	незмінна	
Зростання	мінімальної відповідальності	превентивна/стабілізаційна	незмінна
Адаптивна	мінімальної відповідальності	незмінна	
Нарощування потенціалу	мінімальної відповідальності	превентивна/адаптивна	незмінна
Проактивна	захисна/мінімальної відповідальності	превентивна	незмінна

Запропоновані стратегії в умовах колаборації інтересів вирішують питання:

- забезпечення раціонального розподілу ресурсів між усіма учасниками колабораційного альянсу;
- упровадження соціальної відповідальності щодо громади на території видобування природних ресурсів;
- визначення основних ризиків під час видобування природних ресурсів на поточний період;
- визначення перспективних потреб підприємства та громад у ресурсах усіх необхідних видів;
- розрахунку допустимих ресурсних обмежень і формування прогресивних норм витрат ресурсів різних типів;
- визначення «зон стратегічних ресурсів», можливостей їх використання шляхом балансування обсягів і складу, термінів постачання з динамікою використання;
- розроблення заходів щодо раціонального транспортування, зберігання та використання;
- упровадження нових сучасних екологічних технологій під час видобування природних ресурсів;
- узгодження інтересів місцевих громад, видобувних підприємств та держави при природокористуванні.

Останніми роками людство зрозуміло обмеженість природно-сировинних ресурсів (за оцінюваннями представників Римського клубу, пік виробництва сировини на душу населення Землі припав на кінець 60-х років ХХ століття); характерною особливістю стало бурхливе зростання цін на ресурси. Не лише українські, а й підприємства розвинених країн зіштовхнулися із ситуацією, коли ресурси стають одним з основних обмежень (разом із часовими характеристиками), що можуть унеможливити здійснення будь-якої продуктивної стратегії. Дефіцит окремих ресурсів намагаються подолати різними шляхами, зокрема, за рахунок розвитку ресурсозберіжних технологій, використання штучних матеріалів тощо. Але не завжди ці заходи допомагають досягти бажаних

результатів. Фізичний брак ресурсів доповнюється політичними обмеженнями в постачанні тих чи інших компонентів у різні країни. Також додаються проблеми соціальної незахищеності населення регіонів видобування. Саме ці регіони зазнають основного навантаження після видобування природних ресурсів, а також потребують еколого-економічного захисту та розвитку інфраструктури, додаткового медичного обслуговування та впровадження програм регіонального розвитку. Тому ми вважаємо, що участь місцевих громад у колабораційному альянсі під час видобування природних ресурсів є необхідною. У процесі створення альянсу вирішується роль кожного учасника та узгоджуються інтереси кожної сторони. При цьому виявляються, ранжуються ризики, пов'язані зі створенням колабораційного альянсу в природодобуванні. Завдяки виявленим ризикам та їх оцінкам ми можемо сформувати матрицю стратегій на різних рівнях управління, що допоможе в майбутньому не лише впроваджувати систему колабораційних альянсів, а й вирішувати поточні питання, пов'язані з видобуванням природних ресурсів.

Висновки до розділу 4

Проведений аналіз засвідчив, що в регіонах, де здійснюється видобування природних ресурсів, зростає соціальна та екологічна напруженість. Усе це призводить до формування нетранспарентного та неефективного ринку природних ресурсів, стагнації регіонів України та підвищення рівня екологічної небезпеки. Україна з територією, що дорівнює 0,4 % від світової, має сировинні запаси надр розміром 5 % від світових. В Україні відкрито 126 нафтових родовищ з промисловими запасами, розміщених у трьох географічно виокремлених геологічних регіонах на території 10 адміністративних областей. Тому ми сподіваємося, що саме додатковий дохід у вигляді природно-ресурсної ренти буде сприяти покращанню умов життя населення регіонів України.

Практика господарювання зарубіжних країн показує, що основою забезпечення стабільності та ефективності соціально-економічних відносин є взаємна заінтересованість усіх учасників створення, розподілу й перерозподілу рентних доходів та соціальна захищеність населення в регіонах їх видобування. У роботі доведено, що це можна забезпечити через упровадження теорії колабораційних альянсів у природокористуванні. Але проблема полягає в тому, що в процесі розроблення цього механізму були виявлені ризики, за настання яких учасники альянсу (держава – місцеві громади – паливодобувні підприємства) можуть зіштовхнутися в процесі функціонування колабораційних альянсів. Тому в роботі був розроблений науково-методичний підхід щодо узгодження інтересів різних груп при формуванні колабораційних альянсів різних рівнів ієрархії за допомогою «методу сценаріїв». Ураховуючи, що організаційний механізм перерозподілу рентних доходів може мати різні наслідки та розвиток непередбачених подій як у регіонах, так і в країні в цілому в роботі було розглянуто варіативність подій за участі різних критеріїв. Моделювання подій дозволяє узгодити інтереси учасників при формуванні альянсів різних рівнів ієрархії (горизонтальні та вертикальні) та виявити ефект, який визначає зміни в упровадженні механізму колабораційних альянсів на територіях видобування природних ресурсів.

У роботі було проведено дослідження з метою виявлення необхідних умов щодо формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами для створення соціально-орієнтованої політики в регіонах і перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів. Одержані результати засвідчили, що, крім очікуваних позитивних результатів від колаборації, очікуються й негативні ефекти. Передусім це побоювання респондентів щодо виникнення економічних ризиків під час формування колабораційних механізмів, які можуть вплинути на вартість ресурсів і конкурентоспроможність видобувних підприємств.

Запропоновано методичний підхід до виявлення необхідних та достатніх умов функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні, який

передбачає процедури: самострахування кожного учасника колабораційного альянсу; визначення специфічних ризиків в умовах коопетиції; оптимізацію втрат при функціонуванні в системі колабораційних альянсів. Також у роботі запропонована класифікація вже існуючих ризиків при функціонуванні колабораційних альянсів. Дослідження показали, що для ефективного функціонування колабораційних альянсів у природокористуванні необхідно виокремити умови їх співпраці, які базуються на принципах ефективності кожного учасника в умовах колаборації.

Проведене дослідження допомогло сформуванню науково-методичний підхід щодо впровадження системи ризик-менеджменту при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні. Ця система включає підсистему ідентифікації, вимірювання, супроводження (контролю та моніторингу ризиків), що базується на застосуванні методу Делфі з урахуванням коефіцієнта конкордації М. Кендалла – Б. Сміта при оцінюванні ймовірності настання негативних наслідків та формуванні стратегії й тактики щодо управлінських дій.

Дослідження довели, що більшість рішень у діяльності колабораційних альянсів ухвалюються в умовах невизначеності та непередбачуваності. Оскільки респонденти висловили припущення, що більшість виявлених ризиків мають нечітку логіку, в роботі розроблений науково-методичний підхід до ранжування соціальних, економічних та екологічних ризиків при створенні колабораційних альянсів у паливобудівній галузі, який базується на застосуванні методу нечіткої логіки (Fuzzy Logic) та врахуванні індикаторів стійкості колабораційних відносин при визначенні найбільш значущих ризиків та їх взаємозалежностей. Ранжування цих ризиків за ступенем значущості під час формування колабораційного альянсу між державою і природодобувними підприємствами з приводу розподілу природної ренти та об'єднання їх у групи за ступенем впливу на кінцевий результат допоможуть нам у подальшому сформуванню стратегію імплементації колабораційного механізму з метою створення соціально-орієнтованої політики через розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів.

У роботі запропоновано механізм імплементації колабораційних альянсів у природокористуванні через розроблення «матриці стратегій». Основною передумовою повинен стати новий суспільний договір між громадянським суспільством, владою та бізнесом, де кожна сторона має свою зону відповідальності.

У дисертації зазначено, що одними з основних завдань стратегічного управління в умовах колаборації є забезпечення раціонального розподілу ресурсів між усіма учасниками колабораційного альянсу та впровадження соціальної відповідальності щодо громади на території видобування природних ресурсів.

У роботі запропоновано впроваджувати мінімально необхідний блок стратегій для імплементації колабораційного альянсу між державою та видобувними підприємствами щодо створення соціальної відповідальності в регіонах видобування. Цей блок стратегій поданий у вигляді матриці.

Необхідність розв'язання вищезазначених проблем обумовлена тим, що постійні зміни рентної політики в Україні не сприяють стабільності економічної ситуації, дестабілізують та демотивують паливодобувні підприємства, які є основними платниками рентних доходів. Як наслідок, держава недоотримує рентний дохід від видобування природних ресурсів, незважаючи на поступове зростання відсотка рентних платежів. Упровадження теорії колабораційних альянсів під час розподілу рентних доходів у природокористуванні сприяють поєднанню інтересів і перетину цільових ринків підприємств однієї галузі, що призводить до серйозних змін у структурі економіки країни. При цьому створюються нові організаційні форми співпраці, зростає ступінь взаємозалежності між гравцями. Соціальні інтереси, які все частіше відіграють основну роль під час створення нових організаційних форм співпраці, є основою взаємозв'язків у суспільстві. Саме через створення таких відносин відбувається зворотний зв'язок між підприємствами, місцевими громадами та державою. Тому є природним, що в процесі видобування і використання природних ресурсів повинні брати участь усі учасники цього процесу, а саме: видобувне підприємство, місцеві громади та держава. Колаборація інтересів може

відбуватися як при перерозподілі рентних доходів від видобування природних ресурсів, так і під час розподілу ризиків, що виникають у процесі співпраці всіх сторін. Ризики, у свою чергу, повинні сигналізувати про настання нової несприятливої ситуації, тому визначення джерела ризику може частково мінімізувати несприятливі наслідки.

Основні матеріали четвертого розділу опубліковані в працях [43, 46, 57, 60, 62, 63, 409, 410, 411, 415].

РОЗДІЛ 5

ОПТИМІЗАЦІЯ РОЗПОДІЛУ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ РЕНТИ В СИСТЕМІ
«ДЕРЖАВА – РЕГІОН – ПІДПРИЄМСТВО»

5.1 Регулювання рентних відносин у паливодобувній галузі України

Державне управління рентних відносин у паливодобувній галузі України характеризується регулюванням складних процесів економічного, екологічного й техніко-технологічного характеру. Їх складне поєднання обумовлене необхідністю узгодження різнорідних суспільних вимог і потреб шляхом якісної переорієнтації пріоритетів управління на інноваційний розвиток. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку характеризуються певними особливостями економіки України, що є складною відкритою системою, скоригованою на наслідки дій різних параметрів макро-, мезо- і макрорівнів. Тому питання державного регулювання формування та розподілу природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів є актуальним і пов'язане з наслідками дій на всіх рівнях економічної системи.

Проблеми регулювання рентних відносин та методологічні підходи вилучення й перерозподілу диференціальної ренти першого роду закладені в працях українських і зарубіжних економістів, зокрема у дослідженнях О. І. Амоші [361], В. М. Гейця, Б. М. Данилишина [369], М. О. Данилюка, І. О. Діяка [370], М. І. Долішнього, Б. Є. Кваснюка, Я. В. Ковалю [374], В. С. Кравціва, А. С. Лисецького [376], І. І. Лукінова, І. Й. Малого [377], Л. Г. Мельника [182], В. С. Міщенко [186], С. К. Харічкова [292]. Серед зарубіжних учених економічним оцінкам та методам регулювання сфери природокористування, зокрема надокористування, присвячені праці К. Гофмана [73], М. Комарова [147], Е. А. Козловського [145] та ін. та ін.

Сьогодні в умовах сучасної економіки залишаються невирішеними проблеми трансформації рентних відносин у природокористуванні в умовах екологізації виробничих процесів та зміни суспільних соціально-економічних відносин. Тому

питання державного регулювання в сфері природокористування залишається недопрацьованим. Досить довгий час монопольне право вилучення та розподілу рентного доходу від видобування паливних природних ресурсів належало державі, тому, використовуючи термін «регулювання» у сфері природокористування, ми маємо на увазі державне управління.

Термін «державне управління» широко використовувався у законодавстві радянського періоду й ототожнювався з виконавчо-розпорядчою діяльністю. У Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 року, не використовується термін «державне управління», а застосований термін «виконавча влада». Пояснюється це конституційним проголошенням принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6 Конституції України). На сьогодні в Україні немає визначення поняття державного управління на законодавчому рівні. Однак, незважаючи на відсутність легальної дефініції, категорія державного управління не втрачає свого значення з огляду на те, що державне управління – це реальність, без якої не може функціонувати державно-владний механізм.

С. С. Студенкін визначає державне управління як виконавчу та розпорядчу діяльність органів державної влади, В. А. Юсупов – як «владну організуючу діяльність виконавчо-розпорядчих органів державного управління». А. В. Пікулькін зазначає, що державне управління виражається в реалізації державною владою розпорядчо-дозвільних функцій, спрямованих на виконання законів, інших нормативно-правових актів та політичних рішень.

Необхідно зазначити, що, досліджуючи поняття державного управління, значна кількість науковців пов'язує управлінську діяльність із процесом функціонування виконавчої влади, внаслідок цього відбувається фактично ототожнення державного управління з управлінською діяльністю органів виконавчої влади. Однак ми виділили визначення В. Я. Малиновського, який розглядав державне управління як поєднання політики, права, бізнесу та економіки [169].

Як різновид соціального управління державне управління – це підзаконна, юридично-владна форма державної діяльності виконавчо-розпорядчого, організованого характеру, здійснювана переважно органами виконавчої влади і

спрямована на реалізацію завдань і функцій держави щодо безпосереднього керівництва економікою, соціально-культурним та адміністративно-політичним будівництвом у державі.

Функції державного управління:

- розроблення і реалізація політики, що виражається в державних програмах загальнодержавного та регіонального масштабів;
- установлення й ефективне впровадження в життя правових та організаційних основ господарського життя;
- управління установами державного сектору;
- регулювання функціонування різних об'єктів недержавного сектору;
- забезпечення реалізації прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб у сфері державного управління;
- здійснення державного контролю й нагляду за процесами, що відбуваються у сфері управління та регулювання.

Допоміжні функції: фінансування, стимулювання, транспортного обслуговування тощо. Державне управління обов'язково передбачає три елементи: рішення, його виконання та контроль. Державний характер цього управління складається з того, що в його процесі реалізуються завдання, функції та інтереси держави.

Методи державного управління:

а) адміністративний – вплив на об'єкт управління шляхом становлення їх прав та обов'язків через правові норми, що спираються на систему підпорядкування, владні повноваження;

б) примусу – додатковий метод державного управління, психологічний або фізичний вплив державних органів на певних осіб для виконання правових норм;

в) переконання – система методів правового і неправового характеру, що здійснюється державними і недержавними органами для формування у громадян розуміння необхідності виконання приписів нормативних актів;

г) економічний – створення економічних умов, стимулів, якими зацікавлюють під час роботи.

Поєднання цих методів дає можливість впливати на поведінку суб'єктів управління і домагатися від них більшої ефективності в реалізації завдань і функцій виконавчої влади. Важливою ознакою будь-якої держави є наявність системи органів державної влади, через їх діяльність здійснюються державна влада та управління державою.

Державне управління природокористуванням – це діяльність держави, спрямована на організацію раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорону довкілля, а також забезпечення законності в еколого-економічних відносинах. Сфера використання природних ресурсів: землі, вод, лісів, надр землі й атмосферного повітря – потребує особливо ретельної організації, оскільки від цього залежить стан економіки держави, здоров'я та добробут українського народу. Саме тому управління природокористуванням відіграє одну з провідних ролей в еколого-економічних відносинах. Державне управління природокористуванням визначається державною екологічною політикою.

Державна екологічна політика – це система цілей і дій органів державної влади та управління, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки держави й задоволення екологічних потреб населення. В основу формування державної екологічної політики покладений принцип, відповідно до якого екологічна безпека є важливим елементом і складовою національної безпеки держави. Таким чином, особливістю екологічної політики є вміння вибирати найбільш ефективні методи реалізації практичних заходів у різних сферах громадського життя для досягнення поставлених цілей. Це узгоджується з наведеним у міжнародному стандарті ISO 14001-97 визначенням екологічної політики як політики, що створює основу для діяльності та досягнення екологічних цілей і завдань. Звідси випливає висновок про існування двох основних моделей екологічної політики, що базуються на різних принципах її функціонування. Перша модель функціонує за принципом «реагуй і виправляй» та орієнтована на ліквідацію наслідків екологічних порушень. Сьогодні в

Україні превалює саме така модель екологічної політики. Друга модель ґрунтується на принципі «прогнозує і попереджай» та є найбільш ефективною.

В управлінні природокористуванням беруть участь усі гілки влади: законодавча, виконавча та судова. Кожна з них виконує свої функції і містить у своєму складі підрозділи, що мають спеціальні повноваження щодо регулювання екологічних питань. Реалізація державної екологічної політики здійснюється на трьох рівнях управління: національному, регіональному, місцевому, що, у свою чергу, визначає відповідний територіальний розподіл суспільних інтересів у галузі охорони довкілля. Згідно з Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР «Про основні напрями державної політики України в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки» територіальний розподіл суспільних інтересів у галузі охорони природи визначається територіальними обсягами природних геоекосистем і поділяється на: загальнодержавні (у масштабах усієї України), регіональні (охоплюють територію в межах двох чи більше областей та Автономної Республіки Крим або поширюються на територію суміжних держав та акваторію морської економічної зони), місцеві (охоплюють територію в межах області, району). Організаційно управління природокористуванням здійснюється за допомогою територіального та відомчого принципів.

Територіальний принцип означає, що загальнодержавне управління має територіальний характер. Воно поширюється на всіх природокористувачів і всі об'єкти природи в межах держави у цілому або певної адміністративно-територіальної одиниці. Відомче управління поширює свої дії лише на певний об'єкт природи: воду, землю, ліс тощо. Воно не пов'язане з адміністративно-територіальним розподілом, а поширюється на природокористування певним природним ресурсом незалежно від того, на території якої області він перебуває.

Законодавчі функції управління природокористуванням та охорони навколишнього природного середовища належать Верховній Раді України та органам місцевої влади.

До функцій органів місцевої влади належать:

- забезпечення реалізації державної екологічної політики;
- затвердження місцевих екологічних програм;
- надання згоди на розміщення на своїй території підприємств, установ, організацій;
- організація локального та об'єктного моніторингу навколишнього природного середовища;
- забезпечення інформування населення та громадськості про стан довкілля;
- контроль за додержанням екологічного законодавства;
- організація робіт із ліквідації екологічних наслідків аварій;
- здійснення державного контролю за додержанням прикордонного законодавства;
- інші.

Виконавча функція управління природокористуванням у державі належить Кабінету Міністрів України, виконавчим і розпорядчим органам місцевої влади, а також спеціально уповноваженим на те державним органам.

Державне регулювання використанням природних ресурсів інтенсивно обговорюється вченими. Зокрема, С. Лінник визначає «державне регулювання природокористування» як діяльність органів державної влади щодо опрацювання й реалізації управлінських рішень у напрямі регулювання, організації та координації впливу різних суб'єктів на сферу природокористування [160]. Зміст державного регулювання природокористуванням, на думку Д. Стеченко, визначається екологічною політикою держави для підтримання та створення сприятливих екологічних умов мешкання населення, забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів [251]. Однак М. Балджи, відзначає, що,

незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених використанню природних ресурсів, недостатньо розробленими залишаються теоретичні проблеми функціонування соціо-еколого-економічної складової у природокористуванні, не досліджено зв'язок між визначенням основних напрямів використання природних ресурсів у регіональному та галузевому напрямках, не визначено механізм оцінювання впливу природокористування на еколого-економічний стан окремих регіонів [12].

Аналіз літератури засвідчив, що сучасна ринкова економіка потребує державного регулювання та впровадження організаційних механізмів, які будуть забезпечувати об'єднання економічних суб'єктів країни в цілісну систему та формування інструментів державного регулювання в енергетичній галузі, за допомогою яких можна буде генерувати, відновлювати і використовувати паливно-енергетичні ресурси.

А. А. Єрмоленко зазначає, що на сьогодні процес забезпечення паливно-енергетичними ресурсами (ПЕР) має передкризовий характер, що потребує державного регулювання, зважаючи на значущість цього питання для економіки країни. Власне видобування енергоресурсів не задовольняє потреб України, про що свідчать нестача власних енергоресурсів, зростаючий попит на них та високі ціни на ПЕР [100].

Сучасні науковці відзначають, що до широкого кола нагальних проблем державної політики належать такі сфери енергетичної галузі, які мають абсолютно конкретні проблеми та які відображаються недостатньо і неструктуровано, а саме: нестабільність ситуації на ринку паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР), що пояснюється високою монополізацією імпорту природного газу та нафти і відповідно високою ціною на них; зростання енергоємності продукції; незадовільний та аварійний стан переважної частини основних засобів, зношеність виробничих фондів ПЕК; надмірне споживання та неефективне використання ПЕР; недостатність інвестицій в енергетичну галузь, що поєднується з кризовим станом

неплатежів, унеможлиблює її стабільну роботу та розвиток; відсутність перспективної енергетичної політики.

Однією з основних проблем української енергетики та економіки в цілому є зростання енергоємності, що підтверджується високою собівартістю, низькими цінами на власні енергоресурси та є фактором зниження інвестицій в енергозбереження. Зазначимо, що висока енергоємність ВВП в Україні є наслідком екстенсивного розвитку економіки, певної технологічної відсталості та фізичного і морального зношення основних засобів ПЕК, незадовільної галузевої структури національної економіки та структури імпортно-експортних операцій, впливу «тіньового» сектору; регулювання повинно здійснюватися на рівні держави за допомогою інструментів державного регулювання [100]. Проблема високої енергоємності ВВП в Україні має стратегічне значення для держави, оскільки впливає на рівень собівартості та конкурентоспроможності ПЕР. В умовах залежності від імпорту ПЕР зниження енергоємності повинне забезпечити підвищення енергетичної та економічної безпеки держави. Отже, зазначені проблеми зумовлені насамперед недосконалою економічною політикою держави, їх вирішення потребує загальнодержавних системних рішень, орієнтованих на покращання інструментів державного регулювання в паливодобувній галузі.

Відповідно до Національного плану дій з енергоефективності на період до 2020 року проєкція цін на енергоносії здійснена на основі Прогнозу світової енергетики за 2013 рік (World Energy Outlook, WEO-2013), підготовленого Міжнародним енергетичним агентством із використанням їх моделі (World Energy Model, WEM), що є подібною до моделі TIMES-Україна.

Згідно з оновленим базовим сценарієм з урахуванням WEO-2013 ціни на енергоносії будуть продовжувати зростати (табл. 5.1).

Для України проєкція цін імпорту на енергоносії для нафти, природного газу та енергетичного вугілля була побудована на основі фактичних даних за 2012 рік і відповідних показників приросту цін, запропонованих у WEO-2013. Україна в основному імпортує коксівне вугілля, ціна якого є значно вищою, ніж

на енергетичне вугілля (антрацит), яке, навпаки, експортується, та рівень фактичних експортних цін на українське енергетичне вугілля аналогічний середнім європейським цінам.

Таблиця 5.1 – Сценарій за світовими цінами на енергоносії (дол. США на одиницю вимірювання)

	Одиниця вимірювання	Рік							
		2012	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Рівні 2012 року									
Сира нафта	барель	109	113	116	121	128	134	141	148
Природний газ	МБто*	11,7	11,9	12,0	12,3	12,7	13,3	14,0	14,7
Природний газ	1 000 м ³	436,6	444,0	447,8	459,0	473,9	497,6	522,5	548,6
Енергетичне вугілля	тонна	99	106	109	110	110	112,8	115,6	118,5
Сира нафта	барель	109	136	156	183	216	254	299	352
Природний газ	МБто	11,7	14,2	16,1	18,5	21,5	25	30	35
Природний газ	1 000 м ³	436,6	529,9	600,7	690,3	802,2	941	1 106	1 302
Енергетичне вугілля	тонна	99	127	146	165	186	213	245	281

* Мільйон Британських теплових одиниць.

** Для визначення номінальних цін зроблено припущення, що рівень щорічної інфляції становить 2,3 %, починаючи з 2012 року

Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про розвиток ринків паливно-енергетичних ресурсів у рамках реалізації Енергетичної стратегії України на період до 2030 року стратегією в галузі паливобудування визначено основні завдання та напрями, реалізація яких дасть можливість створити умови для постійного й якісного задоволення попиту на енергетичні ресурси, безпечного, надійного і сталого функціонування енергетики та її максимально ефективного розвитку, забезпечить енергетичну безпеку держави. Одними з таких напрямів є формування цілісної та дієвої системи управління і регулювання в паливно-енергетичному комплексі, розвиток конкурентних відносин на ринках енергоносіїв. Пріоритетними завданнями державної політики розвитку паливно-енергетичного комплексу є розвиток ринкових засад його функціонування та впровадження ефективних механізмів антимонопольного регулювання. При цьому необхідною умовою для збалансованого розвитку паливно-енергетичного комплексу є поєднання реального дієвого конкурентного середовища в енергетичній сфері з проведенням державної цінової політики, спрямованої на формування конкуренції взаємозамінних видів паливно-енергетичних ресурсів. Поєднання всіх цих заходів

реальне при створенні механізму узгодження інтересів усіх сторін у паливодобувній галузі. Тому впровадження колабораційного альянсу в системі «держава – регіон – підприємство» є актуальним та своєчасним механізмом реалізації державної стратегії щодо розвитку паливодобувної галузі.

Сьогодні державне регулювання рентної політики зводиться до регулювальної та контролювальної функцій, не враховуючи змін в екологічній світовій системі. Дуже довго природні ресурси здавалися невичерпними. Лише ретроспективно суспільство зрозуміло, що негативні наслідки здавна супроводжують надто інтенсивну господарську діяльність людей.

Емпіричний аналіз показав, що в умовах сучасної регульованої ринкової економіки держава реалізує певні економічні функції, а саме:

- по-перше, формує правові засади функціонування економіки: визначає правовий статус окремих форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між виробниками та покупцями товарів, регламентує здійснення окремими підприємствами зовнішньоекономічної діяльності, визначає обов'язки підприємств перед державою, ґрунтуючись на економічному законодавстві, відіграє роль арбітра у сфері господарських відносин;

- по-друге, держава повинна створювати умови для ефективного розвитку господарської діяльності всіх підприємців. Із цією метою вона розробляє і контролює «правила гри» всіх бізнесменів на ринку, здійснює захист конкуренції, створює спеціальні регулювальні органи для спостереження за виконанням антимонопольних законів, забезпечує людей суспільними товарами, реагує на можливість виникнення негативних екстерналій, бере участь у вирішенні проблем неповноти ринків, формує інформаційну інфраструктуру ринку, здійснює стабілізаційну політику;

- по-третє, держава повинна забезпечувати стабілізацію економічного розвитку, врівноважувати ділову активність, гальмувати інфляцію та безробіття. При кризовому спаді вона збільшує виплати у зв'язку з безробіттям, розширює можливості одержання підприємницького кредиту, зменшує норму відсотка. І навпаки, в період господарського піднесення скорочуються виплати у зв'язку з

безробіттям, зменшується обсяг державного кредиту, підвищується норма відсотка; по-четверте, державною функцією є регулювання соціальних відносин: установлення розміру мінімальної заробітної плати, контроль над страхуванням робітників, перерозподіл доходів на користь малозабезпечених, проведення заходів екологічної безпеки населення [51].

Сучасні науковці все більшу увагу акцентують на тому, що істотною особливістю нашої епохи стало поступове поглиблення екологічної кризи. Видобування природних ресурсів не є безмежним. У зв'язку з інтенсивним видобуванням невичерпні ресурси не встигають відновлюватися, а кількість вичерпних – знижується в усьому світі (газ, нафта, вугілля та ін.). Більшість екологічних, соціальних та економічних проблем є наслідками поглиблення НТР, а також цілого комплексу інших причин – політичних, демографічних, соціокультурних [453]. Безумовно, не всі вони мають ресурсно-екологічний характер (наприклад, проблеми війни і миру або боротьба зі світовим тероризмом), проте всі вони пов'язані між собою єдиним вузлом глобальних проблем сучасності.

Україна має потужну мінерально-сировинну базу (МСБ) і належить до найбільших мінерально-ресурсних держав світу. На її території виявлено понад 20 тисяч родовищ і рудопроявів, представлених 97 видами корисних копалин, розвідано близько 8 000 родовищ, половина з яких розробляється. Найбільше значення мають залізні, марганцеві, уранові руди, вугілля, газ, нафта і конденсат, титан, циркон, благородні та рідкісні метали, рідкісноземельні елементи, каолін, графіт, нерудна сировина для металургії, декоративний камінь, мінеральні води. З мінеральними ресурсами і продуктами їх перероблення ще донедавна було пов'язано 42 % ВВП і 60 % валютних надходжень від експорту. Займаючи площу 603,7 тис. км² (0,4 % від світової суші), Україна спроможна забезпечити 5 % світової потреби в мінеральній сировині. Проте в сучасний період гірничо-геологічна галузь країни доведена до кризового стану та перебуває на грані банкрутства [48]. Держава повністю втратила контроль над станом надрокористування, воно зараз віддане сфері приватного бізнесу, який має переважно хижацький характер, унаслідок цього держава не отримує можливого прибутку. При цьому використовують запаси корисних

копалин, які були розвідані ще до 90-х років минулого століття, коли геологія була провідною галуззю держави [47]. У результаті порушується основний закон гірничої справи: «приріст запасів корисних копалин повинен випереджати їх видобуток», що призводить до неминучого краху економіки країни, основою якої є саме мінерально-сировинний фактор. Крім того, порушується основний закон Конституції України: «надра належать народу», в якого зараз усе це відібрано. Необхідно підкреслити, що така ситуація є загрозовою для національної безпеки України, оскільки руйнується основна економічна система країни, що, можливо, є результатом цілеспрямованої політики знищення України як самостійної держави, наслідки якої ми вже спостерігаємо [47]. Держава повинна відновити свою першочергову місію забезпечення раціонального природокористування та роль державної геологічної служби, яка зараз майже знищена.

У сучасних умовах економічного розвитку та постійного зростання попиту на природні ресурси особливо актуальною є проблема раціонального надрокористування. Актуалізується проблема пошуку компромісу між державою та інвесторами, за якого можливо було б забезпечити додержання інтересів обох сторін, виникає нагальна потреба пошуку оптимального механізму взаємовідносин власників, користувачів та споживачів корисних копалин.

За останні 10 років надрокористування в Україні характеризується невисокими темпами зростання обсягів виробництва й інвестицій у розвідку, видобування та перероблення корисних копалин, низьким декларованим прибутком у видобувній промисловості, незначними податковими надходженнями від її діяльності, створенням значних негативних екстерналій через нераціональне використання мінеральних ресурсів на шкоду майбутнім поколінням та зростанням екологічної й промислової небезпеки. Системними стали численні порушення суб'єктами господарювання гірничого, податкового та екологічного законодавств при високому рівні опортунізму і корупції в галузі надрокористування в цілому. Неefективна з позицій інтересів суспільства діяльність організацій і підприємств гірничої промисловості та геології обумовлена недосконалістю системи державного регулювання рентних відносин, зокрема гірничого законодавства та системи

спеціального рентного оподаткування. Незахищеність прав власності на користування надрами і земельними ділянками, невизначеність правового положення учасників гірничої діяльності, рентоорієнтована поведінка чиновників, опортунізм та корупція в процесі її державного регулювання перешкоджають ефективним інноваціям і зростанню інвестицій у проекти з розвідки та видобування корисних копалин.

Проведені дослідження (п. 2.2) показали, що гірничодобувна промисловість спричинює зміни рельєфу та перебіг сучасних геоморфологічних процесів такою мірою, що призводить до змін чи не всіх складових довілля певного регіону. Істотних порушень природного режиму зазнають рельєф і морфогенез, режим поверхневого стоку, ґрунтовий і рослинний покриви, гірські породи, підземні води, мікрокліматичні показники. Через це екологічний стан більшості гірничодобувних регіонів України є критичним. Унаслідок закриття нерентабельних підприємств, шахт і розрізів постає низка екологічних проблем зі значною часткою еколого-геоморфологічних. Основними чинниками негативного впливу видобування мінеральної сировини є підтоплення поселень підземними водами, заболочування земель, забруднення шахтними водами водоносних горизонтів, сольове забруднення поверхневих та підземних вод, утворення підземних порожнин, просідання поверхні та ін. За значенням у господарстві України та впливом наслідків гірничодобувних робіт на довкілля гірничо промисловість розрізняється такими аспектами: 1) видобування кам'яного вугілля глибокими шахтами (Донецький та Львівсько-Волинський басейни); 2) видобування бурого вугілля, рудних корисних копалин, будівельних матеріалів та інших копалин неглибокими шахтами, штольнями і кар'єрами; 3) видобування нафти й газу свердловинами; 4) видобування деяких копалин із дна морів та річок драгами і земснарядами.

Таким чином, проведений аналіз довів, що для регулювання еколого-економічних проблем, пов'язаних із видобуванням природних ресурсів, необхідні додаткові регулювальні функції з боку держави. Тобто в сучасних реаліях, на наш погляд, державне регулювання, крім зазначених функцій, повинне виконувати функції стимулювання до екологізації всіх виробничих та споживчих процесів у

країні. Також необхідно ввести функцію заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь щодо мотивування видобувних підприємств та місцевих громад через трансформацію рентних відносин. Тобто ми пропонуємо доповнити існуючі функції державного регулювання економіки в умовах ринкових відносин (рис. 5.1).

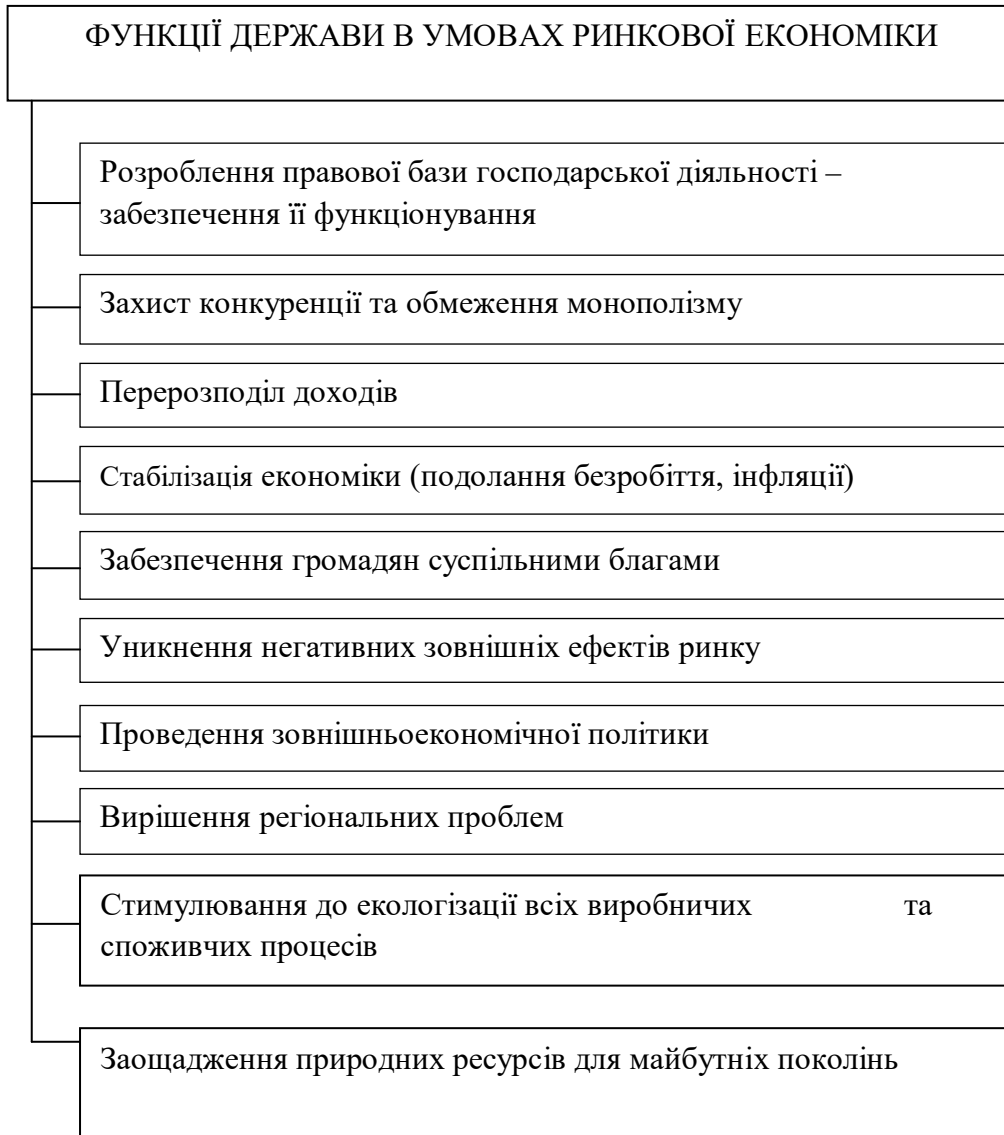

Рисунок 5.1 – Додаткові функції держави у сфері природокористування

Функцію стимулювання до екологізації пропонується розглядати не лише з точки зору видобування природних ресурсів, а й якості життя населення, яке проживає у регіоні видобування. Еколого-географічні наслідки функціонування гірничорудної промисловості щодо послідовних перетворень довкілля можна простежити на рис. 5.2.

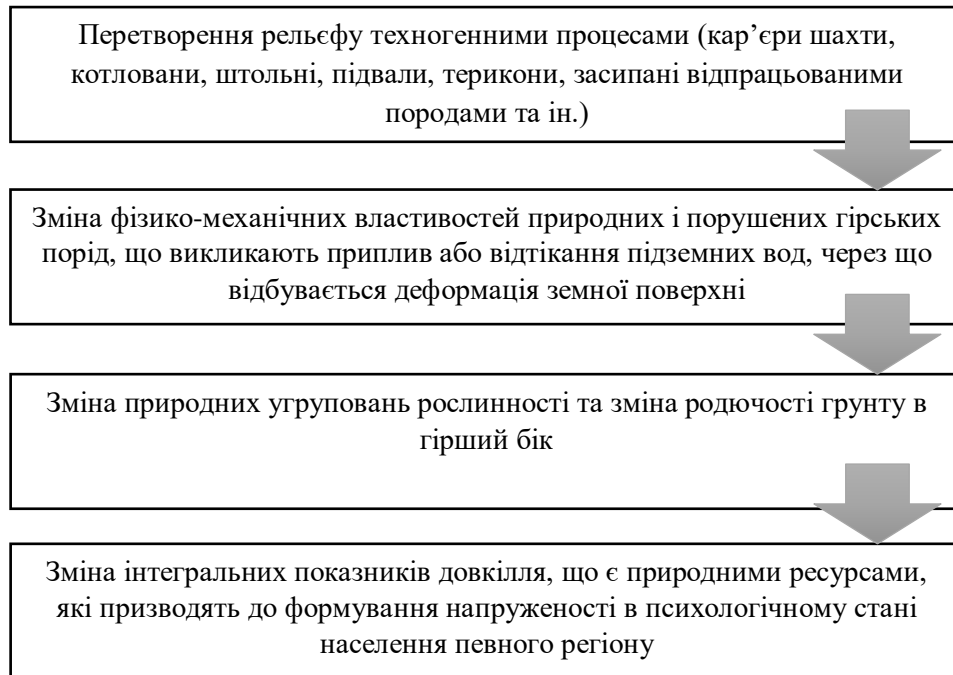

Рисунок 5.2 – Послідовні перетворення довкілля через нераціональне надрокористування

Видобування корисних копалин зазвичай призводить до переміщення мас гірських порід із умістом корисного компонента від нижчих рівнів до вищих, створюючи тим самим, по-перше, нові, більш масштабні перевищення, а по-друге, перевищення, до цього часу не властиві районам видобування. Відбувається активне (прямо здійснюване людиною) переміщення речовинних потоків у напрямку, зворотному до природного, тобто від нижчих до вищих рівнів. Утворені штучні базиси денудації (днища кар'єрів, забої шахт, підніжжя териконів та відвалів порід тощо) спричиняють активізацію природних процесів, не властивих зазначеним регіонам. Відбувається пасивне (опосередковано викликане діяльністю людини) переміщення речовинних мас унаслідок геоморфологічних, інженерно-геологічних, фізико-географічних процесів. Ерозія поверхонь териконів та відвалів, перерозподіл тимчасового поверхневого стоку, розвантаження підземних вод та адекватне переміщення речовинних мас від вищих до нижчих рівнів сприяють утворенню нових акумулятивних форм і форм

транзиту (наприклад, делювіальні шлейфи, міграція завислих частинок та солей у поверхневі й підземні водойми тощо).

Опосередкованими (еколого-географічними) наслідками видобування корисних копалин є просідання земної поверхні, на поверхні з'являються лійки просідання, де застоюються атмосферні опади і значно змінюється якість ґрунтів, висушування верхньої частини геологічного розрізу, що спричиняє зменшення родючості ґрунтів, змінюються фізичні й механічні властивості гірських порід, що є причиною деформацій підвалин і фундаментів інженерних споруд та ін. Безумовно, всі ці явища впливають на якість і тривалість життя населення, яке проживає на територіях видобування природних ресурсів. Таким чином, упровадження державної функції стимулювання до екологізації ми уявляємо необхідним та об'єктивно виправданим. У свою чергу, зазначена функція пов'язана з функцією заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь через мотивування видобувних підприємств та місцевих громад – через трансформацію рентних відносин.

Ренту ототожнюють переважно з платою за користування надрами, що регулюється розділом XI Податкового кодексу України, але це лише частина питання. Рентне регулювання означає насамперед контроль і вилучення надприбутку, а плата за користування надрами є категорією податку на виробництво. За відсутності в Україні зазначених механізмів контролю за доходами увага штучно переноситься на плату за користування надрами, оскільки вона є простою в нарахуванні й адмініструванні.

У сформованих умовах велике значення мають вилучення та розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів. Сучасні автори визначають поняття «рента» («рентний дохід») як економічну категорію, яка характеризує будь-який дохід, що отримується регулярно (з капіталу, землі, майна тощо) і не залежить безпосередньо від результатів господарської діяльності.

Природно-ресурсна рента – це категорія рентного доходу, що виникає в результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва (кількість ресурсів

обмежена, вони можуть характеризуватися вичерпністю чи відновлюваністю). Сьогодні відповідно до законодавства природно-ресурсну ренту вилучають до Державного бюджету розміром 100 %. Але вже започатковані зміни рентної політики, які повинні розпочатися з 2018 року.

Вивчивши досвід зарубіжних країн, узагальнимо, що розподіл природно-ресурсної ренти є тим механізмом, який може підвищити ефективність використання людського, виробничого та природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку та підвищити добробут громадян України. Основними прикладами можуть бути такі країни, як: Норвегія, штат Аляска, ОАЕ, Великобританія, Франція, США та ін. Досвід цих країн засвідчив, що гнучкі механізми формування вилучення рентних доходів дозволяють продовжити терміни рентабельності та експлуатації родовищ і при цьому отримати додаткові обсяги енергоресурсів. Правильно підібраний комплекс інструментів дозволяє знизити ризики надрокористувача на початковій і завершальній стадіях розроблення родовищ, а також мінімізувати ризики, пов'язані зі зростанням або зниженням цін на світових ринках сировини. Екологічний та соціальний аспекти також є пріоритетними при впровадженні механізму розподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів. При цьому природодобувні підприємства постійно взаємодіють в умовах конкуренції та співпраці зі своєю державою.

Аналіз ретроспективи рентних відносин в Україні засвідчує, що розподіл рентного доходу між власником природного ресурсу – державою (її органами) чи будь-яким суб'єктом, на праві власності якого у формі володіння перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, який відповідно до законодавства є власником продукції, виробленої в процесі користування природними ресурсами, недостатньо враховує сучасні тенденції розвитку глобального ринку ресурсів та розвиток соціально-екологічних відносин у регіонах. Із 2018 року набирає чинності Закон, згідно з яким 5 % від рентних доходів буде надходити до місцевих та районних бюджетів (табл. 5.2).

Позначимо такі дані:

$A(t)$ – активи (підприємство), млрд грн;

$K(t)$ – видатки на охорону здоров'я в загальному фонді місцевих бюджетів (млрд грн);

$G(t)$ – державний бюджет, податкові надходження, млрд грн;

μ_1 – інтенсивність зростання A ;

μ_2 – інтенсивність зростання K ;

μ_3 – інтенсивність зростання G ;

C – рента, % (відсоток від прибутку підприємства);

$m(t)$ – частка ренти в показнику K .

Таблиця 5.2 – Розподіл рентного доходу відповідно до Закону «Про рентні платежі», що набирає чинності з 1 січня 2018 року

T	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	$1 - v_1 C$, %	Підпри- ємство, %	Регіон $v_2 m$, %	Держава, %
$a_1 = -0,748; a_2 = -0,001; a_3 = 0,11$					Рента (45 %)			
1	2018	36,402	44,023	502,574	40	0	5	95
2	2019	37,42	44,472	548,584	40	0	5	95
3	2020	38,676	44,976	604,951	40	0	5	95
4	2021	40,225	45,544	674,08	40	0	5	95
5	2022	42,136	46,189	758,938	40	0	5	95

У таблиці 5.2 ми подали прогнозні значення за критеріями A , K , G . Аналіз даних свідчить, що у зв'язку зі станом видобувних підприємств щодо оптимального управління активами необхідно 40 % від рентного доходу залишати на підприємстві. До цього показника входять динамічна рента та диференціальна рента другого роду, а також частина ренти першого роду. Дослідження показали, що цей результат обумовлений об'єктивними причинами, а саме техніко-технологічними стадіями розроблення родовищ і відповідними витратами на цих стадіях розроблення. Кожна стадія видобування природних ресурсів потребує додаткових витрат і, як наслідок, збільшення собівартості видобування одиниці ресурсу. Це можна дослідити на прикладі видобування нафти.

Стадія розроблення нафтових родовищ передбачає чотири етапи:

1) зростання обсягів видобування нафти;

- 2) стабілізація видобування нафти;
- 3) зниження видобування нафти;
- 4) пізня стадія експлуатації покладів.

На першій стадії зростання обсягів видобування нафти забезпечується в основному введенням у розроблення нових експлуатаційних свердловин в умовах високих пластових тисків. Спосіб видобування нафти в цей період фонтанний, обводненість відсутня. Крім природно-ресурсної ренти, власник отримує й динамічну ренту. Тривалість першої стадії становить близько 4–6 років.

Друга стадія – стабілізація видобування нафти – починається після розбурювання основного фонду свердловин. У цей період видобування нафти спочатку зростає, а потім починає повільно знижуватися. Збільшення видобування нафти досягається: а) згущуванням сітки свердловин; б) збільшенням нагнітання води або газу в пласт для підтримання пластового тиску; в) проведенням робіт із впливу на привибійну зону свердловин і підвищення проникності пласта та ін. При цьому обводненість продукції може досягати 50 %. Тривалість другої стадії становить 5–7 років.

Третя стадія – зниження видобування нафти – характеризується зниженням нафтовидобування, збільшенням обводненості продукції свердловин і значним зменшенням пластового тиску. У цей період усі свердловини працюють на механізованих способах добування. Витрати на видобування ресурсу в цей час значно збільшуються. Цей етап закінчується за досягнення 80–90 % обводнення. Четверта стадія – пізня стадія експлуатації покладів – характеризується порівняно низькими обсягами видобування нафти і великими відборами води. Обводненість продукції досягає 90–95 % і більше. Цей період є найтривалішим і продовжується 15–20 років. Витрати цієї стадії дуже значні. Як зазначають фахівці, саме на цій стадії закривається найбільша кількість родовищ, тому що через надмірні витрати підприємства не можуть конкурувати на ринку. Якщо в цей період держава не надає субсидій та немає значної різниці в курсах валют (на яких можливо додатково заробити), то підприємству не вигідно продовжувати видобування

нафти. Загальна тривалість розроблення будь-якого нафтового родовища з початку до кінцевої рентабельності становить 40–50 років.

Ураховуючи все вищезазначене, розподіл природно-ресурсної ренти, при якому підприємство буде одержувати її частину, є необхідним. У разі такого розподілу для підприємства становитимуть інтерес екологічне оснащення видобувного підприємства та участь у розвитку соціальних програм у регіоні видобування.

Відповідно 5 та 95 % розподілятимуться між державою та регіоном.

Таким чином, держава спрямовує частину рентного доходу на розвиток регіонів. На наш погляд, це дуже позитивна тенденція, яка буде сприяти впровадженню законів щодо децентралізації. Однак, як зазначають сучасні науковці, неконтрольована децентралізація може перетворитися на «феодалізм» в окремих регіонах. Тому необхідно, на нашу думку, насамперед зробити такі кроки:

- визначити організаційну форму взаємодії підприємств природокористування та місцевих громад, через яку держава буде здійснювати регулювальну та контролювальну функції нових соціально-економічних відносин щодо розподілу природно-ресурсної ренти;

- створити науково-експертні групи, які б допомагали місцевим громадам спрямовувати фінансові ресурси від частини рентних доходів на вирішення найбільш проблемних питань регіонів, а також контролювати здійснення цих спрямувань;

- створити інституційно-фінансові установи, через які буде здійснюватися перерозподіл фінансових коштів від рентних доходів на рівні регіону;

- розробити стратегії розвитку та поновлення інфраструктури регіонів за рахунок цільового спрямування коштів від рентних доходів.

Також необхідно відзначити, що сам процес розподілу рентних доходів не відіграє такої важливої ролі, як трансформація соціально-економічних відносин, що формуються у процесі розподілу рентного доходу, та цілі, на які будуть спрямовані ці фінансові ресурси. На нашу думку, держава зможе ефективно

реалізувати свої функції (регулювальну, контролювальну, стимулювання до екологізації виробничих процесів), якщо будуть формалізовані взаємозв'язки між учасниками вилучення та розподілу рентного доходу у сфері природокористування. При цьому необхідно враховувати особливості видобувної галузі України і ступінь довіри та відкритості суспільства під час створення форм взаємодії держава – суспільство – бізнес.

По-перше, через функцію стимулювання держава повинна зацікавити учасників нових соціально-економічних зв'язків (держава – місцева громада – видобувне підприємство) щодо створення організаційної форми, яка б об'єднувала всіх учасників утворення природно-ресурсної ренти та сприяла узгодженню їх інтересів. Кожна зі сторін повинна бачити вигоду від поєднання своїх та інших цілей через єдину організаційну форму щодо перерозподілу частини рентних доходів від видобування природних ресурсів.

По-друге, трансформація соціально-економічних відносин між державою – місцевою громадою – видобувними підприємствами повинна додержуватися встановлених норм та принципів, зазначених у Світовій екологічній конституції землі (ЕКЗ), що була започаткована у 1992 році за ініціативою академіка НАН України Юрія Тунця та колективу співавторів – зарубіжних і вітчизняних науковців. Це узагальнювальні єдині принципи та норми екологічного видобування, використання і споживання ресурсів землі для всіх країн світу.

5.2 Формування оптимізаційної моделі перерозподілу рентного доходу в системі колабораційного альянсу «держава – підприємство – регіон» на прикладі паливодобування

На законодавчому рівні за останні п'ять років були прийняті рішення і проекти, згідно з якими створюються сприятливі умови для розвитку місцевих громад, та підписаний Указ про необхідність проведення реформ на рівні регіонів (Стратегія, 2020). Із 2018 року набирає чинності закон, відповідно до якого 5 % від рентних доходів буде надходити до місцевих і районних бюджетів. Але при цьому

немає чіткої схеми перерозподілу рентних доходів, на що повинні використовуватися ці гроші. Проведений аналіз літературних джерел засвідчив, що система фінансування окремих регіонів видобування природних ресурсів в Україні недостатньо розвинена. Регіони, на території яких видобувають природні ресурси загальнодержавного значення, беруть на себе все навантаження від цього видобування, однак вони не отримують ніякого додаткового фінансування на відновлення цих територій і на компенсацію збитків. Також немає механізму хеджування ризиків майбутніх поколінь, який допоможе пом'якшити кризові ситуації в майбутньому. Із 2018 року 95 % від рентного доходу планується перераховувати до Державного бюджету України, а 5 % від рентного доходу – до місцевих бюджетів. Однак виявлені проблеми щодо здоров'я населення на територіях, де видобувають природні ресурси загальнодержавного значення, дуже значні. Також гостро стоїть проблема рекультивації розорених земель після видобування природних ресурсів.

І Відповідно до статистичних даних та досліджень науковців за останні роки спостерігається стійка тенденція до зростання захворюваності та поширеності хвороб як серед населення України, так і серед жителів Сумської області зокрема. Серед чинників, що впливають на зростання хвороб органів дихання, крім медико-соціального, впливає й стан довкілля, зокрема рівень забруднення атмосферного повітря. Це призводить до різких хронічних захворювань (фарингіт, тонзиліт, бронхіальна астма тощо). Високі показники захворювань органів дихання, що перевищують загальнообласний показник, зафіксовані у Кролевецькому (22 048,97 на 100 тис. осіб), Білопільському (22 296,75), Краснопільському (24 846,23) та Тростянецькому (25 203,08) районах і м. Сумах (31 869,03). Найнижчий рівень захворюваності спостерігається в Ямпільському (11 182,54 на 100 тис. осіб), Лебединському (13 099,91) та Липоводолинському (13 594,31) районах.

Основу структури захворюваності традиційно формують хвороби, пов'язані із соціально-економічними чинниками: станом довкілля, способом життя та побуту, розвитком системи охорони здоров'я (обсяг та якість медичних послуг); некерованими – кліматом, іншими природними умовами. Аналіз медико-

демографічних показників засвідчує зменшення тривалості життя населення, народжуваності, природного приросту, підвищення смертності, зростання рівня інвалідності населення країни. Необхідно відзначити, що територіальна диференціація показників регіонального здоров'я та їх динаміка в Сумській області маловивчені. Як зазначають фахівці, в сучасній системі охорони здоров'я України особливо недостатньо розвиненою є профілактика захворювань, що зумовлює постійне збільшення кількості виявлених гострих і хронічних захворювань. Ця ситуація склалась у зв'язку з нестачею коштів.

2 Поряд із цим фахівці з рекультивації землі засвідчують те, що 25 % родючої землі на сьогодні не придатні для посівів. Це пов'язано з видобуванням природних ресурсів, із ненормованим використанням земельних ресурсів, вирубуванням лісів.

В Україні налічують понад 1,1 млн гектарів деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, що підлягають консервації, 143,4 тис. гектарів порушених земель, які потребують рекультивації, та 315,6 тис. гектарів малопродуктивних угідь, що потребують поліпшення.

Наприклад, у Сумській області площа деградованих земель становить 222,5 тис. гектарів. Відповідно до нормативно-правових актів у сфері землеустрою та кадастру, затвердженого наказом Держкомзему України, Міністерства фінансів та Міністерства економіки України, розмір оплати земельно-кадастрових робіт становить від 7 020 до 15 500 грн залежно від рівня складності робіт. Таким чином, нескладно розрахувати, що необхідна сума для рекультивації земель лише в Сумській області становить 2 447 500 000 грн.

Провідні науковці світу зазначають, що соціальний захист населення країни – це відображення економічних процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, але якщо країна має природні ресурси, які є безумовним джерелом доходу територіальних громад, то природна рента повинна бути джерелом додаткового доходу та соціальної захищеності населення. Тому одним з основних завдань соціально-орієнтованої політики держави є справедливий розподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів між усіма членами суспільства як соціальна захищеність чи додатковий дохід.

Рентні відносини у системі держава – регіон – суб'єкт господарювання можна подати схематично у вигляді трикутника, де кожен із кутів відповідає державі, регіону та суб'єкту господарювання. Це єдина система, де всі елементи тісно пов'язані між собою. Дієвою ця система буде лише за умови, що всі елементи повноцінно виконують свої функції (рис. 5.3).

Рисунок 5.3 – Удосконалені рентні відносини в системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання»

Використання методу вилучення частки ренти першого роду на відновлення довкілля допоможе насамперед забезпечити впевненість підприємств у тому, що вилучені кошти залишаться в регіоні та будуть використані для відновлення довкілля і фінансування соціальних програм. Метод вилучення коштів на відновлення територій багато в чому залежить від економічного стану підприємства, що, у свою чергу, забезпечить гарантовані відрахування рентабельних підприємств.

Проведені дослідження та розрахунки засвідчують, що:

- необхідно впроваджувати механізми, що сприятимуть поповненню місцевого та державного бюджетів, а також виконуватимуть функції компенсування та заощадження;

– прийнятий закон щодо розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів розміром 95 % до держбюджету, 5 % – до місцевих бюджетів себе не виправдовує, тому що витрати в регіонах на рекультивацію порушених земель, а також медичні витрати занадто високі;

– необхідно зацікавити усіх учасників видобування та споживання природних ресурсів в їх оптимізаційному розподілі.

Ураховуючи вищезазначене, ми пропонуємо методологічні засади для формування механізму оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання» з урахуванням «динамічної ренти», що дозволяє узгодити в часі інтереси нинішніх і майбутніх поколінь та створити фінансові резерви на впровадження ресурсозберіжних нових технологій видобування природних ресурсів.

У цьому методі основною проблемою було поєднання інтересів підприємств, які використовують уже розроблені родовища, та підприємств, що розробляють нові (рис. 5.4).

Під час розроблення нових родовищ та видобування вуглеводнів, що залягають на невеликій глибині, виникає «динамічна рента», оскільки цінність використовуваного сьогодні ресурсу в передбаченні його вичерпання в майбутньому додатково зростає. Тому, по-перше, ми поставили завдання знайти оптимальне управління активами підприємства і розподілом ренти на часовому інтервалі $[t_0 = 2016, T = 2022]$ рр. через диференціальні рівняння та допоміжну функцію, що задовольняє систему диференціальних рівнянь й умови трансверсальності.

Далі ми порівнювали з фіксованими параметрами досліджуваної системи (активи підприємства поповнюються засобами у вигляді 40 та 30 % від доходу) розподіл ренти між регіоном і державою та обчислювали економічний ефект від вирішення завдання управління.

За базові показники ми брали еколого-економічні й техніко-технологічні показники видобувних підприємств, що формують базовий рівень витрат. У роботі запропоновано розглядати варіанти розрахунків оптимального перерозподілу

рентного доходу в системі «держава – регіон – паливодобувні підприємства», де змінюються умови складових розрахунків.

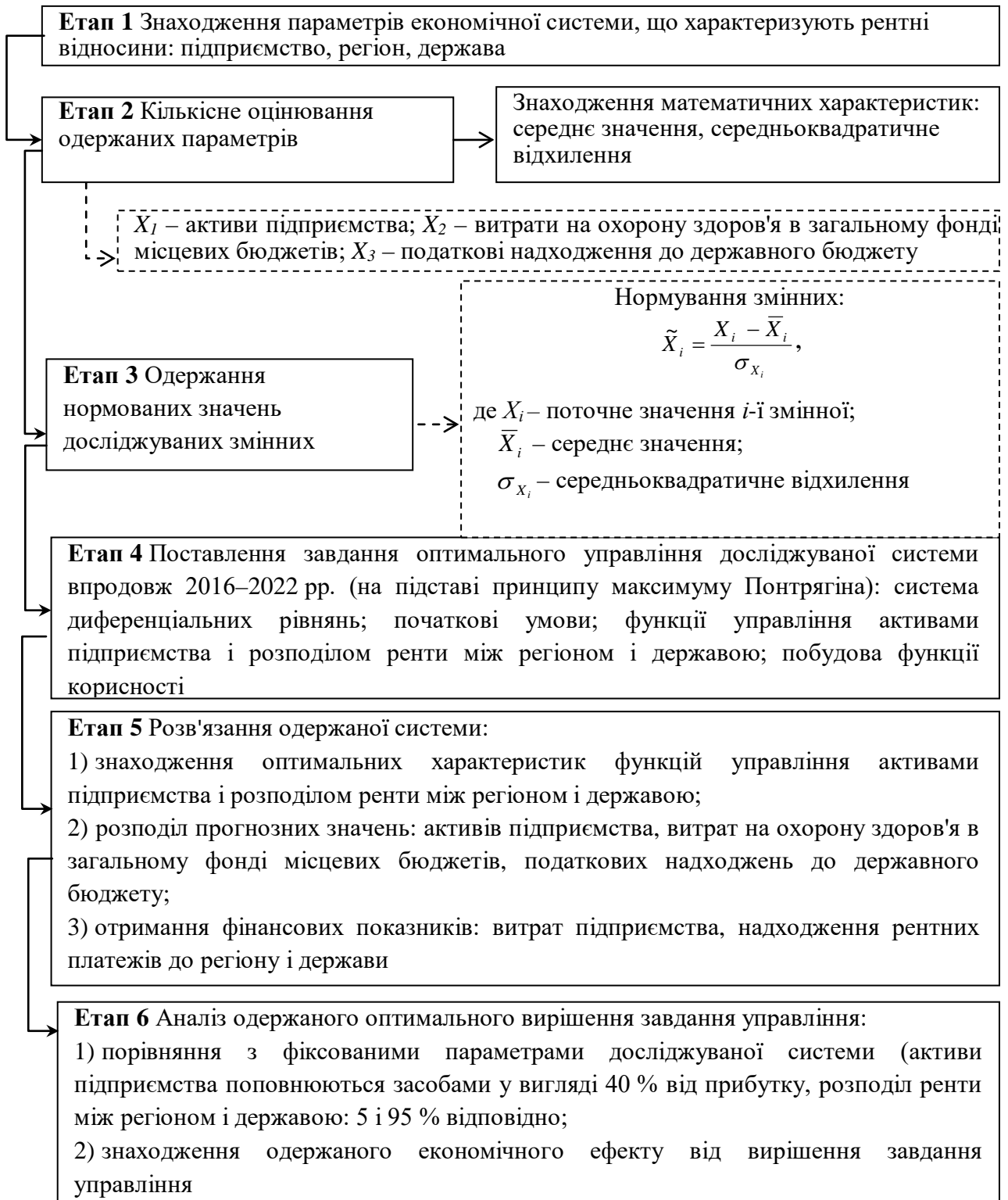

Рисунок 5.4 – Етапи оптимального управління рентними доходами

Позначимо такі дані:

$A(t)$ – активи (підприємство), млн грн;

$K(t)$ – видатки на охорону здоров'я у загальному фонді місцевих бюджетів (млрд грн);

$G(t)$ – податкові надходження до державного бюджету, млн грн;

μ_1 – інтенсивність зростання A ;

μ_2 – інтенсивність зростання K ;

μ_3 – інтенсивність зростання G ;

C – рента, % (відсоток від прибутку підприємства);

$m(t)$ – частка ренти в показнику K ;

$\nu_1(t)$ – параметр управління активами підприємства $A(t)$ (%);

$\nu_2(t)$ – параметр управління розподілом ренти між $K(t)$ та $G(t)$ (%);

$P(t)$ – прибуток підприємства, млн грн;

$A(t)$ – частка прибутку від активів (%);

a_i – коефіцієнти при досліджуваних змінних у функції корисності в кінцевий момент часу T .

Використовуючи вихідні дані, розрахуємо основні показники для моделі оптимального перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення.

Нормування змінних проводимо за такою формулою:

$$\tilde{X}_i = \frac{X_i - \bar{X}_i}{\sigma_{X_i}} \quad (i = 1, 2, 3), \quad (5.1)$$

де X_i – поточне значення i -ї змінної;

$\bar{X}_i$ – середнє значення i -ї змінної;

σ_{X_i} – середньоквадратичне відхилення i -ї змінної.

За такого нормування одержуємо:

- середні значення нормованих змінних дорівнюють нулю;
- середньоквадратичні відхилення нормованих змінних дорівнюють одиниці.

Таблиця 5.3 - Проміжні розрахунки

Показник	A (млн грн)	K (млрд грн)	G (млн грн)
Середнє значення	32 047,09	35,96	26 4190,70
Середньоквадратичне відхилення	2 705,168	9,891	116 171,142

А Задача управління лише активами підприємства

Необхідно знайти оптимальне управління активами підприємства на часовому інтервалі $[t_0 = 2016, T = 2022]$ рр., що задовольняє рівняння досліджуваної системи і максимізації побудованої функції корисності (цільової функції).

Система диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dA(t)}{dt} = \mu_1 A(t) + V_1(t), \\ \frac{dK(t)}{dt} = \mu_2 K(t) + V_2(t), \\ \frac{dG(t)}{dt} = \mu_3 G(t) + V_3(t). \end{cases} \quad (5.2)$$

1 Початкові умови:

$$\begin{aligned} A(t_0) &= A_0, \\ K(t_0) &= K_0, \\ G(t_0) &= G_0. \end{aligned}$$

2 Функції управління:

$$\begin{aligned} V_1(t) &= v_1(t)P(t) = v_1(t)aA(t), \\ V_2(t) &= mCP(t) = mCaA(t), \\ V_3(t) &= (1-m)CP(t) = (1-m)CaA(t). \end{aligned}$$

3 Функція корисності:

$$\int_{t_0}^T \{ \exp[-v_1(t)A(t)] + \exp[-K(t)] \exp[-G(t)] \} dt + F(A(T), K(T), G(T)) \rightarrow \max \quad (5.3)$$

де $F(A(T), K(T), G(T)) = a_1 A(T) + a_2 K(T) + a_3 G(T)$.

Розв'язання:

$$v_1(t) = -\frac{\ln\left\{\frac{P(t)\psi_1(t)}{A(t)}\right\}}{A(t)} \quad (5.4)$$

де $\psi_i(t), i = \overline{1,3}$ – допоміжні функції, що задовольняють систему диференціальних рівнянь та умови трансверсальності:

$$\begin{cases} \frac{d\psi_1}{dt} = -[\psi_1\mu_1 + \psi_1v_1a + \psi_2mCa + \psi_3(1-m)Ca - v_1a\psi_1], \\ \frac{d\psi_2}{dt} = -[\psi_2\mu_2 - \exp(-K)\exp(-G)], \\ \frac{d\psi_3}{dt} = -[\psi_3\mu_3 - \exp(-K)\exp(-G)]. \end{cases} \quad (5.5)$$

Умови трансверсальності:

$$\psi_1(T) = -\frac{\partial F}{\partial A} = -a_1, \quad \psi_2(T) = -\frac{\partial F}{\partial K} = -a_2, \quad \psi_3(T) = -\frac{\partial F}{\partial G} = -a_3.$$

Якщо значення $a_i = 0$, то умови трансверсальності замінюються умовами в кінці процесу $X_i(T) = X_T$.

Використовуючи статистичні дані, одержуємо такі початкові числові характеристики досліджуваної економічної системи:

$$A(2016) = 1,61, \quad K(2016) = 0,815, \quad G(2016) = 2,05,$$

$$\mu_1 = 0,05, \quad \mu_2 = 0,035, \quad \mu_3 = 0,04, \quad a = 0,4.$$

Таблиця 5.4 – Розрахункові значення за $m = 0,05$

t	Рік	A	K	G	ν_1
1	2	3	4	5	6
$C = 0,3; a_1 = -0,936; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,03	0,855	2,345	0,415
3	2018	2,488	0,899	2,703	0,356
1	2	3	4	5	6
4	2019	2,989	0,948	3,131	0,312
5	2020	3,535	1,002	3,637	0,278
6	2021	3,987	1,008	3,879	0,272
7	2022	4,231	1,014	4,213	0,267
$C = 0,4; a_1 = -0,938; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,029	0,859	2,415	0,414
3	2018	2,487	0,908	2,863	0,356
4	2019	2,987	0,962	3,404	0,312
5	2020	3,533	1,023	4,047	0,278
6	2021	3,767	1,044	4,055	0,274
7	2022	3,989	1,076	4,068	0,271
$C = 0,45; a_1 = -1,12; a_2 = 0; a_3 = 0,128$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,025	0,861	2,45	0,404
3	2018	2,468	0,912	2,941	0,34
4	2019	2,944	0,969	3,533	0,294
5	2020	3,455	1,033	4,234	0,258
6	2021	3,564	1,046	4,247	0,253
7	2022	3,768	1,057	4,262	0,246
$C = 0,45; a_1 = -0,937; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,029	0,861	2,45	0,414
3	2018	2,487	0,912	2,943	0,356
4	2019	2,986	0,969	3,54	0,312
5	2020	3,532	1,034	4,252	0,278
6	2021	3,654	1,055	4,263	0,273
7	2022	3,768	1,073	4,278	0,266
$C = 0,5; a_1 = -0,937; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,029	0,863	2,485	0,414
3	2018	2,486	0,916	3,024	0,355
4	2019	2,986	0,977	3,676	0,312
5	2020	3,531	1,044	4,457	0,278
6	2021	3,622	1,065	4,561	0,273
7	2022	2,785	1,077	4,675	0,269
$C = 0,7; a_1 = -0,937; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499
2	2017	2,029	0,87	2,626	0,414
3	2018	2,486	0,933	3,345	0,355
4	2019	2,985	1,005	4,222	0,312
5	2020	3,53	1,087	5,277	0,278
6	2021	3,66	1,091	5,282	0,275
7	2022	3,71	1,0101	5,294	0,271

В Задача управління активами підприємства і розподілом ренти

Необхідно знайти оптимальне управління активами підприємства і розподілом ренти на часовому інтервалі $[t_0 = 2016, T = 2022]$ рр., яке задовольняє рівняння досліджуваної системи і максимізації побудованої функції корисності (цільової функції).

Система диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dA(t)}{dt} = \mu_1 A(t) + V_1(t), \\ \frac{dK(t)}{dt} = \mu_2 K(t) + V_2(t), \\ \frac{dG(t)}{dt} = \mu_3 G(t) + V_3(t). \end{cases} \quad (5.6)$$

1 Початкові умови:

$$\begin{aligned} A(t_0) &= A_0, \\ K(t_0) &= K_0, \\ G(t_0) &= G_0. \end{aligned}$$

2 Функції управління:

$$\begin{aligned} V_1(t) &= v_1(t)P(t) = v_1(t)aA(t), \\ V_2(t) &= mCP(t) = v_2(t)mCaA(t), \\ V_3(t) &= (1-m)CP(t) = (1-v_2(t)m)CaA(t). \end{aligned}$$

3 Функція корисності:

$$\int_{t_0}^T \{ \exp[-v_1(t)A(t)] + \exp[-v_2 K(t)] \exp[-(1-v_2m)G(t)/(1-m)] \} dt + F(A(T), K(T), G(T)) \rightarrow \max,$$

де $F(A(T), K(T), G(T)) = a_1 A(T) + a_2 K(T) + a_3 G(T)$.

Розв'язання:

$$v_1(t) = -\frac{\ln\left\{\frac{P(t)\psi_1(t)}{A(t)}\right\}}{A(t)} \quad (5.7)$$

$$v_2 = -\frac{\ln\left\{mCP(\psi_2 - \psi_3) / \left(K - \frac{Gm}{1-m}\right)\right\} + \frac{G}{1-m}}{K - \frac{Gm}{1-m}} \quad (5.8)$$

де $\psi_i(t), i = \overline{1,3}$ – допоміжні функції, що задовольняють систему диференціальних рівнянь та умови трансверсальності:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{d\psi_1}{dt} = -[\psi_1\mu_1 + \psi_1v_1a + \psi_2v_2mCa + \psi_3(1-v_2m)Ca - v_1a\psi_1], \\ \frac{d\psi_2}{dt} = -[\psi_2\mu_2 - \frac{v_2mCP(\psi_2 - \psi_3)}{K - \frac{Gm}{1-m}}], \\ \frac{d\psi_3}{dt} = -[\psi_3\mu_3 - \frac{(1-v_2m)mCP(\psi_2 - \psi_3)}{(1-m)(K - \frac{Gm}{1-m})}]. \end{array} \right.$$

Умови трансверсальності:

$$\psi_1(T) = -\frac{\partial F}{\partial A} = -a_1, \quad \psi_2(T) = -\frac{\partial F}{\partial K} = -a_2, \quad \psi_3(T) = -\frac{\partial F}{\partial G} = -a_3.$$

Якщо значення $a_i = 0$, то умови трансверсальності замінюються умовами в кінці процесу $X_i(T) = X_T$.

Ураховуючи статистичні дані, одержимо такі початкові числові характеристики досліджуваної економічної системи:

$A(2016) = 1,61, K(2016) = 0,815, G(2016) = 2,05,$

$\mu_1 = 0,05, \mu_2 = 0,035, \mu_3 = 0,04, a = 0,4.$

Таблиця 5.5 – Розрахункові значення за $m = 0,05$

t	Рік	A	K	G	v_1	v_2
$C = 0,45; a_1 = -1; a_2 = 0; a_3 = 0,128$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,499	0,0 544
2	2017	2,028	0,923	2,387	0,41	0,0 418
3	2018	2,479	1,031	2,823	0,347	0,0 312
4	2019	2,965	1,133	3,371	0,3	0,0 217
5	2020	3,487	1,224	4,5	0,263	0,0 125
6	2021	3,523	1,235	4,61	0,276	0,0 120
7	2022	3,657	1,246	4,68	0,281	0,0 116

С Задача управління лише активами підприємства

Знайти оптимальне управління активами підприємства на часовому інтервалі $[t_0 = 2016, T = 2022]$ рр., яке задовольняє рівняння досліджуваної системи та максимізації побудованої функції корисності (цільової функції).

Система диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dA(t)}{dt} = \mu_1 A(t) + V_1(t), \\ \frac{dK(t)}{dt} = \mu_2 K(t) + V_2(t), \\ \frac{dG(t)}{dt} = \mu_3 G(t) + V_3(t). \end{cases} \quad (5.9)$$

1 Початкові умови:

$$\begin{aligned} A(t_0) &= A_0, \\ K(t_0) &= K_0, \\ G(t_0) &= G_0. \end{aligned}$$

2 Функції управління:

$$\begin{aligned} V_1(t) &= v_1(t)P(t) = (1 - v_1(t)C)aA(t), \\ V_2(t) &= mCP(t) = mCaA(t), \\ V_3(t) &= (1 - m)CP(t) = (1 - m)CaA(t). \end{aligned}$$

3 Функція корисності:

$$\int_{t_0}^T \{ \exp[-(1 - v_1(t)C)A(t)/(1 - C)] + \exp[-K(t)] \exp[-G(t)] \} dt + F(A(T), K(T), G(T)) \rightarrow \max,$$

де $F(A(T), K(T), G(T)) = a_1 A(T) + a_2 K(T) + a_3 G(T)$.

Розв'язання:

$$v_1(t) = \frac{(1 - C) \ln \left\{ \frac{P(t)(1 - C)\psi_1(t)}{A(t)} \right\}}{CA(t)} + \frac{1}{C},$$

де $\psi_i(t), i = \overline{1,3}$ – допоміжні функції, що задовольняють систему диференціальних рівнянь та умови трансверсальності:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{d\psi_1}{dt} = -[\psi_1\mu_1 + \psi_1(1 - v_1C)a + \psi_2mCa + \psi_3(1 - m)Ca - (1 - v_1C)a\psi_1], \\ \frac{d\psi_2}{dt} = -[\psi_2\mu_2 - \exp(-K)\exp(-G)], \\ \frac{d\psi_3}{dt} = -[\psi_3\mu_3 - \exp(-K)\exp(-G)]. \end{array} \right.$$

Умови трансверсальності:

$$\psi_1(T) = -\frac{\partial F}{\partial A} = -a_1, \quad \psi_2(T) = -\frac{\partial F}{\partial K} = -a_2, \quad \psi_3(T) = -\frac{\partial F}{\partial G} = -a_3.$$

Якщо значення $a_i = 0$, то умови трансверсальності замінюються умовами в кінці процесу $X_i(T) = X_T$.

Таблиця 5.6 – Розрахункові значення за $a = 0,4$; $m = 0,05$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$
1	2	3	4	5	6
$C = 0,3; a_1 = -0,843; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,061	0,855	2,347	0,443
3	2018	2,547	0,9	2,71	0,37
4	2019	3,071	0,949	3,146	0,318
5	2020	3,636	1,003	3,664	0,278
6	2021	3,639	1,006	3,669	0,275
7	2022	3,641	1,009	3,671	0,271
$C = 0,4; a_1 = -0,801; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,549
2	2017	2,06	0,859	2,418	0,44
3	2018	2,542	0,908	2,872	0,367
4	2019	3,06	0,963	3,423	0,314
5	2020	3,616	1,025	4,08	0,274
6	2021	3,647	1,047	4,12	0,271
7	2022	3,845	1,055	4,18	0,268
1	2	3	4	5	6
$C = 0,45; a_1 = -0,768; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,059	0,861	2,453	0,439
3	2018	2,54	0,912	2,954	0,365
4	2019	3,056	0,971	3,561	0,311
5	2020	3,608	1,036	4,287	0,271
6	2021	3,610	1,039	4,291	0,268
7	2022	3,613	1,042	4,294	0,263
$C = 0,5; a_1 = -0,717; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,059	0,863	2,488	0,438
3	2018	2,539	0,917	3,035	0,364
4	2019	3,052	0,978	3,7	0,31
5	2020	3,602	1,046	4,495	0,27
6	2021	3,605	1,048	4,498	0,267
7	2022	3,609	1,051	4,502	0,262
$C = 0,7; a_1 = -0,378; a_2 = 0; a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,056	0,87	2,63	0,433
3	2018	2,528	0,934	3,358	0,356
4	2019	3,03	1,006	4,248	0,301
5	2020	3,563	1,089	5,315	0,26
6	2021	3,571	1,094	5,320	0,258
7	2022	3,588	1,101	5,324	0,255

Таблиця 5.7 – Розрахункові значення за $C = 0,45$; $a = 0,4$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$
$m = 0,03$; $a_1 = -0,764$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,06	0,854	2,46	0,439
3	2018	2,541	0,897	2,969	0,365
4	2019	3,057	0,944	3,588	0,312
5	2020	3,61	0,996	4,327	0,272
6	2021	3,63	0,998	4,329	0,270
7	2022	3,66	1,001	4,333	0,267
$m = 0,05$; $a_1 = -0,764$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,06	0,861	2,453	0,439
3	2018	2,541	0,912	2,954	0,365
4	2019	3,057	0,971	3,562	0,312
5	2020	3,61	1,036	4,288	0,272
6	2021	3,63	1,038	4,290	0,269
7	2022	3,65	1,040	4,293	0,264
$m = 0,1$; $a_1 = -0,764$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,06	0,878	2,436	0,439
3	2018	2,541	0,951	2,915	0,365
4	2019	3,057	1,036	3,496	0,312
5	2020	3,61	1,134	4,189	0,272
6	2021	3,63	1,136	4,191	0,270
7	2022	3,65	1,138	4,193	0,267
$m = 0,15$; $a_1 = -0,764$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,06	0,894	2,419	0,439
3	2018	2,541	0,989	2,876	0,365
4	2019	3,057	1,101	3,43	0,312
5	2020	3,61	1,232	4,09	0,272
6	2021	3,63	1,235	4,11	0,269
7	2022	3,65	1,237	4,13	0,266

Таблиця 5.8 – Розрахункові значення за $C = 0,45$; $a = 0,35 + 0,05t$;
 $m = 0,04 + 0,01t$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$
$a_1 = -0,763$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0$					
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55
2	2017	2,068	0,864	2,472	0,406
3	2018	2,574	0,927	3,046	0,313
4	2019	3,132	1,012	3,805	0,249
5	2020	3,746	1,125	4,79	0,203
6	2021	3,992	1,186	4,91	0,201
7	2022	4,102	1,204	5,05	0,198

Д Управління активами підприємства і перерозподілом природно-ресурсної ренти

Необхідно знайти оптимальне управління активами підприємства і розподілом ренти на часовому інтервалі $[t_0 = 2016, T = 2022]$ рр., яке задовольняє рівняння досліджуваної системи та максимізації побудованої функції корисності (цільової функції).

Система диференціальних рівнянь:

$$\begin{cases} \frac{dA(t)}{dt} = \mu_1 A(t) + V_1(t), \\ \frac{dK(t)}{dt} = \mu_2 K(t) + V_2(t), \\ \frac{dG(t)}{dt} = \mu_3 G(t) + V_3(t). \end{cases} \quad (5.10)$$

1 Початкові умови:

$$\begin{aligned} A(t_0) &= A_0, \\ K(t_0) &= K_0, \\ G(t_0) &= G_0. \end{aligned}$$

2 Функції управління:

$$\begin{aligned} V_1(t) &= v_1(t)P(t) = (1 - v_1(t)C)aA(t), \\ V_2(t) &= mCP(t) = v_2(t)mCaA(t), \\ V_3(t) &= (1 - m)CP(t) = (1 - v_2(t)m)CaA(t). \end{aligned}$$

3 Функція корисності:

$$\begin{aligned} &\int_{t_0}^T \{ \exp[-(1 - v_1(t)C)A(t)/(1 - C)] + \exp[-v_2 K(t)] \exp[-(1 - v_2 m)G(t)/(1 - m)] \} dt + \\ &+ F(A(T), K(T), G(T)) \rightarrow \max, \end{aligned}$$

де $F(A(T), K(T), G(T)) = a_1 A(T) + a_2 K(T) + a_3 G(T)$.

Розв'язання:

$$v_1(t) = \frac{(1-C) \ln \left\{ \frac{P(t)(1-C)\psi_1(t)}{A(t)} \right\}}{CA(t)} + \frac{1}{C},$$

$$v_2(t) = - \frac{\ln \left\{ mCP(\psi_2 - \psi_3) / \left(K - \frac{Gm}{1-m} \right) \right\} + \frac{G}{1-m}}{K - \frac{Gm}{1-m}},$$

де $\psi_i(t), i = \overline{1,3}$ – допоміжні функції, що задовольняють систему диференціальних рівнянь та умови трансверсальності:

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{d\psi_1}{dt} = -[\psi_1\mu_1 + \psi_1(1-v_1C)a + \psi_2v_2mCa + \psi_3(1-v_2m)Ca - (1-v_1C)a\psi_1], \\ \frac{d\psi_2}{dt} = -[\psi_2\mu_2 - \frac{v_2mCP(\psi_2 - \psi_3)}{K - \frac{Gm}{1-m}}], \\ \frac{d\psi_3}{dt} = -[\psi_3\mu_3 - \frac{(1-v_2m)mCP(\psi_2 - \psi_3)}{(1-m)(K - \frac{Gm}{1-m})}]. \end{array} \right.$$

Умови трансверсальності:

$$\psi_1(T) = -\frac{\partial F}{\partial A} = -a_1, \quad \psi_2(T) = -\frac{\partial F}{\partial K} = -a_2, \quad \psi_3(T) = -\frac{\partial F}{\partial G} = -a_3.$$

Якщо значення $a_i = 0$, то умови трансверсальності замінюються умовами в кінці процесу $X_i(T) = X_T$.

$$\mu_1 = 0,05, \quad \mu_2 = 0,035, \quad \mu_3 = 0,04.$$

Таблиця 5.9 – Розрахункові значення за $a = 0,4$; $m = 0,05$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$	$v_2 m$
$C = 0,3; a_1 = -0,876; a_2 = 0; a_3 = 0,127$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,301
2	2017	2,061	0,905	2,297	0,442	0,244
3	2018	2,545	0,998	2,611	0,367	0,195
4	2019	3,064	1,093	3,001	0,313	0,152
5	2020	3,619	1,185	3,478	0,272	0,112
6	2021	3,677	1,198	3,499	0,278	0,110
7	2022	3,692	1,206	3,506	0,291	0,107
$C = 0,4; a_1 = -0,85; a_2 = 0; a_3 = 0,127$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,281
2	2017	2,059	0,918	2,358	0,438	0,219
3	2018	2,539	1,022	2,758	0,362	0,166
4	2019	3,05	1,123	3,261	0,307	0,12
5	2020	3,594	1,216	3,883	0,265	0,076
6	2021	3,603	1,219	3,900	0,273	0,074
7	2022	3,612	1,225	3,907	0,281	0,071
$C = 0,45; a_1 = -0,825; a_2 = 0; a_3 = 0,128$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,272
2	2017	2,059	0,924	2,39	0,437	0,208
3	2018	2,536	1,032	2,833	0,36	0,154
4	2019	3,042	1,135	3,394	0,304	0,106
5	2020	3,58	1,225	4,089	0,262	0,06
6	2021	3,65	1,234	4,094	0,275	0,057
7	2022	3,77	1,252	4,101	0,281	0,052
$C = 0,5; a_1 = -0,788; a_2 = 0; a_3 = 0,127$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,265
2	2017	2,058	0,929	2,421	0,435	0,198
3	2018	2,533	1,042	2,909	0,357	0,143
4	2019	3,036	1,145	3,528	0,301	0,093
5	2020	3,568	1,231	4,299	0,259	0,044
6	2021	3,572	1,239	4,308	0,267	0,041
7	2022	3,581	1,245	4,313	0,271	0,038
$C = 0,7; a_1 = -0,485; a_2 = 0; a_3 = 0,119$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,241
2	2017	2,054	0,949	2,551	0,426	0,167
3	2018	2,517	1,07	3,22	0,345	0,104
4	2019	3	1,166	4,079	0,287	0,046
5	2020	3,505	1,221	5,16	0,243	0,048
6	2021	3,509	1,228	5,19	0,249	0,045
7	2022	3,512	1,231	5,23	0,254	0,042

Таблиця 5.10 – Розрахункові значення за $C = 0,45$; $a = 0,4$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$	$v_2 m$
1	2	3	4	5	6	7
$m = 0,03$; $a_1 = -0,822$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0,121$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,178
2	2017	2,059	0,898	2,416	0,437	0,143
3	2018	2,536	0,983	2,883	0,36	0,111
4	2019	3,043	1,066	3,463	0,305	0,081
5	2020	3,582	1,145	4,171	0,263	0,053
6	2021	3,585	1,148	4,174	0,265	0,051
7	2022	3,589	1,152	4,176	0,267	0,048
$m = 0,05$; $a_1 = -0,825$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0,128$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,272
2	2017	2,059	0,924	2,39	0,437	0,208
3	2018	2,536	1,032	2,833	0,36	0,154
4	2019	3,042	1,135	3,394	0,304	0,106
5	2020	3,58	1,225	4,089	0,262	0,06
6	2021	3,61	1,227	4,091	0,264	0,056
7	2022	3,63	1,229	4,093	0,266	0,052
$m = 0,1$; $a_1 = -0,832$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0,137$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,486
2	2017	2,058	0,978	2,336	0,436	0,329
3	2018	2,535	1,126	2,739	0,359	0,217
4	2019	3,041	1,251	3,276	0,303	0,121
5	2020	3,578	1,34	3,972	0,261	0,024
6	2021	3,579	1,36	3,975	0,263	0,022
7	2022	3,582	1,37	3,978	0,265	0,018
$m = 0,15$; $a_1 = -0,836$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0,124$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,679
2	2017	2,059	1,016	2,297	0,437	0,391
3	2018	2,535	1,176	2,688	0,359	0,213
4	2019	3,041	1,285	3,242	0,303	0,049
5	2020	3,577	1,293	4,018	0,26	0,033
6	2021	3,579	1,295	4,020	0,28	0,031
7	2022	3,582	1,298	4,024	0,31	0,028

Таблиця 5.11 – Розрахункові значення за $C = 0,45$; $a = 0,35 + 0,05t$; $m = 0,04 + 0,01t$

t	Рік	A	K	G	$1 - v_1 C$	$v_2 m$
$a_1 = -0,845$; $a_2 = 0$; $a_3 = 0,114$						
1	2016	1,61	0,815	2,05	0,55	0,272
2	2017	2,067	0,933	2,402	0,403	0,189
3	2018	2,567	1,064	2,908	0,306	0,114
4	2019	3,11	1,18	3,631	0,239	0,042
5	2020	3,695	1,215	4,684	0,19	0,056
6	2021	3,701	1,219	4,689	0,23	0,052
7	2022	3,705	1,223	4,693	0,25	0,048

Трансформували розрахункові значення моделі в економічні показники, ми одержали такі схеми оптимального розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення

Таблиця 5.12 – Оптимальний розподіл рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство» при $v_2 m$, v_3 та $1 - v_1 C$ – constant

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	$1 - v_1 C$, %	Підприємство, %	Регіон $v_2 m$, %	Держава, %
$a_1 = -0,74$; $a_2 = -0,02$; $a_3 = 0,11$						Рента (29 %)		
1	2018	36,402	44,023	502,574	30	0	15	85
2	2019	37,21	44,787	544,107	30	0	15	85
3	2020	38,167	45,666	593,232	30	0	15	85
4	2021	39,301	46,682	651,353	30	0	15	85
5	2022	40,646	47,858	720,131	30	0	15	85

Таблиця 5.13 – Оптимальний розподіл рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство», де $1 - v_1 C$ – constant

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	$1 - v_1 C$, %	Підприємство, %	Регіон $v_2 m$, %	Держава, %
$a_1 = -0,738$; $a_2 = -0,021$; $a_3 = 0,103$						Рента (29 %)		
1	2018	36,402	44,023	502,574	30	0	23,55	76,45
2	2019	37,21	44,98	541,832	30	0	18,826	81,174
3	2020	38,167	45,929	590,127	30	0	14,657	85,343
4	2021	39,301	46,85	649,343	30	0	10,809	89,191
5	2022	40,646	47,709	721,838	30	0	7,08	92,92

У таблицях 5.12 і 5.13 ми проводили таке порівняння: якщо, наприклад, рентна ставка (нафта) становить із 2017 року 29 %, то від рентного доходу (100 %) для оптимального управління активами підприємства необхідно залишати 30 % на підприємстві. При цьому в табл. 5.12 рентні платежі, що розраховуються на рівні регіону й на рівні державного бюджету, є постійними, а в табл. 5.13 ці значення змінюються з часом. Таким чином, ми можемо проаналізувати поповнення міських бюджетів та державного бюджету з 2018 до 2022 року.

Таблиця 5.14 – Оптимальний розподіл рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство», де v_2m , v_3 – constant, а $1 - v_1C$ змінюється з часом

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	$1 - v_1C$, %	Підприємство, %	Регіон v_2m , %	Держава, %
а ₁ = -0,748; а ₂ = -0,002; а ₃ = 0,109					Рента (29 %)			
1	2018	36,402	44,023	502,574	48,379	0	24,05	75,95
2	2019	37,21	44,98	541,832	35,781	0	19,423	80,577
3	2020	38,167	45,929	590,127	27,413	0	15,587	84,413
4	2021	39,301	46,85	649,343	21,455	0	11,706	88,294
5	2022	40,646	47,709	721,838	21	0	11,134	88,866

Таблиця 5.15 – Оптимальний розподіл рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство», де v_2m , v_3 , $1 - v_1C$ змінюються з часом

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	$1 - v_1C$, %	Підприємство, %	Регіон v_2m , %	Держава, %
а ₁ = -0,748; а ₂ = -0,001; а ₃ = 0,109					Рента (45 %)			
1	2018	36,402	44,023	502,574	58,379	0	12,127	87,873
2	2019	37,675	44,529	549,006	45,791	0	11,033	88,967
3	2020	39,028	45,065	607,536	37,422	0	9,971	90,029
4	2021	40,465	45,618	679,483	31,459	0	7,924	92,076
5	2022	41,99	46,17	766,278	26,997	0	7,476	92,524

У таблиці 5.15 ми змінили ставку рентного доходу на 45 %. Таким чином, надходження до бюджету збільшилося, однак середнє значення управління активами на підприємстві також зросло до 40 %. Рентні платежі за регіонами в середньому становлять 10 %, а середній показник рентних платежів до державного бюджету – 90 %.

Таблиця 5.16 – Оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів (сталі значення)

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	Частина рентного доходу, що залишається на підприємстві,%	Частина рентного доходу, що перерахо- вується до місцевого бюджету, %	Частина рентного доходу, що перерахо- вується до державного бюджету, %
$a_1 = -0,748; a_2 = -0,002; a_3 = 0,109$				Рента (29 %)			
1	2018	36,402	44,023	502,574	30	14	56
2	2019	37,21	44,787	544,107	30	14	56
3	2020	38,167	45,666	593,232	30	14	56
4	2021	39,301	46,682	651,353	30	14	56
5	2022	40,646	47,858	720,131	30	14	56

Таблиця 5.17 – Оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів (значення змінюються у часі)

t	Рік	A, млрд грн	K, млрд грн	G, млрд грн	Частина рентного доходу, що залишається на підприємстві, %	Частина рентного доходу, що перерахо- вується до місцевого бюджету, %	Частина рентного доходу, що перерахо- вується до державного бюджету, %
$a_1 = -0,748; a_2 = -0,002; a_3 = 0,109$				Рента (29 %)			
1	2018	36,402	44,023	502,574	44,0	17,5	38,5
2	2019	37,21	44,98	541,832	36,5	16,6	47,0
3	2020	38,167	45,929	590,127	27,4	14,2	58,4
4	2021	39,301	46,85	649,343	21,5	11,5	67,0
5	2022	40,646	47,709	721,838	20,5	10,2	69,3

У роботі ми розраховали декілька варіантів розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів між трьома учасниками (держава, підприємство, місцеві громади).

Проведений аналіз показав:

1 Чим більший рентний платіж, тим більшим є навантаження на підприємство, тобто якщо ми враховуємо 45 % рентного платежу, то для ефективного функціонування підприємства необхідно залишати 40 %. Якщо ми зазначаємо 29 %, то на підприємстві необхідно залишати 30 % (табл. 5.12, 5.13, 5.15).

2 Рентний платіж повинен мати динамічний характер відповідно до умов видобування та освоєння родовищ, тому що в разі освоєння нового родовища виникає динамічна рента, яка буде частково компенсувати витрати наступних років.

3 Наш приблизний підрахунок засвідчив, що природно-ресурсна рента, яку необхідно залишати на підприємстві, становить 18 %. Однак частина рентного доходу, яку ми пропонуємо залишати на видобувному підприємстві, вміщує диференціальну ренту I та II родів і динамічну ренту. Диференціальну ренту I та II родів поділити практично не можливо. Динамічна рента виникає лише під час розроблення нових родовищ і не підлягає вилученню. Тобто вилучити диференціальну ренту I роду в чистому вигляді практично не можливо. Ми вважаємо, що цього робити й не потрібно. Тому що, залишаючи на видобувному підприємстві частину рентного доходу, ми мотивуємо підприємство для екологізації виробництва та розвитку соціально-економічних відносин у регіоні, де видобувають природні ресурси.

4 Проведені дослідження довели, що найбільш перспективним є механізм оптимального розподілу рентного доходу, який має динамічний характер. Тобто відповідно до збільшення або зменшення ефективності роботи видобувного підприємства необхідно розподіляти рентний дохід у часі.

5 Також проведені дослідження показали, що в разі збільшення рентного платежу зростає частина рентного доходу, яку необхідно залишити на підприємстві (табл. 5.13), у разі зменшення – зростає частина рентного платежу, що спрямовується до бюджету місцевої громади (табл. 5.14).

6 Аналіз усіх варіантів розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів засвідчив, що найбільш оптимальним варіантом є розподіл, що змінюється в часі відповідно до ефективності підприємства та соціально-економічної й екологічної ситуації в регіоні (табл. 5.14). Ми транспонували одержані результати до практичного вигляду (табл. 5.16). Таким чином, до бюджету місцевих громад необхідно перераховувати 14 %, залишати на

підприємстві – 30 %, до державного бюджету потрібно перераховувати 56 % рентного доходу (табл. 5.16, 5.17).

5.3 Науково-методичні підходи до формування бюджетів територіальних громад за рахунок рентних надходжень від паливобудовних підприємств

Із проведених досліджень випливає, що, встановлюючи систему платежів за спеціальне використання природних ресурсів, держава на сучасному етапі керується насамперед інтересами збереження якості навколишнього природного середовища, стимулювання раціонального природокористування, а також більшою чи меншою мірою – потребами фіскального плану. Починаючи приблизно з другої половини ХХ століття, коли екологічні проблеми набрали загрозливого характеру, відношення держави до природних багатств, що перебували під її юрисдикцією, зазнало докорінних змін. Відповідні трансформації відбулися і в економічному механізмі природокористування, зокрема у сфері оподаткування промислового використання об'єктів природи. Тут центр ваги був зміщений у бік посилення регулятивної функції існуючих на той час ресурсних платежів; пріоритету при виробленні податкової політики набули завдання природоохорони та ресурсозбереження, в науковому обігу виник термін «екологічне», або «зелене», оподаткування.

Водночас держава як виразник загальносуспільних інтересів і надалі була зацікавлена в отриманні частини доходів від споживання належних їй на праві власності або таких, що перебували в її управлінні, природних ресурсів. Тому більшість розвинених країн виробили різноманітні за своєю правовою природою механізми (способи) перерозподілу ресурсної ренти між природокористувачами та публічними фондами, які поряд із цим завдяки певним засобам економічного стимулювання відігравали й роль заохочення споживачів природних ресурсів до їх комплексного та ефективного використання відповідно з наявними

екологічними вимогами і стандартами. Такими механізмами на сьогодні є рентні платежі, що здебільшого різняться за своєю конструкцією та порядком установа, однак мають єдине призначення – забезпечення справедливого розподілу «природної» ренти між суспільством та приватними суб'єктами, діяльність яких пов'язана з використанням об'єктів природи. Як зазначають науковці, за належної організації економічної системи держави вони можуть становити значну частку доходів бюджетів, перенести або принаймні послабити податковий тягар, що лягає на виробничу сферу, та пожвавити економічний розвиток суспільства у цілому.

Світова економіка, і особливо сучасна економіка країн колишнього СРСР, дуже зацікавлена на отриманні ренти від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення. Досвід країн, які за найкоротші терміни змогли розбагатіти й стабілізувати свою економіку (Саудівська Аравія, ОАЕ, Норвегія, Аляска) за рахунок природної ренти від видобування ресурсів (нафта, газ, руда, вугілля і т. д.), дуже обнадіює. Створюється враження, що досить освоїти ресурс, підняти його на поверхню і ось він – прибуток. Вилучення і розподіл рентного доходу є пріоритетними питаннями при щорічному узгодженні бюджету України. З року в рік рентні ставки то збільшуються, то зменшуються, вирішуючи питання лобювання окремих природодобувних компаній. Або, навпаки, створюються умови, за яких окремі компанії змушені заморожувати видобування природних ресурсів, перетворюючи ці території на непридатні ні для сільського господарства, ні для лісових насаджень. Таким чином, природна рента стає розмінною монетою не лише для економіко-екологічних процесів усередині держави, а й на міждержавному рівні. Безумовно, раціональне вилучення і перерозподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів є стратегічно важливими питаннями, особливо у ситуації нестабільного економічного й внутрішньополітичного становища в країні. Надходження рентних доходів не лише до державного, а й до міських і районних бюджетів стає реальною необхідністю.

Вищезазначені реформи, як свідчить досвід розвинених країн, дуже перспективні, але поряд із цим необхідно створювати фінансові важелі, за допомогою яких можна спрямовувати грошові ресурси на розвиток регіонів країни. У світовій практиці такими важелями є різні фонди, наприклад, Фонд розвитку (Іран), Урядовий пенсійний фонд (Норвегія), Державний нафтовий фонд Азербайджанської Республіки (Азербайджан), Національний фонд добробуту (Росія), Соціально-економічний стабілізаційний фонд (Чилі) та інші фонди, спрямовані на хеджування ризиків майбутніх поколінь. В Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів передбачено використання коштів Стабілізаційного фонду для стабілізації економічного становища країни в кризових ситуаціях. При цьому джерелами формування Стабілізаційного фонду є понадпланові надходження від цільового розміщення державних цінних паперів [48].

Сьогодні у світі існує понад п'ятдесят стабілізаційних фондів. Перша хвиля їх створення припала на 70–90-ті рр. ХХ ст., коли основним джерелом фінансування були кошти, отримані від експорту нафти та нафтопродуктів. У таблиці 5.18 подано інформацію про міжнародні стабілізаційні фонди, які існують сьогодні й постійно наповнюються за рахунок відрахувань від операцій, пов'язаних з експортом нафти та нафтопродуктів.

Зауважимо, що практика формування стабілізаційних фондів набула поширення не лише в країнах, які займають провідні позиції у світі з видобування нафти. Досвід саме цих країн може бути більш цікавим для України, оскільки в структурі експорту країни за останні роки важко виділити моносировину, яка б давала стратегічно важливий дохід. Поряд із цим ми бачимо, що деякі стабілізаційні фонди формуються не лише за рахунок зовнішньої торгівлі корисними копалинами.

Згідно із загальним поняттям «стабілізаційний фонд – це механізм, створений урядом або центральним банком для ізоляції внутрішньої економіки від великих припливів доходів, таких як товари, наприклад нафта» [93]; первинною мотивацією є підтримання сталого рівня державних доходів перед великими коливаннями цін на сировинні товари (звідси й термін «стабілізація»), а

також уникнення інфляції та зв'язаної з цим атрофії інших внутрішніх секторів (голландська хвороба). Зазвичай це пов'язано з купівлею боргу в іноземній валюті, особливо якщо мета полягає в запобіганні перегріванню у вітчизняній економіці. Це поняття може перетинатися з фондом суверенного багатства.

Таблиця 5.18 – Міжнародні стабілізаційні фонди, сформовані за рахунок фінансових відрахувань від експорту нафти та нафтопродуктів на кінець 2016

Країна/регіон	Назва фонду	Актив, млрд дол.
Державні:		
Алжир	Резервний фонд/Фонд регулювання прибутку	47,0
Бруней	Управління інвестиціями Брунею	30,0
Венесуела	Венесуельський фонд макроекономічної стабілізації	0,8
Катар	Державний резервний фонд	320
Кувейт	Урядовий резервний фонд	524
Лівія	Лівійська інвестиційна корпорація	50,0
Норвегія	Урядовий пенсійний фонд «Глобал»	922,11
Російська Федерація	Національний фонд добробуту	72,2
Саудівська Аравія	SAMA Foreign Holdings	514
Іран	Національний фонд розвитку	91
Казахстан	Національний фонд Казахстану	64,7
Бруней	Брунейське інвестиційне агентство	40
Азербайджан	Державний нафтовий фонд Азербайджанської Республіки	33,1
Оман	Державний загальний резервний фонд	18
Чилі	Соціально-економічний стабілізаційний фонд	14,7
Канада	Трастовий фонд Savings Heritage Savings	13,4
Мексика	Стабілізаційний фонд Мексики з доходів від нафти	6
Ірак	Фонд розвитку Іраку	0,9
Регіональні:		
Аляска (США)	Постійний резервний фонд Аляски	54,8
Абу-Дабі (ОАЕ)	Управління інвестиціями Абу-Дабі	828
Дубаї (ОАЕ)	Інвестиційна корпорація, Дубаї	200,5
США, Луїзіана	Трастовий фонд якості освіти, Луїзіана	1,4

Примітка. Складено автором за джерелами 353, 361

Дослідження багатьох учених доводять, що сьогодні в Україні сформована значна кількість резервних фондів, кошти яких використовують у різних сферах економіки. Необхідно зазначити, що основним недоліком існуючих вітчизняних фінансових резервних фондів є короткостроковість формування та використання – практично всі вони створюються на період до одного року, а суму заощаджень

можна використовувати впродовж року [361]. При цьому науковці зазначають, що необхідно більше приділяти уваги саме пошуку джерел заощаджень для проведення стабілізаційної політики в країні.

Резервний фонд Кабінету Міністрів України створений відповідно до Закону України «Про бюджетну систему України» для фінансування невідкладних витрат, які не можна було передбачити під час затвердження Державного бюджету України на відповідний рік [109].

Тобто можна зробити висновок, що фактично цей фонд формується з метою стабілізації кризових процесів у країні. Однією з основних відмінностей цього фонду від стабілізаційних, які набули поширення в світі, є короткий термін дії та використання його для поточного покриття непередбачених витрат. Цей резервний фонд не може бути використаний для погашення боргів, зокрема пов'язаних із гарантіями чи іншими видами забезпечення, наданими державою, а також для збільшення сум за статтями видатків, передбачених у державному бюджеті. Необхідно зазначити, що резервний фонд використовують на фінансування:

- витрат, пов'язаних із надзвичайними ситуаціями;
- робіт із ліквідації наслідків стихійних явищ та аварій;
- непередбачених витрат, пов'язаних з уведенням законів, тощо [109].

Державні цільові фонди – один із методів перерозподілу національного доходу держави. За своєю економічною сутністю вони відображають грошові відносини з розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту та частини національного багатства, пов'язаних із формуванням та використанням державних коштів для фінансування суспільних потреб із визначених джерел, що мають цільові призначення. У сучасних умовах через державні фонди цільового спрямування здійснюється важливий вплив на соціальні процеси, які відбуваються в суспільстві. Об'єктивна необхідність таких фондів пов'язана з тим, що в умовах товарно-грошових відносин держава повинна ефективно організувати перерозподіл валового внутрішнього продукту, формуючи фонди грошових коштів із метою повної реалізації своєї політики.

Характерними ознаками державних фондів цільового спрямування є: цільове призначення коштів, правове регулювання формування і використання коштів, перебування коштів у розпорядженні спеціальних органів державної влади, динамічність, мобільність [361].

У фінансових системах більшості країн світу спеціальні фонди займають вагомe місце, а обсяг акумульованих у них коштів є значним. У Франції спеціальні фонди за розміром наближаються до державного бюджету країни, в Японії зі спеціальних фондів фінансується більше половини державних видатків, у Великобританії – понад третина. До цільових фондів у світовій практиці належать різноманітні автономні та приєднані бюджети, спеціальні кошториси і рахунки, які виконують насамперед соціальну функцію [109].

Як показує світова практика, ефективним також є формування децентралізованих фондів, кошти яких, крім національного уряду, використовуються регіональними органами влади або державними компаніями (наприклад, Постійний фонд Аляски).

За класифікацією МВФ стабілізаційні фонди поділено на п'ять типів, а саме:

- ощадні;
- стабілізаційні;
- корпорації з управління резервами (для поліпшення якості інвестування резервних коштів);
- фонди розвитку, що створюються для фінансування ключових соціально-значущих проектів або спрямовуються на будівництво об'єктів відповідно до стратегічних пріоритетів промислової політики держави;
- пенсійні фонди, які створюються для покриття витрат на непередбачувані випадки в майбутньому за пенсійними зобов'язаннями.

Відповідно до основних функцій, що виконують фонди для підтримання розвитку в зарубіжних країнах, їх можна поділити на стабілізаційні фонди, фонди майбутніх поколінь та бюджетні резервні фонди [361].

Завдання, що ставлять перед собою різні країни при створенні стабілізаційних фондів, є різними та істотно залежать від специфіки їх геополітичного положення,

місця на світовому сировинному ринку тощо. Так, наприклад, уряд провінції Альберта (Канада) створив «Трастовий фонд Спадщини Альберти» (The Alberta Heritage Savings Trust Fund) в 1976 р. для вирішення таких завдань:

- накопичення коштів для майбутніх поколінь;
- скорочення необхідності залучення зовнішніх позик;
- поліпшення якості життя;
- диверсифікації економіки [361].

Також науковці визначають чинники, що на сьогодні негативно впливають на формування фондів соціального захисту [17, 241]:

- постійне скорочення кількості активного населення, яке працює, і збільшення кількості населення, яке потребує соціального захисту;
- низький рівень прибутковості підприємств, високий рівень підприємницьких ризиків, інфляційні процеси, недостатність інформації та знань для прийняття дієвих управлінських рішень тощо;
- постійне зростання цін на споживчі товари і послуги, що призводить до зниження доходів населення та ін.

Аналізуючи діючу систему формування доходів державних фондів цільового спрямування, необхідно відзначити, що до основних недоліків системи зборів на соціальні заходи належать: низька внутрішня функціональна ефективність системи соціального страхування; дублювання функцій фондів; низький рівень охоплення системою, що, за оцінюваннями, становить 50–60 % від загального фонду оплати праці застрахованих осіб, які відповідно до чинного законодавства підлягають державному соціальному страхуванню, це пояснюється високим рівнем тінізації економіки [17].

Сучасні автори зазначають, що одним із заходів щодо попередження та подолання кризових явищ в економіці країни є формування важливого антикризового стабілізатора економіки в умовах сучасної циклічності й турбулентності, а саме стабілізаційного фонду держави, який за змістовними ознаками належить до фондів суверенного добробуту. Фонди суверенного добробуту є втіленням ідеї державних накопичень. Кошти цих фондів, з одного боку,

є вагомим фінансовим резервом для подолання негативних наслідків кризових явищ, а з іншого – повинні б спрямовуватися на формування нової моделі розвитку економічних процесів, упровадження нових технологій, інституційне реформування національної економіки, що створюватиме підґрунтя для переходу до нової моделі економічного розвитку (О. І. Підгурська, О. О. Лапко, 2015).

І. В. Запатріна зазначає, що створення Стабілізаційного фонду в Україні було доцільним з огляду на необхідність забезпечення сталого економічного зростання. В умовах, коли економіка країни звикла до низького рівня цін на ключові енергоресурси (газ, нафта), істотні зміни зовнішньоекономічної кон'юнктури цих ресурсів, імпорт яких становить лівову частку їх внутрішнього споживання, можуть призвести до непередбачуваних наслідків для соціально-економічного розвитку країни. Щоб запобігти неконтрольованому розвитку ситуації в економіці та соціальній сфері, потрібно мати фінансовий резерв для згладжування небезпечних для країни цінових коливань. Саме таким резервом у середньостроковій перспективі повинен стати створений Стабілізаційний фонд [112]. Отже, вітчизняні науковці в цілому позитивно ставилися до необхідності функціонування такого фонду в Україні. На жаль, створений Стабілізаційний фонд так і не почав ефективно функціонувати в належному напрямку [361]. Зокрема, науковці, досліджуючи питання функціонування фонду, зазначають, що в Україні Стабілізаційний фонд розпочав своє функціонування наприкінці 2008 р. Він повинен був відігравати роль антикризового стабілізатора, а його кошти витратилися на формування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки та подолання наслідків кризи. Однак сучасні реалії розвитку економічних процесів зумовлюють інтерес у науковців і практиків щодо прикладних аспектів функціонування створеного фонду та його аналогів на рівні регіонів.

Але поряд із цим автори визначають проблеми функціонування Стабілізаційного фонду України:

– законодавчі (не було визначено постійних шляхів наповнення фонду в нормативно-правовій базі його функціонування) (Сільченко, 2009);

– організаційні (фонд почав функціонувати у важкий для країни період; рішення про створення фонду відбулося раптово; не було визначено стратегічних цілей та принципів функціонування фонду; фонд мав тимчасовий характер, наповнювався та використовувався впродовж бюджетного року; за рахунок коштів фонду відбувалося «латання» бюджетних прогалин) (Підгурська, Лапко, 2015);

– управлінські та виконавчі (змінювалися шляхи наповнення та використання коштів фонду; розширювалися можливості Уряду щодо використання коштів; порушувався закон щодо цілей та напрямів використання коштів) (Кудряшов, 2006).

Аналізуючи вищезазначене, зроблено висновок, що Стабілізаційний фонд не зовсім дієво працює на рівні регіонів, необхідне чітке нормативно-правове регламентування його діяльності, зокрема щодо джерел і методів наповнення, а також сфери цільового використання ресурсів. Рентні доходи від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення розмиваються в сукупності доходів державного бюджету.

На законодавчому рівні за останні п'ять років були прийняті рішення і проекти, відповідно до яких створюються сприятливі умови для розвитку місцевих громад [115] та підписаний Указ про необхідність проведення реформ на рівні регіонів (Стратегія – 2020). Із 2018 року набирає чинності закон, згідно з яким 5 % від рентних доходів буде надходити до місцевих і районних бюджетів. Але при цьому немає чіткої схеми перерозподілу рентних доходів, на що повинні використовуватися кошти. На наш погляд, рентний дохід від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення не повинен латати економічних дір у регіонах, таких як будівництво і ремонт доріг та інші.

Проведений аналіз літературних джерел засвідчив, що недостатньо розвинена система фінансування окремих регіонів видобування природних ресурсів в Україні. Ті регіони, на території яких видобувають природні ресурси загальнодержавного значення і які беруть на себе все навантаження від цього видобування, не отримують ніякого додаткового фінансування на відновлення цих територій і на компенсацію збитків. Також немає механізму хеджування ризиків майбутніх поколінь, який допоможе пом'якшити кризові ситуації в майбутньому.

Узагальнення практичного досвіду інших країн дозволяє дійти висновку, що в періоди піднесення, які спостерігаються в багатьох видах економічної діяльності, та на момент «вищої точки» розвитку економіки більшість країн створюють спеціальні державні фонди – стабілізаційні, намагаючись знизити економічні шоки з метою стабілізації економічної ситуації в країні в період економічного спаду. Досвід створення стабілізаційних фондів не новий, більшість розвинених країн уже давно використовує цей механізм хеджування економічних ризиків.

Ми вважаємо, що для більш ефективного впровадження всіх вищезазначених реформ необхідно розробити підхід до акумулювання фінансових коштів від перерозподілу рентних доходів паливодобувної галузі на регіональному рівні. При цьому цей фонд повинен поділятися на підфонди конкретного (цільового) призначення. Це дозволить:

- по-перше, акумулювати кошти від природно-ресурсної ренти на рівні регіонів;
- по-друге, спрямовувати ці кошти як на розвиток регіонів, так і на хеджування ризиків майбутніх поколінь.

Вивчення та критичне узагальнення світового досвіду формування й розвитку стабілізаційних фондів усіх рівнів створюють наукове підґрунтя для розроблення фінансового механізму реалізації стабілізаційної політики в регіонах України.

Дослідження багатьох учених доводять, що сьогодні в Україні сформована значна кількість резервних фондів, кошти яких використовуються в різних сферах економіки. Необхідно зазначити, що основним недоліком існуючих вітчизняних фінансових резервних фондів є короткостроковість формування та використання – практично всі вони створюються на період до одного року, а суму заощаджень можна використовувати впродовж року. При цьому науковці зазначають, що необхідно приділяти більше уваги пошуку джерел заощаджень для проведення стабілізаційної політики в країні.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що лише за останні 3 роки видобувними підприємствами Сумського регіону було перераховано до Державного бюджету України 7 801 875,9 тис. грн рентного доходу від використання надр. При

цьому найбільші суми були перераховані видобувними підприємствами Лебединського, Липоводолинського, Охтирського та Роменського районів, які потребують упровадження соціально-економічних змін і реформ. Тому ми пропонуємо створення «Фонду перерозподілу рентних доходів» на рівні регіонів, де місцеві громади могли б самостійно ухвалювати рішення щодо спрямування ресурсів цього фонду на розвиток регіону (рис. 5.5).

Ураховуючи досвід розвинених країн, ми пропонуємо створити аналог Стабілізаційного фонду на рівні регіонів – «Фонд перерозподілу рентних доходів». Це дозволить регіонам, де відбувається видобування природних ресурсів, отримувати певну частину від рентних доходів, яку вони зможуть спрямовувати на відтворення територій після видобування ресурсів, компенсувати негативні наслідки для здоров'я та життя населення й акумулювати кошти для витрат у майбутньому. Цей окремий фонд буде поповнюватися за рахунок природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення (нафта, газ, вугілля, руда та інші). Усі кошти повинні спрямовуватися лише за цільовим призначенням.

При цьому пропонується розділити цей фонд на «Фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь», «Фонд відтворення природно-ландшафтних комплексів» та «Фонд компенсації негативних наслідків на даній території нинішніх і майбутніх поколінь». До частини фондів компенсації та відтворення будуть надходити фінансові ресурси у вигляді рентних доходів від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення (нафта, газ) для вкладення найближчим часом у розвиток інфраструктури регіонів видобування й на соціальні проекти. «Фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь» необхідний для акумулювання коштів для хеджування ризиків, що можуть виникнути в майбутньому як на економічному, так і на соціоекологічному рівні.

Рисунок 5.5 – Схема функціонування «Стабілізаційного фонду» та «Резервного фонду» з урахуванням «Фонду перерозподілу рентного доходу» на регіональному рівні

Необхідно зазначити, що в роботі пропонується розглянути механізм, що передбачає оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів у системі колабораційних альянсів. Згідно з цим методом рентний дохід розподіляється між трьома учасниками колабораційного альянсу (держава – місцеві громади – видобувне підприємство). Упровадження методу оптимального розподілу рентних доходів буде забезпечувати надходження коштів до Фонду перерозподілу рентних доходів на регіональному рівні. Так, зокрема, основними передумовами створення «Фонду перерозподілу рентних доходів» ми вважаємо такі:

- створення колабораційних альянсів (держава – місцеві громади – видобувні підприємства) у природодобувній галузі;
- необхідність розвитку інфраструктури територій видобування природних ресурсів;
- відтворення еколого-економічного потенціалу регіонів видобування природних ресурсів;
- підхід до економічного розвитку з урахуванням принципів соціальної відповідальності;
- відкритість до міжнародного обміну товарами й послугами, а також новими ідеями.

Проведений аналіз досліджень авторів світу засвідчив, що в Україні недостатньо розвинена система фінансування окремих регіонів видобування природних ресурсів. Регіони, на території яких відбувається видобування природних ресурсів загальнодержавного значення, беруть на себе все навантаження від цього видобування та не отримують ніякого додаткового фінансування на відновлення цих територій і на компенсацію еколого-економічних збитків. Тому необхідно визначити в пропорційному значенні частини рентного доходу щодо розподілу між позабюджетними фондами на рівні регіону в паливодобувній галузі України.

Однак проблема полягає в тому, що немає визначення, в кількісному вимірюванні, частини рентного доходу щодо розподілу між позабюджетними фондами: «фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь», «фонд відтворення природно-ландшафтних комплексів» та «фонд компенсації негативних наслідків на даній території нинішніх і майбутніх поколінь». Відповідно до методики оптимального розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів у системі «держава – місцева громада – підприємство» до бюджету місцевих громад необхідно перераховувати 14 % від рентного доходу паливодобувних підприємств [52]. Однак немає механізму перерозподілу цієї частини рентного доходу: чи потрібно враховувати еквілібріум між трьома позабюджетними фондами.

Дослідження показали, що у світі небагато країн, які ефективно залучають власні природні ресурси для підвищення економічного розвитку та зміцнення благополуччя. До таких країн належать Австралія, Ботсвана, Канада, Чилі, Норвегія та інші. Але все частіше вчені наводять приклади так званого «ресурсного прокляття», що є найпоширенішою причиною для поганих економічних показників багатих на природні ресурси країн [361]. Вони зазначають, що основна емпірична закономірність – це несподіваний зворотний зв'язок між залежністю кількості природних ресурсів та економічними показниками порівняно з ресурсним запасом країн. Основна гіпотеза полягає в тому, що природні ресурси створюють несподівану динаміку, гальмують процес зростання економіки країн. Ця динаміка має як політичний, так і економічний вимір.

Політичний аспект розглядається як домінуюча сила в умовах поганої економічної ефективності. Оскільки природні ресурси пов'язані з рентабельністю поведінки, вони запобігають появі інклюзивного політичного режиму та ефективних інститутів. Достатність природних ресурсів дозволяє авторитарним лідерам залишатися при владі, усуває необхідність внутрішнього оподаткування та перешкоджає виникненню систем стримувань і

суперечностей, що сприяють підзвітності, прозорості та ефективному використанню ресурсів. Кількість країн, які врятувалися від «ресурсного прокляття», мали такі відносно сильні інститути. Аргументом є те, що матеріальне багатство спотворює стимули, які генерують рентну поведінку, а це підриває демократичну відповідальність [361].

Економічний вимір часто пов'язують із феноменом «голландської хвороби». Зі збільшенням експорту ресурсів та припливом капіталу, що підвищує вартість валюти, переміщенням робочої сили товари, які виробляють на внутрішньому ринку, стають менш конкурентними. Деякі вчені вважають, що створення позабюджетних фондів, які можуть контролювати надходження додаткових доходів від ресурсів, будуть сприяти нівелюванню симптому «голландської хвороби». У цьому контексті було зроблено припущення, що «ресурсного прокляття» можна уникнути, якщо рентний дохід від природних ресурсів буде розподілено безпосередньо населенню [361]. Як наслідок, деякі вчені стверджують, що необхідно долучати населення країни до управління та контролю над природними ресурсами в регіонах, створюючи таким чином відповідальну поведінку місцевих громад щодо видобування і заощадження природних ресурсів. Отже, механізм формування «фонду перерозподілу рентних доходів» із подальшим формуванням позабюджетних фондів, який ми запропонували, є об'єктивною необхідністю.

Рентна політика пов'язана із соціально-економічними відносинами, що створюються в суспільстві. Розвиток інфраструктури регіонів, сфери охорони здоров'я та відновлення ландшафтної цілісності регіонів після видобування природних ресурсів може бути посилений при оптимальному розподілі природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів. У свою чергу, трансформація рентної політики буде впливати на трансформацію соціально-економічних відносин, що формуються у процесі розподілу рентного доходу, та цілі, на які будуть спрямовані ці фінансові ресурси. Аналіз гострих соціально-економічних проблем допоміг нам виявити основні напрямки щодо формування

необхідності позабюджетних фондів на рівні регіону через сферу природокористування.

1 У сучасних реаліях українського суспільства гостро стоїть проблема рекультивації розорених земель після видобування природних ресурсів. Поряд із цим фахівці з рекультивації землі засвідчують те, що 25 % родючої землі на сьогодні непридатні для посівів. Це пов'язано з видобуванням природних ресурсів, із ненормованим використанням земельних ресурсів, вирубуванням лісів. В Україні налічується понад 1,1 млн га деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель, що підлягають консервації; 143,4 тис. га порушених земель, які потребують рекультивації, та 315,6 тис. га малопродуктивних угідь, що потребують поліпшення [93].

Наприклад, у Сумській області площа деградованих земель становить 222,5 тис. га. Відповідно до нормативно-правових актів у сфері землеустрою та кадастру затверджений Наказом Держкомзему України, Міністерства фінансів та Міністерства економіки України розмір оплати земельно-кадастрових робіт становить від 7 020 до 15 500 грн залежно від рівня складності робіт. Таким чином, нескладно розрахувати, що необхідна сума для рекультивації земель лише в Сумській області становить 2 447 500 000 грн [226].

2 Відповідно до статистичних даних та досліджень науковців за останні роки спостерігається стійка тенденція до зростання захворюваності та поширеності хвороб як серед населення України загалом, так і серед жителів Сумської області зокрема. Серед чинників, що впливають на зростання хвороб органів дихання, крім медико-соціального, впливає й стан довкілля, зокрема рівень забруднення атмосферного повітря. Це призводить до різких хронічних захворювань (фарингіт, тонзиліт, бронхіальна астма тощо) [115].

Виявлені проблеми посідають перше місце серед загальних проблем українського суспільства, а це означає, що передусім необхідно орієнтуватися саме на їх вирішення.

Провідні науковці світу зазначають, що соціальний захист населення країни – це відображення економічних процесів і явищ, що відбуваються в суспільстві, але якщо країна має природні ресурси, які є безумовним джерелом доходу територіальних громад, то природна рента повинна бути джерелом додаткового доходу та соціальної захищеності населення. Тому одним з основних завдань соціально-орієнтованої політики держави є справедливий розподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів між усіма членами суспільства як соціальна захищеність чи додатковий дохід.

Розроблений автором механізм оптимального розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів передбачає, що 14 % рентного доходу від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення необхідно перераховувати до бюджету місцевої громади регіону видобування (табл. 5.19).

Таблиця 5.19 – Оптимальний розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів (сталі значення)

t	Рік	Активи (підприємство), млрд грн	Видатки на охорону здоров'я в загальному фонді місцевих бюджетів, млрд грн	Державний бюджет, податкові надходження, млрд грн	Частина рентного доходу, що залишається на підприємстві, %	Частина рентного доходу, що перераховується до місцевого бюджету, %	Частина рентного доходу, що перераховується до державного бюджету, %
$a_1 = -0,748; a_2 = -0,002; a_3 = 0,109$					Рента (29 %)		
1	2018	36,402	44,023	502,574	30	14	56
2	2019	37,21	44,787	544,107	30	14	56
3	2020	38,167	45,666	593,232	30	14	56
4	2021	39,301	46,682	651,353	30	14	56
5	2022	40,646	47,858	720,131	30	14	56

Відповідно до виявлених витрат на рекультивацію земель після видобування природних ресурсів та на охорону здоров'я населення в регіонах видобування й екологізацію виробництва ми пропонуємо такий розподіл рентного доходу на рівні регіону (рис. 5.6). До частини фондів компенсування та

відтворення будуть надходити фінансові ресурси у вигляді рентних доходів від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення (нафта, газ) для вкладення найближчим часом у розвиток інфраструктури регіонів видобування й на соціальні проекти. «Фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь» необхідний для акумулювання коштів для хеджування ризиків, що можуть виникнути в майбутньому як на економічному, так і на соціоекологічному рівні.

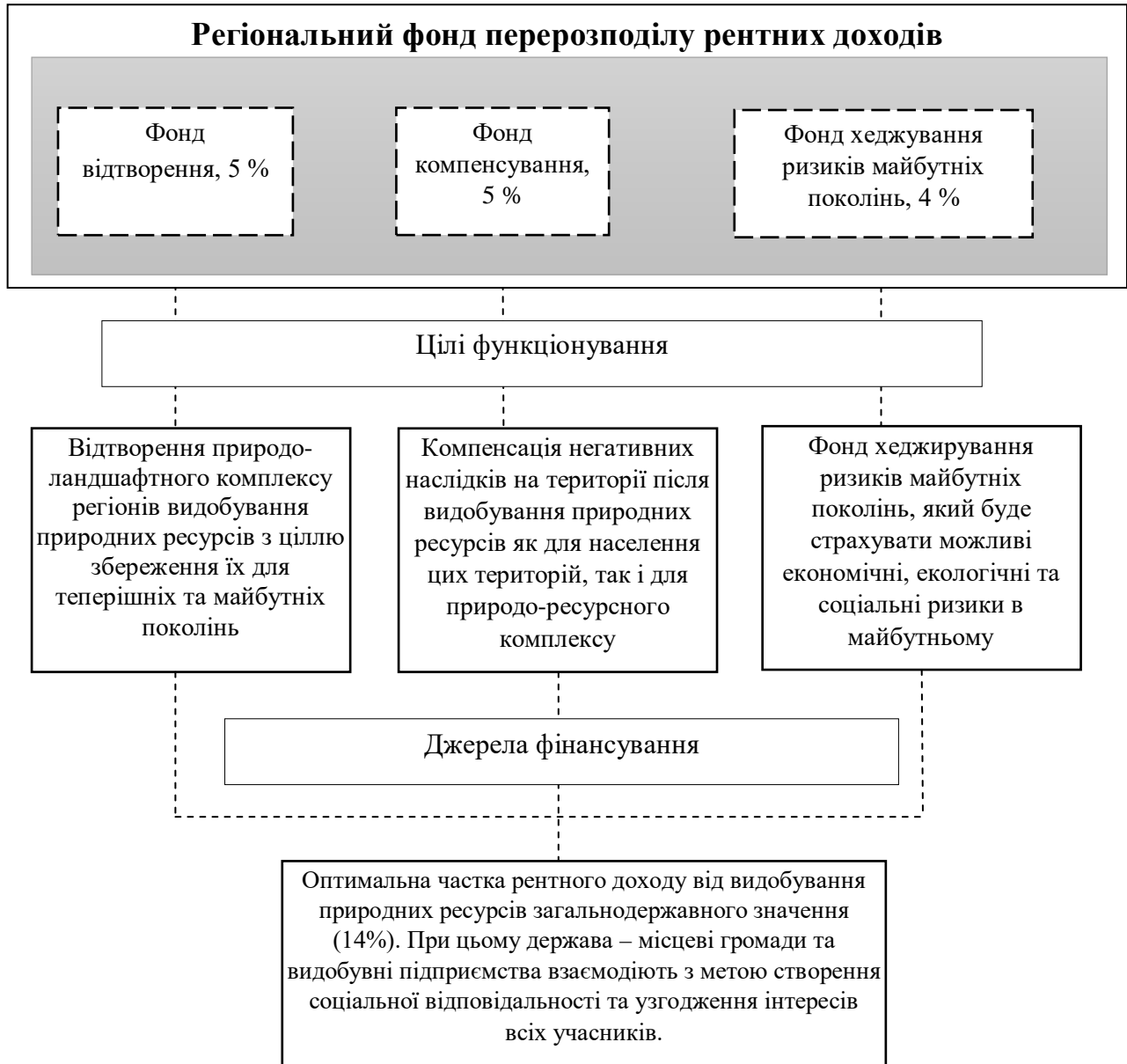

Рисунок 5.6 – Схема регіонального фонду перерозподілу рентного доходу

Усі ці трансформаційні процеси необхідно підтримувати відповідними рішеннями з боку державного регулювання соціально-економічної політики в регіонах України.

По-перше, державне управління, крім функцій регулювання та контролю, повинне виконувати функції стимулювання до екологізації всіх виробничих і споживчих процесів у країні. Також необхідно ввести функцію заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь щодо мотивування видобувних підприємств та місцевих громад через трансформацію рентних відносин. При цьому необхідно враховувати особливості видобувної галузі України і ступінь довіри та відкритості суспільства під час створення форм взаємодії держава – суспільство – бізнес.

По-друге, трансформація соціально-економічних відносин між державою – місцевою громадою – видобувним підприємством повинна додержуватися встановлених норм та принципів, зазначених у Світовій екологічній конституції землі (ЕКЗ), започаткованій у 1992 році за ініціативою академіка НАН України Юрія Тунця та колективу співавторів – зарубіжних і вітчизняних науковців. Це узагальнювальні єдині принципи та норми екологічного видобування, використання і споживання ресурсів землі для всіх країн світу.

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що аналіз процесів глобалізації чітко визначив тенденцію зміни традиційного розподілу в управлінських відносинах держави і бізнесу. Видобувний бізнес із підконтрольного з боку держави-об'єкта поступово перетворюється на суб'єкт, що починає впливати на міждержавні відносини, соціально-економічні процеси, міжнародну й регіональну політику і т. д., використовуючи для цих цілей свої переваги. Тому з огляду на дедалі зростаючі труднощі взаємовідносин суспільства, держави і бізнесу необхідно шукати підходи до побудови механізму їх взаємодії на основі створення системи конвергенції інтересів усіх її учасників, ресурсів із метою збереження їх для майбутніх поколінь.

Висновки до розділу 5

Проведені дослідження показали, що сьогодні державне регулювання рентної політики зводиться до регулювальної та контролювальної функцій, не враховуючи змін в екологічній світовій системі. Дуже довго природні ресурси здавалися невичерпними. Лише ретроспективно суспільство зрозуміло, що негативні наслідки здавна супроводжують надто інтенсивну господарську діяльність людей.

Сучасні науковці все більшу увагу акцентують на тому, що істотною особливістю нашої епохи стало поступове поглиблення екологічної кризи. Видобування природних ресурсів не є безмежним. У зв'язку з інтенсивним видобуванням невичерпні ресурси не встигають відновлюватися, а кількість вичерпних – знижується в усьому світі (газ, нафта, вугілля та ін.). Більшість екологічних, соціальних та економічних проблем є наслідками поглиблення НТР, а також цілого комплексу інших причин – політичних, демографічних, соціокультурних. Безумовно, не всі вони мають ресурсно-екологічний характер (наприклад, проблеми війни і миру або боротьба зі світовим тероризмом), проте всі вони пов'язані між собою єдиним вузлом глобальних проблем сучасності.

У дисертації автор пропонує доповнити існуючі функції державного регулювання, крім зазначених функцій, держава повинна виконувати функції стимулювання до екологізації всіх виробничих та споживчих процесів у країні. Також необхідно ввести функцію заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь щодо мотивування видобувних підприємств та місцевих громад через трансформацію рентних відносин.

Дослідження показали, що трансформація соціально-економічних відносин української економіки потребує активної участі як держави, так і місцевих громад у формуванні відповідних заощаджень із метою підтримання та подальшого розвитку інвестиційного середовища країни. Це дозволить заощаджувати кошти в майбутньому в періоди економічних спадів для недопущення системних криз в

економіці. Вивчення та критичне узагальнення світового досвіду формування й розвитку стабілізаційних фондів формують наукове підґрунтя для розроблення фінансового механізму реалізації стабілізаційної політики в Україні.

Запропонований автором механізм оптимального перерозподілу рентного доходу допоміг виявити деякі закономірності, а саме чим більший рентний платіж за використання надр, тим більше навантаження на видобувне підприємство. Наприклад, якщо, рентна ставка (нафта) становить із 2017 року 29 %, то від рентного доходу (100 %) для оптимального управління активами підприємства необхідно залишати 30 % на підприємстві, а 70 % розподіляти між державою та регіоном. Однак якщо механізм перерозподілу рентного доходу має статичний характер, то недостатньо враховуються зміни кон'юнктури ринку природних ресурсів. При рентній ставці (нафта) 45 % для оптимального управління активами підприємства необхідно залишати 40 % на підприємстві від рентного доходу (100 %), а 60 % розподіляти між державою та регіоном. Механізм оптимального розподілу рентного доходу в системі «держава – регіон – підприємство» враховує динамічну ренту, що виникає в разі освоєння нового родовища та частково компенсує витрати наступних років видобування. Також цей метод допоможе насамперед забезпечити впевненість підприємств та місцевих громад у тому, що вилучені кошти залишаться в регіоні та будуть використані для відновлення довкілля і фінансування соціальних програм. При цьому механізм оптимального перерозподілу рентного доходу, спрямований насамперед на максимізацію інтересів сторін колабораційного альянсу (регіон, підприємство, держава), сприятиме поповненню місцевого і державного бюджетів, а також виконуватиме функції компенсування та заощадження.

Запропонований у роботі механізм створення «фонду перерозподілу рентних доходів» дозволить регіонам, де відбувається видобування природних ресурсів, отримувати певну частину від рентних доходів паливодобувних підприємств, яку вони зможуть спрямовувати на відтворення територій після видобування ресурсів, компенсувати негативні наслідки для здоров'я та життя населення й акумулювати кошти для витрат у майбутньому. Розподіл частини

природно-ресурсної ренти між позабюджетними фондами, такими як «фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь», «фонд відтворення природно-ландшафтних комплексів» та «фонд компенсації негативних наслідків на даній території нинішніх і майбутніх поколінь», допоможе, по-перше, акумулювати фінансові ресурси від природно-ресурсної ренти на рівні регіонів; по-друге, планувати стратегії регіонального розвитку, спираючись на конкретні відсотки рентного доходу від видобування природних ресурсів. При цьому до частини фондів компенсування та відтворення будуть надходити фінансові ресурси у вигляді рентних доходів від видобування природних ресурсів загальнодержавного значення (нафта, газ) для вкладення найближчим часом у розвиток інфраструктури регіонів видобування й на соціальні проекти. «Фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь» необхідний для акумулювання коштів для хеджування ризиків, що можуть виникнути в майбутньому як на економічному, так і на соціоекологічному рівні.

Емпіричні дослідження показали, що сьогодні в умовах трансформації рентної політики та соціально-економічних відносин державне управління повинне формувати соціальні цінності суспільства через екологічне використання та споживання ресурсів і впроваджувати заощадливу політику щодо видобування природних ресурсів України. Тому акумулювання фінансових ресурсів від природно-ресурсної ренти природодобувних підприємств на рівні регіону сприятиме посиленню відповідальності місцевих громад щодо розвитку власних територій та підвищенню ефективності використання місцевих ресурсів.

Основні матеріали п'ятого розділу опубліковані в працях [38, 41, 42, 45, 47, 51, 58, 64, 410, 412, 416, 418, 419].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі подано теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми щодо розроблення теоретико-методологічних засад застосування положень теорії колабораційних альянсів у процесі державного регулювання рентних відносин у національну еконмоіку, формування науково-методичного підґрунтя узгодження соціо-еколого-економічних інтересів держави, місцевих громад та паливодобувних підприємств при розподілі та перерозподілі природно-ресурсної ренти.

За результатами дослідження зроблено такі висновки:

1. Забезпечення соціальної та економічної збалансованості у розподілі рентних доходів у національній економіці базується на застосуванні основних положень «теорії колабораційного альянсу» та концептуальних засадах державного регулювання взаємодії в системі «держава – регіон – паливодобувні підприємства».

2. Колабораційні альянси, створені для впорядкування рентних відносин у національній економіці, є формою взаємодії стейкхолдерів на вертикальному (держава – регіон – паливодобувне підприємство) та на горизонтальному (паливодобувне підприємство – паливодобувне підприємство) рівнях у процесах розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, що забезпечує реалізацію принципів соціальної відповідальності надро-добувних підприємств в умовах прозорості та довіри.

3. Умовою впорядкування рентних відносин у національній економіці є визначення необхідних та достатніх умов у реалізації процедур самострахування кожного з учасників колабораційного альянсу, визначення типу взаємозв'язків між ними, виявлення специфічних ризиків в умовах коопетиції, оцінювання можливих втрат при функціонуванні колабораційних альянсів.

4. Розвиток теорії соціальної відповідальності на різних рівнях управління передбачає імплементацію принципів забезпечення соціальної відповідальності

при створенні колабораційних альянсів, а саме: визначення соціальних можливостей (здатність паливодобувних підприємств створювати соціальні цінності для своїх працівників та суспільства в цілому); збалансування інтересів учасників колабораційних альянсів (дозволяє збалансувати інтереси кожного з учасників альянсу та визначити їх пріоритети); толерантності до ризиків (означає, що кожен з учасників має певні ризики у забезпеченні соціальної відповідальності в діяльності, обумовленій колабораційними відносинами); екологічної спрямованості колабораційного альянсу (передбачає реалізацію положень стійкого розвитку теперішніх та майбутніх поколінь).

5. Створення колабораційного альянсу обумовлює виникнення колабораційного рентного ефекту, під яким розуміють соціо-еколого-економічний результат учасників (держава – регіон – паливодобувне підприємство), що утворюється при використанні природних ресурсів територій. Виникнення цього ефекту обумовлено фактором синергії у взаємодії учасників альянсу та підвищує загальний результат його функціонування. Проведені дослідження показали, що створення колабораційного альянсу у сфері видобування енергетичних ресурсів може підвищити загальний результат взаємодії учасників на 15 %. Цей результат визначається у співвідношенні економічних витрат та вигод від функціонування альянсу.

6. Ефективне управління колабораційним альянсом, що створене для впорядкування рентних відносин у національній економіці, передбачає моделювання його розвитку на підставі використання «методу сценаріїв» і поєднання системного та емпіричного підходів. Це дозволяє сформулювати концептуальні засади механізму системної взаємодії «держава – регіон – підприємство», що дає можливість забезпечити збалансований розподіл рентних доходів між учасниками альянсу.

7. Формування колабораційних альянсів у паливодобувній галузі пов'язане з виникненням соціальних, екологічних та економічних ризиків, що передбачає розроблення системи ризик-менеджменту, яка складається з таких елементів: ідентифікації ризиків, їх вимірювання, підсистеми моніторингу та контролю,

розроблення заходів щодо їх мінімізації. Ймовірність настання негативних наслідків від цих ризиків оцінюється коефіцієнтом конкордації Кендала – Сміта.

8. Для визначення найбільш значущих ризиків та зусиль концентрації щодо їх мінімізації необхідно проводити ранжування соціальних, екологічних та економічних ризиків, що виникають при створенні та функціонуванні колабораційних альянсів. Це здійснюється на основі методу нечіткої логіки (Fuzzy Logic), що дозволяє визначити значення індикаторів стійкості колабораційних відносин.

9. Стійкість колабораційних відносин у паливобудівній галузі передбачає розроблення та імплементацію відповідних стратегій. Вибір тих чи інших стратегічних рішень базується на використанні матричного підходу. Матриця стратегій розвитку колабораційних альянсів формується на підставі інтегрального показника значущості соціальних, екологічних та економічних ризиків у територіальній системі для різних видів стратегій (базових, ресурсних, функціональних, інноваційних).

10. Оптимальний розподіл рентного доходу паливобудівного підприємства в умовах колабораційного альянсу здійснюється на підставі використання принципу максимуму Понтрягіна, системи диференціальних рівнянь, що описують функції управління активами паливобудівних підприємств, витрати на охорону здоров'я на рівні регіону та рентних надходжень до Державного бюджету України, а також на використання функції корисності. Одержання оптимального розподілу рентного доходу забезпечує відсутність конфліктів інтересів між учасниками альянсів.

11. Оптимальним варіантом є розподіл природно-ресурсної ренти відповідно до ефективності роботи паливобудівних підприємств і соціально-екологічної та економічної ситуації в місцях їх розташування. Проведені оптимізаційні розрахунки показали, що в період між 2018–2022 роками доцільно спрямовувати в середньому 14 % до місцевих бюджетів, 56 % – до Державного бюджету та 30 % від рентного доходу залишати у розпорядженні паливобудівних підприємств. У подальшому доцільно коригувати структуру розподілу рентного доходу з

урахуванням зміни економічних, соціальних та екологічних факторів. Зокрема, рекомендується упродовж наступних п'яти років змінювати частку рентного доходу, що залишається на підприємстві з 44 до 20,5 %, до місцевих бюджетів – з 17,5 до 10,2 % та спрямовувати до Державного бюджету частку рентного доходу з 38,5 до 69,3 %.

12. Для ефективного використання коштів від перерахування природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів пропонується сформувати регіональний фонд перерозподілу рентних доходів, структурними частинами якого є: фонд відтворення природно-ландшафтного комплексу регіону з відрахуванням 5 % від частки рентного доходу, що надходить до місцевих бюджетів; фонд компенсування негативних соціальних та екологічних наслідків від функціонування паливодобувного комплексу (розміром 4 %) та фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь (розміром 5 %).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление: перевод с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. 544 с.
2. Авдашева С. Акционерные и неимущественные механизмы интеграции в российских бизнес-группах: Российский экономический журнал, 2000, № 1. С. 13–27.
3. Авилова В. В. Холдинги как реальность нашей экономики / В. В. Авилова // Российский экономический журнал. – 1994. – № 2. – С. 24–29.
4. Айкожаев Н.М. Оценка степени согласованности мнений экспертов // Научное сообщество студентов XXI столетия. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ: сб. ст. по мат. LI междунар. студ. науч.-практ. конф. № 3(50). URL: [https://sibac.info/archive/technic/3\(50\).pdf](https://sibac.info/archive/technic/3(50).pdf)
5. Амоша О. І., Старченко Л. Л. Економічне стимулювання: регулювання рентних відносин у вугільній промисловості. *Уголь України*. 2003. – № 4. – С. 19–25.
6. Анализ проекта государственного бюджета на 2017 год. URL: <http://opposition.org.ua/analiz-proektu-derzhavnogo-byudzhetu-na-2017-rik.html/>.
7. Андреев А. Ф. Анализ рисков нефтегазовых проектов. Москва : Издательство «Нефть и Газ», 2003. С. 79.
8. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия Санкт-Петербург: «Питер», 1999, 416 с.
9. Аналіз ренти та подібних податків – «Оновлений огляд» Видобуток нафти й газу в Європі 2015. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/energy-resources/Deloitte-Royalties-upstream-September-2015.pdf>
10. Апарина Н. Ф. Межфирменные сети: проблема отношенческих контрактов URL: <http://management.edu.ru>.
11. Байкова Э. Р. Опыт изъятия и распределения ренты в зарубежных странах URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/opyt-izyatiya-i-raspredeleniya-renty-v-zarubezhnyh-stranah>.

12. Балджи М. Шляхи вдосконалення державного регулювання природокористування URL:<http://visnik.knteu.kiev.ua/files/2009/02/5.pdf>.
13. Баринов В. А. Развитие сетевых формирований в инновационной экономике. Менеджмент в России и за рубежом. – 2007. – № 1.
14. Белонин М. Д. Стоимостная оценка запасов рентной системы налогообложения в нефтяной промышленности. *Минеральные ресурсы России: экономика и управление*. 2004, № 4. – С. 18–23.
15. Белошапка В. А., Загорий Г. В. Стратегическое управление: принципы и международная практика : учебник под ред. В. А. Белошапки. – Киев : Абсолют – В, 1998. – 352 с.
16. Березовський П. В. Економічна оцінка вторинних мінеральних ресурсів. Санкт-Петербург : Санкт-Петербурзький державний гірничий інститут (технічний університет), 2006, 163 с. URL: <http://ebib.pp.ua/ekonomicheskaya-otsenka-vtorichnyih.html>.
17. Британська Н. Н., Чигрин В. В. Державні фонди цільового призначення в контексті реалізації стабілізаційної політики URL: http://www.rusnauka.com/10_DN_2014/Economics/3_165278.-doc.htm.
18. Бобильов Ю. М. Оподаткування в мінерально-сировинному секторі економіки. Москва : ІЕПП, 2005.
19. Бокий А. Б. Снижение экологического риска выбросов шахтного метана в атмосферу на угольных шахтах : автореф. дис. ... канд. техн. наук : Красноармейск, 2016.
20. Болдырев В. Атмосферным кислородом – по глобализации и кредиторам. Значимый фактор геополитики, национальной безопасности и погашения долгов России. *Промышленные ведомости*. 2001. № 5–6. – URL: http://www.promved.ru/mart_2001_01.shtml.
21. Борнос В. М. Екологічна рента і проблема платності використання асиміляційного потенціалу навколишнього природного середовища. *Вісник СумДУ*. Серія Економіка. 2010, Т. 2, № 1. – С. 107–114.

22. Бюджет – 2017: рента вниз, акцизы вверх, расходы урезать URL: <http://www.epravda.com.ua/rus/publications/2016/08/8/601715/>.
23. Бюджетний кодекс України : 08.07.2010 р. Відомості Верховної Ради України. 2010. – № 50–51.
24. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы теории и практики. *Мировая экономика и международные отношения*. 2011. – № 9. – С. 41–50.
25. Вехи экономической мысли. Теория потребительского поведения и спроса под ред. В. М. Гальперина. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1999. – Т. 3.
26. Виссема Х. Менеджмент в подразделениях фирмы Х. Виссема ; пер. с англ. Москва : ИНФРА-М, 1996. 288 с.
27. Виханский О. С., Наумов А. И. Практикум по курсу «Менеджмент» – Москва : Гардарика, 1998.
28. Виханский О. С. Стратегическое управление– Москва : Изд-во МГУ, 1995. – 252 с.
29. Владимирова И. Г. Организационные формы интеграции компаний. *Менеджмент в России и за рубежом*. – 1999. – № 6. URL: [//www.mevriz.ru](http://www.mevriz.ru).
30. Воронкова В. Г., Беліченко А. Г., Попов О. М. Управління людськими ресурсами: філософські засади. Професіонал. – Київ, 2006. – С. 12–33.
31. Власюк О. С. Забезпечення конкурентоспроможності економіки регіонів України в контексті європейської інтеграції. *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія Економіка. 2006. – Вип. 23. – С. 3–6.
32. Водоновіч А. В. Нафтовий комплекс: фінансові потоки і ціноутворення. *Економіст*. – 2002. – № 5.
33. Волконський В. А. Диспаритет цін у Росії та світі *Проблеми прогнозування*. – 2005. – № 6.
34. Газовидобування в Україні URL: http://bakertilly.ua/media/Gazovydobuvannya_v_ukrayini.pdf.

35. Галецький Л.С., Черниенко Н.Н. Роль мінеральних ресурсів України в преодолінні кризових явищ в економіці *Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні* Матеріали міжнар. наук. Конф., м. Київ, 20 березня 2009 р.: У 3-х частинах. Київ, 2009. – Ч. 2. – С. 87–90.
36. Галецький Л.С., Чернієнко Н.М., Ремезова О.О. *Роль мінерально-ресурсної бази України для виводу економіки із кризового стану*. Матеріали першого науково-практичного семінару "Надрокористування в Україні. Перспективи інвестування", - м. Трускавець, - 2014,
37. Галинська Ю. В. Науково-методичні основи визначення та вилучення рентного доходу в природокористуванні : дис. ... канд. економ. наук. Суми, 2012. – С. 31–39, 71–75.
38. Галинська Ю.В., Теліженко О.М., Байстриченко Н.О. Теорія і практика перерозподілу природної ренти в системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання. *Вісник СумДУ*. Серія Економіка. 2017, -177 с.
39. Галинська Ю.В. Сталий людський розвиток місцевих громад: Наукові праці підготовлені за підтримки спільного Проекту Європейського Союзу та Програми розвитку ООН; *Місцевий розвиток, орієнтований на громаду*. Київ: ПРООН, 2015. С. 223-335.
40. Галинская Ю. Эколого-экономическое обоснование обращения с твердыми бытовыми отходами. В 2-х томах. Том 2 Сумы: Сумский государственный университет, 2013. 258 с. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/34731/1/Monograph_V%202.pdf. ISBN 978-966-657-490-2
41. Галинська Ю.В. Державне регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці України: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2017. 298с.
42. Галинська Ю.В. Державне регулювання рентної політики в паливобувній галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. *Серія*

«Міжнародні економічні відносини та світове господарство». Ужгород: Вид-во «Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 16, С.52-57.

43. Галинська Ю.В. Класифікації ризиків при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні. Науковий вісник Херсонського державного університету. *Серія «Економічні науки»*. Херсон 2017. Вид-во: «Видавничий дім «Гельветика», Вип. 27. Частина 1. С. 49-54.

44. Галинська Ю.В. Взаємодія видобувних підприємств України в умовах коопетиції. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. *Серія: Економіка*. Том 22 Одеса: Вид-во ОНУ ім. І. І. Мечнікова, , Випуск 7(60). С. 27-31.

45. Галинська Ю.В. Розподіл частки природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств між позабюджетними фондами на рівні регіону. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-Навігатор»*. Херсон: Вид-во «Міжнародний університет бізнесу і права», 2017. Вип. 4 (43), С.68-74.

46. Halynska Yuliia Emergence of synergetic effect in creation of collaborative alliances in natural resource management. *Environmental Economics (open-access)*, LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives” 8(3), 150-156. doi:[http://10.21511/ee.08\(3-1\).2017.07](http://10.21511/ee.08(3-1).2017.07)

47. Галинська Ю.В. Формування бюджетів територіальних громад за рахунок розподілу природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств». Науковий вісник Ужгородського університету. *Серія «Економіка»*, Ужгород: 2017. Вип. 2 (50), С.253-261.

48. Галинська Ю.В. Основні принципи соціальної відповідальності при формуванні системи колабораційних альянсів в природовидобувній галузі. Економічний Вісник Запорізької державної інженерної академії. Запоріжжя: 2017. Вип. 4 (10), С.37-43.

49. Галинська Ю.В. Основи теоретичного аналізу ресурсного ринку. Вісник СумДУ. *Серія «Економіка»*. №2. 2017. С.5 -13.

50. Галинська Ю.В. Необхідність створення колабораційних стратегічних альянсів в природо добувній галузі України при впровадженні соціально-

орієнтованої політики регіонів. Науковий вісник Херсонського державного університету, *Серія «Економічні науки»*. Херсон: Вид-во «Видавничий дім «Гельветика», 2017. Вип. 23, С.70-74.

51. Галинська Ю.В. Основні питання щодо врахування рентної складової при формуванні доходів природо експлуатуючих підприємств. *Науковий журнал «Інтелект XXI»*, Харків: Видавничий дім «Гельветика», Вип.2, 2017. С.288-294.

52. Галинська Ю.В. Економіко-юридичні аспекти виникнення, вилучення та розподілу природно-ресурсної ренти при експлуатації надр. *Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»*, Вип.12.2. Одеса. 2016. С.69-74.

53. Галинська Ю.В. Научно-методические подходы к определению рентного дохода. Науковий електронний архів Російської академії природничих наук, 2016. URL: <http://econf.rae.ru/article/10251>.

54. Галинська Ю.В. Особливості, характер і трансформаційна динаміка розвитку рентної політики в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, *Серія: «Економіка і менеджмент»*, Одеса. 2016. С.190-195.

55. Галинська Ю.В. Еколого-економічні проблеми не відновлення територій після завершення видобування природних ресурсів. *International journal "ScineceRise"*. Харків , 2015 Т.4,№3(9) 2015. С.41-44.

56. Галинська Ю.В., Вдосконалення регіональних систем поведження з відходами з метою використання їх ресурсного потенціалу/ Т.І. Шевченко/ Вісник Сумського державного університету: *серія Економіка*. 2013, - Суми: Вид-во СумДУ. - №3.

57. Галинська Ю. В. Рента как составляющая стратегического развития Украины / Г.А. Мішеніна/ *International journal «Sustainable development»*. Bulgaria.2014. № 19. P.37-42.

58. Галинська Ю.В. Определение, изъятие и перераспределение рентных доходов в системе государство – регион – субъект хозяйствования / О.М. Теліженко / *International journal «Sustainable development»*. Bulgarie.2014.№15.P. 104-107.

59. Галинська Ю.В. Стратегические коллаборационные альянсы природодобывающих предприятий как метод внедрения социально-ориентированной политики в регионах. *International scientific conference The global competitive environmental: development of modern social and economic system*, April 21, - 2017. Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing, P.15-17.

60. Галинська Ю.В. Від Балтики до Причорномор'я: формування сучасного економічного простору *Необхідність розробки стратегічного набору» щодо регіональних стратегій розвитку в сфері природокористування*: матеріали міжнар. наук. конф. Рига, Латвія, 19 серпня 2017. С.39-41.

61. Галинська Ю.В. Сучасна економіка: стан та перспективи подальшого співробітництва з країнами ЄС. «*Фактори успіху колабораційних альянсів при узгодженні інтересів суб'єктів хазяйнування*»: міжнар. наук.-практ. конф. Запоріжжя, 3 лютого 2017 р. Резекне (Латвія), Запоріжжя (Україна): Класичний приватний університет, 2017.С. 26-28.

62. Галинська Ю.В. «Рентна складова у трансформації соціальної політики України»: Всеукр. наук.-практ. конф. «*Актуальні питання, проблеми та перспективи регулювання міжнародних економічних відносин*». Київ, 23-24 грудня 2016. С.74-76.

63. Галинская Ю. В. «Определение основных рисков при формировании коллаборационных альянсов в природодобывающих отраслях Украины». «*Розвиток міжнародної конкурентоспроможності: держава, регіон, підприємство*»: матеріали міжнар. наук. конф. 16 грудня 2016. Лиссабон (Португалія): Вид-во Nova University, 2016. С. 78-80.

64. Галинська Ю.В. Удосконалення методів регулювання еколого-економічних інструментів в природокористуванні / Гордієнко В.П.. Екологічний менеджмент в загальній системі управління: матеріали Тринадцятої щорічної всеукраїнської наук. конф., 17-18 квітня 2013р. Суми: Вид-во СумДУ, 2013. С.36-38.

65. Галинська Ю.В., Бахлова І.М. Основні напрямки підвищення праці на підприємствах. Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали міжнар. наук.

– практ. конф., присвяченої пам'яті О.Ф. Балацького Суми, 24-26 квітня 2013 р./
За заг. ред.. О.В. Прокопенко. Суми :Вид-во СумДУ, Т.3. 2013. С. 74-75.

66. Галушка З., Грунтковський В. Соціальна відповідальність як чинник конкурентоспроможності українського бізнесу URL: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Social_responsibility_as_a_factor_of_the_Ukrainian_business_competitiveness_1.

67. Гандзюк В. А. Динаміка захворюваності та поширеності хвороб системи кровообігу серед населення України на сучасному етапі: національний та регіональний аспекти URL: <file:///C:/Users/Yulia/Downloads/3376-12646-2-PB.PDF>.

68. Герасимчук В. Г. Діагностика системи управління підприємством – Київ : Вища шк., 1995. – 268 с.

69. Гаррет Б. Стратегические альянсы / Б. Гаррет, П. Дюссож ; пер. с англ. – Москва : ИНФРА-М, 2002. – 332 с.

70. Геєць В. Нестабільність та екологічне зростання. Київ : Ін-т екон. прогнозування НАН України. 2000. – 344 с.

71. Гетьман А. П. Екологічне право України, 2005 URL: http://www.ebk.net.ua/Bo-ok/law/getman_ekoru/part6/605.htm.

72. Гірничий закон України : 06.10.1999 р. № 1127-XIV URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1127-14>.

73. Гофман К. Г. Економічна оцінка природних ресурсів . Москва : Наука, 1977.

74. Гусев А. А. Ассимиляционный потенциал окружающей среды в системе экономических оценок и прав собственности на природные ресурсы. *Экономические проблемы природопользования на рубеже XXI века* ; под ред. К. В. Папенова. Москва : ТЕИС, 2003. – С. 91–107.

75. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekoru/part6/605.htm.

76. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства – Київ : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.

77. Гилфасон Т. Мировая экономика природных ресурсов и экономический рост. *Экономический журнал ВШЭ*. – 2008. – № 2. – С. 201–216.
78. Голян В. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2016/3.pdf.
79. Гринів Л. С. Нові функції та моделі екологічної економіки у системі формування Екологічної Конституції Землі / Л. С. Гринів // Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – С. 232–233.
80. Гриньов Ф. В. Стратегія інноваційного розвитку підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Ф. В. Гриньов. – Донецьк, 2004. – 36 с.
81. Губарєва І.О. Організаційний механізм державного регулювання модернізації національної економіки // Соціальна економіка. – 2017. – №2. – випуск 54. – С. 21-26
82. Данилишин Б. М. Анализ регуляторного влияния внедрения Закона Украины «Про Загальні засади розвитку державно-приватного партнерства в Україні». *Департамент инвестиционной та инновационной деятельности*. URL: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article/system?>
83. Данилишин Б. М. Децентралізація управління в Україні: з чого почати? URL: <http://kontrakty.ua/article/82116> (дата звернення 17.04.2014).
84. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0005120-08>.
85. Данилишин Б. М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні. Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. *Наука та інновації*. Київ, 2006. – Т. 2, № 5. – С. 84–85.
86. Данилишин Б. М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні. Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. *Наука та інновації*. Київ, 2006. – Т. 2, № 5. – С. 81–83.

87. Методика визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування об'єктів підвищеної небезпеки. – Київ : Основа, 2003. – 192 с.
88. Данилишин Б. М. Рентна політика в Україні. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, 2004, 67 с.
89. Данилишин Б. М. Реформування відносин власності на природні ресурси. Економіка України, 2003. – № 9. – С. 34–42.
90. Данилов-Данільян В. І. Природна рента і управління використанням природних ресурсів: Економіст. – 2004.
91. Двігун А. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави: Світ фінансів. 2008. – № 3 (16).
92. Деякі актуальні питання правового регулювання рентних платежів в Україні URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/podatкова-praktika/deyaki-aktualni-pitannya-pravovogo-regulyuvannya-rentnih-platezhiv-v-ukrayini.html>.
93. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017 р. № 413.
94. Дєєва Н. Е. Організаційно-економічний механізм управління екологічними ризиками : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.08.01. Національний гірничий університет. – Дніпропетровськ, 2004. – 19 с.
95. Динамічна рента URL: http://studme.org/1246122018743/ekologiya/teoriya_differentsialnoy_renty_razvitie_sovremennyh_usloviyah.
96. Долгоруков А. М. Стратегическое искусство: целеполагание в бизнесе, разработка стратегии, воплощение. – Москва : 1С-Пабблишинг, 2004. – 367 с.
97. Доповідь щодо громадської оцінки процесу реалізації екологічної політики у 2012 році URL: http://policy-analysis.org/wpcontent/uploads/2014/10/2012_Gromadskaotcinka.pdf.

98. Екологічний менеджмент : навчальний посібник / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна та ін. ; за ред. В. Ф. Семенова, О. Л. Михайлюк / Міністерство освіти і науки України, ОДЕУ. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004. – 407 с.
99. Енергетична стратегія України на період до 2030 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 1071.
100. Єрмоленко О. А. Основні інструменти державного регулювання в енергетичній галузі України Науковий вісник ЧДІЕУ № 3 (19), 2013 С.9-15.
101. Королев В. Формирование стратегических альянсов в российской промышленности. *Проблемы теории и практики управления*. 2009. № 6.
102. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України : 31.07.2014 р. № 1621-VII (п. 252.20 ст. 252 ПКУ. Плата за видобування вуглеводнів).
103. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи: Закон України прийнятий 28.12.2014 р. № 71-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 7–8. – Ст. 55.
104. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України прийнятий 31.07.2014 р. № 1621-VII // Голос України. – 2014. – № 146.
105. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України 28.12.2014 р. № 71-VIII: внесені зміни до Податкового кодексу України.
106. Про охорону навколишнього природного середовища»: Закон України *Відомості Верховної Ради України*. 1991. – № 41. – Ст. 546.
107. Про плату за землю: Закон України : прийнятий 03.06.2008 № 309-VI (309-17) URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>.
108. Про рентні платежі за нафту, природний газ та газовий конденсат: Закон України прийнятий 05.02.2004 р № 1456-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 19. – Ст. 272.

109. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету : Постанова Кабінету Міністрів від 29 березня 2002 р. № 415.
110. Про державно-приватне партнерство(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 40, ст.524)
111. Збори за спеціальне природокористування
URL:http://uareferat.com/%D0%97%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8_8F.
112. Звіт про виконання Плану основних питань економічної та контрольної роботи Державної податкової служби у Сумській області URL:
<http://sumy.sfs.gov.ua/diialnist/plani-ta-zviti-roboti/print-129874.html>.
113. Звіт про виконання Плану роботи Державної фіскальної служби України на 2015 рік URL: <http://sfs.gov.ua/data/files/131201.pdf>.
114. Золотих І. Б. Фрайбурзька школа неолібералізму
URL:<http://westudents.com.ua/glavy/55248-2-frayburzka-shkola-neolberalzmu.html>.
115. Знаменська М. А., Слабкий Г. О. Аналіз захворюваності та поширеності хвороб серед населення України. Неонатологія, хірургія та перинатальна медицина. – 2015. – Т. V, № 3 (17). – С. 24–29.
116. Зобов А. Т. Стратегічні альянси і продуктові стратегії корпорацій. Маркетинг. – 2005. – № 6. – С. 60–69.
117. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: Теория и практика : учеб. пособие – Москва : Аспект Пресс, 2002. – 415 с.
118. Использовать природно-ресурсный потенциал Украины, 2002 URL:
<http://www.sustainablecities.net.ua>.
119. Иншаков О. В. Коллаборация как глобальная форма организации экономики знаний. *Экономика региона*. – 2013. – № 3. – С. 38–45.
120. Ищенко С. М. Слияние и поглощение компаний: оценка эффекта синергии : монография – Київ : Науковий світ, 2007. – 95 с.
121. Іванова Т. Л. Стратегічні імперативи синергетичного підходу до стійкого розвитку економіки України URL:
file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_1_11.pdf.

122. Каганович И.З. Анализ межвременных связей в природосберегающей экономике. Экономика и математические методы. 1989. Т. XXV. Вып. 3.
123. Канторович Л. В. Экономический расчет наилучшего использования ресурсов. М.: Наука, 1959.
124. Карлоф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы. Москва : Экономика, 1991. – 239 с.
125. Карпухина Е. А. Международные стратегические альянсы : [монография]. Москва : ДиС, 2004. – 214 с.
126. Кваснюк Б. Є. Рента і рентні відносини в Україні. Економічна теорія. 2004. – № 1. – С. 9–23.
127. Капітанець Ю. О. Використання принципів синергетики в розвитку стратегічного управління підприємствами. *Сталий розвиток економіки*. – 2010. – № 8. – С. 146–151.
128. Карасюк Е. Бархатная конкуренция. *Секрет фирмы*. – 2004. – № 4. – С. 9–15.
129. Катькало В. С. Межфирменные институты стратегического управления: эволюция исследований феномена URL: www.hse.ru 4.
130. Качалов Р. М. Управление риском на производственном предприятии. Предприятие в условиях рыночной адаптации: анализ, моделирование, стратегии : сб. трудов. – Москва : ЦЭМИ РАН, 1996. – С. 95–108.
131. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращання. – Київ : НІСД, 2001. – 312 с.
132. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег – Москва, 1948. – 253 с.
133. Кит П. Типологический подход к формированию межфирменных стратегических альянсов. *Проблемы теории и практики управления*. – 2006. – № 7. – С. 34–39.
134. Кириин Б. Ф. Борьба с пылевыведением в шахтах. Москва : Недра, 1983, 213 с.

135. Кірін Р. С. Правове забезпечення видобування корисних копалин автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2007. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiirbis_64.exe.

136. Кобецька Н.Р. Види та характеристика природноресурсових договорів за законодавством України. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. *Зб. наук. ст., вип. 23. – Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника*, 2010. – Івано-Франківськ. С. 164–171.

137. Кодекс України «Про надра» : 27.07.1994 р. № 132/94 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/132/94-вр>.

138. Козак Ю. Г. Роль та місце України у регіональних міждержавних економічних організаціях: СНД, ОЧЕС, ГУАМ. Проблеми и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сб. науч. тр. Одесса ; Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ, г. Одесса, РФ НИСИ, г. Донецк, 2008. – С. 24–28.

139. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Синергетическое мировоззрение – Москва : КомКнига, 2005. – 240 с.

140. Коваль Т. В. Системний підхід до управління еколого-економічними ризиками у підприємницькій діяльності. *Проблеми теорії та практики управління*. – 2008. – № 4 (60). – С. 81–83.

141. Ковальов А., Гальченко К. Синергія. Синергетичний ефект URL: http://www.confcontact.com/2012_03_15/ek1_kovalev.php.

142. Ковальчук Н. В. Економічні аспекти пріоритетів інтеграції України. *Вісник ДДФА. Серія «Економічні науки»*. – 2014. – № 1. – С. 81–88. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddfae_2014_1_12.

143. Кожушко Л. С., Скрипчук П. М. Екологічний менеджмент : підручник – Київ : ВЦ «Академія», 2007. – 432 с.

144. Козенков Д. Є. Основні вимоги до формування системи стратегічного управління підприємством. *Академічний огляд (менеджмент і маркетинг)*. 2011. – № 1 (34). – С. 83–88.

145. Козловская О. В., Акерман Е. Н. Особенности формирования инновационной конкуренции в условиях глобализации. *Серия «Экономика»*. – 2010. – № 2 (10).
146. Колесников Д. В. Сутність синергії та класифікація її видів у дослідженні вертикально-інтегрованих структур. *Економічний вісник*. – 2013. – № 2. – С. 9–15.
147. Комарова К. В., Ковальчук Н. В. Соціальна відповідальність як складова стратегії розвитку бізнесу на підприємствах України URL: Downloads/inek_2016_5-6_6.pdf.
148. Комарницький В. М. Поняття права спеціального природокористування URL: <http://www.stationline.org.ua/pravo/100/17040-ponyattya-prava-specialnogo-prirodokoristuvannya.html>.
149. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – Ст. 13. URL: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-1-zagalni-zasadi/10965-stattya-13-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
150. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – Ст. 14. – URL: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-1-zagalni-zasadi/10966-stattya-14-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
151. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – Ст. 38. URL: <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/konstitutsiya-ukrajini/rozdil-2-prava-svobodi-ta-obov-yazki-lyudini-i-gromadyanina/10991-stattya-38-konstituciya-ukrajini-2013-statti-konstituciji-ukrajini>.
152. Концепція доходу Дж. Хікса URL:<http://library.sf.ua/book/109/7418.html>.
153. Королюк Т. Систематизація і класифікація ризиків у галузях економічної науки. *Галицький економічний вісник*. – Тернопіль : ТНТУ, 2015. – Т. 48, № 1. – С. 62–71. – (Загальні проблеми економіки та суб'єктів господарювання).
154. Котлер Ф., Лі Н Корпоративна соціальна відповідальність. Як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства: пер. з англ. С. Яринич. – Київ : Стандарт, 2005. – 302 с.

155. Кудряшов В. В. Влияние смачиваемости угля на эффективность связывания пыли при пропитке горной массы водой. Горный информационно-аналитический бюллетень. 2000. – № 7. – С. 74–76.
156. Энциклопедия: Кто есть кто в экономике природопользования/ ред. Н. Н. Лукьянчикова. М.: Экономика, 2009.
157. Ламбен Жан-Жак. Менеджмент, ориентированный на рынок. Москва, 2008. – 800 с.
158. Лапуста М. Г., Шаршукова Л. Г. Риски в предпринимательской деятельности – Москва : ИНФРА-М, 1996. – 224 с.
159. Лі Куан Ю. Из третьего світу в перший. Сингапурська історія: 1965–2000. Мемуари Лі Куан Ю / пер. з англ. К. Сисоева. – Київ : Видавництво Олексія Капусти, 2011. – Т. 2. – 684 с.
160. Лінник С. О. Державне регулювання природокористування на регіональному рівні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. / С. О. Лінник ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. ; НАДУ. – Харків, 2006. – 25 с.
161. Лисецький А. С. Рента – податкове поле агропромислового комплексу. Фінанси України. 2004. – № 3. – С. 90–98.
162. Лихачев Л. Я. Распределение концентрации пыли в поперечных сечениях подготовительных выработок при нагнетательном проветривании. Труды ВостНИИ. Вопросы Безопасности в угольных шахтах. – Москва : Недра, 1964. – Т. 5. – С. 57–69.
163. Логацький В. Газовидобуток в Україні: стимулювання розвитку шляхом удосконалення системи галузевих податків URL: http://www.razumkov.org.ua/upload/-1448541276_file.pdf.
164. Львов Д. С. Проблеми довгострокового соціально-економічного розвитку Росії. Економіка і прогнозування. 2003. – № 2. – С. 3–11.
165. Люкшинов А. Н. Стратегический менеджмент. Москва : ЮНИТИ, 2001, 375 с.

166. Макогон Ю. Перспективы выхода экономики Украины из кризиса: внешнеэкономический аспект. Дослідження міжнародної економіки : зб. наук. пр. – Київ : ІСЕМВ НАН України, 2011. – № 1 (66). – С. 3–25.
167. Мала гірнича енциклопедія : у 3 т. / за ред. В. С. Білецького. – Донецьк : Донбас, 2004. URL: http://bookdn.com/book_274.html.
168. Малий І. Й. До питання про теорію земельної ренти та проблеми реформування земельних відносин. Економіка України. 2000. – № 8. – С. 49–54.
169. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник: – 2-ге вид., допов. та переробл. – Київ : Атіка, 2003. – 576 с.
170. Маркс К. Твори. 2-ге вид., 1964. – Т. 21. – С. 171. – URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/M/MARKS_Karl,_ENGEL'S_Fridrih/_Marks_K.,_Engel's_F..html.
171. Мартяков О.В. Развитие взаимодействия держави, бізнесу й суспільства. *Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества*. ГУАМ. 2011. Том 2. С.458-464.
172. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 2 т. Москва : Прогресс-Универс, 1993. 458 с.
173. Мартирякова О., Василенко Т. Проблемы партнерства бізнесу, влади та суспільства в системі регіонального розвитку URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22494/27-Martiakova.pdf?sequence=1>.
174. Миколаїв І. А. Природна рента. Москва, 2003.
175. Минцберг Г. Школы стратегий, стратегическое сафари. Санкт-Петербург : Питер, 2000. – 366 с.
176. Михайлов С. Пристрасті навколо природної ренти. Економіст. – 2003.
177. Михеев В. А. Государственно-частное партнерство в реализации приоритетных национальных проектов URL: <http://www.c.society.ru/wind.php?>
178. Мінаєва Т. Природна рента: Панацея, міф чи економічний інструмент соціальної справедливості і постіндустріалізації країни: Економіст. – 2003.

179. Марченко В. М. Методичні підходи до оцінювання синергетичного ефекту злиття і поглинання. *Актуальні проблеми економіки*. – 2011. – № 4 (118). – С. 135–142.
180. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 2 т. – Москва : Прогресс-Универс, 1993. – 458 с.
181. Межфирменные сети: сущность, виды, преимущества URL: http://orekhovasv.ru/Is_PDF/C/C3.pdf.
182. Мельник Л. Г., Дегтярьова І. Б. Синергетична основа маркетингових інновацій. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. –2010. – № 1. – С. 67–77.
183. Методика визначення ризиків та їх прийнятних рівнів для декларування об'єктів підвищеної небезпеки. – Київ : Основа, 2003. – 192 с.
184. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
185. Міщенко В. С. Гірничий капітал і ресурсна рента як інструмент державного управління надрокористуванням. Київ : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2004, 44 с.
186. Міщенко В. С. Природно-ресурсна рента і рентна політика в Україні: Економіка України. 2003. – № 12. – С. 3–14.
187. Міщенко В. С. Проблема впровадження рентних платежів у надрокористуванні: Економіка України. 1995. – № 9. – С. 87–89.
188. Модель экономического роста Харрода – Домара URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/21440.
189. Мороз О. В., Штанько О. С. Контрактне регулювання в системі енергетичного менеджменту підприємств URL: <http://soskin.info/userfiles/file/2013/11-12%202013%20EX/Moroz.pdf>
190. Монастирський, Г. Л. Держава як суб'єкт національної економіки: модернізаційна концепція. *Вісник Донецького національного університету*. Сер. В. Економіка і право. 2013. № 1. С. 110-115.
191. Мухін О. В. Витрати на мінеральну сировину та їх динаміка. Москва, 2004.

192. Непочатенко О. О. Сутність і зміст стратегічного управління URL: <http://udau.edu.ua/library.php? pid=269>.
193. Нетудихата К. Л. Міжфірмові мережі та інновації: Держава та інновації. 2013. – № 6 (75). – С. 119–124.
194. Новицький В. Є. Чорноморське економічне співробітництво в системі субрегіональних пріоритетів України. Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ : сб. науч. тр. Одесса ; Донецк : ДонНУ, РФ НИСИ, г. Одесса, РФ НИСИ, г. Донецк, 2008. – С. 851–853.
195. Обурай П. Стратегические альянсы и сотрудничество поставщиков. Маркетинг / под ред. М. Бейкера. Москва, 2002. – 324 с.
196. Оптимизация параметров орошения при различных производственных процессах, сопровождающихся пылевыведением, в зависимости от свойств выделяющейся в рудничную атмосферу. Вестник научного центра по безопасности работ в угольной промышленности. 2016. – № 4. – С. 74–82.
197. Ортіна Г. В. Методологічні концепції визначення стратегічного управління підприємством URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=197>.
198. Осадець С. С. Страхування : підручник – Київ : КНЕУ, 1998. – 512 с.
199. Основи стійкого розвитку : навч. посібник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с. – С. 16–20.
200. Останкова Л. А., Шевченко Н. Ю. Аналіз, моделювання та управління економічними ризиками : навч. посіб. – Київ : Центр навчальної літератури, 2011. – 256 с.
201. Оценка эколого-экономических рисков для предприятия URL: http://www.npсесо.ru/m_risk.html.
202. Основные тенденции развития глобальных рынков нефти и газа до 2025 года URL: http://www.lukoil.ru/static_6_5id_2202_.html. – Дата обращения 15.05.2014.

203. Офіційний сайт Державного комітету статистики України URL: www.ukrstat.gov.ua.
204. Паливна та добувна промисловість URL: <http://chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/247/8.pdf>.
205. Панибратов А. Ю. Маркетинговые стратегии многонациональных компаний в странах с переходной экономикой. Санкт-Петербург : РОСТ, 2005. – 325 с.
206. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність : монографія. – Київ, 2002. 302 с.
207. Печук И. М. Проникновение газов по трещиноватым породам в помещения и выработки – Киев : Изд-во АН УССР, 1962. – 273 с.
208. Підстави виникнення та припинення права природокористування URL: <http://bibliograph.com.ua/ecologicheskoe-pravo-2/17.htm>.
209. Порфір'єв Б. М. Концепція ризику: новий підхід до екологічної політики США: економіка, політика, ідеологія. – 1988. – № 11. – С. 98–105.
210. Писаренко В. Н. Основные подходы к экономической оценке природных ресурсов: Агроэкология. Полтава, 2008. URL: http://www.agromage.com/stat_id.php?id=580.
211. Підстави виникнення та припинення права природокористування URL: <http://bibliograph.com.ua/ecologicheskoe-pravo-2/17.htm>.
212. Платежі за ресурси, їх види і нормативи URL: <http://buklib.net/books/25439/>.
213. Податковий кодекс України: Відомості Верховної Ради України. 2011 (9.1.7).
214. Податковий кодекс України : 02.12.2010 р. № 2755-VI URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
215. Портер М. Конкуренция; пер. с англ. Москва : Изд-во «Вильямс», 2001. 495 с.
216. «Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і

встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення»: Порядок справляння платежів за користування надрами для видобування корисних копалин : затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 р. № 264. Урядовий кур'єр. 2008. – 30 квітня.

217. Постанова Кабінету Міністрів України : від 10 серпня 1992 р. № 459 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF>.

218. Право природокористування: поняття й види. Загальне та спеціальне природокористування URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/1955/26/>.

219. «Про охорону навколишнього природного середовища»: внесення змін до Закону України : 05.03.1998 р. Відомості Верховної Ради України. 1998. – № 34. – Ст. 230.

220. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015. – № 13. – Ст. 91. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.

221. «Про систему оподаткування» : внесення змін до Закону України 18 лютого 1997 року № 77/98-ВР URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/77/97-%D0%B2%D1%80>.

222. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України : указ Президента України : 6 квітня 2011 р. № 391/2011 URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/391/2011>.

223. Про затвердження Положення про порядок надання гірничих відводів : постанова КМ України : 27.01.1995 р. № 59 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/59-95-п>.

224. Про затвердження Положення про порядок організації та виконання дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України : 3 березня 2003 р. № 34/м URL:// <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0377-03>.

225. Про затвердження Положення про порядок проведення державної експертизи та оцінки запасів корисних копалин : постанова КМ України :

22 грудня 1994 р. № 865 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України : 04.10.00 р. № 1512) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/865-94-п>.

226. Про затвердження розмірів оплати земельно-кадастрових робіт та послуг (зі змінами, внесеними згідно з наказами Державного комітету по земельним ресурсам від 24 грудня 2001 р. № 213/593/319, від 18 черв. 2002 р. № 66/438/1777) : Наказ КМУ від 15 червня 2001 р. № 97/298/124 URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/accountant>.

227. Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами : постанова КМ України : 30 травня 2011 р. № 615 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615-2011-п>.

228. Про затвердження Порядку передачі розвіданих родовищ корисних копалин для промислового освоєння : постанова КМ України : 14.02.1995 р. № 144 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/114-95-п>.

229. Про затвердження Порядку проведення аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами : постанова КМ України : 30.05.11 р. № 594 URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/594-2011-п>.

230. Про затвердження Регламенту погодження Мінприроди України надання надр у користування : наказ Міністерства екології та природних ресурсів України : 26.07.2011 р. № 262 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0932-11>.

231. Про угоди про розподіл продукції : закон України : 14 вересня 1999 р. № 1039-XIV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.

232. Пропозиції щодо вдосконалення механізму нарахування та справляння рентних платежів з основних видів корисних копалин. URL: http://ecofin.in.ua/renta_5/.

233. Разовский Ю. В. Формирование методологических подходов к определению размера экологической ренты в Украине и России. Сталий розвиток економіки. 2012. – № 7. – С. 54–62.

234. Рассуждай Л. Н. Методология формирования экономической стратегии развития угледобывающего предприятия URL: http://dspace.nbu.gov.ua/bitst-ream/handle/123456789/4243/st_29_19-NEW.pdf.

235. Ревенко М. Удосконалення державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки : Економіка України. 2003. № 2. – С. 51–55.
236. Рентна політика: надприбутки не оподатковуються: Прес-служба Рахункової палати : 29.06.2010. – URL: <http://www.acrada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728603>.
237. Розвиток теорії екологічної ренти та її справедливого розподілу URL:<http://library.ztu.edu.ua/doccard.php/96814>.
238. Романюк Л. М. Теоретичні аспекти стратегічного управління підприємством та його персоналом URL: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/64.pdf.
239. Рымкевич В. В. Экономическая теория рисков : монография / В. В. Рымкевич. – Минск : БГЭУ, 2001. – 208 с.
240. Сабадирьова А. Л. Потенціал промислового підприємства: організація оцінки . Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 4. – С. 115–121.
241. Савченко К. В. Державні фонди цільового призначення в контексті реалізації стабілізаційної політики URL: http://mer.fem.sumdu.edu.ua/content/articles/issue_10/K_V_SavchenkoState_special_funds_in_the_context_of_stabilization_policy_realization.pdf.
242. Садова К. М. Моделювання еколого-економічних ризиків у регіоні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.13 / К. М. Садова ; Оренбурзький державний університет. – Оренбург, 2009. – 20 с.
243. Самуельсон П. Економіка. Москва, 1994.
244. Сапир Ж. К экономической теории неоднородных систем: опыт исследования децентрализованной экономики; пер. с франц. / под науч. ред. Н. А. Макашевой. Москва : ГУ ВШЭ, 2001, 248 с.
245. Світова економіка та міжнародні економічні відносини / за ред. д-ра екон. наук, проф. К. В. Павлова. Белгород : Вид-во БелДУ, 2004.
246. Сергеев А. Природная рента: мировой опыт и российские ошибки: Аналитический журнал «Русский предприниматель». 2002. № 9. – С. 10–11.

247. Сергиенко Я. Кооперативная модель управления бизнесом: Вопросы экономики. 1999, № 10. – С. 76–84.
248. Сиднина В. Инерционность экономической системы: Общество и экономика. 2002. № 2. – С. 115–130.
249. Словарь современной экономической теории Макмиллана. Москва : ИНФРА-М, 1997. 608 с.
250. Синергетический эффект: получение, результат URL: <https://businessman.ru/new-sinergeticheskij-effekt-poluchenie-rezultat.html>
251. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – Київ : Знання, 2007. – 271 с.
252. Сокур Є. Деякі актуальні питання правового регулювання рентних платежів в Україні URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/podatkova-praktika/deyaki-aktualni-pitannya-pravovogo-regulyuvannya-rentnih-platezhiv-v-ukrayini.html>.
253. Соснова С. Новые возможности для развития города и бизнеса: Государственно-частное пратнерство. 2007. № 95. – С. 12.
254. Ставицький О. В. Особливості розвитку стратегічного управління в Україні *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=646>.
255. Соціальна відповідальність підприємств видобувної галузі. матеріали статті підготовлені Палатою податкових консультантів України в рамках реалізації субгранту проекту «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-П) впровадження» у частині надання допомоги в реалізації компоненту «Ініціатива прозорості видобувних галузей (ІПВГ) в Україні» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень (ІБСЕД) URL: <http://www.ppk.org.ua/uk/node/328>
256. Старк Д. Рекомбинированная собственность и рождение восточноевропейского капитализма / пер. с англ. В. Фаминского. Вопросы экономики. 1996. № 6. – С. 4–24.

257. Стерлин А. Предпринимательские сети новая форма организации межфирменного взаимодействия. МЭ и МО. 1991. № 4. – С. 70–80.
258. Стратегия повышения эффективности функционирования производства : монография / И. П. Булеев, Н. Д. Прокопенко, М. В. Мельникова и др. НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2004, 278 с.
259. Сухіна О. М. Наукове обґрунтування розміру екологічного рентного платежу на основі нейтралізації відходів: Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології : матер. нац. форуму (Луганськ, 24–25 жовт. 2013 р.). – Київ : Центр екологічної освіти та інформації, 2013. – С. 32–35.
260. Тамбовцев В. Теоретические вопросы институционального проектирования : Вопросы экономики. 1997. № 3. – С 82–94.
261. Тамбовцев В. Экономические институты российского: Куда идет Россия? Кризис институциональных систем: Век, десятилетие, год / под общ. ред. Т. Заславской. Москва : Логос, 1999. – С. 99.
262. Тамбовцев В. Л. Институциональные изменения в российской экономике: Общественные науки и современность. 1999. № 4. – С. 44–53.
263. Тамбовцев В. Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений: Общественные науки и современность. 2001. № 5. – С. 25–38.
264. Тамбовцев В. Л. Контрактная модель стратегии фирмы. Москва : Изд-во ТЕИС, 2000, 83 с.
265. Тевено Л. Множественность способов координации: равновесие и рациональность в сложном мире: Вопросы экономики. 1997. № 10. – С. 69–85.
266. Теория стадий экономического роста URL: http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/30339.
267. Тироль Ж. Рынки и рыночная власть: теория организации промышленности : учебник : в 2 т.; пер. с англ. Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1999. 408 с.

268. Тироль Ж. Рынки и экономическая власть: Теория организации промышленности; пер. с англ. – Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1996. 745 с.
269. Ткачук Т. Економічне співробітництво в Чорноморському регіоні на прикладі україно-грецьких міждержавних відносин. Персонал. 2007. № 5. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=497>.
270. Томпсон А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации. Москва : Юнити, 1998. 576 с.
271. Трайнев В. А. Менеджмент: стратегическое управление производственно-хозяйственной системой разного уровня и конфигурации. Москва : ВИНТИ, 1997. 195 с.
272. Трансформаційна економіка : навчальний посібник / за ред. В. С. Савчука, Ю. К. Зайцева. – Київ : КНЕУ. URL: <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=487826>.
273. Трансформаційні процеси та формування протикорупційного економічного порядку в Україні : навч. посіб. Донецьк : ДонНТУ, 2009. – С. 126–130.
274. Труш О. О., Митник А. А. Єдність та суперечності взаємодії держави, суспільства та бізнесу URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2014-2/doc/1/04.pdf>).
275. Третьяк О. А. Сетевые формы межфирменной кооперации: подходы к объяснению феномена. *Российский журнал менеджмента*. 2003. – Т. 1, № 2. – С. 25–50. URL: www.rjm.ru.
276. Третьяков М. Конвергенция моделей корпоративного управления : Вопросы экономики. 2004. № 1. – С. 129–140.
277. Три исследования по конкурентной политике / под ред. А. Е. Шаститко; Бюро экон. анализа. Москва : ТЕИС, 2002. 384 с.
278. Туровский Р. Ф. Губернаторы и олигархи: история отношений. Политая. 2001. № 5 (23). – С. 120–139.

279. Уильямсон О. Экономические институты капитализма / под ред. В. С. Каткало. – Санкт-Петербург : Лениздат, 1996. 640 с.
280. Уильямсон О. И. Вертикальная интеграция производства: Соображения по поводу неудач рынка; пер. с англ.; под. ред. В. М. Гальперина. – Санкт-Петербург : Экономическая школа, 1995. 366 с. – С. 33–52.
281. Уильямсон О. И. Сравнение альтернативных подходов к анализу экономической организации: Уроки организации бизнеса / сост.: А. А. Демин, В. С. Каткало. – Санкт-Петербург : Лениздат, 1994. – С. 51–63.
282. «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12 січня 2015 року.
283. Уоллес Р. Стратегические альянсы в бизнесе: технологии построения долгосрочных партнерских отношений и создания совместных предприятий; пер. с англ. Москва : Хорошая книга, 2005. 288 с.
284. Уроки организации бизнеса / сост.: А. А. Демин, В. С. Каткало. Санкт-Петербург : Лениздат, 1994. 336 с.
285. Фаворо О. Внутренние и внешние рынки : Вопросы экономики. 1997. № 10. – С. 90–103.
286. Фаворо О. Экономика организаций : Вопросы экономики. 2000. № 5. – С. 4–17.
287. Финансово-промышленные группы и конгломераты экономике и политике современной России : Общество и экономика. 1998. № 2. – С. 155–187.
288. Фединець Н. І., Миронов Ю. Б., Гонська М. Р. Соціологія ринку: Держава в соціальному ринковому господарстві України URL: <http://kerivnyk.info/sociologia-rynku2>
289. Флигстин Н. Поля, власть и социальные навыки: критический анализ новых институциональных течений : Экономическая социология. 2001. – Т. 2, № 4. – С. 28–55.
290. Фукуяма Ф. Великий разры; пер. с англ. ; под общ. ред. А. В. Александровой. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.

291. Хансен М. Коллаборация. Как перейти от соперничества к сотрудничеству / пер. с англ. Ю. Гиматовой. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. 288с.
292. Харічков С. К. Природна рента як економічний інструмент України URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=2473&chapter=1>.
293. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс ; пер. с англ. Москва : Издательская группа «Прогресс», 1993.
294. Хохлов Н. В. Управление риском : учеб. пособие – Москва : Юнити-Дана, 2001. – 239 с.
295. Хэнсон Д. Роль производственных кластеров (сетей предприятий) в развитии регионов : Общество и экономика. 1994. № 2. – С. 21–28
296. Целищев И. Японская фирма на пути к новой модели : МЭ и МО. 2001. № 9. – С. 81–89.
297. Чечетов М. Корпоративне управління в умовах економічної трансформації : Економіка України. 2001. № 4. – С. 10–18.
298. Чеховская И. А. Классификация и анализ рисков в условиях формирования и эффективного функционирования стратегических альянсов / И. А. Чеховская, А. В. Зенин // Известия ВолгГТУ : межвуз. сб. науч. ст. Серия «Актуальные проблемы реформирования российской экономики (теория, практика, перспектива)» / ВолгГТУ. – Волгоград, 2014. – Вып. 19, № 11 (138). – С. 58–63.
299. Чеховская И. А. Теоретические основы применения маркетинговых стратегий в реструктуризации современных промышленных предприятий. *Известия ВолгГТУ* : межвуз. сб. науч. ст. Серия «Актуальные проблемы реформирования российской экономики (теория, практика, перспектива)» / ВолгГТУ. – Волгоград, 2011. – Вып. 11, № 4. – С. 166–171.
300. Чичун В. А. Удосконалення стратегічного управління діяльністю підприємства України URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/27USU.pdf.

301. Чубук Л. П. Зміни у системі оподаткування нерухомості як перспективний напрям податкової політики :Фінанси України. 2004. № 3. – С. 99–105.
302. Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 272 с. – С. 5.
303. Чумаченко Н. Г. Глобалізація мирового ринка металопродукції и позиції України : Менеджер. 2003. № 1 (23). – С. 4–11.
304. Шалабин Г. В, Алипов А. С. Л. В. Канторович и проблемы использования и экономической оценки природных ресурсов URL: <http://nestorbook.ru/uDrive/file/542/95d6df88e25f94b76ca60ab5c4bb5e84>
305. Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах : Вопросы экономики. 2003. № 6. – С. 4–21.
306. Шаванс Б. Эволюционный путь от социализма : Вопросы экономики. 1999. № 6. – С. 4–26.
307. Шапкин А. С. Теория рисков и моделирование аварийных ситуаций. Москва : Дашков и Ко, 2005. 835 с.
308. Шаріпова Є. Що дає рента федеральному бюджету : Питання економіки. 2004.
309. Шаров О. І. Негативні наслідки діяльності підприємств вугільної промисловості України URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Dtr_ep/2010-_1/files/EC110_45.pdf.
310. Шаститко А. Теория фирмы: альтернативные подходы : Российский экономический журнал. 1995. № 8. – С. 97.
311. Шаститко А. Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь проблемами трансформации) : Вопросы экономики. 1997. № 7. – С. 5–76.
312. Шаститко А. Условия и результаты формирования институтов : Вопросы экономики. 1997. № 3. – С. 67–81.
313. Шаститко А. Е. Механизм обеспечения соблюдения правил : Вопросы экономики. 2001. № 1. – С. 32–50.

314. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд-во ТЕИС, 2002. 591 с.
315. Шевелев А. Е. Риски в бухгалтерском учете : учебное пособие / А. Е. Шевелев, Е. В. Шевелева. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : КНОРУС, 2008. – 304 с.
316. Шаститко А. Неоклассическая экономическая теория: критический анализ предпосылок МЭ и МО. 1995. № 10. – С. 18–31.
317. Швиданенко Г.О., Матукова Д.Г. Удосконалення механізму державного регулювання процесів екологізації гірничозбагачувальних підприємств: Наук. праці держ. управління – Миколаїв: вип. 174. – Вид. ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – 186. – С. 145–151.
318. Шерешева М. Ю. Межорганизационные информационные системы в сетевом межфирменном взаимодействии. Российский журнал менеджмента. – 2006. – Т. 4, № 1.
319. Шершньова З. Є. Стратегічне управління. Бар'єри стратегічного планування URL: <http://studentbooks.com.ua/content/view/642/42/1/3/>.
320. Шубін О. О. Стратегічні альянси і партнерство як основа стійкого розвитку хімічних підприємств : Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2013. Випуск 1, Том 3. – С. 375–378.
321. Шумпетер И. Теория экономического развития. Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры. Москва, 1982.
322. Эволюционная экономика и «мэйнстрим». Москва : Наука, 2000. 224 с.
323. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты; пер. с англ. Москва : Дело, 2001. 408 с.
324. Экономика и социология доверия Ю. В. Веселов, Е. В. Капусткина, В. Н. Минина и др. ; под ред. Ю. В. Веселова. Санкт-Петербург : Социол. об-во им. М. М. Ковалевского, 2004. 192 с.

325. Экономика природопользования: Уч. пособие / Под ред. Н. Е. Пахомовой и Г. В. Шалабина. СПб.: Изд-во СПбГУ, 1993.
326. Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и сетевому анализу. Москва : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. 280 с.
327. Экономическая энциклопедия. Москва, 2003. 325 с.
328. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ). Серия «Научные доклады» / под ред. д-ра экон. наук, проф. Р. М. Нуреева. Москва : Московский общественный научный фонд, 2001. – № 124. 804 с.
329. Эмар-Дюверне Ф. Конвенции качества и множественность форм координации : Вопросы экономики. 1997. № 10. – С. 104–116.
330. Юдкевич М. М. Основы теории контрактов: модели и задачи : учебное пособие. Москва : ГУ ВШЭ, 2002. – 352 с.
331. Яковлев А. Почему в России возможен безрисковый уход от налогов? : Вопросы экономики. 1999. № 4. – С. 134–152.
332. 5 мифов об украинской URL: <http://www.dsnews.ua/economics/5-mifov-ob-ukrainskoj-ekonomike-25102014140700>.
333. A cross-cultural examination of corporate social responsibility marketing communications in Mexico and the United States: strategies for global brands / K. L. Becker-Olsen, C. R. Taylor, R. P. Hill, G. Yalcinkaya Journal of International Marketing. 2011. № 19 (2). – P. 30–44.
334. A Guide to Legal Forms for Social Enterprise. UK Department of Trade and Industry, 2011 URL: www.gov.uk or www.bis.gov.uk – Accessed 2015, November.
335. Akimova O. Essence, forms and peculiarities of the scenarios approach in the modern management : Abstract of a Ph. D. Thesis in Sociological Sciences : Specialty 22.00.08 – *Management Sociology*. Moscow, 2006.

336. Aarrestad J. Resource Extraction, Financial Transactions and Consumption in an Open Economy : Scandinavian Journal of Economics. 1979. Vol. 81. – P. 552–565.
337. Adam Colgate What to Consider When Forming a Strategic Alliance URL: <http://www.businessdictionary.com/article/472/what-to-consider-when-forming-a-strategic-alliance/>.
338. Allee V. Collaboration, innovation, and value creation in a global telecom :Learning Organization. 2006. № 13 (6). – P. 569–578.
339. Alter K. Social enterprise typology. Copyright 2001–2016. Virtue Ventures LLC, 12, 2007. – P. 1–124.
340. Almeida, Paul, Jayeong Song and Grant M. Robert, Are Firms Superior to Alliances and Markets? An Empirical Test of Cross-Border Knowledge Building, Organization Science, 13(2), 2002, 147-161.
341. Anderson Shanon W. Managing Strategic Alliance Risk: Survey evidence of control practices in collaborative Inter-organizational setting H. Christ Margaret, L. Sedatole Karen, 2006.
342. Annett Schottle. Defining cooperation and collaboration in the context of lean construction, URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Schottle%20et%20al.%20%202014%20%20Defining%20Cooperation%20and%20Collaboration%20in%20the%20Context%20of%20Lean%20Construction.pdf>.
343. Appley D. G. An Evolving Definition of Collaboration and Some Implications for the World of Work . Behav. Sci. 1977. Vol. 13, №. 3. – P. 279–291.
344. Arthur T. Himmelman. Working Together: Coordinating, Cooperating, Or Collaborating, 2002 URL: <https://leadingdifferently.com/2015/01/14/working-together-coordinating-cooperating-or-collaborating/>.
345. Ashcraft H. W. Building Information Modeling: A Framework for Collaboration :Construction Lawyer. 2008. Vol. 28, №. 3. – P. 1–14.
346. Bacq S. The multiple faces of social entrepreneurship: A review of definitional issues based on geographical and thematic criteria: Entrepreneurship & Regional Development. 2011. № 23(5–6). – P. 373–403.

347. Balmer J. M. T. Corporate marketing. Integrating corporate identity, corporate branding, corporate communication, corporate image, and corporate reputation : *European Journal of Marketing*. 2006. № 40 (7/8). – P. 730–741.
348. Becker-Olsen K. L. The impact of perceived corporate social responsibility on consumer behavior : *Journal of Business Research*. 2006. № 59. – P. 46–53.
349. Berck P. Natural Resource Prices: Will They Ever Turn Up? : *Journal of Environmental Economics and Management*. 1996. Vol. 31. – P. 65–78.
350. Berzhanir A.L. International experience ensure interoperability between business and government in economic systems. - 2015 URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/3999/1/Vzaemod_vlady_i_biznesu.pdf
351. Bezpečnostní technika v hornictví M. Bajer et al. Praha : SNTL, 1979.
352. Borzaga C. What to make of social innovation? Towards a framework for policy development : *Social Policy and Society*. 2014. № 13 (3). – P. 411–421.
353. BP Statistical Review of World Energy. 2013, June. – P. 15–20. URL: <http://bp.com/statisticalreview>.
354. Brandt U. S. Unilateral actions as signals of high damage costs: distorting pre-negotiations emissions in international environmental *problems Environmental Economics*. 2013. № 4 (2). – URL: https://businessperspectives.org/media/zoo/applications/publishing/templates/article/assets/js/pdfjs/web/viewer.php?file=/pdfproxy.php?item_id:5156.
355. Brenner T. Innovation networks: measurement, performance and regional dimensions : *Industry & Innovation*. 2011. № 18 (1). – P. 1–5.
356. Bowser J. Strategic co-opetition: The value of relationships in the networked economy URL: http://www-07.ibm.com/services/pdf/the_value_of_relationships_in_the_networked_economy.pdf
357. Buckles John F. Understanding the benefits and challenges of strategic alliances URL: <http://www.franchise.org/understanding-the-benefits-and-challenges-of-strategic-alliances>.

358. Cajaiba-Santana G. Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework :Technological Forecasting and Social Change. 2014. № 82. P. 42–51.
359. Camarinha-Matos L. M. Performance indicators for collaborative networks based on collaboration benefits : Production Planning & Control: The Management of Operations. 2007. Vol. 18, №. 7. – P. 592–609.
360. Carlos Dominguez. Comments Collaboration: What Does it really mean? : Carlos Dominguez. 2011. 58 p. – URL: <http://blogs.cisco.com/news/collaboration-what-does-it-really-mean>.
361. Citizen dividends and oil resource rents. A focus on alaska, norway and Nigeria by alanna hartzok usbig discussion paper. – 2004, March. – No. 82.
362. Chell E. Social enterprise and entrepreneurship towards a convergent theory of the entrepreneurial process : International Small Business Journal. 2007. № 25 (1). – P. 5–26.
363. Chernov O. I. Osnovy inzhenernogo metoda rascheta parametrov uvlazhneniia ugolnykh plastov [Engineering method fundamentals of coal bed wetting parameters calculation] : Borba s gasom I vnezapnymi vybrosami v shakhtakh: Trudy VostNII – Gas and sudden outburst suppression in mines / VostNII papers. 1973. – P. 114–126.
364. Choi H. Role of network structure and network effects in diffusion of innovations : Industrial Marketing Management. 2010. № 39. – P. 170–177.
365. Collaborative networked organizations – Concepts and practice in manufacturing enterprises / L. M. Camarinha-Matos, H. Afsarmanesh, N. Galeano, and A. Molina. Computers & Industrial Engineering. 2009. Vol. 57, №. 1. – P. 46–60.
366. Le Roy F. Coopérer avec ses amis ou avec ses ennemis. Quelle stratégie pour l'innovation produit? Revue française de gestion. 2013. Vol. 3, № 232. – P. 81–100. DOI 10.3166/RFG.232.81-100.
367. Corden W. Booming Sector and Dutch Disease Economics: Survey and Consolidation : Oxford Economic Papers. 1984. Vol. 36 (3). – P. 359–380.

368. Corporate Level Strategy / D. J. Collis, C. A. Montgomery, G. Invernizzi, M. Molteni. Milan, Italy : McGraw-Hill, 2012.
369. Dacin P. A. Social entrepreneurship: Why we don't need a new theory and how we move forward from here :The Academy of Management Perspectives. 2010. № 24 (3). – P. 37–57.
370. Daft R. L. Organisational information requirements, media richness, and structural design : Management Science. 1986. № 32. – P. 554–571.
371. Dahlsrud A. How corporate social responsibility is defined: An analysis of 37 definitions : Corporate Social Responsibility and Environmental Management. 2008. № 15 (1). – P. 1–13.
372. Danilishin B. Decentralized governance in Ukraine: where to begin? URL: <http://kontrakty.ua/article/82116>.
373. Das T. K. Resource and risk management in the strategic alliance making process : Journal of Management. 1998. Vol. 24, Issue 1. – P. 21–42.
374. Dasgupta P. Symposium on the Economics of Exhaustible Resources :Review of Economic Studies. 1974. Vol. 41. – P. 3–78.
375. Dasgupta P. Resource Depletion Under Technological Uncertainty : Econometrica. 1981. Vol. 49. – P. 85–104.
376. Dasgupta P. S. Economic Theory and Exhaustible Resources. Cambridge : Cambridge University Press, 1979.
377. Dawkins J. CSR in stakeholder expectations and their implications for company strategy : Journal of Business Ethics. 2003. № 44 (2). – P. 185–193.
378. Dean A. Worcester, JR. A Reconsideration on the Theory of Rent : American Economic Review. 1946. Vol. 36 (3). – P. 258–277.
379. Dees J. G. The Meaning of Social Entrepreneurship, 1998; Revised 2001, May. URL: http://www.fuqua.duke.edu/centers/case/documents/Dees_SEdef.pdf.
380. Defourny J. The EMES Approach of Social Enterprises in a Comparative Perspective : EMES Working Paper. 2008. – № 8.

381. Defourny J. Conceptions of social enterprise in Europe: A comparative perspective with the United States; *Social Enterprises*. – London, UK : Palgrave Macmillan, 2012. – P. 71–90.

382. Denise L. Collaboration vs. C-three (Cooperation, Coordination, and Communication) / L. Denise // *INNOVATING*. 1999. Vol. 7, № 3.

383. Devi R. Gnyawali Coopetition between giants: Collaboration with competitors for technological innovation. *Research policy* [URL: www.elsevier.com/locate/respol].

384. Dimitras A. Evaluation of empirical attributes for credit risk forecasting from numerical data URL: [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14\(1\).2017.01](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.14(1).2017.01).

385. Direct Distribution of Resource Revenues: Worth Considering? URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2014/sdn1405.pdf>.

386. Doslidzhenya sutnosty strategichnuh aliansov yak perspectivnoy formy kooperatii vitchiznayanuh gidpriemstv [Research essence of strategic alliances promising form of cooperation of domestic enterprises] *Visnik of economy and transport industry*. 2010. № 30. – URL: [:http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Vetp/2010_30/10tivosa.pdf](http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/natural/Vetp/2010_30/10tivosa.pdf).

387. Douzounet Mallaye. Timba Oil Rent and Income Inequality in Developing Economies: Are They Friends or Foes? URL: <https://editorialexpress.com/.../download.cgi>.

388. Drucker P. *Innovation and Entrepreneurship*. Routledge, Taylor & Francis Group, New York, USA, 2014.

389. Eriksson P. E. Effects of cooperative procurement procedures on construction project performance: A conceptual framework : *International Journal of Project Management*. 2011. Vol. 29, № 2. – P. 197–208.

390. European Commission. Overview of the links between corporate social responsibility and competitiveness. *European Competitiveness Report 2008*. – Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2009. – P. 106–121.

391. Etzkowitz H. A, Ranga M. Triple Helix System for Knowledge – based Regional Development: From «Spheres» to «Spaces» URL: <http://www.triplehelixconference.org/th/8/downloads/Theme-Paper.pdf>.
392. Ferrarotti F. An Entrepreneur of Ideas: A Testimony of Adriano Olivetti / F. Ferrarotti, G. Gemelli ; Edizioni di Comunità (eds.). Rome, Italy, 2001. Vol. 51.
393. Frederick W. C. Business and Society: Corporate Strategy : Public Policy, Ethics, McGraw-Hill, New York, 1992.
394. Friedman M. The Social responsibility of business is to increase its profits : New York Times Magazine. 1970. –September 13.
395. Fulford R. Construction industry productivity and the potential for collaborative practice / Int. J. of Project Manag. 2014. Vol. 32, № 2. – P. 315–326.
396. Galeshchuk S. Behavioral economics as the new mainstream in economic thinking: reinterpretation of financial and currency risks : Investment Management and Financial Innovations. 2014. Vol. 11.
397. Gallino L. Responsible business: An interview on Adriano Olivetti. Rome, Italy, 2001.
398. Garmann Johnsen H. C. Creating Collaborative Advantage: Innovation and Knowledge Creation in Regional Economies. Farnham, U.K. : Gower Publishing Limited, 2012. 268 p.
399. Generating global brand equity through corporate social responsibility to key stakeholders / A. Torres, T. H. A. Bijmolt, J. A. Tribó, P. C. Verhoef : International Journal of Research in Marketing. 2012. № 29 (1). – P. 13–24.
400. Govender J. P. The influence of green marketing on consumer purchase behavior : *Environmental Economics*. 2016. № 7 (2). URL: [http://dx.doi.org/10.21511/ee.07\(2\).2016.8](http://dx.doi.org/10.21511/ee.07(2).2016.8).
401. Granovetter M. The strength of weak ties : American Journal of Sociology. 1973. № 78. – P. 1360–1381.
402. Gray B. Collaborating: Finding common ground for multiparty problem. San Francisco : Jossey-Bass, 1989.

403. Green marketing strategies: an examination of stakeholders and the opportunities they present / J. J. Cronin, J. S. Smith, M. R. Gleim et al. : Journal of the Academy of Marketing Science. 2011. № 39 (1). – P. 158–174.
404. Groot A. Does social innovation require social entrepreneurship? : Technology Innovation Management Review. 2014. № 4 (12). – P. 17–26.
405. Groot F. Note on the Open Loop von Stackelberg Equilibrium in the Cartel Versus Fringe Model : The Economic Journal. 1992. Vol. 102. – P. 1478–1484.
406. Halvor Mehlum. Mineral Rents and Social Development in Norway URL: http://www.svt.ntnu.no/iso/ragnar.torvik/mineral_rents_and_social_development_in_norway.pdf.
407. Harrigan R. R. Strategies For Joint Ventures. Lanham : Lexington Books, 1985.
408. Halynska Yuliia «Economy and education of Ukraine: on the road to EU: International monograph in the Poland, Nowy Sacz: Видавництво Nova Sandec, 2016. P. 92-107.
409. Halynska Y., Telizhenko A. Risk in the formation of collaboration alliance of the redistribution natural rental income. Problems and Perspectives in Management: LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives”, 2016. Volume 14, Issue 4, p. 181-185.
410. Halynska Y. Formation of a complex of management decisions on the reduction of environmental pollution during the development of coal mines/ Beata Gibesova, Vaclav Zubiček, Eliška Fiedlerova : *Problems and Perspectives in Management: LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives”, Volume 15, 2017 Issue #2 (cont. 1) pp. 246-254 .*
411. Halynska Yu.V. Strategic view on the rental policy in the field of environmental management: Problems and Perspectives in Management: - LLC “Consulting Publishing Company “Business Perspectives”, 2018. - Volume 16 , Issue 1, p.1-11
412. Halynska Y. Scenarios of implementing the mechanism of collaborative alliances on the territories of natural resource extraction with risk factor : Сучасні

питання економіки і права: зб.наук.праць. Київ :КиМУ, 2017. Випуск 2(5,6). с.76-84.

413. Halynska Y. Coopetition of ukrainian enterprises in the field of natural resource management in the conditions of the modern economy : «EUREKA: Social and Humanities» Tallin:Publisher «Scientific Rout», Issue 6 (12) 2017. pp. 31-37.

414. Halynska Y. The analysis of the experience of distribution of rent income from extraction of natural resources in the countries of the world : International journal «The scientific Heritage». Hungary, Budapest: «The scientific heritage» 2016 . No 6 (6).- P.1 C.46-51.

415. Halynska Y.V. Collaboration or cooperation: concept definitions when merging interests of the state and extractive companies of Ukraine : Journal of Research in Business, Economics and Management, Vol. 8, Issue 4. India, 2017. P.1470-1476. URL: www.scitecresearch.com

416. Halynska Y. Developing the strategies for implementation of collaborative alliance in the extractive field : «EUREKA: Social and Humanities» Tallin:Publisher «Scientific Rout», Issue 4/ -2017. pp. 13-20.

417. Halynska Y. «Formation of cooperative and collaborative alliances as a method of adoption of the innovative solutions». Prospects effective management making in business and projects"International Scientific Conference ". Odessa, 29-30 September 2016.P.13-17.

418. Halynska Y. «The impact of social responsibility on sustainable use of natural resources». "Management of innovative processes in Ukraine: economic, social and political transformation," : International Scientific Conference. Lvov: 19-21 May 2016. C.57-59.

419. Halynska Y. The transformation of rent relations in Ukraine and implementation of regional responsibility for natural resources on its territory. Problems of economics and management: Collection of scientific articles. - Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2015.- P.349-353.

420. Hartwick J. Natural Resources, National Accounting and Economic Depreciation : Journal of Public Economics. 1990. Vol. 43. – P. 291–304.

421. Herrera M. E. B. Creating competitive advantage by institutionalizing corporate social innovation : *Journal of Business Research*. 2015. № 68 (7). – P. 1468–1474.
422. Heuristic Evaluations and Expert Reviews URL: <https://www.usability.gov/how-to-and-tools/methods/heuristicevaluation.-html>.
423. Higgins J. M. *Organizational Policy and Strategic Management*; – 2nd ed. – Homewood : Richard D. Irwin, 1983. – P. 3–56.
424. Hoffmann W. H. Strategies for managing a portfolio of alliances: *Strategic Management Journal*. 2007. № 28 (8). – P. 827–856. – URL: <http://doi.org/10.1002/smj.607>.
425. Howaldt J. Social Innovation: Concepts, Research Fields and International Trends / J. Howaldt, M. Schwarz ; K. Henning, F. Hees (eds.). – IMA/ZLW, 2010.
426. Howell G. A. Uncertainty, organizational structure & collaboration: Question for research : *Proc. of the 21th Ann. Meet. of the IGLC, Fortaleza, Brazil*. – 2013.
427. McInnerney J. M., Robert T. S. Collaborative or cooperative learning? *Online collaborative learning: Theory and practice*. Hershey, PA: Information Science Publishing, 2004. P. 203–214.
428. Huxham C. Ambiguity, Complexity and Dynamics in the Membership of Collaboration : *Human Relations*. 2000. Vol. 53, № 6. – P. 771–806.
429. Huxham C. Theorizing collaboration practice : *Public Mgmt. Review*. 2006. Vol. 5, № 3. – P. 401–423.
430. Iatrou K. *Airline choices for the future : from alliances to mergers*. Burlington : Ashgate, 2007.
431. Inshakov O. V. Collaboration as a form of knowledge-based economy organization : *Economy of Region*. 2013. № 3. – P. 38–45.
432. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200A (XXI) of 16 December 1966 entry into force 3 January 1976, in accordance with article 27 URL: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>.

433. Iyer E. Theory of alliances: partnership and partner characteristics : *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*. 2003. Vol. 11, № 1. – P. 41–54.
434. Jeff Dance. Reasons why collaboration contributes to innovation. September 27, 2008. URL: <https://www.freshconsulting.com/5-reasons-why-collaboration-contributes-to-innovation/>.
435. Jessica Stillman (Image of collaborative working by Unhindered by Talent, CC 2.0). USA : CBS Interactive Inc. All Rights Reserved, 2009.
436. Jewellord T. Nem Singh Governing the Extractive Sector: The Politics of Globalisation and Copper Policy in Chile : *Journal of Critical Globalisation Studies*. 2010. Issue 3. URL: http://www.criticalglobalisation.com/Issue3/60_88_COPPER_POLICY_CHILE_JCGS3.pdf.
437. Jones A. L. Social entrepreneurship / A. L. Jones, B. Warner, P. M. Kiser // *Planning for Higher Education*. 2010. № 38 (4). – P. 44.
438. Jones C. Entrepreneurship education: revisiting our role and its purpose : *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 2010. № 17 (4). – P. 500–513.
439. Jones J. A. Multiple meanings of social entrepreneurship and social enterprise and their implications for the nonprofit field : *The Journal of Nonprofit Education and Leadership*. 2015. № 5 (1). – P. 12–29.
440. Jouni Huotari. Open Collaboration within living Lab as an Ecosystem: an insight from SME CEO's Perspective] URL: http://www.juuli.fi/Record/juuli2011_2014-1101.
441. Kadefors A. Trust in project relationships – inside the black box : *International Journal of Project Management*. 2004. Vol. 22, № 3. – P. 175–182.
442. Kahn K. B. Interdepartmental integration: A definition with implications for product development performance / *J. of Prod. Innov. Mgmt.* 1996. Vol. 13, № 2. – P. 137–151.
443. Kanter R. M. Collaborative Advantage: The Art of Alliances : *Harvard Business Review*. 1994. Vol. 72, № 4. – P. 96–108.

444. Kayalica M. Ö. Intra-industry trade with pollution concerned cooperation
Environmental Economics. 2016. № 7 (1). URL:
[http://dx.doi.org/10.21511/ee.07\(1\).2016.01](http://dx.doi.org/10.21511/ee.07(1).2016.01).
445. Kent D. C. Understanding Construction industry experiences and attitudes toward Integrated Project Delivery : J. of Constr. Engineering and Management. 2010. Vol. 36, № 8. – P. 815–825.
446. Klishyna Yu. N. The Use of Correspondence Analysis in the Treatment of Non-Numerical Information / Yu. N. Klishyna // *Sociology: 4M*. – 1991. – № 2. – P. 105–118.
447. Kim S.-H. Collaborative cost reduction and component procurement under information asymmetry : *Mgmt. Science*. 2013. Vol. 59, № 1. – P. 189–206.
448. Kogut B. What do firms do? Coordination, identity and learning : *Organization Science*. 1996. № 7. – P. 502–518.
449. Koka B. R. The evolution of interfirm networks: environmental effects on patterns of network change : *Academy of Management Review*. 2006. № 31 (3). – P. 721–737.
450. Kosow Hannah. Methods of future and scenario analysis : overview, assessment, and selection criteria : DIE Research Project “Development Policy : Questions for the Future”. – Bonn : Dt. Inst. für Entwicklungspolitik, 2007 (Studies / Deutsches Institut für Entwicklungspolitik). № 39. – P. 133.
451. Kozar O. Towards Better Group Work: Seeing the Difference between Cooperation and Collaboration URL:
https://americanenglish.state.gov/files/ae/resource_files/forum_article_towards_better_groupwork.
452. Kumar K. Sustainable Collaboration: Managing Conflict and Cooperation in Interorganizational Systems : *MIS Quarterly*. 1996. Vol. 20, № 3. – P. 279–300.
453. Khlobystov I., Potapenko V., Kornatowski R. Green modernization of Ukraine’s economy: analysis of barriers and drivers based on interviewing of the companies . *Environmental Economics*, Volume 8, 2017.- Issue #2 - pp. 50-56.

454. Lahdenperä P. Making sense of the multi-party contractual arrangements of project partnering, project alliancing and integrated project delivery : Construction Management and Economics. 2011. Vol. 30, № 1. – P. 57–79.
455. Mallaye D. Oil Rent and Income Inequality in Developing Economies: Are They Friends or Foes? [Electronic resource] / D. Mallaye, G. T. Timba. – Access mode : <https://editorial-express.com/.../download.cgi?>
456. Le Roy F. Choosing the best partner for product innovation: Talking to the enemy or to a friend? : International Studies of Management and Organization. 2016. – № 46 (2).
457. Le Roy F. Does Coopetition Strategy Improve Market Performance? An Empirical Study in Mobile Phone Industry : Journal of Economics & Management. 2014. № 17. – P. 64–92.
458. Lippman S. A. A bargaining perspective on resource advantage: Strategic Management Journal. 2003. № 24 (11). – P. 1069–1086. – URL: <http://doi.org/10.1002/smj.345>.
459. Macomber H. Linguistic action: Contributing to the theory of Lean construction / Proc. of the 11th Ann. Meeting of the IGLC. Virginia, USA, 2003.
460. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development / R. E. Lucas // Journal of Monetary Economics. – 1988. – Vol. 22. – P. 3–42.
461. Madill J. Canadian social enterprises: An empirical exploration of social transformation, financial self-sufficiency, and innovation : Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing. 2010. № 22 (2). – P. 135–151.
462. Mahni Shayganfar, Charles Rich, Candace Sidner An Overview of Affective Motivational Collaboration Theory The Workshops of the Thirtieth AAAI Conference on Artificial Intelligence Symbiotic Cognitive Systems: Technical Report WS-16-14 P.764-766
463. Maeler K.-G. National Accounts and Environmental Resources : Environmental and Resource Economics. 1991. Vol. 1, № 1.

464. Mark-Herbert C. Communicating corporate social responsibility – brand management : *Electronic Journal of Business Ethics and Organization Studies*. 2007. № 12 (2). – P. 4–11.
465. Martin R. L. Social entrepreneurship: The case for definition : *Stanford Social Innovation Review*. 2007. № 5 (2). – P. 28–39.
466. Mattessich P. W. Collaboration: What makes it work. Saint Paul, MN: Amherst H. Wilder Foundation, 1992.
467. Matthias Lücke Stabilization and Savings Funds to Manage Natural Resource Revenues: Kazakhstan and Azerbaijan vs. Norway. *Kiel Working Paper*. October 2010. № 1652. URL: <https://www.ifw-members.ifw-kiel.de/publications/stabilization-and-savings-funds-to-manage-natural-resource-revenues-kazakhstan-and-azerbaijan-vs-norway/kap-1652.pdf>.
468. Mazzei C. Business Lessons: The Vision and the Economic Policy of a Heretic Entrepreneur. Bologna, Italy, 2016. – № 3, Area 51.
469. McManus T. The business strategy/corporate social responsibility ‘mash-up’ : *Journal of Management Development*. 2008. № 27 (10). – P. 1066–1085.
470. Methods for expert evaluation URL: <http://www.allaboutux.org/expert-methods>.
471. Mort G. S. Social entrepreneurship: Towards conceptualization : *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*. 2003. № 8 (1). – P. 76–88.
472. Mowery.C.David, Oxley.E.Joanne and Silverman.S.Brian, Strategic Alliances and Inter firm Knowledge Transfer, *Strategic Management Journal*, 17(Winter Special Issue,1996), 1996, 77-91, 1996.
473. Mulej M. Systems theory – a worldwide and/or a methodology aimed at requisite holism/realism of humans’ thinking, decision and action : *Systems Research and Behavioral Science*. 2007. № 24 (3). – P. 347–357.
474. Mulgan G. The process of social innovation : *Innovations*. 2006. № 1 (2). – P. 145–162.

475. Mulyaningsih H. D. In what ways does social enterprise creating the innovation / H. D. Mulyaningsih, W. Dhewanto // Proceedings of the 8th Asian Business Research Conference, 1–2 April 2013, Bangkok, Thailand. – Bangkok, 2013.
476. Murray R. The Open Book of Social Innovation. London : National Endowment for Science, Technology and the Art, 2010.
477. Nahapiet J. Social capital, intellectual capital, and the organizational advantage : Academy of Management Review. 1998. Vol. 23, № 2. – P. 242–266.
478. Natural rent as economic instruments URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=2473&chapter=1>.
479. Newbery D. Oil Prices, Cartels, and the Problem of Dynamic Inconsistency : The Economic Journal. 1981. Vol. 91. – P. 617–646.
480. Nonaka I. The theory of the knowledgecreating firm: subjectivity, objectivity and synthesis : Industrial and Corporate Change. 2005. № 14. – P. 419–436.
481. Osadchaya I. Natural rent, superprints of oil monopolies and state URL: <http://www.nkj.ru/archive/articles/4196/>.
482. Odoni A. The International Institutional and Regulatory Environment : The Global Airline Industry Chichester / P. Belobaba, A. R. Odoni, C. Barnhart. The United Kingdom : John Wiley & Sons, Ltd., 2009. – P. 19–46.
483. Oana-Maria. Pop The four main types of collaboration. URL: <https://blog.hypeinnovation.com/the-four-main-types-of-collaboration>
484. Oum T. H. Globalization and strategic alliances : the case of the airline industry; Oxford : Pergamon, 2000.
485. Ozcan P. Origin of Alliance Portfolios: Entrepreneurs, Network Strategies, and Firm Performance : The Academy of Management Journal. 2009. № 52 (2). – P. 246–279.
486. Padula G. Untangling the Rise of Coopetition: The Intrusion of Competition in a Cooperative Game Structure. *International Studies of Management and Organization*. 2007. № 37 (2). – P. 32–52. URL: <http://doi.org/10.2753/IMO0020-8825370202>.

487. Park B.-J. (Robert). Impact of coopetition in the alliance portfolio and coopetition experience on firm innovation. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2014a. № 26 (8). – P. 893–907. URL: <http://doi.org/10.1080/09537325.2014.913016>.
488. Park B.-J. (Robert). Walking the tight rope of coopetition: Impact of competition and cooperation intensities and balance on firm innovation performance. *Industrial Marketing Management*. 2014b. № 43 (2). – P. 210–221. URL: <http://doi.org/10.1016/j.indmarman.2013.11.003>.
489. Pearce J. A. *Strategis Management*. 2nd ed. – Homewood : Richard D. Irwin, 1985. – P. 23–25.
490. Pellegrin-Boucher E. Coopetitive strategies in the ICT sector: typology and stability. *Technology Analysis & Strategic Management*. 2013. № 25 (1). – P. 71–89. URL: <http://doi.org/10.1080/09537325.2012.751011>.
491. Perepelytsia G. The policy of Ukraine towards the BSEC and the Black Sea region [Xenophon paper] *International Centre for Black Sea Studies (ICBSS)*. Athens, Greece, 2007. № 2. – P. 146. URL: http://mercury.ethz.ch/serviceengine/Files/ISN/103761/ichaptersection_singledocument/073a508c-e8f2-445d-8993caf21ad55d62/en/11.pdf.
492. Phills A. J. Jr. Rediscovering Social Innovation :Stanford Social Innovation Review. 2008. № 6 (4). – P. 34–43.
493. Pindyck R. The Optimal Exploration and Production of Nonrenewable Resources : *Journal of Political Economy*. 1978. Vol. 8. – P. 841–861.
494. Planning and implementation of effective collaboration in construction projects / M. Shelbourn, N. M. Bouchlaghem, C. Anumba, and P. Carrillo : *Construction Innovation*. 2007. Vol. 7, № 4. – P. 357–377.
495. Podean M. I. About creativity in collaborative systems – Why it matters and how it can be supported : *Proc. of the International Conference on e-Business*. – Seville, Spain, 2011. – P. 151–154.

496. Polenske K. R. Competition, Collaboration and Cooperation: An Uneasy Triangle in Networks of Firms and Regions : *Regional Studies*. 2004. Vol. 38, № 9. – P. 1029–1043.
497. Popoli P. Linking CSR strategy and brand image: different approaches in local and global market : *Marketing Theory*. 2011. № 11 (4). – P. 419–433.
498. Porter M. M. Creating shared value: How to reinvent capitalism – and unleash a wave of innovation and growth : *Harvard Business Review*. 2011. № 89 (1/2). – P. 62–77.
499. Porter M. M. Strategy and society: the link between corporate social responsibility and competitive advantage : *Harvard Business Review*. 2006. № 84 (12). – P. 78–92.
500. Quintana-García C. Cooperation, competition, and innovative capability: a panel data of European dedicated biotechnology firms URL: [http://doi.org/10.1016/S0166-4972\(03\)00060-9](http://doi.org/10.1016/S0166-4972(03)00060-9).
501. Rahim H. Social entrepreneurship: A different perspective : *International Academic Research Journal of Business and Technology*. 2015. № 1 (1). – P. 9–15.
502. Reis T. K. Unleashing new resources and entrepreneurship for the common good: A philanthropic renaissance : *New Directions for Philanthropic Fundraising*. 2001. № 32. – P. 109–144.
503. Reitzes J. Airline Alliances and Systems Competition : *Houston Law Review*. 2008. № 45. – P. 293.
504. Resource Orchestration to Create Competitive Advantage Breadth, Depth, and Life Cycle Effects. *Journal of Management*. 2011. № 37 (5). – P. 1390–1412. URL: <http://doi.org/10.1177/0149206310385695>.
505. Ricarda B. Bouncken. Product innovation through coopetition in alliances: Singular or plural governance? : *Industrial Marketing Management*. 2016. № 53. – P. 77–90.
506. Ridley-Duff R. *Understanding Social Enterprise: Theory and Practice*. Sage Publications Ltd, London, UK, 2015.

507. Ritala P. Untangling the value-creation and value-appropriation elements of coopetition strategy: A longitudinal analysis on the firm and relational levels. *Scandinavian Journal of Management*. 2014. № 30 (4). – P. 498–515. URL: <http://doi.org/10.1016/j.scaman.2014.05.002>.
508. Robert-Jan Smith Boosting Industrial Competitiveness through Public-Private Partnerships in the Field of Research and Innovation *Public-Private Partnerships in Europe*. – URL: http://www.eipa.eu/files/repository/20130322092835_MBU_EuropeanFiles_PPPinEurope.pdf).
509. Roggenkamp Martha. Oil and Gas. Netherlands law and Practice. London : Chancery Law Publishing Ltd., 1991.
510. Sahcs J. D. Natural Resource Abundance and Economic Growth : NBER Working Paper. 1995. № 5398.
511. Sampaio de Melo R. S. Collaboration to extend target costing to non-multi-party contracted projects: Evidence from literature / Proc. of the 21th Conference of the IGLC. Fortaleza, Brazil, 2013.
512. Santos F. M. A positive theory of social entrepreneurship : *Journal of Business Ethics*. 2012. № 111 (3). – P. 335–351.
513. Schendel D. E. Business Policy or Strategic Management: A Broader View for an Emerging : *Academy of Management Proceedings*. 1972, August. – P. 56–57.
514. Schorr J. Defining social innovation : *Stanford Social Innovation Review*. 2009. № 7 (1). – P. 6–8.
515. Schottle A. Defining cooperation and collaboration in the context of lean construction, 2013 URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Schottle%20et%20al.%20%202014%20%20Defining%20Cooperation%20and%20Collaboration%20in%20the%20Context%20of%20Lean%20Construction.pdf>.
516. Schrage M. No more teams!: Mastering the dynamics of creative collaboration : Currency Doubleday. – New York, 1995.
517. Segal P. How to spend it: resource wealth and the distribution of resource rents. Kuwait Programme on Development, Governance and Globalisation in the Gulf

States, 2011 URL: Segran G. Mapping out the challenges for social innovation research / G. Segran. – Fontainebleau : INSEAD, 2009.

518. Sen S. Does doing good always lead to doing better? Consumer reactions to corporate social responsibility : *Journal of Marketing Research*. 2001. № 38 (2). – P. 225–243.

519. Sen S. The role of corporate social responsibility in strengthening multiple stakeholder relationships: A field experiment : *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2006. № 34 (2). – P. 158–166.

520. Shapiro D. The international activities and impact of state-owned enterprises, Simon Fraser University URL: <http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/26419/1/The%20International%20Activities%20and%20Impacts%20of%20State-Owned%20Enterprises.pdf?1>.

521. Shepherd R. Romania, Bulgaria, and the EU's future URL: *Current History*. 2007. Vol. 106, № 698. – March. – P. 117–122.

522. SI in Canada: An update : Research Report / M. Goldenberg, W. Kamoji, L. Orton, M. Williamson. – Canadian Policy Research Networks (CPRN), 2009.

523. Sik E. Network Capital in Capitalist, Communist and Post-Communist Countries : *Networks in the Global Village*. – Boulder, CO : Westview Press, 1999.

524. Singh R. P. A comment on developing the field of entrepreneurship through the study of opportunity recognition and exploitation : *Academy of Management Review* 2001. № 26 (1). – P. 10–12.

525. Shizuhiko Nishisato. Analysis of Categorical Data: Dual Scaling and Its Application / Shizuhiko Nishisato. – Toronto : University of Toronto Press, 1980. – 276 p.

526. Sleeping with competitors: the impact of NPD phases on stock market reactions to horizontal collaboration: *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2015. № 43 (4). – P. 490–511. – URL: <http://doi.org/10.1007/s11747-014-0396-3>.

527. Social Construction: Understanding construction in a human context / C. A. Slivon, G. A. Howell, L. Koskela, and J. Rooke // Proc. of the 18th Ann. Meeting of the IGLC. – Haifa, Israel, 2010.

528. Social enterprise and social entrepreneurship research and theory: A bibliometric analysis from 1991 to 2010 / M. L. Granados, V. Hlupic, E. Coakes, S. Mohamed : Social Enterprise Journal. 2011. № 7 (3). – P. 198–218.

529. Social entrepreneurship and business ethics: does social equal ethical? / E. Chell, L. J. Spence, F. Perrini, J. D. Harris : Journal of Business Ethics. 2014. № 133 (4). – P. 619–625.

530. Social entrepreneurship and value creation in not-for-profit organizations / G. S. Mort, J. Weerawardena, A. Sargeant, R. Bennett : Marketing in Transition: Scarcity, Globalism, & Sustainability. – Springer International Publishing, 2015. – P. 372–376.

531. Social Innovation and Social Entrepreneurship A Systematic Review / W. Phillips, H. Lee, A. Ghobadian et al. : Group & Organization Management. 2015. – № 40 (3). – P. 428–461.

532. Social innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated / G. Mulgan, S. Tucker, R. Ali, B. Sanders : The Young Foundation. Skoll Centre for Social Entrepreneurship Working Paper. – 2007. – 376 p.

533. Shtovba S. D. Design of control systems/Fuzzy [Electronic resource] / S. D. Shtovba. – Access mode : <ftp://ftp.vt.tpu.ru/study/-Spitsyn/public/from%20Tzoy/Comp%20Intelligence/lectures/-reading/C.Д.ШТОВБА>.

534. Some Surprising Things About Collaboration – Knowing How People Connect Makes It Work Better / H. Mintzberg, J. Jorgensen, D. Dougherty, and F. Westley : Organizational Dynamics. 1996. Vol. 25, № 1. – P. 60–71.

535. Spender J. Making knowledge the basis of a dynamic theory of the firm / J. Spender : Strategic Management Journal. 1996. Vol. 17, Winter Special Issue. – P. 45–62.

536. Spiess-Knafl W. On the nature of social business model innovation : Social Business. 2015. № 5 (2). – P. 113–130.

537. Srivastava M. K. When Do Relational Resources Matter? Leveraging Portfolio Technological Resources for Breakthrough Innovation : *Academy of Management Journal*. 2011. № 54 (4). – P. 797–810. URL: <http://doi.org/10.5465/AMJ.2011.64870140>.

538. Stiglitz J. Market Structure and Resource Extraction Under Uncertainty : *Scandinavian Journal of Economics*. 1981. Vol. 83. – P. 318–333.

539. Study on social innovation. The Social Innovation exchange (SIX) and the Young Foundation for the Bureau of European Policy Advisers. Bureau of European Policy Advisers / J. Caulier-Grice, L. Kahn, G. Mulgan et al. ; European Union. Brussels, Belgium, 2010.

540. Swierzbinsky J. L. Exploration and Exhaustible Resources: The Microfoundations of Aggregate Models : *International Economic Review*. 1989. Vol. 30. – P. 175–186.

541. Täuber J. Technical assistance and cooperation in processing applications for operating permits for quarries Bílina and DNT (according to Section 17, Subsection 3 a) : Act №. 201/2012 Coll. on the protection of the air. Research Institute for Brown Coal, 2013.

542. The effect of horizontal alliances on firm productivity and profitability: evidence from the global airline industry : *Journal of Business Research*. 2004. № 57 (8). – P. 844–853. – URL: [http://doi.org/10.1016/S0148-2963\(02\)00484-8](http://doi.org/10.1016/S0148-2963(02)00484-8).

543. The Limits to Growth / D. H. Meadows et al. New York : Universe Books, 1972.

544. The relative efficiency of investment management of life insurers and takaful operators / Rubayah Yakob, Zulkornain Yusop, Alias Radam, Noriszura Ismail : *Investment Management and Financial Innovations*. 2015. Vol. 12.

545. The role of State Owned Enterprises: Providing infrastructure and supporting economy recovery URL: <http://docplayer.net/5732837-The-role-of-state-owned-enterprises-providing-infrastructure-and-supporting-economic-recovery.html>.

546. Thomson A. M. Collaboration process: Inside the black box : *Public Administration Review*. 2006. Vol. 66. – P. 20–32.

547. Thomson A. M. Conceptualizing and measuring collaboration / J. of Pub. Administr. Research and Theory. 2009. Vol. 19, № 1. – P. 23–56.
548. Tischler L. Brand the good brand : Fast Company. 2004. № 85. – P. 47–49.
549. Tjosvold D. Productive Organizational Collaboration: The Role of Values and Cooperation : J. of Organizational Behavior. 1989. Vol. 10, № 2. – P. 189–195.
550. Todeva E. Strategic alliances & models of collaboration 1 URL: <http://epubs.surrey.ac.uk/1967/1/fulltext.pdf>.
551. Total natural resources rents are the sum of oil rents [Electronic resource]. – Access mode : www.tradingeconomics.com/kazakhstan/total-n.
552. Townsend J. Understanding alliances: a review of international aspects in strategic marketing : Marketing Intelligence & Planning. 2003. Vol. 23, № 3. – P. 135–152.
553. Vaaland T. I. Improving project collaboration: start with the conflicts : International Journal of Project Management. 2004. Vol. 22, № 6. – P. 447–454.
554. Vaara E. A Recursive Perspective on Discursive Legitimation and Organizational Action in Mergers and Acquisitions : *Organization Science*. 2008. № 21 (1). – P. 3–22. URL: <http://doi.org/10.1287/orsc.1080.0394>.
555. Vellinga N. On the Concept of Green National Income : Oxford Economic Papers. 1996. Vol. 48. – P. 499–514.
556. Wallace S.L. Social entrepreneurship: The role of social purpose enterprises in facilitating community economic development : Journal of Developmental Entrepreneurship. 1999. № 4 (2). – P. 153.
557. Wassmer U. Alliance Portfolios: A Review and Research Agenda : *Journal of Management*. 2010. № 36 (1). – P. 141–171. URL: <http://doi.org/10.1177/0149206308328484>.
558. Watts P. Corporate socialresponsibility: making good business sense : World Business Council for Sustainable Development (WBCSD). Geneva, Switzerland, 2000.

559. Weitzman M. Pricing the Limits to Growth from Minerals Depletion : Quarterly Journal of Economics. 1999, May. – P. 691–706.
560. Wessel R. H. A Note on Economic Rent : American Economic Review. 1967. Vol. 57, № 5. – P. 1221–1226.
561. Whitehouse L. Corporate social responsibility: views from the frontline : Journal of Ethics. 2006. № 63. – P. 279–296.
562. Williamsson O. The new institutional economics: taking stock, looking ahead : Journal of Economic Literature. 2000. № 38. – P. 595–613.
563. Wood D. J. Toward a Comprehensive Theory of Collaboration : Journal of Applied Behavioral Science. 1991. Vol. 27, № 2. – P. 139–162.
564. World Business Council for Sustainable Development. Corporate Social Responsibility: Making Good Business Sense. World Business Council for Sustainable Development. Geneva, 2000.
565. Wu J. Cooperation with competitors and product innovation: Moderating effects of technological capability and alliances with universities : *Industrial Marketing Management*. 2014. № 43 (2). – P. 199–209. URL: <http://doi.org/10.1016/j.indmarman.2013.11.002>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиця А.1 – Принципи вилучення та розподілу рентних доходів в нафтовидобувних країнах

	Країна	Принципи вилучення ресурсної ренти	Розподіл рентного доходу	Переваги	Недоліки
1	2	3	4	5	6
Високий ступінь соціально-орієнтованої спрямованості рентних доходів	Арабські Емірати, Саудівська Аравія,	Державні компанії сплачують податки та перераховують дохід правлячої династії	Між громадянами країни та на розвиток економіки	Розвиток інфраструктури, покриття текучих нужд, створення резервних фондів для подальшого розвитку країни.	Не прагнуть диверсифікувати економіку і знизити залежність від вуглеводневих ресурсів
	Норвегія	Уряд прагне до того, щоб якомога більша частка нафтових доходів дісталася обществу. Використовують важелі державного регулювання - ліцензії	Сформовано Урядовий нафтовий фонд, який грає роль стабілізатора в разі падіння цін на нафту або погіршення кон'юнктури, а так же страхує від зменшення доходів від продажу нафти і старіння населення	На особистий рахунок кожного громадянина Норвегії надходять відрахування від отриманого прибутку нафтових доходів.	Жорсткий контроль над родовищами з боку держави
	Великобританія	З 2002 року застосовується податок на доходи від видобутку нафти і газу в розмірі 10%, що доповнює податок на прибуток корпорацій 30%. Так само використовується спеціальний податок, який виплачується з прибутку від видобутку вуглеців	Основна частка нафтової ренти використовується для прискорення економічного зростання	За допомогою фіскальних заходів держава забезпечує доходи бюджету і регулює урівень рентабельності діяльності нафтових компаній	Обчислення спеціального податку не допускається його зниження за рахунок збитків від інших видів діяльності, але можливе отримання знижки в частині витрат на розробку іншого родовища до моменту його окупності

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4	5	6
Високий ступінь соціально-орієнтованої спрямованості рентних доходів	Нідерланди	Система орієнтована на досягнення незалежності від приватних компаній. Законодавство передбачає утворення альянсу не менше ніж з 50% часткою держави.	Всі доходи і платежі за розвідку надр і видобуток корисних копалин надходять до державного бюджету. У політиці Нідерландів простежується прагнення до створення пріоритетних умов для національного капіталу	Створюються стабілізаційні фонди для згладжування коливань в доходах державного бюджету, що викликаються різкими змінами цін на мінеральну сировину, і забезпечення додаткового фінансування державних витрат на територіях, де ведеться видобуток копалин.	Доходи стабілізаційних фондів, як правило, залежать від поточних цін на природні ресурси.
	Аляска	Велика частина ренти, від нафтовидобутку направляється в економіку на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, а так само на створення Постійного фонду	25% всіх доходів штату від ліцензійних і рентних платежів, роялті, бонусу, федеральні платежі з мінеральних ресурсів в частині, яка належить штату йде на розвиток штату і для страховки доходів від інфляції	Кожен повнолітній житель штату Аляска (США) щороку отримує чеки на певну суму від отриманої нафтової ренти. Створений стабілізаційний фонд за рахунок рентних платежів для генерування додаткових доходів як центрального, так і регіональних урядів, а також як інструмент заощадження надлишкових «мінеральних доларів» з метою створення додаткових фінансових резервів як для сьогоdnішніх, так і майбутніх поколінь.	Спостерігається надлишок нафтодоларів на рахунках стабілізаційного фонду, що потребує постійного регулювання та захисту від інфляції.

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4	5	6
Низький ступень соціально-орієнтованої спрямованості рентних доходів	Канада, США	Механізм надання надр у користування заснований на ліцензійно-орендній системі. 80% всіх мінерально-сировинних ресурсів знаходяться у введенні провінції, а інша у вільному користуванні (приватні та федеральні компанії)	Вилучення основної частини природної ренти та її використання здійснюється на рівні штатів. Для вилучення ренти використовуються бонуси, ренталс, роялті. Власником надр можуть бути приватні особи.	Податковий механізм стимулює повне вилучення нафти, тому видобувні компанії не прагнуть збільшити доведені запаси.	Законодавством передбачені знижки на виснаження надр, умови видобутку, місце розташування ділянки, що сприяє виснаженню надр.
	Росія	Велика частка в бюджеті і Резервному фонді формується за рахунок безпосереднього експорту природних ресурсів	Застосовується непряме оподаткування при видобутку природних ресурсів	Сформований Стабілізаційний фонд, який у 2008 р. був розділений на 2 частини: Резервний фонд РФ і Фонд національного добробуту Росії, які формуються за рахунок нафтогазових доходів	Не має системи нарахування коштів кожному громадянину від отримання нафтогазової ренти, не має чіткої системи розподілу рентних доходів
	Казахстан	Держава використовує контракти для отримання своєї долі природної ренти та придбання у контрактора природних ресурсів за пільговими цінами, компанії сплачують податок на прибуток корпорацій 30% та надприбуток від видобутку нафти, який розраховується на основі внутрішньої рентабельності компанії	Між державою та видобувним підприємством	Ділянки надр для розвідки родовищ передаються на конкурсній основі, що сприяє поширенню корупції через відсутність чітких критеріїв конкурсних пропозицій	Національні компанії мають переваги, при розвідці родовищ

Продовження таблиці А.1

1	2	3	4	5	6
Низький ступень соціально-орієнтованої спрямованості рентних доходів	Азербайджан	Розділ природної ренти між державою і приватним бізнесом відбувається на основі угод про розподіл продукції. Пропорція розділу залежить від умов видобутку на даному родовищі і від динаміки видобутку нафти за останні кілька років.	Нафта ділиться для місцевого і для світового ринків. Нафта місцевого ринку необхідно продати державі за поточними внутрішніми цінами і за місцевою валютою. Нафту світового ринку може бути реалізована на експорт	Виручка від продажу експортної нафти може йти на погашення витрат операційної компанії і розподілятися у вигляді прибутку між партнерами	Внутрішні і світові ціни на нафту можуть відрізнятися, в наслідок чого природо-добувні компанії можуть недотримувати прибуток

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1 – Основні підходи до визначення рентних доходів відповідно існуючих науково-методичних положень *

Концепція визначення рентного доходу	Методологія визначення	Недолік методу
1	2	3
1. Концепція «абсолютної ренти»	Рента встановлюється як плата за користування надрами як основними коштами, однак у процесі користування ресурси повністю споживаються, тому оптимальним режимом вилучення частки доходу є оподаткування споживання даних ресурсів	Рента визначається цінністю використовуваного природного ресурсу, але не залежить від його якісних характеристик
2. Концепція «диференційної ренти»	Вилучення рентних доходів відбувається на основі якісних характеристик природних ресурсів (утриманням корисних компонентів, корисних і шкідливих домішок; величини промислових запасів корисних копалин і ін.), гірничо-геологічними умовами розроблення (товщини покладів, глибини залягання та ін.), а також місця розташування (наближенням до основних пунктів споживання, транспортних магістралей, джерел енергії; освоєнням й кліматичними умовами району і т. п.)	Отриманий у результаті додатковий прибуток привласнюється не розроблювачем родовища, а його власником (державою)
3. Третій підхід	Рента встановлюється у відсотках від ціни реалізації видобутої продукції з використанням показника норми прибутку з урахуванням застосування більш розробленої технології видобутку й переробки сировини, підвищення технічної оснащеності тощо	Вагому роль відіграє ціна реалізації. На сьогодні ціна реалізації природних ресурсів на внутрішньому і зовнішньому ринках істотно відрізняється, також відсутні механізм обліку цієї різниці і методи її перерозподілу

*Складено автором на основі аналізу науково-методичних рентних підходів

Таблиця В.1 - Первинна обробка інформації анкетування

Загальна інформація про респондента 0		Порядковий номер питання у відповідності до анкети									
А		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Держслужбовці	1. Освіта: вища. Сфера діяльності: комунальне підприємство Посада: директор.	Так	Взаємна відповідальність влади і бізнесу: влада, - обґрунтовані податки; бізнес - сплачує податки	Так	Стабільні надходження до бюджету; реалізація соціальних програм	Справедливий перерозподіл через бюджет ВВП	Стабільний бізнес-клімат; розвинена соціальна інфраструктура	Для бізнесу, - ліквідація тіньового сегменту діяльності; для держави, - не обхідність зміни принципів адміністрування податків	Так	При інших рівних умовах ціни мають стабілізуватися	Перерозподіл буде об'єктивним
	2. Освіта: вища. Сфера діяльності: держслужбовець Deputy of the regional council of Sumy region	Так	Взаємна відповідальність сторін: обґрунтовані податки і їх безумовна і повна сплата	Так	Зниження корупції. Контроль над видобуванням та сплатою податків.	Справедливий перерозподіл ВВП через податкову і бюджетну системи	Оптимізація бізнесу. Можливість розвитку	Цей процес є, в більшій мірі, політичним. Можливий перерозподіл права власності.	Так	При детінізації бізнесу ціни можуть зменшуватися	Рентні доходи будуть спрямовуватися на соціальні потреби.
	3. Освіта: вища. Сфера діяльності: держслужбовець Посада: директор природоохоронного департаменту	Так	Прозоре співробітництво між державою та компаніями в частині сплати податків	Так	Держава суттєво збільшить надходження до бюджету	Збільшення фінансування соціальних програм. Зростання добробуту громадян.	Прозорість і стабільність ведення бізнесу	Необхідність кардинального перегляду нормативно-правової бази	Так	Ціни мають знизитися і стати стабільними	Позитивно
	4. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Посада: директор департаменту	Так	Рентні доходи мають перерозподілятися на користь суспільства	Так	Повне врахування ресурсних джерел надходження до бюджету	Фінансування різних соціальних проєктів	Сприяння розвитку бізнесу (скорочення дозвільних процедур, зменшення кількості перевірок)	Ніяких (окрім, можливо, складності самих процедур узгодження інтересів)	Так	Попит буде збільшуватися і ціни можуть зростати	Позитивно

	A	1	2	3	4	5	6	7	8		10
Держслужбовці	5. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Посада: Голова глухівської районної адміністрації	Так;	Система індикативних показників дозволяє наповнювати фінансовими ресурсами фонди	Так	Підвищення загальної суми рентних платежів при чіткому позиціонуванні регіональної складової ренти	Підвищення соціальних стандартів проживання в видобувному регіоні	Розвиток регіону в якому здійснюється видобуток - підвищення якості трудового ресурсу	Виснаження ресурсів регіону	Так	Практично ні як, якщо підприємство економічно правильно віднесе витрати на соціальну відповідальність, на доходи майбутніх періодів.	Зсув доходів в бік периферії.
	6. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Deputy of the regional council of Sumy region	Так	Розвиток соціальних програм в регіоні видобування природних ресурсів	Так	Додаткові фінансові ресурси	Введення компенсаційних фінансових важелів для видобувних регіонів	Впровадження соціальних програм для населення регіону	Збільшення конкуренції між видобувними підприємствами	Так	Будуть зростати ціни	Регіони видобування будуть отримувати частину рентних доходів
	7. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Deputy of the regional council of Sumy region	Так	Соціально-орієнтоване співробітництво між державою та природодобувними компаніями	Так	Зміни законодавства, щодо перерозподілу рентних доходів	Збільшення рівня життя населення регіону	Цільові фінансові ресурси на відновлення регіону після видобування	Збільшення конкуренції між підприємствами	Так	Зростання цін на ресурси	Надходження частини рентного доходу до регіонів
	8. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Посада: спеціаліст департаменту	Так	Розвиток соціальних програм в регіоні видобування природних ресурсів	Так	Надходження додаткових фінансових ресурсів	Покращення інфраструктури регіону	Гарантоване отримання частки рентного доходу	Не опрацьована законодавча база і як наслідок збільшення корупції	Так	Зменшення цін на ресурси	Рентні доходи будуть направляти на соціальні нужди населення
	9. Освіта: вища. Сфера діяльності: державне управління Deputy of the regional council of Sumy region	Так	Розробка механізмів матеріальної і моральної компенсації природодобувних регіонів	Так	Підвищення рівня довіри до держави	Позитивний рейтинг компанії	При недостатньо опрацьований колабораційних угоди, можливе виникнення конфлікту інтересів всіх сторін	Конкуренція буде сприяти збільшенню соціальної складової угоди	Так	Чи не значно, компанія повинна правильно спланувати витрати і вартість ресурсів	Розвиток цільових фондів по відновленню регіонів

Продовження таблиці В.1

	A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Top - management	10. Освіта: вища. Сфера діяльності: будівництво. Посада: керівник проектного підрозділу	Так	Прозорий бізнес і сплата податків	Так	Формування бюджету, фінансування бюджетних видатків	Стабілізацію цін, тарифів.	Підвищення іміджу компаній, зростання ринкової вартості активів	Необхідність розробки та супроводження механізму узгодження інтересів (умови можуть змінюватися)	Так	Складно прогнозувати	Реалізується принцип, природні ресурси власністю суспільства
	11. Освіта: вища. Сфера діяльності: сільське господарство. Посада: керівник агрофірми	Так	Реалізація соціально-орієнтованих програм.	Ні. Вона важлива для держави і суспільства	-	-	-	В умовах України бізнес через ВР не прийме подібні умови. Необхідна повна реформа державного управління	Так	Не вплине. Потрібна демонополізація.	Перерозподіл стане справедливим
	12. Освіта: вища. Сфера: Укргазвидобування. Посада: керівник підрозділу	Так	Зобов'язання, які беруть на себе учасники даного процесу: держава - перед населенням країни, іноземними інвесторами, а підприємства-перед співробітникам, акціонерами і суспільством	Так	Дохід у вигляді податку на прибуток від діяльності природодобувних підприємств	Фінансування соціальних сфер життя: медицини, освіти, культури, розвиток регіону, поліпшення інфраструктури	Підтримку з боку держави	Виснаження природних ресурсів, погіршення економіки регіону	Так	Так, причому негативно	Може вплинути на пріоритетність використання рентних доходів
	13. Освіта: вища. Сфера агробізнес. Посада: керівник	Так	Соціально-орієнтована політика держави	Так	Контроль над ключовими галузями економіки	Покращення інфраструктури регіонів	Підтримка з боку населення регіону	Погіршення рівня життя населення регіону	Так	Громадські інтереси будуть враховуватися менше і тільки страждати від постійної конкуренції.	Фінансування зосереджується на найважливіших соціальних сферах, а також на вирішенні проблем в різних сферах в регіонах

Продовження таблиці В.1

	A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Top - management	14. Освіта: вища. Сфера діяльності: рекламний бізнес Посада: Генеральний директор	Так	Частина оплати з реалізації природних ресурсів повинна йти компанії, яка займається видобутком і переробкою, а друга частина - на розвиток і добробут населення	Так	Підвищення загальної суми рентних платежів	Поліпшення і розвиток умов проживання на місцевості видобутку.	Можливість створення компаній-лідерів з зростаючим прибутком, розвиток компаній і наявність висококваліфікованого персоналу.	Виснаження ресурсів регіону	Так	Ніяким чином не повинно вплинути	Позитивно
	15. Освіта: вища. Сфера Укргазвидобування Посада: Спеціаліст підрозділу	Так	Оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів між всіма учасниками кооперації	Так	Контроль над природодобувними підприємствами та рентним доходом	Соціальний розвиток регіону видобування ресурсів	Зростання вартості активів видобувних компаній	Незбалансованість інтересів учасників кооперації.	Так	Ціна на природні ресурсу на ринку буде збільшуватися	Збільшення цільових фондів розвитку регіону видобування
	16. Освіта: вища. Сфера агробізнес Посада: менеджер	Так	Узгодження інтересів всіх сторін	Так	Збільшення суми рентних платежів	Фінансування для відновлювальних робіт після видобування природних ресурсів в регіоні	Поліпшення іміджу компанії, отримання частки рентного доходу	Перспективні збиткі видобування в відсутності трудового потенціалу	Так	Ціни будуть збільшуватися	Позитивно
	17. Освіта: вища. Сфера деревообробка Посада: керівник	Так	Оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів даної території між природодобувними підприємствами, територіальною громадою і державою.	Так	Держава має переваги від участі у кооперації з бізнесом у природодобувній галузі через отримання рентного доходу	Через отримання рентних доходів або їх частки, а також у забезпеченні робочими місцями і забезпеченості у соціальних потреб	Отримують переваги при реалізації державних природоохоронних програм і регіонального використання та відтворення прямих ресурсів,	При незбалансованості інтересів всіх учасників	Так	Буде зростати ціна на продукцію	Позитивно

	А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	18. Освіта: вища. Сфера маркетинг послуги у галузі природокористування Посада: менеджер	Так	Виважений перерозподіл доходів, який повинен враховувати інтереси всіх сторін	Так	Виділення фінансових ресурсів на розвиток регіону та охорону навколишнього середовища	Розвиток інфраструктури регіонів	Удосконалення законодавчої бази в сфері природокористування	Зменшення прибутку підприємства за рахунок збільшення собівартості природних ресурсів	Так	Практично ніяк	Буде нерівномірний розподіл рентного доходу між учасниками колаборації
Top - management	19. Освіта: вища. Сфера виробнича Посада: зав. генерального директора	Так	Використання частини природної ренти на розвиток видобувного регіону і його жителів (в тому числі з огляду на інтереси компаній добувної сфери)	Так	Держава отримує вигоду у вигляді податків і рентних платежів, які йдуть як на розвиток регіону, так і на розвиток економіки країни в цілому, розвиток добувної галузі пов'язано з розвитком інших галузей господарювання	Суспільство отримує вигоду у вигляді забезпечення робочими місцями жителів регіону, наповнюваності місцевих бюджетів, поліпшення інфраструктури	Видобувні компанії отримую доступ до природних ресурсів і в підсумку одержати прибуток.	Постійно мінливі правила оподаткування та обсягу рентних платежів, що призводить до відсутності привабливості видобутку природного ресурсу для бізнесу.	Так	Збільшення рентного доходу призведе до збільшення ціни	При взаємовигідному розподілі рентних доходів між державою - регіоном - бізнесом - людиною повинен різко поліпшитися рівень життя населення.

Продовження таблиці В.1

	A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Top - management	20. Освіта: вища. Сфера виробнича Посада: генеральний директор	Так	Оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів даної території	Так	Держава через власні структури забезпечує розвідку корисних копалин, регуляцію при видобуванні, отримує рентні доходи	Наповнюваності місцевих бюджетів, поліпшення інфраструктури і рішення ряду соціальних питань.	Є можливість оптимізації витрат на видобуток природних ресурсів через систему державних пілг з оподаткування прибутку та ПДВ при реалізації великих інвестиційних проектів із застосуванням нових технологій видобутку (сланцевий газ).	Зупинка діючих підприємств, наслідком чого є дефіцит бюджету, зростання соціальної напруженості в регіоні і в країні в цілому.	Так	Збільшення ціни ресурсів	Справедливий розподіл рентних доходів
	21 Освіта: вища. Сфера Укрнафтогаз Посада: Керівник департаменту	Так	Оптимальне узгодження інтересів всіх сторін кооперації	Так	Додаткове надходження фінансових ресурсів до бюджету	Позитивний рейтинг та частину рентних доходів	Конфлікт інтересів	Збільшення собівартості ресурса	Так	При правильному планування – зменшення ціни ресурсу	Позитивно
	22. Освіта: вища. Сфера Укрнафтогаз Посада: спеціаліст департаменту	Так	Узгодження всіх інтересів щодо вилучення та перерозподілу рентних доходів	Так	Додаткові надходження до бюджету	Розвиток інфраструктури регіону за рахунок частини рентного доходу	Додаткові ризики	Возможні корупційні схеми	Так	Ціни повинні зменшуватися	Позитивно
	23. Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач. Посада: доцент	Так	Узгодження інтересів в системі «суспільство-держава-підприємство»	Так	Контроль над видобуванням, надходження податків до бюджету	Збільшення видатків з бюджету розвитку	Встановлюються обґрунтовані, стабільні, прозорі податки. Зменшення корупційного тиску з боку чиновників	Головна проблема – корупція. В цьому не зацікавлені чиновники, які надають дозволи, стягують податки та ін.	Так	Скоріш за все ціни можуть зростати	Позитивно

Продовження таблиці В.1

	A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Top - management	24.Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: доцент	Так	Взаємна відповідальність сторін: при перерозподілі рентних доходів	Так	Контроль над видобувними компаніями	Розвиток регіону через поліпшення інфраструктури	Можливість розвитку регіону	Можливий перерозподіл прав власності.	Так	Ціни на природні ресурси повині зменшуватися	Рентні доходи будуть спрямовуватися на соціальні потреби.
	25.Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: доцент	Так	Прозоре співробітництво між державою та компаніями в частині сплати податків	Так	Держава суттєво збільшить надходження до бюджету	Збільшення фінансування соціальних програм. Зростання добробуту громадян.	Підготовкою спеціалістів у галузі природо видобування, розвідкою надр та фінансовою підтримкою цих підприємств тощо державних	невідповідність нормативної бази до змін в рентній політиці	Так	Збільшення цін	Позитивно
	26.Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: професор	Так	Соціальною відповідальністю бізнесу при перерозподілі рентних доходів є оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів даної території між природодобувними підприємствами, територіальною громадою і державою	Так	Держава через власні структури забезпечує розвідку корисних копалин, регуляцію при видобуванні, отримує рентні доходи як власник природних ресурсів,	Отримання рентних доходів або їх частки, а також у забезпеченні робочими місцями і забезпеченості соціальних потреб.	При реалізації державних природоохоронних програм з регіонального використання та їх відтворення прямих ресурсів,	При не оптимальном у розподілі рентних доходів і незбалансованості інтересів учасників кооперації.	Так	Збільшення цін на продукцію	Пропорційний розподіл рентного доходу між всіма учасниками

	А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Top - management	27 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: професор	Так	Взаємна відповідальність влади і бізнесу: влади при видобуванні природних ресурсів і перерозподілі рентних доходів -	Так	Отримує рентні доходи як власник природних ресурсів, або частку рентних доходів у вигляді податку, якщо природні ресурси не знаходяться у приватній власності.	Переваги мають бути через отримання рентних доходів або їх частки, а також у забезпеченні робочими місцями і забезпеченості соціальних потреб.	Отримують переваги від кооперації з державою при реалізації державних природоохоронних програм і програм з регіонального використання та відтворення прямих ресурсів, підготовкою спеціалістів у галузі природо видобування	Негативні наслідки можуть бути при не оптимальному розподілі рентних доходів і незбалансованості інтересів учасників кооперації.	Так	Бізнес вимушений буде піднімати ціну на продукцію	Соціальна відповідальність бізнесу у галузі природокористування може забезпечувати перерозподіл рентних доходів між державою, регіонами та видобувними підприємствами у оптимальній пропорції
	28 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: старший викладач	Так	Узгодження інтересів всіх сторін кооперації	Так	Збільшаться надходження до державного бюджету	Забезпечення робочими місцями і забезпечення соціальних потреб населення	Реалізація державних природоохоронних програм і програм з регіонального використання та їх відтворення прямих ресурсів	Недосконалість нормативної бази по цьому питанню	Так	Ціни будуть збільшуватися	Пропорційний розподіл рентного доходу між всіма учасниками
	29 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: доцент	Так	Взаємна відповідальність сторін: при перерозподілі рентних доходів	Так	Контроль над видобувними компаніями та рентними доходами підприємств	Розвиток регіону через поліпшення інфраструктури	Розвиток регіону за рахунок рентних доходів від видобування регіональних ресурсів	Можливий перерозподіл прав власності	Так	Ціни будуть збільшуватися	Оптимальний перерозподіл рентних доходів
	30 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: старший викладач	Так	Соціально-орієнтоване співробітництво між державою та природодобувними компаніями	Так	Дохід в виді податку на прибуток, контрольна основними галузями економіки	Додаткове фінансування соціальних потреб населення	Оптимізація витрат підприємств	Не пропорційний перерозподіл рентних доходів	Так	Ціни будуть збільшуватися	Позитивно

Продовження таблиці В.1

А		1	2	3	4	5	6	7		9	10
Top - management	31 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: доцент	Так	Взаємна відповідальність влади і бізнесу	Так	Держава через власні структури забезпечувати розвідку корисних копалин, регуляцію при видобуванні, отримує рентні доходи	Стабілізацію цін, тарифів	Збільшення довіри з боку населення, розвиток соціальних програм	Зменшення прибутку за рахунок збільшення собівартості природних ресурсів	Так	Ціни будуть зменшуватися	Оптимальний перерозподіл рентних доходів
	32 Освіта: вища. Сфера діяльності: викладач Посада: професор	Так	Оптимізація економічних інтересів при використанні природних ресурсів та взаємна відповідальність сторін за перерозподіл рентних доходів	Так	Стабільні надходження до бюджету; реалізація соціальних програм регіону	Перерозподіл ВВП через податкову і бюджетну системи	Можливість оптимізації витрат на видобуток природних ресурсів через систему державних пільг	Не досконала законодавча база і як наслідки може бути перерозподіл власності	Так	При правильному перерозподілі ціни повинні зменшуватись	Формування соціальної відповідальності при використанні суспільних ресурсів та пропорцій про перерозподіл рентного доходу між всіма учасниками

АНКЕТА

Чи вигідна колаборація між державою і природодобувними підприємствами при визначенні механізму перерозподілу рентних доходів і формуванні соціальної відповідальності.

1. Чи можлива колаборація інтересів між урядом і природодобувними підприємствами?
2. Що Ви розумієте під соціальною відповідальністю при перерозподілі рентних доходів?
3. Чи важлива соціальна відповідальність для всіх учасників колаборації (держави, природодобувні підприємства) при перерозподілі рентних доходів?
4. Які переваги може отримати держава від участі у колаборації?
5. Які переваги може отримати суспільство від участі у колаборації?
6. Які переваги можуть отримати видобувні компанії від участі у колаборації?
7. Які негативні наслідки можуть виникнути для учасників колаборації при узгодженні інтересів?
8. Чи вплине конкуренція природодобувних підприємств на узгодження суспільних інтересів?
9. Як формування соціальної відповідальності при визначенні механізму перерозподілу рентних доходів може вплинути на цінову політику видобувних підприємств?
10. Як формування соціальної відповідальності може позначитися на перерозподілі рентних доходів від видобутку природних ресурсів.

Додаткове запитання:

Чи є різниця між поняттями «колаборація» і «кооперація» при об'єднанні інтересів держави і підприємств у галузі природокористування, і якщо є, то в чому вона полягає?

**Проблеми комунікації як в середині підприємства, так і між підприємствами
або іншими структурами в рамках колабораційного альянсу**

1. Чи існують проблеми комунікації між підприємствами або іншими структурами у сфері природокористування в умовах колаборації?
2. Які проблеми можна визначити при колаборації видобувних підприємств у природокористуванні?
3. Як вони можуть вплинути на відносини підприємство – підприємство?
4. Чи конкуренція знижує прагнення людей до співпраці всередині компанії?
5. Чи існують труднощі в передачі досвіду, ноу-хау і технологій при створенні колабораційних альянсів у сфері природокористування?

Список публікацій здобувача

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

- 1 Галинська Ю. В. Державне регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці України: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2017. 298 с. (17,44 друк. арк.).
- 2 Halynska Yuliia. Collaborative alliances in environmental management: monograph. Germany: LAP LAMBERT Academic Publishing is a trademark of International Book Market Servise Ltd., 2017. 52 p. (3,02 друк. арк.).
- 3 Halynska Yuliia. Does it possible to redistribute the rental income from the extracting companies in terms of cooperation in Ukraine? *Economy and education of Ukraine: on the road to EU: monograph.* Nova Sandec, Poland, 2016. P. 92–107 (0,98 друк. арк.).
- 4 Галинська Ю. В. Еколого-економічні аспекти збалансованого використання природних ресурсів в регіоні. Сталий людський розвиток місцевих громад. Наукові праці ВНЗ-партнерів Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» / за заг. ред. М. А. Лепського. Київ, 2015. С. 302–306 (0,4 друк. арк.).
- 5 Телиженко А. М., Шевченко Т. И., Галинская Ю. В. Эколого-экономическое обоснование обращения с твердыми бытовыми отходами. *Отходы – вторичные ресурсы: управление, экономика, организация: коллективная монография: в 2 т.* Сумы: Сумский государственный университет, 2013. Т. 1. С. 200–209 (0,3 друк. арк.).
Особистий внесок: організаційні аспекти управління вторинними ресурсами.
- 6 Halynska Yu. V. Strategic view on the rental policy in the field of environmental management. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2018. Vol. 16, Issue 1. P. 1–11 (1,86 друк. арк.).
- 7 Halynska Y. Scenarios of implementing the mechanism of collaborative alliances on the territories of natural resource extraction with risk factor. *Сучасні питання економіки і права: зб. наук. праць (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 2 (5, 6). С. 76–84 (1,27 друк. арк.).
- 8 Галинська Ю. В., Байстрюченко Н. О. Розподіл частки природно-ресурсної ренти паливобудовних підприємств між позабюджетними фондами на рівні регіону.

Бізнес-навігатор (Index Copernicus). 2017. Вип. 4 (43). С. 68–74 (1,27 друк. арк.).
Особистий внесок: розроблено механізм визначення частки ПРР паливодобувних підприємств між позабюджетними фондами на регіональному рівні (0,84 друк. арк.).

9 Галинська Ю. В. Впровадження ефективної колаборації підприємств у сфері природокористування. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar)*. 2017. № 4. С. 49–57 (1,16 друк. арк.).

10 Halynska Y., Telizhenko A. Risk in the formation of collaboration alliance of the redistribution natural rental income. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2016. Vol. 14, Issue 4. P. 181–185 (1,28 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено роль соціо-еколого-економічних ризиків при взаємодії держави, регіону та підприємств* (0,9 друк. арк.).

11 Halynska Y., Beata Gibesova, Vaclav Zubiček, Eliška Fiedlerova Formation of a complex of management decisions on the reduction of environmental pollution during the development of coal mines. *Problems and Perspectives in Management (Scopus)*. 2017. Vol. 15, Issue 2 (cont. 1). P. 246–254 (1,39 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено комплекс управлінської еколого-економічної колаборації при видобуванні вугілля* (0,6 друк. арк.).

12 Галинська Ю. В. Основні питання щодо врахування рентної складової при формуванні доходів природоексплуатуючих підприємств. *Інтелект XXI (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 2. С. 288–294 (1,39 друк. арк.).

13 Галинська Ю. В. Державне регулювання рентної політики в паливодобувній галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 16. С. 52–57 (1,74 друк. арк.).

14 Галинська Ю. В. Класифікації ризиків при функціонуванні колабораційних альянсів у природокористуванні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 27, ч. 1. С. 49–54 (1,62 друк. арк.).

15Галинська Ю. В. Взаємодія видобувних підприємств України в умовах коопетиції. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. Серія «Економіка» (Index Copernicus)*. 2017. Т. 22, вип. 7(60). С. 27–31 (1,39 друк. арк.).

16Галинська Ю. В., Теліженко О. М., Байстрюченко Н. О. Основи теоретичного аналізу ресурсного ринку. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка» (Google Scholar)*. 2017. № 2. С. 5–13 (1,2 друк. арк.). *Особистий внесок: визначені передумови колаборації в системі «держава – регіон – підприємство» на ресурсному ринку* (0,5 друк. арк.).

17Галинська Ю. В. Формування бюджетів територіальних громад за рахунок розподілу природно-ресурсної ренти паливодобувних підприємств». *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка» (CrossRef)*. 2017. Вип. 2 (50). С. 253–261 (1,97 друк. арк.).

18Галинська Ю. В. Основні принципи соціальної відповідальності при формуванні системи колабораційних альянсів в природовидобувній галузі. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії (НБУ ім. В. В. Вернадського)*. 2017. Вип. 4 (10). С. 37–43 (1,63 друк. арк.).

19Галинська Ю. В. Необхідність створення колабораційних стратегічних альянсів в природодобувній галузі України при впровадженні соціально-орієнтованої політики регіонів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки» (Index Copernicus)*. 2017. Вип. 23. С. 70–74 (1,39 друк. арк.).

20Галинська Ю. В. Економіко-юридичні аспекти виникнення, вилучення та розподілу природно-ресурсної ренти при експлуатації надр . *Причорноморські економічні студії (Index Copernicus)*. 2016. Вип. 12.2. С. 69–74 (1,74 друк. арк.).

21Галинська Ю. В. Особливості, характер і трансформаційна динаміка розвитку рентної політики в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент» (Index Copernicus)*. 2016. С. 190–195 (1,51 друк. арк.).

22Галинська Ю. В., Шевченко Т. І. Вдосконалення регіональних систем поводження з відходами з метою використання їх ресурсного потенціалу. *Вісник*

Сумського державного університету. Серія «Економіка» (*Google Scholar*). 2013. № 3. С. 39–44 (1,27 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено регіональні особливості формування ресурсного потенціалу* (0,84 друк. арк.).

23Halynska Y. Coopetition of ukrainian enterprises in the field of natural resource management in the conditions of the modern economy. *EUREKA: Social and Humanities (WorldCat)*. 2017. Issue 6 (12). P. 31–37 (1,51 друк. арк.).

24Галинська Ю. В., Мішеніна Г. А. Рента как составляющая стратегического развития Украины. *Sustainable development (Index Copernicus)*. 2014. № 19. P. 37–42 (1,21 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновані шляхи трансформації державної рентної політики в Україні* (0,6 друк. арк.).

25Halynska Y. The analysis of the experience of distribution of rent income from extraction of natural resources in the countries of the world. *The scientific Heritage (Google Scholar)*. 2016. No. 6 (6). P. 46–51 (1,27 друк. арк.).

26Галинська Ю. В., Теліженко О. М. Определение, изъятие и перераспределение рентных доходов в системе «государство – регион – субъект хозяйствования». *Sustainable development (Index Copernicus)*. 2014. № 15. P. 104–107 (1,23 друк. арк.). *Особистий внесок: визначено умови розподілу рентних доходів у системі «держава – регіон – підприємство»* (0,81 друк. арк.).

27Halynska Y. V. Collaboration or cooperation: concept definitions when merging interests of the state and extractive companies of Ukraine. *Journal of Research in Business, Economics and Management (Index Copernicus)*. 2017. Vol. 8, Issue 4. P. 1470–1476. URL: www.scitecresearch.com (1,4 друк. арк.).

28Halynska Y. Developing the strategies for implementation of collaborative alliance in the extractive field. *EUREKA: Social and Humanities (WorldCat)*. 2017. Issue 4. P. 13–20 (1,27 друк. арк.).

29Галинська Ю. В. Стратегические коллаборационные альянсы природодобывающих предприятий как метод внедрения социально-ориентированной политики в регионах. The global competitive environmental: development of modern social and economic system International scientific conference.

(Moldova, 2017). Chisinau, Republic of Moldova: Baltija Publishing, 2017. P. 15–17. (0,11 друк. арк.).

30Галинська Ю. В. Необхідність розробки «стратегічного набору» щодо регіональних стратегій розвитку у сфері природокористування. *Від Балтики до Причорномор'я: формування сучасного економічного простору*: матеріали міжнар. наук. конф., (Рига, 2017 р.). Латвія, 2017. С. 39–41 (0,14 друк. арк.).

31Галинська Ю. В. Фактори успіху колабораційних альянсів при узгодженні інтересів суб'єктів хазяйнування. *Сучасна економіка: стан та перспективи подальшого співробітництва з країнами ЄС*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Запоріжжя – Резекне, 2017 р.). Латвія; Україна: Класичний приватний університет, 2017. С. 26–28 (0,17 друк. арк.).

32Галинська Ю. В. Рентна складова у трансформації соціальної політики України. *«Актуальні питання, проблеми та перспективи регулювання міжнародних економічних відносин»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 2016. С. 74–76 (0,16 друк. арк.).

33Галинская Ю. В. Определение основных рисков при формировании коллаборационных альянсов в природодобывающих отраслях Украины. *Розвиток міжнародної конкурентоспроможності: держава, регіон, підприємство*: матеріали міжнар. наук. конф., (Лісабон, 2016 р.). Португалія: Nova University, 2016. С. 78–80 (0,15 друк. арк.).

34Halynska Y. International Scientific Conference "Prospects effective management making in business and projects. Formation of cooperative and collaborative alliances as a method of adoption of the innovative solutions, (Odessa, 2016). Odessa, 2016. P. 13–17 (0,17 друк. арк.).

35Halynska Y. International Scientific Conference "Management of innovative processes in Ukraine: economic, social and political transformation. *The impact of social responsibility on sustainable use of natural resources*, (Lviv, 2016). Lviv, 2016. С. 57–59 (0,18 друк. арк.).

36Halynska Y. Problems of economics and management: Collection of scientific articles *The transformation of rent relations in Ukraine and implementation of regional*

responsibility for natural resources on its territory (Canada, 2015). Publishing house «BREEZE». Montreal, Canada, 2015. P. 349–353 (0,18 друк. арк.).

37Halynska Y. The impact of human factor on sustainable use of natural resources *Współczesne wyzwania międzynarodowego zarządzania zasobami ludzkimi: international scientific conference, (Żywiec-Kraków, 2015). Żywiec-Kraków, 2015. URL: [http:// bezplatneszkoly.pl/wpcontent/uploads/2015/11/plan.zywiec.20.11.pdf](http://bezplatneszkoly.pl/wpcontent/uploads/2015/11/plan.zywiec.20.11.pdf) (0,14 друк. арк.).*

38Галинська Ю. В., Мішеніна Г. А. Корпоративна соціальна відповідальність та розвиток ринку відповідальних інвестицій. *Сучасні тенденції розвитку світової економіки: зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 2014 р.). Харків: ХНАДУ, 2014. С. 104–106 (0,17 друк. арк.). Особистий внесок: досліджені зв'язки в системі «держава – регіон – підприємство» в процесі корпоративної соціальної відповідальності (0,08 друк. арк.).*

39Галинська Ю. В., Гордієнко В. П. Удосконалення методів регулювання еколого-економічних інструментів у природокористуванні: матеріали Тринадцятої щорічної всеукр. наук. конф. «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (Суми, 2013 р.). Суми: Вид-во СумДУ, 2013. С. 36–38 (0,16 друк. арк.). Особистий внесок: запропоновано методи регулювання еколого-економічних відносин щодо розподілу ПРР (0,08 друк. арк.).

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ «СЕНСІ»

40022, Україна, м. Суми,
вул. Тополянська, 9/4тел.: +38 (0542) 787-055, 781-305
факс: +38 (0542) 781-458, 787-304info@sensi.com.ua
www.sensi.com.ua

29 грудня 2017 р. № 549

на № _____ від _____

За місцем вимоги

ДОВІДКА

про впровадження в практичне використання
в діяльності ТОВ «СЕНСІ»
результатів докторської роботи Галинської Юлії Вікторівни
на тему: «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній
економіці на основі теорії колабораційних альянсів»

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» були використані в частині формування механізму взаємодії підприємства для формування колабораційних альянсів на горизонтальному рівні (підприємство – підприємство) щодо створення інноваційного продукту. Механізм взаємодії на горизонтальному рівні передбачає узгодження інтересів сторін учасників альянсу для зменшення витрат та ресурсів на створення інноваційного продукту, збільшення конкурентоспроможності підприємств в рамках колабораційного альянсу на ринку та запровадження нових методів управління підприємствами в умовах коопетиції.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни впроваджено в роботі ТОВ «СЕНСІ» у вигляді науково-методичного підходу до виявлення системи можливих організаційно-економічних бар'єрів в рамках колабораційного альянсу при взаємодії суб'єктів господарювання в видобувній галузі в умовах коопетиції, які визначено у групи бар'єрів:

бар'єр «унікальності» (пов'язаний з мотиваційними проблемами суб'єктів хазяйнування);

бар'єр «монополізації цінної інформації» (пов'язаний з навмисним небажанням ділитися інформацією з іншими);

бар'єр взаємодії (пов'язаний з труднощами в передачі досвіду, ноу-хау і технологій);

бар'єр «взаємодії» показав, економічні суб'єкти можуть бути високо мотивованими на спільну роботу, але така робота дуже складна для них);

бар'єр «страх втрати авторитету» (пов'язаний з небажанням економічних суб'єктів ділитися знаннями через боязнь втрати унікальної позиції у альянсі).

З повагою,

Генеральний директор

С.В. Подосиніков

№ 3021-09/26754-07

ДОВІДКА

21.06.2018

**про впровадження в практичне використання
в діяльність департаменту економічної стратегії та макроекономічного
прогнозування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України
результатів докторської дисертації Галинської Юлії Вікторівни
на тему: "ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗПОДІЛУ ПРИРОДНОЇ
РЕНТИ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ НА ОСНОВІ ТЕОРІЇ
КОЛАБОРАЦІЙНИХ АЛЬЯНСІВ"**

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни "Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів" можуть бути використанні при опрацюванні нормативно-правових актів з питань оподаткування рентною платою за користування надрами в частині обґрунтування науково-методичного підходу до необхідності створення колабораційного альянсу в природокористуванні щодо оптимального розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни запропоновано для розгляду у роботі департаменту економічної стратегії та макроекономічного прогнозування у вигляді наступних наукових доробок:

- змістовна сутність поняття "колабораційний альянс у природокористуванні", під яким розуміється узгодження інтересів та взаємодія учасників альянсу як на вертикальному рівні (держава – територіальні громади – підприємство), так і на горизонтальному (підприємство – підприємство) рівнях у процесах створення та перерозподілу доданої вартості та її частки - природо ресурсної ренти;

- методологічні засади для формування механізму оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в системі держава - регіон - суб'єкт господарювання з урахуванням "динамічної ренти", що дозволяє узгодити в часі інтереси теперішніх та майбутніх поколінь та створити фінансові резерви на впровадження ресурсозберігаючих нових технологій видобування природних ресурсів.

Директор департаменту економічної
стратегії та макроекономічного
прогнозування, к.е.н.

Наталя ГОРШКОВА

СОЮЗ-БУДРЕСУРСИ

Товариство з обмеженою відповідальністю

36600, Україна, м. Полтава, вул. Соборності 19. Ел. пошта: bu@soyuzbudresursi.net, тел./факс: (0532)508-452,
509-834, ЄДРПОУ 33438044

Вих. № 40/2 від 16.05 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження в практичне використання діяльності
ТОВ «СОЮЗ-БУДРЕСУРСИ»
результатів докторської роботи Галинської Юлії Вікторівни

на тему: *«Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів»*

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» були використані в частині формування соціально-орієнтованої рентної політики при видобуванні природних ресурсів. Механізм передбачає трансформацію існуючих відносин при утворенні природно-ресурсної ренти між державою та видобувним підприємством в системну взаємодію учасників колабораційного альянсу з урахуванням інтересів регіонів, де здійснюється видобування природних ресурсів.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни впроваджено в роботі ТОВ «СОЮЗ-БУДРЕСУРСИ» у вигляді:

- механізму системної взаємодії, при якому всі учасники (державна – паливобувне підприємство – місцеві громади) будуть мати соціальну та економічну зацікавленість у збалансованому розподілі рентних доходів, який на відміну від існуючого базується на принципах функціонування колабораційних альянсів, враховує інтереси регіонів та підприємств при перерозподілі рентних доходів від видобутку природних ресурсів та є механізмом імплементації сучасних тенденцій монетарної політики.

Директор

С.О. Андрусь

Громадська спілка
**«ЛІГА ДІЛОВИХ КЛУБІВ
 ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ»**

79033, м. Львів, вул. Володимира Великого, 18
 тел./факс: (+380 32) 297 08 93, e-mail: lbcunip@gmail.com

№ 07/0/12-1
 «07» листопада 2012 року

ДОВІДКА
 про впровадження в практичне використання
 в діяльності Громадської спілки
«ЛІГА ДІЛОВИХ КЛУБІВ ПАЛИВНО – ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ»
 результатів докторської роботи Галинської Юлії Вікторівни
 на тему: «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на
 основі теорії колабораційних альянсів»

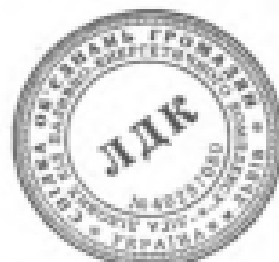
Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» були використані в частині формування соціально-орієнтованої рентної політики при видобуванні природних ресурсів та впровадження теоретичних підходів принципово нової організаційної форми в виді «колабораційних альянсів в природокористуванні», яка враховує взаємодію держави – місцевих громад та видобувних підприємств щодо розподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів.

Механізм передбачає трансформацію існуючих відносин при утворенні природно-ресурсної ренти між державою та видобувними підприємствами в системну взаємодію учасників колабораційного альянсу з урахуванням інтересів місцевих громад, де здійснюється видобування природних ресурсів та видобувного підприємства.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни запропоновано для розгляду у роботі Громадської спілки «ЛІГА ДІЛОВИХ КЛУБІВ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ» у вигляді:

- методологічних засад для формування механізму оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливдодобувної галузі в системі держава - регіон - суб'єкт господарювання, що дозволяє узгодити в часі інтереси теперішніх та майбутніх поколінь та створити фінансові резерви на впровадження ресурсозберігаючих нових технологій видобування природних ресурсів;
- структурно-логічної сутності поняття «колабораційних ефект у природокористуванні», під яким розуміється соціально - еколого - економічний результат взаємодії учасників колабораційного альянсу (держави - місцеві громади – суб'єкт господарювання), у використанні природних ресурсів територій, який базується на виникненні синергетичного ефекту від взаємодії сторін та підвищує загальний результат функціонування альянсу.

Голова
 ГО «Ліга ділових клубів
 Паливно-енергетичного комплексу»

Кузьмич Р. П.

ТзОВ „Нафтогазрембуд-1”

79053, м. Львів, вул. Володимира Великого, 18,
Р/р 2600750949 в ПАТ АКБ «Львів», м. Львів, МФО 325268, ЄДРПОУ 33799463,
Єв. № 100016786, ІПН № 337994619042, Тел.: +380 32 297-01-19

№ 02/14/17-3 від 02 лютого 2017 р.

ДОВІДКА

**про впровадження в практичне використання
в діяльності ТзОВ «Нафтогазрембуд-1»
результатів докторської дисертації Галинської Юлії Вікторівни
на тему: «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на
основі теорії колабораційних альянсів»**

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» було запропоновано для розгляду в виді методологічних засад формування механізму оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в системі держава - регіон - суб'єкт господарювання через впровадження системи колаборації інтересів (колабораційних альянсів в природокористуванні) всіх учасників утворення природно-ресурсної ренти від видобутку ресурсів загальнодержавного значення.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни запропоновано для розгляду у роботі ТзОВ «Нафтогазрембуд-1» у вигляді:

- методологічних засад для формування механізму оптимального розподілу рентного доходу підприємств паливодобувної галузі в системі держава - регіон - суб'єкт господарювання з урахуванням «динамічної ренти», що дозволяє узгодити в часі інтереси теперішніх та майбутніх поколінь та створити фінансові резерви на впровадження ресурсозберігаючих нових технологій видобування природних ресурсів.

Директор

Яцик В.О.

МІНІСТЕРСТВО ЕНЕРГЕТИКИ ТА ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО «УКРТРАНСНАФТОПРОДУКТ»
 вул. Фролівська, буд. 1/6, м. Київ, 04070, тел.: (044) 238-65-22, факс: (044) 238-65-28
 www.utpr.com.ua; e-mail: office@utpr.com.ua; код ЄДРПОУ 34355770

27.10.2017 № 02 / 440

ДОВІДКА

**про впровадження в практичне використання
 в діяльності ДП «Укртранснафтопродукт»
 результатів докторської роботи Галинської Юлії Вікторівни
 на тему: «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на
 основі теорії колабораційних альянсів»**

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» були використані в частині формування механізму взаємодії видобувних підприємств як на вертикальному рівні, для формування колабораційних альянсів (держава – місцеві громади – підприємство) щодо розподілу та перерозподілу природно-ресурсної ренти, так і на горизонтальному рівні (підприємство – підприємство). Механізм взаємодії на горизонтальному рівні передбачає узгодження інтересів сторін в умовах коопетитивності для формування: конкурентоспроможного ринку природних ресурсів; соціальної відповідальності при видобутку природних ресурсів в регіонах видобування та соціальних, екологічних та економічних принципів заощадження ресурсного потенціалу для майбутніх поколінь.

Результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни впроваджено в у роботі ДП «Укртранснафтопродукт» у вигляді:

- теоретико - методичних засад функціонування колабораційного альянсу в природокористуванні (держава – місцеві громади – підприємство) на горизонтальному рівні в умовах коопетитивності які на відміну від існуючих враховують специфіку паливобудівної галузі та недосконалий тип конкуренції добувних підприємств.
- теоретичних засад забезпечення соціальної відповідальності природовидобувних підприємств у складі колабораційних альянсів.

Перший заступник
 генерального директора

А.М. Кірман

СУМСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

пл. Незалежності, 2, м. Суми, 40000, тел. (0542) 60-77-55, факс 63-23-41

E-mail: mail@sm.gov.ua Код ЄДРПОУ 14005581

07.05.2018 № 01-49/4428 На № _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження в практичне використання
в діяльність «СУМСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ»
результатів докторської дисертації Галинської Юлії Вікторівни
на тему: «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній
економіці на основі теорії колабораційних альянсів»**

Науково-методичні та практичні результати дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» можуть бути використанні при внесенні змін та доповнень до Плану реалізації Стратегії регіонального розвитку Сумської області на період до 2020 року на 2018-2020 роки в частині обґрунтування науково-методичного підходу до акумулювання фінансових коштів від перерозподілу природно-ресурсної ренти паливобудувних підприємств через створення «Фонду перерозподілу рентних доходів» на рівні регіону та встановлення і перерозподілу частин рентного доходу між цими фондами у відсотковому відношенні.

Для розгляду у роботі Сумської обласної державної адміністрації запропоновані наступні результати дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни:

- науково-методичний підхід до акумулювання фінансових коштів від перерозподілу природно-ресурсної ренти паливобудувних підприємств, який на відміну від існуючих передбачає формування регіонального «Фонду перерозподілу рентних доходів», що структурно поділяється на «Фонд хеджування ризиків майбутніх поколінь», «Фонд відтворення природо-ландшафтних комплексів» та «Фонд компенсування негативних наслідків на даній території теперішніх та майбутніх поколінь»;

2

- методичний підхід щодо встановлення та перерозподілу рентного доходу в відсотковому відношенні між фондами «хеджування ризиків майбутніх поколінь», «відтворення природо-ландшафтних комплексів» та «компенсування негативних наслідків на даній території теперішніх та майбутніх поколінь», які повинні функціонувати на регіональному рівні та враховувати динаміку видобутку та реалізації природних ресурсів.

**Керівник апарату Сумської
обласної державної адміністрації**

Д.О.Живницький

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Карпуша В. Д.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» у навчальний процес навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету

16 лютого 2018 р.

м. Суми

Акт складено комісією у складі:

голова:

директор навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького, доктор економічних наук, професор Васильєва Т.А.

члени комісії:

завідувач кафедри управління, доктор економічних наук,

професор Теліженко О.М.

начальник організаційно-методичного управління Юскаєв В.Б.

В період з 6 по 13 лютого 2018 р. комісія виконала роботу по визначенню фактичного впровадження результатів дисертаційного дослідження Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» в навчальний

процес навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету.

Комісія розглянула наступні матеріали:

1. Дисертаційну роботу Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів».

2. Робочі програми навчальних дисциплін:

2.1 «Менеджмент організацій»: (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю “Менеджмент організацій і адміністрування”);

2.2 «Публічне адміністрування». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю “Менеджмент організацій і адміністрування”);

2.3 «Управління корпоративними відносинами». (викладається на заочному відділенні за програмою підготовки бакалаврів за напрямом підготовки “Менеджмент”);

2.4 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю “Менеджмент організацій і адміністрування”);

2.5 «Корпоративна соціальна відповідальність” (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки бакалаврів за напрямом підготовки «Менеджмент»);

2.6 «Корпоративне управління». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю “Менеджмент організацій і адміністрування”);

2.7 «Основи екології». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки бакалаврів за напрямом підготовки «Менеджмент»);

2.8 «Екологічний менеджмент» (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування»);

2.9 «Антикризовий менеджмент». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування»);

2.10 «Методологія та організація наукових досліджень». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування»);

2.11 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування»);

2.12 «Державне та муніципальне управління». (викладається на денному та заочному відділеннях за програмами підготовки магістрів за спеціальністю «Менеджмент організацій і адміністрування»);

3. Наявні навчально-методичні та наукові матеріали для вивчення зазначених дисциплін

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

Розроблені в дисертаційній роботі Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» науково-методичні положення, а також практичні методики впроваджені як розділи наступних навчальних дисциплін:

3.1. «Менеджмент організацій». Розділи: «Управління трудовими ресурсами», «Стратегічний менеджмент», «Сучасні технології менеджменту», «Управління ефективністю організацій»;

3.2 «Публічне адміністрування». Розділи: «Основи державної політики», «Організаційні форми територіального управління», «Основні засади публічного адміністрування в соціальній сфері», «Ефективний бюджетний процес в органах місцевого самоврядування»;

3.3 «Управління корпоративними відносинами». Розділи: «Напрями та блоки формування корпоративної соціальної відповідальності», «Інструменти

реалізації корпоративної соціальної відповідальності», «Звітність та контролювання в системі корпоративного управління»;

3.4 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». Розділ «Методичні підходи до управління якістю навколишнього середовища», «Екологічний менеджмент на підприємстві»;

3.5 «Корпоративна соціальна відповідальність». Розділи: «Корпоративна соціальна відповідальність в системі управління організацією», «Екологічні аспекти корпоративної соціальної відповідальності», «Методи та процедури оцінювання ефективності програм корпоративної соціальної відповідальності»;

3.6 «Корпоративне управління». Розділи: «Сутність та значення корпоративної соціальної відповідальності», «Основні групи стейкхолдерів», «Основні інструменти соціальних програм»;

3.7 «Основи екології». Розділи: «Екологічна безпека життєдіяльності», «Система та стандарти екологічного менеджменту»;

3.8 «Екологічний менеджмент» Розділи: «Взаємозв'язок соціально-психологічних і екологічних аспектів сучасних організацій», «Економічні та ринкові методи екологічного менеджменту»;

3.9 «Антикризовий менеджмент». Розділи: «Методи подолання кризових ситуацій на підприємстві»;

3.10 «Методологія та організація наукових досліджень». Розділи: «Основи експериментальних досліджень», «Впровадження та ефективність наукових досліджень»;

3.11 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». Розділи: «Ідентифікація ризику у соціальних та екологічних системах. Джерела ризику. Управління ризиком», «Регулювання екологічної та соціальної безпеки. Формування комплексних програм природокористування. Показники соціальної безпеки», «Моделювання сценаріїв виникнення надзвичайних ситуацій»;

3.12 «Державне та муніципальне управління». Розділи: «Взаємодії органів муніципального та державного управління», «Місьцеве самоврядування», «Управління соціально-економічним розвитком на державному та

муніципальному рівнях», «Впровадження нових технологій в діяльність органів державного управління».

При цьому використовувалися матеріали таких наукових публікацій:

- Y. Halynska Competition of ukrainian enterprises in the field of natural resource management in the conditions of the modern economy /Halynska Y.V./ «EUREKA: Social and Humanities» Tallin:Publisher «Scientific Rout»,- Issue 6(12) -2017. – pp.31-37.
- Галинська Ю.В. Державне регулювання рентної політики в паливобудівній галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство», Ужгород: Вид-во «Видавничий дім «Гельветика», - 2017. – Вип. 16, - с.52-57.
- Галинська Ю.В., Розподіл частки природно-ресурсної ренти паливобудівних підприємств між позабюджетними фондами на рівні регіону /Байструченко Н. О. //Науково-виробничий журнал «Бізнес-Навігатор», Херсон: – 2017. - Вип. 4 (43), - с.68-74
- Halynska Yuliia Emergence of synergetic effect in creation of collaborative alliances in natural resource management. Environmental Economics (open-access), LLC "Consulting Publishing Company "Business Perspectives" 8(3), 150-156. doi:[http://10.21511/ee.08\(3-1\).2017.07](http://10.21511/ee.08(3-1).2017.07)
- Halynska Y. Scenarios of implementing the mechanism of collaborative alliances on the territories of natural resource extraction with risk factor Сучасні питання економіки і права:зб.наук.праць. –К:КиМУ, 2017. –Випуск 2(5,6). –с.76-84.
- Halynska Y. Developing the strategies for implementation of collaborative alliance in the extractive field / Halynska Y.V./ «EUREKA: Social and Humanities» Tallin:Publisher «Scientific Rout»,- Issue 4/ -2017. – pp. 13-20.
- Галинська Ю.В. Формування бюджетів територіальних громад за рахунок розподілу природно-ресурсної ренти паливобудівних підприємств» /Галинська Ю.В / Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка», Ужгород: -2017. - Вип. 2 (50), - С.253-261.

- Галинська Ю.В. Основні принципи соціальної відповідальності при формуванні системи колабораційних альянсів в природодобувній галузі /Галинська Ю.В /Економічний Вісник Запорізької державної інженерної академії", Запоріжжя: - 2017. –Вип. 4 (10), - С.37-43.

- Галинська Ю.В. Необхідність створення колабораційних стратегічних альянсів в природо добувній галузі України при впровадженні соціально-орієнтованої політики регіонів/Ю.В.Галинська / Науковий вісник Херсонського державного університету, Серія «Економічні науки», Херсон: Вид-во «Видавничий дім «Гельветика», - 2017. – Вип. 23, - С.70-74.

- Галинська Ю.В. Основні питання щодо врахування рентної складової при формуванні доходів природо експлуатуючих підприємств /Галинська Ю.В / Науковий журнал «Інтелект XXI», Харків: Видавничий дім «Гельветика», - Вип.2, - 2017. – С.288-294

4. Методичні підходи, розроблені у дисертаційній роботі Галинської Юлії Вікторівни, покладено в основу ряду практичних занять з наступних дисциплін:

4.1 «Менеджмент організацій». Розділи: «Управління трудовими ресурсами», «Стратегічний менеджмент», «Сучасні технології менеджменту», «Управління ефективністю організації»;

4.2 «Публічне адміністрування». Розділи: «Основи державної політики», «Організаційні форми територіального управління», «Основні засади публічного адміністрування в соціальній сфері», «Ефективний бюджетний процес в органах місцевого самоврядування»;

4.3«Управління корпоративними відносинами». Розділи: «Напрями та блоки формування корпоративної соціальної відповідальності», «Інструменти реалізації корпоративної соціальної відповідальності», «Звітність та контролювання в системі корпоративного управління»;

4.4 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». Розділ «Методичні підходи до управління якістю навколишнього середовища», «Екологічний менеджмент на підприємстві»;

4.5 «Корпоративна соціальна відповідальність». Розділи: «Корпоративна соціальна відповідальність в системі управління організацією», «Екологічні аспекти корпоративної соціальної відповідальності», «Методи та процедури оцінювання ефективності програм корпоративної соціальної відповідальності»;

4.6 «Корпоративне управління». Розділи: «Сутність та значення корпоративної соціальної відповідальності», «Основні групи стейкхолдерів», «Основні інструменти соціальних програм»;

4.7 «Основи екології». Розділи: «Екологічна безпека життєдіяльності», «Система та стандарти екологічного менеджменту»;

4.8 «Екологічний менеджмент». Розділи: «Взаємозв'язок соціально-психологічних і екологічних аспектів сучасних організацій», «Економічні та ринкові методи екологічного менеджменту»;

4.9 «Антикризовий менеджмент». Розділи: «Методи подолання кризових ситуацій на підприємстві»;

4.10 «Методологія та організація наукових досліджень». Розділи: «Основи експериментальних досліджень», «Впровадження та ефективність наукових досліджень»;

4.11 «Управління соціальною та екологічною безпекою діяльності». Розділи: «Ідентифікація ризику у соціальних та екологічних системах. Джерела ризику. Управління ризиком», «Регулювання екологічної та соціальної безпеки. Формування комплексних програм природокористування. Показники соціальної безпеки», «Моделювання сценаріїв виникнення надзвичайних ситуацій»;

4.12 «Державне та муніципальне управління». Розділи: «Взаємодії органів муніципального та державного управління», «Міське самоврядування», «Управління соціально-економічним розвитком на державному та муніципальному рівнях», «Впровадження нових технологій в діяльність органів державного управління».

5. Застосування в навчальному процесі навчально-наукового інституту фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького Сумського державного університету матеріалів дисертаційного Галинської Юлії Вікторівни «Державне регулювання розподілу природної ренти в національній економіці на основі теорії колабораційних альянсів» дало змогу адаптувати вказані комплекси дисциплін до умов сучасної економіки України, поглибити їх теоретичні і науково-методичні основи та підвищити якість підготовки фахівців з економічних спеціальностей.

Голова комісії:

Т.А. Васильєва

Члени комісії:

О.М. Теліженко

В. Б. Юскас